

TEORIJA N PRAKSA

3/1996



DRUŽBOSLOVNA REVIIJA



TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija



Let. XXXIII št. 3

Maj-junij 1996, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold, Marko Lah, Igor Lukšič, Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory Board
Adolf Bibič, Marjan Brezovšek, Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej Kirn, Zdravko Mlinar (predsednik), Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič, Niko Toš, France Vreg

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC NASLOVNICE/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

Članki se referirajo v:
Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu
[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za I. polletje 1996
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike
4.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Tisk
SCHWARZ

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije šteje revija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.
Poštnina plačana v gotovini.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXIII, št. 3, str. 369-539

Ljubljana, maj-junij 1996



**ČLANKI****JAVNO MNENJE IN DEMOKRACIJA**

- SLAVKO SPLICHAL: Javno mnenje - temelj ali privid demokracije? 371
FRANCE VREG: Sodobna dilema medijev: kje so meje med zasebnostjo in pravico do informiranja? 408
ANDREJ PINTER: Težave teorije in evidence: empirična paradigma raziskovanja javnega mnenja pod lupo 424

RUSIJA IN NATO

- ANTON GRIZOLD: Rusija v iskanju svoje nove varnostne identitete 440
RADOVAN VUKADINOVIČ: NATO: Širitev na Vzhod in ruski odzivi 452

VOLITVE

- BOJAN BUGARIČ: Volilni sistemi in ustavni dualizem 459
SLOBODAN INIČ: Srbija: volitve 1996 471
DANICA GUČEK, TANJA OBLAK: Slovenske lokalne volitve 1994: primerjava kandidatur in izvolitve po spolu 490

**PREVOD**

- PAREKH, BHIKHU: Kulturna zamejenost liberalne demokracije 498

369**STROKOVNA SREČANJA**

- KARMEN ERJAVEC, ZALA VOLČIČ: Virtualna demokracija 516

**PRIKAZI, RECENZIJE**

- MAJA GARB: Varnostne razsežnosti "vzhodno-centralne" Evrope po koncu hladne vojne 518
ALOJZIJA ŽIDAN: Umetnost samoprenove 521
PINTER ANDREJ: Po ameriško o ameriški televizijski industriji 523
KRISTINA BOKAN: Križpotje časa 525
ZALA VOLČIČ: Medijska vzgoja 526

**NOVE KNJIGE**

529

**AUTHOR'S SYNOPSSES**

537

CONTENTS



ARTICLES

PUBLIC OPINION AND DEMOCRACY

SLAVKO SPLICHAL: Public Opinion - The Foundation or an Illusion of Democracy? 371

FRANCE VREG: Contemporary Dilema of the Media: where are the Boundaries between Privacy and the Right to Informing 408

ANDREJ PINTER: Difficulties of Theory and Evidence: the Empirical Paradigm of Public Opinion Research Scrutinied 424

RUSSIA AND NATO

ANTON GRIZOLD: Russia in Search of the New Security Identity 440

RADOVAN VUKADINOVIĆ: NATO: Expansion to the East and Russian Response 452

ELECTIONS

BOJAN BUGARIĆ: The Electoral System and Constitutional Dualism 459

SLOBODAN INIĆ: Serbia: 1996 Elections 471

DANICA GUČEK, TANJA OBLAK: Slovene Local Elections 1994: Candidacy Comparison and Elections by Gender 490



TRANSLATION

PAREKH BHIKHU: Cultural Boundaries of Liberal Democracy 498



EXPERT MEETINGS

KARMEN ERJAVEC, ZLATA VOLČIČ: Virtual Democracy 516



PRESENTATION, REVIEWS

MAJA GARB: Security Extensions of "East-Central" Europe after the End of the Cold War 518

ALOJZIJA ŽIDAN: The Art of Self-Renovation 521

PINTER ANDREJ: On American Way about American Television Industry 523

KRISTINA BOKAN: Crossroads of Time 525

ZALA VOLČIČ: Media Education 526



NEW BOOKS

529



AUTHORS' SYNOPSES

537



Slavko SPLICHAL*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKJAVNO MNENJE –
TEMELJ ALI PRIVID DEMOKRACIJE?

Povzetek. Članek obravnava temeljni protislovji, s katerima je "obremenjen" pojem javno mnenje: 1. notranje protislovje, ki nastaja kot posledica povezovanja pojmov "javno" in "mnenje", in 2. zunanje protislovje, ki se izraža med subjekti javnega mnenja in subjekti, ki mu stoje nasproti, oz. med izražanjem in udejanjanjem javnega mnenja. Protislovji sta obravnavani v povezavi s ključnimi tradicijami, ki so se v proučevanju javnega mnenja uveljavile od razsvetljenstva naprej: klasično liberalno teorijo "vladavine javnega mnenja", liberalistično teorijo "tiranije javnega mnenja", ameriškim pragmatizmom in sociologizacijo teorije javnosti, socialnopsihološkimi modeli javnega mnenja in post-modernimi tematizacijami "javne sfere". V njih se izkazuje, da je od vsega začetka javno mnenje ne le politično relevantno, ker vedno na določen način vključuje odnos do oblasti, ampak tudi politično problematično, ker je ta odnos vedno zgodovinsko pristransko določen. Vprašanje konvergenke ključnih paradigem dvajsetega stoletja zato ni le vprašanje teoretske in metodološke, ampak tudi ideološke kompatibilnosti.

Ključni pojmi: javnost, javno mnenje, demokracija, svoboda tiska, javnomnensjska glasovanja.

Javno mnenje je pojem, ki nas pogosto nekako spravlja v zadrego. Lažje je na primer govoriti o "demokraciji" ali "socializmu", kot pa določiti pogoje, pod katerimi javno mnenje oblikuje zahteve, ki jih mora oblast upoštevati (Wilson 1962, 39).

Nejavna mnenja so številna in samo "javno" mnenje je dejansko fikcija; kljub temu pa se je treba držati pojma javnega mnenja v komparativnem pomenu, ker je treba ustavno realnost socialne države dojeti kot proces, v katerem se uresničuje politično dejavna javnost in se torej izvajanje socialne oblasti in politične vladavine efektivno

* Dr. Slavko Splichal je profesor komunikologije na Fakulteti za družbene vede in urednik revije Javnost – The Public

¹ Pričujoče besedilo je nastalo kot zasnova obsežnejše študije o javnosti in javnem mnenju, ki bo pripravljena za objavo v nekaj mesecih. Bralcem se opravičujem, ker je marsikatera misel ostala nedorečena – bodisi zato, ker še ni dozorela, bodisi zaradi že sicer predolgega članka. Da je besedilo kljub temu objavljeno, gre zahvala uredniku Igorju Lukšiču in pričakovanemu zanimanju študentov, ki poslušajo predmet Javno mnenje v okviru dodiplomskega in podiplomskega programa komunikologije.

podreja demokratični postavki javnosti. Iz te dimenzije državno-družbenega razvoja je potemtakem treba razviti kriterije, po katerih je mogoče mnenja empirično meriti glede na stopnjo njihove javnosti; tako empirično ugotavljanje javnega mnenja v komparativnem pomenu je danes celo najzanesljivejše sredstvo, kako priti do utemeljenih in primerljivih izjav o demokratični integracijski vrednosti dejanskega ustavnega stanja (Habermas 1962/1989, 268).

V začetku dvajsetih let tega stoletja je Walter Lippmann v knjigi *Public Opinion* zapisal: "Ker naj bi bilo javno mnenje poglavitno gibalno v demokracijah, bi bilo razumno pričakovati, da bomo o njem našli ogromno literature. A je ne najdemo. (...) Obstoj sile, ki jo imenujemo Javno mnenje, je v glavnem videti samoumeven" (Lippmann 1922/1960, 253). Že od konca petdesetih letih pa je, prav nasprotno, za razprave o javnem mnenju in javnosti postalo simptomatično, da se začenejo z opombo, da sicer obstaja izredno obsežna literatura o javnosti in javnem mnenju, pač pa ni nikjer mogoče najti jasne in nesporne definicije teh pojmov.

Harwood L. Childs, prvi urednik revije *Public Opinion Quarterly*, ki je začela izhajati leta 1937, je za primer naštel nekaj deset "vnetih poskusov, da bi našli smiselno in sprejemljivo definicijo" javnega mnenja, pretežno iz dvajsetih in tridesetih let (Childs 1965, 14-26). Zadrega z definicijami je pripeljala že Childsa in za njim mnoge, ki so prispevali k uveljavitvi empirične tradicije v konceptualizaciji javnega mnenja, kot na primer Benjamina Ginsberga (1986) in Johna Zallerja (1992), do tega, da so pojem "javno mnenje" v empiričnem raziskovanju nadomestili s pojmom "množično mnenje" (mass opinion)². S tem so pravzaprav pokazali, da se v relativno dolgem obdobju od začetkov empiričnega raziskovanja "javnega mnenja" vsaj v nečem ni nič bistvenega spremenilo - namreč v brezuspešnih prizadevanjih, "da bi definirali pomen izraza 'javno mnenje' na splošno sprejemljiv način. Rezultat je, da je skoraj toliko definicij, kot je opravljenih študij" (Childs 1939, 327). Problem definicije je povzročal tako velike težave, da so se politologi na nacionalni konferenci v ZDA leta 1924 z njimi ukvarjali na okrogli mizi o "politični statistiki" in prišli do zaključka, da bi se bilo pametno "izogibati rabi izraza 'javno mnenje', če le mogoče" (Binkley 1928, 389).

Da omenjeni paradoks v odnosu med številom razprav in pojmovno razvidnostjo obstaja, se je gotovo treba strinjati, čeprav to še ni zadosten razlog za to, da bi se v celoti odpovedali pojmu "javno mnenje". Binkleyev predlog v dvajsetih letih je bil, da bi bilo smiselno ugotoviti, "v kakšnem medsebojnem razmerju so različni pojmi javnega mnenja, in določiti podobnosti in razlike med njimi" (Binkley 1928, 389), česar so se mnogi tudi lotili.

Relativna neuspešnost teh prizadevanj je povezana z dvema temeljnima protislovjema, s katerima je obremenjeno javno mnenje in zaradi katerih nastajajo ključne definicijske težave:

² Ginsbergova in Zallerjeva odločitev za "množično mnenje" ni utemeljena na dihotomiji "javno mnenje - množično mnenje", v kateri "množično mnenje" pomeni negacijo "javnega mnenja", kot jo na primer najdemo pri Tönniesu (1922, 77-78) in nato Schmidichenu (1959).

1. *notranje protislovje* nastaja kot posledica povezovanja pojmov "javno" in "mnenje",
2. *zunanje protislovje* se izraža v odnosih med subjekti javnega mnenja in subjekti, ki mu stoje nasproti, oz. med *izražanjem* in *udejanjanjem* (javnega) mnenja;
3. temu pa je treba dodati definicijske zadrege s samima pojmom "mnenje" (npr. v odnosu do pojma "stališče") in "javno/st" (npr. v odnosu do pojma "zasebno/st"), ki se še povečujejo zaradi jezikovnih razlik (npr. med nemško *die Meinung* in francosko *l'opinion*, ki jo je prevzela tudi angleščina).

Na strogo teoretični ravni je problem definiranja javnega mnenja, kot pravi Binkley, "stvar kombiniranja dveh izrazov: Tu je ena entiteta: *mnenje*; in tam je druga: *javnost*" (Binkley 1928, 389). "Kombinacija" pa nikakor ni preprosta. Pojem "javno mnenje" je od vsega začetka zaznamovan s protislovnim odnosom med *mnenjem* in *javnim*. V pojmu "javno mnenje" ali, splošneje, "javna sfera" je, kot meni Robbins (1993, xxi), "nerazrešena in morda nerazrešljiva napetost med strogo, avtoritativno singularnostjo (javnost kot predmet iskanja univerzalnega kolektivnega subjekta ali privilegirane arene bojevanja) in bolj popustljivim, razsrediščenim pluralizmom (javnost [publicness] kot nekaj, kar je liberalno razpršeno v mnogih kolektivitetah, katerih različnosti ni mogoče odpraviti)".

Liberalni filozofski poskus pojmovno povezati *javno* in *mnenje* je predstavljal poskus združitve v celoti dejansko nezdružljivega – "enega" z "mnogim", individualno korist z občim dobrim (Jordan 1918 v Tönnies 1922, 132). Medtem ko *javno* pretendira na univerzalno, objektivno in racionalno, je *mnenje* pretežno zaznamovano s subjektivnim, spremenljivim in negotovim (Baker 1990, Otto 1966). "Mnenje" ima izrazit pečat individualnega, saj je izraz človekove subjektivitete: vsebino, intenzivnost in trajnost mnenja določa posameznik. Pojem "javno" pa ima prav nasprotni predznak: implicira prisotnost drugih oz. večje število ljudi, kar v temelju problematizira značaj individualnosti v "mnenju". "Vse, kar se pojavlja v javnosti, lahko vsakdo vidi ali sliši in ima najširšo možno publiciteto" (Arendt 1958/1989, 50). Javnega mnenja ni mogoče misliti kot posamičnega, enotnega mnenja relativno velike skupine ljudi (množice, javnosti, publike, občinstva ali celo prebivalstva, ljudstva ali naroda); lahko je le konglomerat različnih in tudi nasprotnojučih si mnenj. Takó ni nenavadno, da razumevanja javnega mnenja skozi tri stoletja nihajo med holističnimi prizadevanji, da bi javno mnenje umestili v področje kolektivnega, in redukcionističnimi definicijami, ki javno mnenje v celoti pripisujejo posamezniku (Price 1992, 2), s čimer kot bistveno razsežnost definiranja javnega mnenja (vsaj implicitno) postavljajo tudi odnos med javnim in zasebnim.

Druga bistvena in trajna pojmovna razsežnost javnega mnenja, ki ne povzroča nič manjše definicijske težave, je politična: javno mnenje naj bi *izražalo* in *uveljavljalo* voljo ljudstva. Ideja javnega mnenja je vsaj od Rousseauja naprej v temelju povezana z idejo *vladavine ljudstva* oz. demokracije. Gre za odnos med javnim mnenjem ter ljudsko suverenostjo, načelom vladavine večine, političnim predstavništvom in formalnimi, ustavno določenimi potmi participacije v odločanju. Tudi ta odnos je protisloven. Najprej zato, ker – kot poudarja Wilson –

razvoj idej o ljudski suverenosti in participaciji ni potekal istočasno in skladno z razvojem ideje o svobodnem izražanju mnenja:

Zgodovinsko je bila formalna participacija daleč pred idejo svobodnega mnenja, svobodno mnenje pa je logično popolno samo, kadar ni mehanizma politične cenzure ali prisile. Verjetno lahko samo anarhisti rečejo, da v resnici verjamejo v popolnoma svobodno mnenje, medtem ko so lahko tisti, ki verjamejo v vladanje in prisilo, ki jo spremlja, nasilni zagovorniki množične participacije v odločanju. [...] V podporo javnim odločitvam je večina pripravljena zanikati pravico izražanja določenih mnenj, zlasti tedaj, kadar naj bi nasprotovala načelu kontinuiranega obstoja skupnosti (Wilson 1962, 5).

Odnos med javnim mnenjem in vladavino ljudstva je protisloven tudi zato, ker javno mnenje nikdar ni bilo razumljeno kot participacija v izvajanju oblasti, ampak prej kot kritika oblasti; javno mnenje tudi kot "mnenje ljudstva" ali "socialistično javno mnenje" (gl. Splichal 1981a) ni moglo postati "ljudska oblast", razen v revolucionarnih obdobjih ljudske demokracije, ki so se vselej sprevrgla v svoje nasprotje, tj. v "demokracijo tiranijo" oz. totalitarno oblast.

Z intenziviranjem razprav o javnem mnenju v 20. stoletju so postajale razlike glede tega, kaj sploh je predmet razpravljanja, vse večje. V dvajsetih letih je ameriškim politologom še uspelo doseči konsenz glede definicije pojma "opinion", ki pa je bil hkrati že v ostrem nasprotju s Tönniesovim razumevanjem *Meinung*. Medtem ko so ameriški politologi npr. soglašali, da "mnenje ni nujno rezultat racionalnega procesa" (Binkley 1928, 389), je Tönnies poudarjal, da "verovanje pripada srcu, mnenje [Meinen] pa glavi" (Tönnies 1922, 19). Glede odnosa javno - mnenje ter odnosa javnost - javno mnenje pa so (p)ostale razlike nepremostljive tudi za ameriške politologe same:

Glede vprašanja, kdaj je mnenje javno, na okrogli mizi niso uspeli priti do jasnega zaključka. Ključne točke nestrinjanja so bile naslednje:

1. ali je in mora nujno biti o danem vprašanju eno javno mnenje ali je lahko večje število javnih mnenj;
2. ali je mnenje javno zaradi zadeve, na katero se nanaša, ali zaradi vrste oseb, ki ga oblikujejo;
3. kakšen del javnosti mora soglašati v mnenju, da le-to postane javno, in
4. ali mora imeti privolitev tistih, ki ne soglašajo" (Binkley 1928, 389).

V naslednjih desetletjih se je seznam vprašanj, ki zadevajo odnose [javnost] - [javno - mnenje] in glede katerih ni konsenza, še močno razširil. Z razširitvijo seznama se je samoumevno postavilo tudi meta-vprašanje sistemizacije "spornih vprašanj" in s tem seveda novo sporno vprašanje, kajti tudi poskusi sistemizacij se med seboj močno razlikujejo. Childs (1965, 14-24) je razlike med definicijami javnega mnenja opredelil z naslednjimi ključnimi vidiki:

- stopnja soglasnosti glede javnih zadev,

- način oblikovanja mnenj,
- kakovost ali izvrstnost mnenj,
- kdo ima mnenja,
- vsebina mnenj.

Childs je specifične vidike, ki diskriminirajo definicije javnega mnenja, izluščil skoraj izključno iz socialnopsihološke oz. empirične tradicije proučevanja javnega mnenja. Pri tem se je še vedno opiral predvsem na sporne točke v definiranju javnega mnenja, ki so jih opredelili ameriški politologi v dvajsetih letih, in "razrešil" težave "z zelo splošno in zelo enostavno definicijo": javno mnenje naj bi bilo preprosto "vsaka zbirka individualnih mnenj" (Childs 1965, 349). Ulla Oto (1966) je kot "najbolj nujna vprašanja pri opredeljevanju bistva javnega mnenja", ki izhajajo iz perspektive "sociologizacije" javnega mnenja, naštel:³

- *Kakovost javnega mnenja*: Ali je javno mnenje racionalno oz. ga je mogoče "vzgojiti" v racionalnega - ali pa je iracionalno in predvsem rezultat "socialnih tehnik", ki usmerjajo človekovo vedenje?

- *"Agregatno stanje"*: Ali je javno mnenje trajno, permanentno in usmerjeno h končnemu cilju - ali pa je spremenljivo kot "vremenski petelin na strehi"?

- *Zgodovinsko mesto*: Ali je javno mnenje zgodovinski dejavnik, ki je povezan z vsakokratno organizacijo družbe, v kateri predstavlja "funkcionalno matriko" - ali pa je nov družbeni moment, ki se v povezavi s sodobnim razvojem znanosti, tehnike in s tem družbe pojavi z vzponom "srednjega sloja" in razvojem množičnih medijev?

- *Funkcionalni položaj*: Ali je javno mnenje "kritična instanca", zlasti v odnosu do oblasti - ali pa je predvsem "receptivna instanca" in manipulabilni predmet politike?

- *Področje delovanja*: Ali se javno mnenje nanaša izključno na tiste, ki imajo zadostno politično izobrazbo, sposobnost razsojanja in občutek odgovornosti, da lahko oblikujejo "lastno" mnenje - ali vključuje vse politične glasove in nagnjenja v družbi?

Četrto stoletja kasneje Price (1992: 2) v svojem kratkem pregledu poskuša analizirati pojem javno mnenje "na dialektični način" z identifikacijo pglavitnih "tem" pojma in razprav o njih. Iz Priceovih dihotomij lahko (re)konstruiramo štiri osnovne razsežnosti, v katerih se pojmovanja javnega mnenja bistveno razlikujejo:

- | | | |
|---|---|----------------|
| - "kolektivno in/ali individualno" | ↔ | TIP VEDENJA |
| - "družbena stabilnost in/ali družbene spremembe" | ↔ | DRUŽBENI CILJ |
| - "mišljenje in/ali akcija" | ↔ | TIP DEJAVNOSTI |
| - "elita in/ali množica" | ↔ | VRSTA SKUPINE |

Kot "trajne probleme javnega mnenja", ki so vplivali na obravnave javnega mnenja v 20. stoletju, pa Price (1992, 16-21) podrobneje obravnava le tiste, ki so povezani z razsežnostjo "elita - množica", torej tista vprašnja, ki merijo na potencialno nezanesljivost in sumljivost javnosti:

³ Vprašanja in možni odgovori Ulla Oto naj bi kazali ključne spremembe v razumevanju javnega mnenja od klasične liberalne (normativne) teorije do modernega empiričnega obravnavanja javnega mnenja (Oto 1966, 117-118)

- odsotnost kompetence in interesa za politične zadeve,
- pomanjkanje virov in sredstev za zbiranje informacij in izražanje mnenj,
- tiranijo večine, ki manjšinam preprečuje izražati različna mnenja od večinskih
- podvrženost javnosti prepričevalnemu in emotivnemu komuniciranju,
- dominacijo elit nad vse bolj pasivno javnostjo.

Seznam odprtih vprašanj oz. s protislovji določenih dimenzij bi lahko še nadaljevali. Če se ne želimo odreči pojmu javno mnenje, se moramo najprej vsekakor sprijaznati, da je nemogoče postaviti *univerzalni* definiciji javnosti in javnega mnenja. Vzrok ni v obstoju velikega števila izključujočih se definicij, iz katerih ni mogoče izpeljati "povprečne definicije" ali "skupnega imenovalca", pač pa v tem, da je že v načelu - kot smo pokazali na začetku - pojem "javno mnenje" protisloven.

Javnost kot moderni subjekt javnega mnenja je, kot se bo izkazalo, nastala kot specifičen fenomen civilizacije srednjega - meščanskega - razreda. Za Tönnies, na primer, predstavlja javno mnenje podobno kot konvencije in zakoni obliko "*družbene volje*" (*gesellschaftliches Willen*) - v nasprotju s "*skupnostno voljo*" (*gemeinschaftliches Willen*), ki se izraža v slogi, običajih in religiji - in je povezano s formiranjem "ljudstva" in "meščanske ekonomske družbe" (Tönnies 1922, 220). Z oblikovanjem trga (agora) kot "javnega prostora" sicer lahko iščemo prve začetke javnega mnenja - s tem pa ne tudi javnosti kot socialne kategorije - že (vsaj) v antični Grčiji⁴, in že od antičnih piscev naprej je tudi mogoče srečevati v literaturi ideje in vprašanja, ki jih v sodobnosti povezujemo s pojmom javnega mnenja. V 18. stoletju se oblikujejo prva sistematična teoretična in praktično-politična prizadevanja za uveljavitev javnega mnenja, kar dokazujejo prve rabe izraza "javno mnenje" v političnih in filozofskih traktatih tega časa. Predmet sistematičnega proučevanja pa je javno mnenje postalo šele ob koncu 19. stoletja. Od razsvetljenstva naprej je zdaj retrospektivno mogoče opazovati razvoj od nezavednega, pasivnega javnega mnenja do ozaveščenega, aktivnega javnega mnenja, ki kot konsenz velikega števila ljudi začenja vedno močnejše politično vplivati na oblast in si jo končno tudi prisvoji ter s tem vsekakor radikalno spremeni prvotni kritični značaj javnosti in javnega mnenja. To je tudi časovni okvir, ki je bistven za razpravljanje o javnosti in javnem mnenju. Toda čim bolj se pomen pojma "javno mnenje" širi od prvotnih pomenov iz 17. in 18. stoletja in se poskuša univerzalizirati, tem bolj postajajo definicije protislovne.

Pojma "javno mnenje" nikakor ni mogoče enostavno izenačiti s pojmom "mnenje javnosti"; dejansko je "mnenje javnosti" - kjer "javnost" nastopa kot vsaj ohlapno določena obča ali celo univerzalna kolektiviteta - samo eden od pomenov pojma "javno mnenje" (Splichal 1994). Proučevanje in prizadevanje za definiranje javnega mnenja morata tako iti v dveh smereh:

⁴ Tönnies je prepričan, da je javnost glede na svoj "obči značaj" povezana z vsakim razvitim političnim življenjem, zlasti z "življenjem držav", in ima torej začetke v grškem polis (Tönnies 1922, 100). Bauer pa šteje za prve "predhodnike javnega mnenja" judovske preroke, ki naj bi le razglašali ideje, ki so bile močno razširjene med prebivalstvom. Lahko bi si zastavili vprašanje, ali ni v tem prepletanju politike in religije bolj kot "predhodnike javnega mnenja" mogoče videti predvsem "predhodnike propagande" (gl. Otto 1966).

1. prizadevati si morata za razjasnitev narave "javnosti kot organa politične družbe";
2. proučevati morata "formalne in filozofske pogoje svobodnega javnega mnenja" (Wilson 1962, 276).

"Javnost" in "javno mnenje" sta torej (lahko) v načelu pomensko povsem različni kategoriji. Hkrati je dovolj očitno, da je bilo spreminjanje pomena obeh pojmov zgodovinsko določeno z enakimi empiričnimi in teoretskimi okoliščinami, zato bomo tu začasno pozabili na sicer pomembne razlike.

Zgodovinska določenost pojmov *javnost* in *javno mnenje*

Novejše zgodovinske raziskave pripisujejo avtorstvo izraza "javno mnenje" (*l'opinion publique*) francoskemu renesančnemu pisatelju in filozofu Michelu de Montaignu, ki je pojem uporabljal v ohlapni navezavi na moralo in običaje (Noelle-Neumann 1993, 66). Montaignovo delo se poznali John Locke ("law of opinion or reputation"), David Hume ("opinion of others") in Jean-Jacques Rousseau, ki je po skoraj dveh stoletjih v *Družbeni pogodbi* (1762) oživil pojem "javno mnenje". Političnim, državljanskim in kazenskim zakonom (slednji "v bistvu niso posebna vrsta zakonov, ampak prej jamstvo za izvajanje drugih") je Rousseau (1762/1960, 124; fr. 1762/189., 276) dodal četrto vrsto zakonov, ki jo je štel za "najvažnejšo" – "šege, običaje in predvsem mnenje" (*l'opinion*)⁵, javno mnenje pa je definiral kot "neke vrste zakon, katerega služabnik je cenzor, uporablja pa ga le v posebnih primerih, podobno kakor vlada" (Rousseau 1762/1960, 217; fr. 1762/189., 330). Rousseau sicer ne določa natančno razlike med "občo voljo" (*la volonté générale*) in "javnim mnenjem" (*l'opinion publique*, *jugement public*, *l'opinion du peuple*), toda očitno je obča volja utemeljena na razpravljanju in odločanju "pravilno poučenega ljudstva" (Rousseau 1762/1960, 90), javno mnenje pa je – podobno kot pri Montaignu – utemeljeno na moralni avtoriteti in je torej bližje "moralnemu razsodniku" (Tönnies 1922, 291) oz. ima predvsem socialno-kontrolno funkcijo (Noelle-Neumann 1993, 93-96).

Prehod iz preddemokratskega v revolucionarno-demokratsko obdobje obravnave javnega mnenja predstavlja Jacques Necker, ki je populariziral javno mnenje na predvečer francoske revolucije in odločilno prispeval k polni uveljavitvi izraza javno mnenje s svojimi spisi v letih 1773-1804 (gl. Tönnies 1922, 374-424). Javno mnenje je bilo tudi za Neckerja sicer prej zadeva imaginacije in strasti kot pa inteligence in znanja, vendar je bil prvi, ki je vsaj implicitno prispeval k praktičnemu uveljavljanju pojma "javno mnenje" v pomenu *racionalnega*, svobodnega, državotvornega pojava v času, ko večina sodobnikov pomena nastajajoče nove politične sile ni razumela – s tem ko je v času, ko je bil finančni mi-

⁵ Elizabeth Noelle-Neumann (1993, 82) se v svoji interpretaciji Rousseaujevega pojmovanja (javnega) mnenja kot "varuha morale in tradicij" sklicuje na angleški prevod (London: Nielsen 1953), v katerem je F. Watkins francosko *l'opinion* napačno prevedel v angleško *public opinion*. Gl. Rousseau 1762/189, 276.

nister Ludvika XVI., objavljajl finančna poročila vlade, predvsem z namenom, da bi umiril javnost, ki ni imela pretiranega zaupanja v javne finance (Speier 1995, 33). Necker je temelje javnega mnenja videl v porajajoči se buržuaziji, katere naraščajočo finančno in duhovno moč je kot vodilni politik tega časa dobro poznal in zato poudarjal, da "javno mnenje krepi ali slabi vse človeške institucije" (Otto 1966, 105). Ključno vlogo javnega mnenja je videl v varovanju pred zlorabami politične avtoritete.

Vsekakor je mogoče reči, da ne ponovno "odkritje" pojma ne vse večji praktičen vpliv javnega mnenja ne izvirata naključno prav iz obdobja konec 18. stoletja. Zgodnejšim avtorjem še ni prišlo na misel, da bi "množica" lahko več vedela o vladanju kot oblastnik, vladni svetnik ali filozof. Šele ko so se ekonomske in socialne razlike bistveno zmanjšale in novi sloji niso bili več pripravljeni trpeti političnih neenakosti, je bilo mogoče uveljaviti zahtevo, da mora vlada dati "koncesijo" javnemu mnenju. Zgodnja teoretska pojmovanja javnega mnenja so bila utemeljena na zgodovinskem načelu suverenosti ljudstva, ki naj bi svobodno izražalo in uveljavljalo svojo voljo. Seveda je bilo – kljub mnogim težavam – lažje uveljaviti pravico do svobodnega izražanja volje kot pravico do njenega uveljavljanja s participacijo v oblastnih zadevah.

Temeljni pogoj za to je bil nastanek "javnosti", ki ji je bilo mogoče predstaviti mnenja brez omejitev, ki bi jih postavljala državna ali cerkvena cenzura, in ki je predstavljena mnenja lahko kritično presojala. V zgodovini javnega mnenja so zato najbolj prominentni mejniki odločitve oblasti, da odpravijo cenzuro javnega izražanja mnenj, vključno političnega nasprotovanja. V Angliji je bila cenzura v obliki licenc za izdajanje časopisov, ki jo je uzakonjal Licencing Act, odpravljena leta 1695. V Franciji je bilo z revolucijo leta 1789 svobodno izražanje misli in mnenj razglašeno za "eno najbolj dragocenih pravic človeka in državljana". Javnost je torej lahko nastala šele z revolucionarnimi političnimi, ekonomskimi in socialnimi spremembami ob koncu 18. stoletja v razvitem delu Evrope – s spremembami, ki so pripeljale do nastanka *meščanske parlamentarne demokracije*.

Prvo pomembno spodbudo nastanku javnosti je dala že Reformacija v šestnajstem stoletju s popularizacijo opismenjevanja. Z večjo pismenostjo se je začela ustvarjati široka bralska javnost, ki se je prosvetljevala – vse bolj brez posredovanja duhovnikov – z versko literaturo, napisano v narodnem oz. ljudskem, tj. nelatinskem jeziku. Katoliški cerkvi je te procese s protireformacijo sicer uspelo zaustaviti, ampak samo začasno. V osemnajstem stoletju je popularno versko literaturo začela nadomeščati laična literatura. Uveljavljanje obveznega šolanja in predvsem postopna laizacija šolanja sta bili temeljni predpostavki vzpona javnega mnenja.

Tehnični in ekonomski dosežki tega časa – zlasti uporaba tiskarskega stroja z gibljivimi črkami in kasneje parnega tiskarskega stroja, pocenitev poštne in zniževanje davkov na časopise – so se odražali v zniževanju cene komunikacijskih medijev, kar je bilo bistvenega pomena zlasti za nižje sloje. Tudi v tem pogledu so bile spremembe mnogo bolj izrazite v 19. kot pa v 18. stoletju. V Angliji so bili na primer davki na časopise dokaj visoki tja do sredine 19. stoletja, tako da jih revnejši prebivalci niso mogli kupovati. Šele leta 1839, ko je bila uvedena

penny postage, so postale pošne storitve in s tem časpiši bolj dostopni (gl. Keane 1992). Kot poudarja Habermas, je mogoče o tisku v strogem pomenu besede pravzaprav govoriti šele, ko postane obče dostopen publiki, tako kot o pošti v strogem pomenu lahko govorimo šele tedaj, ko postane dostavljanje pisem obče dostopno (Habermas 1962/1989, 29).

Pisci so se zaradi povečevanja bralske publike lahko začeli preživljati s svojim pisanjem, kar je sprožilo razvoj poklicnega pisa(teljeva)nja (Splichal 1981, 98). Profesionalizacijo pisanja oz. pisateljstva je pospešil razpad sistema mecenov in patronov, ki ga je nadomestil sistem "kolektivnega mecenstva anonimne javnosti" (Speier 1995, 33). Pogoj za povečanje vpliva pisateljev in publicistov je bilo priznanje usposobljenosti in ekselentnosti za kriterij družbenega statusa, tako da so se lahko avtorji vzpenjali po statusni lestvici ne glede na socialni izvor, pač pa na osnovi svoje uspešnosti in izkazane kakovosti.

Razvoj literarne javnosti je spremljalo ustanavljanje novih družbenih institucij, kakršne so bila bralna društva in klubi, čitalnice in knjižnice, vzporedno s tem pa je nastajajoči srednji sloj radikalno spremenil tudi glasbeno življenje. Javni koncerti, ki se jih je udeleževala "anonimna javnost" in za to plačevala vstopnino, so nadomestili koncerte, ki so jih izvajali osebni glasbeniki vladarjev in visokih aristokratov po evropskih dvorih.

V osemnajstem stoletju je ta proces začel segati tudi do nižjih slojev, ko je dotedanja zaprta, številčno omejena literarna javnost z zmanjševanjem nepismenosti postajala številčnejša, s čimer se je začela "odpirati" v dveh smereh:

- širila sta se družbeni doseg in vpliv javnosti v odnosu do oblasti in do družbe,
- s tem ko se je hkrati širilo tematsko obzorje javnega razpravljanja s področja literature in umetnosti tudi na gospodarsko in politično področje.

Politične spremembe so v procesih politične polarizacije razkrajale moč fevdalnih oblastnikov kot nosilcev "javne reprezentacije gospostva" oz. "reprezentativne javnosti", ki "se ni konstituirala kot socialno območje, kot sfera javnosti, temveč je bila (...) nekaj takega kot statusno znamenje" (Habermas 1962/1989, 18-19). Ekonomske spremembe so hkrati odpirale pot do moči srednjemu - meščanskemu - razredu in tako omogočale nastanek "meščanske javnosti". Gospodarski razvoj je spodbujal nastajanje velikih mestnih aglomeracij, ki so bile sprva le središče gospodarskega življenja meščanske družbe, kmalu pa so prevzele tudi osrednjo vlogo v oblikovanju kulturnih in končno političnih interesov. Razpravljanje prihajajočega novega vladajočega razreda, ki je bilo sprva v povezavi z aristokratsko-humanistično tradicijo usmerjeno v umetnost, je zlagoma prevzemalo politične, ekonomske in socialne teme.

Da bi javno mnenje lahko obstajalo, je moral biti zagotovljen dostop do informacij o zadevah, ki naj bi jih obravnavalo javno mnenje. To predvsem pomeni, da je morala postati javna dejavnost vlade. Politični filozofi razsvetljenstva so na primer vehementno zahtevali javno objavo vladnih dokumentov. Praksa dajanja proračuna v presojo predstavnikom javnosti se je uveljavila v Angliji v času revolucije 1688 in kasneje v Franciji pred revolucijo 1789. Z razvojem demokracije in razumevanjem javnega mnenja kot varuha morale v politiki so bile vse glasnejše tudi zahteve po odpravi tajnosti v zunanji politiki. Vendar so šele po drugi

svetovni vojni te zahteve pripeljale do uveljavitve "nove diplomacije": v sistemu tedanje Lige narodov je bilo potrebno vse mednarodne pogodbe registrirati, s čimer naj bi preprečili tajna določila v pogodbah.

Bolj kot je razvoj kapitalizma od vse večjega števila ljudi zahteval racionalno vedenje na temelju (vse večje količine) informacij in hkrati z razvojem tiska in trga kulturnih "dobrin" vse večjemu številu zasebnikov s kupno močjo omogočal udeležbo v javnem razpravljanju, tem bolj se je širil krog "rezonirajoče javnosti" in se povečeval vpliv "javnega mnenja". Povečevanje ekonomske moči srednjega sloja in zmanjševanje nepismenosti sta predstavljali temelj (institucionalnih) sprememb, ki so pomenile omejevanje absolutistične oblasti in vzpon javnega mnenja. Vpliv javnega mnenja je postal posebej pomemben v obdobju neposredno pred meščansko revolucijo, ko se je načelo javnosti uveljavilo kot sestavina boja meščanskega razreda proti monarhični oblasti. Z meščansko javnostjo je zorela ideja splošnih in abstraktnih zakonov kot nasprotja absolutne oblasti monarha, katerih legitimnost naj bi izvirala prav v javnem mnenju. Politično delujoča javnost se je naprej uveljavila v 18. stoletju v tedaj najbolj gospodarsko razviti državi – Angliji, nato pa z meščansko revolucijo v Franciji, s čimer je "javno mnenje" prišlo v politični besednjak v vsej Evropi.

Na začetku 19. stoletja je javno mnenje v Nemčiji pomenilo "soglašanje številnih oz. večjega dela državljanov neke države v sodbah (Urteilen), ki jih je vsakdo izrekel na temelju lastnega razmisleka ali spoznanja" (Otto 1966, 107). Večina avtorjev tega obdobja je v javnem mnenju videla mnenja relativno velikega števila najbolj informiranih, razumnih in moralnih državljanov ali njegove nosilce celo izenačevala – kot na primer kasneje Tönnies – z inteligenco.

Javno mnenje je duhovni izraz iste obče volje, ki se kaže v konvencijah in zakonih. Njegov subjekt, ki se torej postavlja ob bok družbi in državi kot subjektoma drugih dveh, lahko določimo kot "publiko" ali natančneje, kolikor gre za vedočo, izobraženo, poučeno publiko, kot "republiko izobraženih" ("Gelehrtenrepublik"), ki je po svojem bistvu mednarodna in, tudi kot nacionalna duhovna elita, razpršena po deželi, vendar se zbira in zgošča v mestih, zlasti v vele mestih in izobraževalnih središčih, najraje pa v glavnih mestih; neredko se označuje tudi za "inteligenco" ali "intelektualce" (Tönnies 1922, 77).

Z legalizacijo politične angažiranosti časnikov, ki jo je prinesla meščanska revolucija (čeprav ne povsod in ne v celoti), so se v 19. stoletju časniki začeli spreminjati iz političnega orožja ekonomsko osvobajajočega se meščanstva zoper fevdalno oblast v sredstvo njegove ekonomske konsolidacije in politične legitimizacije (Splichal 1981, 98). Na oblikovanje javnega mnenja so od vsega začetka bolj vplivali moški kot ženske, meščani bolj kot vaščani, prebivalci velikih mest bolj kot prebivalci majhnih mest, gospoda bolj kot ljudstvo. S širitvijo izobraževanja in zlasti politične izobraženosti na nižje, poprej povsem marginalizirane sloje so le-ti sicer pridobivali večji vpliv na oblikovanje javnega mnenja, hkrati pa je javno mnenje izgubljalo svojo (vsaj navidezno) občost in enotnost in postajalo vse bolj razcepljeno in razslojeno na "trdno javno mnenje" (die

feste Öffentliche Meinung), "fluidno javno mnenje" (die flüssige Öffentliche Meinung) ter efemerno "plinasto javno mnenje" (die luftartige Öffentliche Meinung, die Öffentliche Meinung des Tages) (Tönnies 1922, 257). Kot ugotavlja Tönnies, je širitev na delavski razred lahko pomenila "večjo moč in pomen" javnega mnenja, če mu je kljub tej širitvi (občasno) še uspelo doseči enotnost, vendar je tudi tedaj "ton in barvo" javnemu mnenju dajal "najvišji, najživahnejši, najbolj izobražen duh" (Tönnies 1922, 229).

V Angliji je Jeremy Bentham v *The Principles of Morals and Legislation* (1823) obravnaval the "moral or popular sanction" (ta izraz je uporabljal pogosteje kot sinonim francoskega izvora, "public opinion") kot "pravni sistem, ki izhaja neposredno iz ljudstva" (dejansko iz srednjega sloja oz. tretjega stanu) in s tem postavil temelje klasičnega liberalnega razumevanja javnega mnenja (gl. Hennis 1957, 26; Wilson 1962, 203). Toda z razširjanjem mnenjske osnove so hkrati prihajale do izraza tendence, na katere je najbolj določno pokazal že Hegel – vse večja podvrženost konformnosti in nestanovitnosti, "uzakonjanje" povprečnosti in vse manjša naklonjenost kritiki, zaradi česar je Hegel javno mnenje v celoti odločno in dokončno diskvalificiral:

Javno mnenje si zato zasluži takó spoštovanje kot prezir, slednjega zaradi svoje konkretne zavesti in izraza, prvo zaradi svoje bistvene osnove, ki se v tem konkretnem, bolj ali manj zamegljeno, samo dozdeva. Ker v njem (samem) ni niti merila za razločevanje niti zmožnosti, da bi substancialno stran v sebi povzdignil do vednosti, je neodvisnost od javnega mnenja prvi formalni pogoj za nekaj velikega in umnega (tako v dejanskosti kot v znanosti) (podčrtal S.S.; cit. po Habermas 1962/1989, 138).

381

Proti koncu 19. stoletja so vedno bolj pogosti ugovori zoper legitimnost in racionalnost javnega mnenja. J. S. Mill je bil v nasprotju z Benthamom predvsem zagovornik omejevanja vpliva javnega mnenja, ki se je razvilo v "tiranijo večine". O političnih zadevah po Millu ne gre odločati s posrednim ali neposrednim sklicevanjem na mnenja ali voljo neizobražene množice, pač pa z ustreznim premislekom sorazmerno majhnega števila ljudi, ki so za dana vprašanja posebej izobraženi. Mill je svojo kritiko "tiranije večine" povzel predvsem po Tocquevillu.

Če se posamezniku ali stranki v Združenih državah godi krivica, komu se lahko pritoži? Če javnemu mnenju, javno mnenje predstavlja večino; če zakonodajalcu, ta predstavlja večino in jo implicitno uboga; če izvršni oblasti, le-to postavlja večina, ki ji služi kot pasivno orodje v njenih rokah. Ljudsko armado tvori oborožena večina; sodstvo je večina, ki jo krasi pravica vodenja sodnih obravnav; in v določenih državah celo sodnike voli večina. Naj bo ukrep, zaradi katerega se pritožujete, še tako nepravilen ali absurden, se mu morate pokoriti, kot veste in znate (Tocqueville 1840/1995, Vol. 1, Ch. 15, 7-8).

Pomen neodvisnega tiska za demokracijo kot "konstitutivnega elementa svobode" je po Tocquevillu ne toliko v nujnosti nadzorovanja politikov in oblasti kot v nadzorovanju netolerantne večine. Lahko bi govorili o konservativni oz. libertarno-reakcionarni "doktrini" javnega mnenja, ki se je razvila kot kritika zgodnjih liberalno-demokratskih idej.

Zadrego s "tiranijo večine" so kasneje nekateri avtorji (npr. Tönnies 1922; Hennis 1957) poskušali reševati z razlikovanjem med normotvornim, odgovornim in suverenim javnim mnenjem ter "navadnim" ali "splošnim" (*gemein*) mnenjem oz. mnenjem množic (mass opinion), v bistvu torej z aktualizacijo razlike med "predrazsvetlenskimi" (npr. Rousseau) in "razsvetlenskimi" razumevanjem javnega mnenja od konca 18. stoletja naprej. Kot povzema Schmidtchen, se v takem pojmovanju "javno mnenje" (kot nasprotje "mnenja množic") predstavlja predvsem v množičnih medijih:

Javno mnenje je tisto, kar misli večina izobraženih. (...) Kar se torej politično misli, meni, govori, "šušlja" (zakaj ne tudi godrnja?) zunaj tiska, strank, univerz in drugih institucij "družbenega reprezentiranja", ni javno mnenje, ampak "splošno" mnenje. (...) Medtem ko naj bi bilo "public opinion" racionalno ali vsaj racionalizirano, naj bi bilo "mass opinion" površno (Schmidtchen 1959, 237).

Velik del raziskovanja javnega mnenja od konca 19. stoletja naprej je zaznamovan s to dihotomijo oz. polarizacijo, čeprav proučevanje javnosti in javnega mnenja zdaj ni več (predvsem) domena državnoznanstva ali normativne politične teorije, pač pa postane predmet družbenih ved (sociologije, psihologije, kasneje komunikologije). V tej dihotomiji lahko na primer najdemo tudi korenine kasnejše teorije Elisabeth Noelle-Neumann o dvofunkcionalnosti javnega mnenja, ki se izraža v njegovi manifestni in latentni funkciji. Po eni strani je javno mnenje racionalno in tedaj tudi instrumentalno za proces odločanja v demokraciji (v tem je njegova *manifestna* - normativna oz. normotvorna - funkcija), po drugi strani pa je javno mnenje instrument *socialnega nadzora*, promovira socialno integracijo in proizvaja zadostno stopnjo soglasja, na katerem lahko temeljijo akcije in odločanje (v tem je njegova *latentna* funkcija; Noelle-Neuman, 1993: 220). Te spremembe v proučevanju in vrednotenju javnega mnenja lahko pojasnujemo s spremenjenimi družbenimi okoliščinami in dejanskimi spremembami v (javno)mnenjskih procesih, hkrati pa tudi s spremembami v samem raziskovanju, ne nazadnje s popularizacijo empiričnega mnenjskega raziskovanja.

Tako kot pojem javno mnenje ves čas zadeva sfero politike in političnega, je ves čas tudi ujet v ideološke konfrontacije. Luhmann upravičeno ugotavlja, da je "teorija 'javnega mnenja' (...) vedno imela problematičen (ne nazadnje ideološki) odnos do resničnosti" (Luhmann 1969, 104). Ni mogoče prezreti, da je v zgodnjem 19. stoletju javno mnenje izraz uveljavljanja partikularnih (razrednih) interesov hitro se razvijajoče buržuazije, čeprav v začetni fazi ni videti bistvene razlike med meščanskimi in splošnimi interesi (torej tudi kmetov, mezdnih delavcev, srednjega sloja), ki so vodili v razvoj pravne države. Javno mnenje se

oblikuje v razpravljanju izobraženih (in hkrati premožnih, moških) meščanov, ki tvorijo razsvetljeno, izobraženo javnost. Javno mnenje tega časa legitimira boj za pravno državo in politično predstavništvo meščanstva v parlamentu. Ko je ta temeljni cilj dosežen, postane javno mnenje "ambivalentno", in ta ambivalentnost je povezana z razliko med formalnopravno (politično) enakostjo in dejansko (zlasti socialno-ekonomsko) neenakostjo državljanov. V tendencah zoževanja pojma javno mnenje, v negaciji načela obče dostopnosti ali v poskusih dihotomizacije javnega mnenja se sicer (lahko) izraža prizadevanje za ohranjanje racionalnosti kot pomenskega jedra javnega mnenja, toda hkrati je to prizadevanje očitno tudi v funkciji zavarovanja meščanske ideologije in privilegijev pred pritiski nižjih slojev. Od tod na primer tudi Adornova in Horkheimerjeva ter nato Habermasova kritika "instrumentalne racionalnosti", ki je v kapitalizmu izpodrinila racionalnost v razsvetljenskem pomenu, v katerem je racionalnost povezana z avtonomno kritičnostjo. V drugi perspektivi, ki jo je začelo uveljavljati empirično (socialnopsihološko) raziskovanje, pa je bilo prav nasprotno nedopustno zoževati "javnomnensko bazo" (občinstva množičnega tiska), pa naj je bila ta baza v vseh ozirih še tako "problematična", kar je po drugi poti spet vodilo bodisi v izločanje bodisi v redefiniranje racionalnosti kot temeljne značilnosti javnega mnenja.

Razvoj - in razumevanje - javnosti v Evropi sta se razlikovala od razvoja onkraj Atlantika, saj so bile evropske razmere preprosto zgodovinsko neponovljive. Razvoj kapitalizma v Ameriki na primer ni bil obremenjen z razrednim bojem kot v Evropi, kar sta ugotavljala že Marx in Engels. Iz različnih okoliščin so izvirala tudi različna razumevanja javnosti in javnega mnenja. Hardt (1996, 9) na primer ugotavlja, da

ideje skupnosti prihajajo na površje ameriške družboslovne in politične teorije in določajo drugačen, bolj specifičen odnos med zasebnimi in javnimi praksami, ki temeljijo na znanju in komuniciranju. (...) Tako so drugačna razumevanja vloge individualizma in osebne izbire, intervencije in privilegijev industrijskih koncernov, ter kasnejše definicije participacije pomagale oblikovati drugačen pojem javne sfere v ameriški politični praksi. Obenem so bili to čisti izrazi zanimanja ameriškega srednjega sloja, izrazi optimizma ali utopičnega duha, ki označujejo napredno družboslovno misel iz začetka stoletja.

Klasično liberalno razumevanje javnega mnenja, na katerem so liberalni teoretiki 18. in 19. stoletja utemeljevali sistem demokratične oblasti, je ob koncu 19. stoletja tako v Evropi kot v Ameriki prihajalo v vedno bolj očitno nasprotje z dejanskimi pojavnimi oblikami "javnega mnenja" in končno (p)ostalo, kot je zapisal Mills v *Eliti oblasti* (1964, 387), le še "podoba iz pravljice". Svobodno razpravljanje o problemih, oblikovanje alternativnih oz. kompetitivnih stališč, izmed katerih naj bi se v racionalnem javnem razpravljanju eno izkristaliziralo kot optimalno in bi ga ljudje "spremenili v učinkovito akcijo" ali pa za to pooblastili svoje predstavnike v parlamentu - to je že od vsega začetka idealizirana podoba

o javnosti, saj je le-ta že tedaj temeljila "na omejevanju te javnosti na krog skrbno izobraženih ljudi" (Mills 1964, 387).

Kot izraz dejanskega razkroja meščanske javnosti se ob koncu 19. stoletja pojavijo tudi prva *socialnopsihološka pojmovanja* javnega mnenja. S procesi koncentracije in monopolizacije se je hitro povečevala moč zasebnih lastnikov, javnost pa se je transformirala v institucijo države; nastajal je širok sloj (razred) državljanov brez ekonomske in politične moči, ki se je lahko postavil po robu koncentraciji moči samo s političnimi sredstvi. Rodila se je "množica" – najprej "prisotna množica" (the crowd) in nato prav z razvojem komunikacijskih medijev "razpršena množica" (the mass). Pritisk množic z zahtevami po izenačevanju ekonomskih možnosti je imel za posledico intervencionizem države v zasebno sfero, zahteve po enaki dostopnosti do političnega vpliva pa še regulacijo javne sfere. Z državnim intervencionizmom se je vsaj do neke mere ohranjalo sistemsko ravnovesje svobode in enakosti liberalne tradicije, ki ga svobodni trg ni več mogel zagotavljati in ki ga je še dodatno ogrožala nova ideologija. V začetku druge polovice 20. stoletja je ta proces v zahodnih družbah dosegel svoj vrh s parlamentarno demokracijo in državo javne blaginje. Premik in "razpršitev" meje med zasebno in javno sfero sta vodila k spreminjanju njenih funkcij, in v teh procesih so imeli pomembno vlogo tudi novi množični mediji – od nastanka množičnega tiska v drugi polovici 19. stoletja prek radia v obdobju med obema svetovnjima vojnoma do televizije od 60. let naprej.

Z množičnimi mediji so se možnosti za oblikovanje in izražanje (javnega) mnenja radikalno spremenile. Prvič v zgodovini so se udejanile predpostavke o obči – časovni, prostorski, izobrazbeni, ekonomski oz. finančni – dostopnosti medijev in informacij. Z enako možnostjo dostopa do informacij, ki je bistvena predpostavka racionalnega razpravljanja in s tem udejanitve klasičnega liberalnega pojmovanja javnega mnenja, pa se klasični ideal razsvetljene javnosti ni prav nič približal dejanskosti. Prav nasprotno: kot dokazuje Habermas, se je prav v tem času javnost – "refeodalizirala".

Ta proces ima svoj izraz tudi v specifičnem razvoju množičnega komuniciranja, potem pa tudi v njegovem raziskovanju. Z množičnim komuniciranjem se je uveljavil "dvostopenjski tok" komuniciranja in z njim "mnenjski voditelji". Proučevanje mnenjskih procesov v okvirih majhnih (primarnih) skupin ter njihove povezanosti z množičnimi mediji je pomenilo pomembno razširitev raziskovalnega področja v petdesetih letih (gl. npr. McQuail in Windahl 1993), čeprav je le-to še vedno ostajalo pod dominantnim socialnopsihološkim vplivom. S hipotezama o mnenjskih voditeljih in "narkotični disfunkciji" množičnih medijev so empirične raziskave razblinile še zadnjo utopično misel o abstraktni dostopnosti informacij kot zadostni predpostavki dejansko eksistirajoče javnosti.

Hipoteza o dvostopenjskem toku, ki je bila prvič postavljena kot rezultat raziskovanja predsedniških volitev leta 1940,⁶ je pomenila pomemben preobrat... Kot je bila prvič formulirana, je hipoteza trdila samo, da "ideje

⁶ Gre za študijo *The People's Choice* (Lazarsfeld, Berelson in Gaudet 1940)

pogosto tečejo od radia in tiska k mnenjskim voditeljem in od njih k manj aktivnim delom prebivalstva" (Lowery, DeFleur 1983, 200).

Danes je sicer trivialnost poudarjati, da samo mnenjski voditelji namenjajo veliko pozornost informacijam in idejam, ki jih objavljajo množični mediji, in jih potem širijo med člani primarnih skupin, ki ne kažejo veliko zanimanja za politične in druge zadeve, ki naj bi bile v "javnem interesu". Toda ta "samoumevnost" desetletja ni prišla na misel raziskovalcem učinkov množičnih medijev in tudi Lowery in DeFleur sta prezrla, da sta Small in Vincent že konec 19. stoletja dejansko opisala dvostopenjski tok komuniciranja, ko sta opozorila na razliko med tistimi, ki imajo voditeljske sposobnosti, in posamezniki, ki jih časopisi neposredno ne dosežejo (Hardt 1992, 60). Rezultati raziskave, ki so jo vodili Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson in Hazel Gaudet na Univerzi Columbia, so problematizirali temelje "vsemogočnosti" množičnih medijev in poudarjali selektivno izpostavljenost posameznikov medijskim vsebinam. Poleg tega so opozarjali na specifično selektivno funkcijo, ki jo ima mediacija "mnenjskih voditeljev" v skupinah, ki jim posamezniki pripadajo (gl. Katz 1957). V selektivni pozornosti recipientov do medijskih vsebin se je izražala tudi njihova nezainteresiranost za javne zadeve, ki so jo kot vse bolj razširjeno značilnost in neke vrste deficit demokratičnih družb razkrivale mnenjske raziskave. Nezainteresiranost je po eni strani posledica nekompetence posameznikov (gl. npr. Bourdieu 1979) in vse večje kompleksnosti družbenih pojavov, kar ljudem otežuje ali sploh onemogoča vpogled vanje, in varljivega občutka, da dejanski dostop do informacij, npr. v medijih, pomeni že udeležbo v "javni zadevi", po drugi strani pa je tudi rezultat množičnih medijev samih, ki političnost propagirajo in prodajajo kot blago – kot del svoje razvedrilno-propagandne ponudbe.

Socialnopsihološka tradicija je torej javno mnenje "osvobodila" racionalnega značaja, ki mu ga je pripisovala klasična liberalna tradicija zgodnjega 19. stoletja, in tudi njegove povezanosti s svobodo tiska. Če je bilo poprej javno mnenje – prav zaradi svoje racionalnosti – domena normativne politične teorije in meščanske ideologije, je s spremenjenim razumevanjem, ki je v "javnem mnenju" videlo predvsem reakcije množic in manipulabilno vedenje posameznikov, postalo predvsem predmet (socialno)psihološkega raziskovanja. LeBon velja za očeta te tradicije, ki je izdatno vplivala tudi na Parkovo delo *The Crowd and the Public* (1904/1972). Javno mnenje zdaj ni nič več povezano s političnimi institucijami in politično močjo (vsaj v klasičnem pomenu političnega subjekta ne), pač pa je (videti) rezultat komunikacijskih procesov v družbi in socialnih skupinah, npr. v množici, ki ni več utemeljen v načelu javnega, svobodnega in racionalnega razpravljanja.

Obdobja formiranja teorij javnega mnenja

Kot smo na kratko pokazali, sta se pojem in značaj javnosti od razsvetljenstva do sodobnosti bistveno spreminjala, s tem pa tudi funkcije javnega mnenja. Nedvomno so praktične zgodovinske spremembe pomembno določale tudi spremembe v razumevanju javnosti in javnega mnenja in razvoj teorij javnosti in javnega mnenja. Spremembe so očitne tako v tistem delu (politološkega) proučevanja javnega mnenja, ki se ukvarja predvsem z "idealnim javnim mnenjem" v smislu normativne politične teorije, ki jo zanimajo značilnosti političnih vrednot, kot v socioloških teorijah in posebej empiričnih obravnavah, ki so usmerjene predvsem v "ustavno dejanskost". Od Childsovega "iskanja definicije" (Childs 1939) naprej zlasti v novejšem obdobju beležimo tudi nekaj poskusov (formalne) klasifikacije pojmovanj (in definicij) javnega mnenja. Zaller (1994) je poskusil določiti najpomembnejše pomene pojma javno mnenje, kot jih je mogoče ugotoviti v sodobnem empiričnem raziskovanju. Ugotovil je, da je v sodobnosti dominantni pojem "javno mnenje kot agregiranje respondentov na anketna vprašanja" oz. natančneje "v nacionalno reprezentativnih anketah" (polls), ob njem pa obstajata dve alternativni – (1) pojem razsvetljenega ali racionalnega mnenja in (2) javno mnenje, definirano kot politično relevantna latentna mnenja. Susan Herbst svojo klasifikacijo razširi na vse (ne le empirično uporabne) konceptualizacije javnega mnenja in pravi, da

je mogoče različne pomene javnega mnenja razvrstiti v štiri definicijske kategorije: agregacijsko, majoritarno, diskurzivno-konsenzualno in reifikacijsko. Te kategorije se med seboj ne izključujejo, omogočajo pa nam najti nekaj smiselne v ogromnem številu definicij v različnih disciplinah (Herbst 1993, 439).

Medtem ko je kriterij uvrščanja pri Zallerju vsaj ohlapno določen – "pojmi, ki so bili deležni upoštevanja vredne pozornosti (...) med raziskovalci mnenj" – ostaja pri Herbstovi popolnoma nejasen. Tudi njena klasifikacija namreč ne vključuje vseh pomenov javnega mnenja. Zaller se morebitnega očitka nezgodovinskosti vnaprej ubrani z omejitvijo na "sodobne mnenjske raziskave", Herbstovi pa je neupoštevanje družbenega (zgodovinskega) konteksta pojmovanj javnega mnenja, ki jih v določanju "definicijskih kategorij" upošteva, gotovo mogoče očitati.

Podobno kot samo zgodovino javnosti in javnega mnenja lahko tudi zgodovino njenega proučevanja v *grobem* razčlenimo v nekaj ključnih obdobjih oz. paradigem, začenši z 18. stoletjem, ko se je prvič pojavil izraz javno mnenje. V nadaljevanju predstavljene (dominantne) paradigme so si delno sledile v razvidnem časovnem zaporedju, delno pa so obstajale tudi vzporedno, v vseh pa se zrcali družbeni kontekst, v katerem so nastale. Zlasti za zgodnje razprave o javnem mnenju je značilno, da so povezane s teorijami svobode tiska. Tako kot si nasprotujejo slednje, ko utemljejujo svobodo tiska bodisi z od boga dano sposobnostjo mišljenja, bodisi z utilitarnim načelom maksimiranja sreče, bodisi s

svobodo kot naravno pravico, bodisi s postutilitarno idejo, da se lahko doseže Resnico samo z neomejenim javnim razpravljanjem med izobraženimi državljani – tako se razlikujejo tudi pojmovanja javnega mnenja. Sledove te zveze nazadnje najdemo v Ameriškem pragmatizmu in kasneje v Habermasovih *Strukturnih spremembah javnosti* (1962/1989), za katere J. D. Peters lucidno ugotavlja, da je Habermas z njimi "vrnil darilo anglo-ameriški misli. (...) Habermas nam pomaga spoznati del tradicije anglo-ameriške politične misli, ki jo lahko kritično rekonstruiramo" (Peters 1993, 542, 551). V novejšem obdobju, ko je po ustavnopravno zagotovljeni svobodi tiska v parlamentarnih demokracijah prišlo do nekakšne ideološke zamrznitve pojma "svoboda tiska", so obravnave javnega mnenja krenile po povsem neodvisni poti.

Obdobje normativnih političnih teorij

1. *Klasična liberalna teorija "vladavine javnega mnenja"* se je uveljavila v obdobju razsvetljenstva, predvsem v Angliji in Franciji ter z nekaj zamude v Nemčiji. Izšla je iz *utilitarne teorije svobode tiska* Jamesa Milla in Jeremyja Bentham, ki je v javnem mnenju videla nastopanje rezonirajočih zasebnikov proti absolutistični oblasti (Keane 1992, 28). V tem smislu je za/od posameznika zahtevala avtonomijo, kompetentnost, moralnost in odgovornost za skupno dobro. Prav nič naključno so se te kakovosti udeležile v razvijajočem se meščanstvu, saj sta tako nastanek kot razpad liberalne javnosti povezana z razvojem kapitalizma. V strogem (klasičnem oz. razsvetlenskem) pomenu je torej o javnem mnenju in javnosti mogoče najprej govoriti šele v Angliji konec 17. stoletja in v Franciji v 18. stoletju. Jeremy Bentham "je bil prvi, ki je v angleškem jeziku podrobno obravnaval javno mnenje" (Childs 1965, 28). "Fikcija diskurzivnega formiranja volje" je bila nato učinkovito institucionalizirana v političnem sistemu meščanske pravne države, ki pa hkrati predstavlja že tudi začetek razpada (klasične meščanske) javnosti:

Načelo publicitete na osnovi publike izobraženih ljudi, ki rezonirajo in uživajo v umetnosti in v mediju meščanskega tiska – ki je bilo na začetku uveljavljeno v nedvoumno kritični funkciji proti tajni praksi absolutistične države in utrjeno v metodah organov pravne države – je bilo prefunkcionirano v demonstrativne in manipulativne namene (Habermas 1980, 10).

Pojma javnosti in javnega mnenja sta torej od vsega začetka zgodovinsko omejena v dveh pomenih: 1. *v celoti* sta veljavna samo *v določenem zgodovinskem obdobju*, 2. označujeta prav *določeno socialno kategorijo zasebnikov* ("*srednji razred*"), čeprav se javnost vzpostavlja na načelu obče dostopnosti. Kot ugotavlja Francis G. Wilson, je bil pojem "javno mnenje" vedno na določen način povezan oz. omejen z "idejo srednjega razreda", čeprav so bila med njima tudi pomembne razlike in nasprotja; z buržuaznimi revolucijami pa sta se povezala

“v tesno doktrinarno zvezo na višku zgodovinske krize” (Wilson 1962, 200). Javnost in javno mnenje sta potemtakem univerzalni kategoriji le v pomenu *univerzalnega interesa*, ne pa na primer univerzalne “dostopnosti”: ker ni nikakršnih zunanjih ovir ali omejitev za razpravljanje (npr. cenzure), je razpravljanje (lahko) *tematsko univerzalno*, tako da so predmet razpravljanja in oblikovanja mnenj najrazličnejše zadeve od umetnosti do politike; hkrati razsvetljenska ideja javnega mnenja zahteva *moralno razsojanje* z mislijo na *skupne* (“javne”) *interese*.

2. *Liberalistična teorija “tiranije javnega mnenja”* se na prvi pogled ne razlikuje bistveno od klasične liberalne teorije. Tudi tu osrednje vprašanje zadeva možnost racionalnega razpravljanja izobražene javnosti in tudi tu velja zgodovinska omejitev javnosti na določeno socialno kategorijo zasebnikov – meščansko javnost, ki jo je po Millu v Ameriki tvorilo celotno belo prebivalstvo, v Angliji pa srednji razred (iz katere je izločena “množica neumnih posameznikov”) (Mill 1859/1994, 54). Bistvena razlika je v *eksplicitni socialni omejitvi* javnosti na “najmodrejše ljudi”, ki temelji na kritiki utilitarne teorije o svobodi tiska: za Johna Stuarta Milla smoter svobode tiska ni zagotavljanje sreče čim večjemu številu ljudi, kot pri Benthamu, pač pa spoznavanje Resnice, in ta je le redko enaka večinskemu mnenju oziroma mnenju množic, ki predstavlja “kolektivno povprečje” (Mill 1859/1994, 50-82). Nasploh naj bi zato svobodo lahko dejansko uživale samo zrele družbe, ne pa družbe, v katerih si ljudje postajajo vse bolj podobni in zato povprečni – kot je opozarjal Tocqueville za Francijo – in v katerih mora zato elita omejevati preveliko moč javnega mnenja, ki zaradi svoje popolne prevlade bolj kot kateri koli drugi dejavnik povzroča “splošno podobnost med ljudmi” s tem, da podobno kot krščanska morala posamezniku predvsem narekuje pokornost oz. mu prepoveduje, česa ne sme. Spremenjena perspektiva konceptualizacije javnega mnenja je gotovo povezana z zgodovinskimi spremembami, ki so Milla prepričevale, da “so minili časi – vsaj upam, da je tako – ko bi bilo nujno braniti ‘svobodo tiska’ kot varovalo pred podkupljivo ali samovoljno oblastjo” (Mill 1859/1994, 49).

V obdobju po meščanskih revolucijah 18. in 19. stoletja je omejevanje javnosti na buržuazijo tudi dejansko pomenilo zoževanje socialne kategorije javnosti in njeno zapiranje pred nastajajočim delavskim razredom, in Tocquevillovi (1840/1995), Millovi (1859) in Brycovi (1880/1924) teoretski argumenti so tako zoževanje le legitimirali. Medtem ko je bila liberalno-demokratska koncepcija javnega mnenja kritično usmerjena proti absolutistični oblasti, je z utrditvijo pravne države revidirana teorija javnega mnenja poskušala legitimirati in konzervirati ekonomsko in politično moč meščanskega razreda nasproti “množici”. Tako je Mill ugotavljal v spisu *O svobodi*:

Moderni régime javnega mnenja je v neorganizirani obliki to, kar sta kitajski izobraževalni in politični sistem v organizirani obliki. Če se individualnost ne bo zmogla uspešno otresti tega jarma, bo Evropa ne glede na svojo plemenito preteklost in izpričevano krščanstvo čedalje bolj postajala druga Kitajska (Mill 1859/1994, 98).

Kot ugotavlja Habermas (1962/1989, 153), je bila "liberalistična interpretacija meščanske pravne države reakcionarna: na moč ideje o samoopredelitvi rezonirajoče publike (...) je reagirala v trenutku, ko so si to publiko prisvojile revne in neuke množice." Na mesto odnosa "javnost-oblast" kot osrednjega odnosa za konstituiranje javnosti je postavljen odnos "javnost-množica"; na mesto načela nadzora javnosti nad izvajanjem oblasti stopi v ospredje načelo tolerance večine (neobveščene množice) do manjšine (reprezentativne oblasti). Temu ustrezno se spremeni tudi razumevanje vloge tiska.

Ta preobrat v določanju "negativne strani" javnosti, z odnosom do katere je določen značaj javnosti, je odločilnega pomena za socialnopsihološka in sociološka razumevanja javnosti, ki so se uveljavila od konca 19. stoletja naprej. Težnja po razširitvi pojma javnost na "množico" oziroma državljane je po eni strani nedvomno imela demokratični značaj, po drugi strani pa je v tej perspektivi "javnost" izgubljala svoj prvotni racionalno-kritični značaj.

Ameriški pragmatizem in sociologizacija teorije javnosti

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je kritični raziskovalni interes za probleme javnosti in javnega mnenja postajal vse izrazitejši tudi v Ameriki, ki je kmalu prevzela primat v postavljanju ključnih raziskovalnih vprašanj, še zlasti pa v določanju metod za iskanje odgovorov nanja. V prvi fazi je pri tem odigral najpomembnejšo vlogo *"Ameriški pragmatizem"* z Jamesom, Peircom, Deweyem in Meadom. Ameriški pragmatizem se je razvil v specifično ameriško usmeritev "zaradi prilagoditve na sodobne življenjske razmere. Predstavljal je prelom z absolutizmom, ki je dotlej dominiral v akademski misli, in poskus razvoja filozofskega konteksta za družbeno-znanstvene raziskave v dvajsetem stoletju s pomočjo 'biološke imaginacije' in s poudarkom na 'človeških prizadevanjih', 'kolektivni akciji' in 'meliorizmu'" (Hardt 1992, 33). Dewey je pragmatizem definiral:

kot nadaljevanje zgodovinskega empirizma, toda s to bistveno razliko, da ni usmerjen v predhodne, ampak v posledične pojave; ne v primere, ki so se že zgodili, ampak v možnosti za akcijo. In ta sprememba v načinu gledanja je po svojih posledicah malone revolucionarna (Dewey 1931, 24).

Ameriški pragmatizem se je v veliki meri napajal iz evropske (zlasti angleške in nemške) tradicije, a hkrati od vsega začetka poudarjal empirično perspektivo, ki je zlasti izrazito zaznamovala tudi proučevanje javnega mnenja v ZDA od tridesetih let naprej. Pragmatisti so na primer poudarjali razliko med "filozofijo zgodovine" in sociologijo kot "utelešenje vseh opisnih in pojasnjevalnih družbenih ved" (Park 1904/1972, 23). Poleg Deweya sta v zgodnjem obdobju novo paradigmo v proučevanju komuniciranja in javnega mnenja uveljavljala še Park in Lippmann, v drugi generaciji, ki je sicer večidel opustila kritično *razumevanje sociologije kot vodilo za radikalno akcijo* (Hardt 1992, 59), pa še Harold Lasswell, Herbert Blumer in C. Wright Mills. Medtem ko je ta paradigma za svoj

razvoj veliko dolgovala evropski politično-filozofski misli, iz katere je črpala, pa je imela v evropskih teorijah javnega mnenja, vključno s Tönniesovo in Habermasovo, nikakršen ali komaj omembe vreden odmev – v nasprotju s kasnejšo empirično socialnopsihološko tradicijo, ki je v šestdesetih letih postala dominantna tudi v Evropi.

Pragmatisti so poudarjali, med njimi še posebej Dewey, tesno povezanost ciljev družbene demokratizacije z razvojem znanosti v procesu transformacije "Great Society" v "Great Community", ki ni po Deweyu nič drugega kot prav "organizirana, artikularna javnost". V njihovem razumevanju javnega mnenja lahko najdemo mnoge sorodnosti s Tönnisovimi idejami v *Kritiki javnega mnenja*, na primer v poudarjanju pomena (zlasti družboslovne) znanosti, avtonomije medijev in njihove izobraževalne funkcije, predvsem pa v tesni povezanosti resničnega javnega mnenja z "ljudsko skupnostjo" (*Volks-gemeinschaft*), ki naj bi kot sodobna *Gemeinschaft*, kot "socializem", nastala predvsem s socialnimi reformami, izpeljanimi v *Gesellschaft* (Tönnies 1922, 573).⁷ Dewey je pomembno vlogo v procesu transformacije pripisoval diseminaciji znanstvenoraziskovalnih izsledkov, še posebej družbenih ved:

Komuniciranje rezultatov družboslovnega raziskovanja je identično oblikovanju javnega mnenja. To zaznamuje eno prvih idej, okvirjenih v razvoju politične demokracije, ki bo pa tudi ena zadnjih, ki bodo uresničene. Javno mnenje je namreč sodba (judgement), ki jo oblikujejo in o njej razmišljajo tisti, ki konstituirajo javnost (public), in je o javnih zadevah. (...) Mnenja in prepričanja (beliefs), ki zadevajo javnost, predpostavljajo učinkovito in organizirano raziskovanje (Dewey 1927/1991, 177).

Pragmatisti so ugotavljali, da sta industrializacija in urbanizacija odločilno prispevala k zatonu demokratične javnosti. Ključnega razloga za razpadanje javnosti niso videli v novem konservatizmu, delavskih bojih in oživljanju vere. Te pojave so šteli za pokazatelje naraščajočega "posredovanja realnosti" v časopisih, na filmu in radiu, ki je bilo vse bolj popačeno (Aronowitz 1993, 75). V nasprotju z liberalistično teorijo javnega mnenja, ki je v množičnosti "javnega mnenja" videla predvsem nevarnost netolerantne večine in zahtevala omejitve njene čezmerne moči, in s kritično distanco do klasične liberalne teorije Jamesa Milla (gl. Dewey 1927/1991, 94), so se pragmatisti zavzemali za

⁷ V Freundovi interpretaciji: "This opposition between community and society informs Tönnies's vision of the historical future. He considers socialism to be the achievement of mercantile and technocratic society, and at the same time an appeal for a return to community. The class struggle, particularly the antagonism between capitalism and proletariat, constitutes the supreme form of antagonisms proper to society, but as much it also carries with it the hope of an imminent end to the anarchy which is characteristic of society and a rediscovery of the organic bonds which characterize communitarian life. The triumph of society, with its cosmopolitanism – the reign of public opinion – indicates its forthcoming dissolution, thanks to the expected reawakening of the vitality which is peculiar to organic will" (Freund 1978, 157).

približevanje izsledkov družboslovnega raziskovanja dnevnemu tisku, za prevajanje speciliziranega znanja v splošno razumljivo obliko in za preseganje okostenelosti družboslovnega znanja, ki se najbolj izraža v togi "delitvi na neodvisna in izolirana področja" (Dewey 1927/1991, 171). Šele z aplikacijo znanosti in znanstvenih metod bi se lahko razvila "demokratsko organizirana javnost". Podobno kot v zgodnji tradiciji klasične liberalne teorije javnega mnenja, ki je izhajala iz (utilitarne) teorije *svobode tiska*, so tudi pragmatisti svoje kritično razumevanje javnega mnenja povezovali s kritiko senzacionalističnega tiska in novinarstva in podobno kot isti čas Tönnies v Nemčiji poudarjali nujnost reforme tiska in popolno neodvisnost časnikov. Lippmann (1922/1960, 32) je pisal, da "mora biti javno mnenje organizirano za tisk, če naj bo pravo, ne pa da tisk organizira javno mnenje, kot se zdaj dogaja". Pragmatisti so zahtevali ne le *svobodo tiska* in *svobodo izražanja*, ampak še zlasti *svobodo družboslovnega raziskovanja in distribucije spoznanj*.

Tako imenovano javno mnenje nasploh torej ni nič več kot naiven kolektiven impulz, ki ga je mogoče manipulirati s parolami. Sodobno novinarstvo, ki naj bi izobrazovalo in usmerjalo javno mnenje s poročanjem in razpravljanjem o dogodkih, je običajno le mehanizem za nadzorovanje kolektivne pozornosti.

(...) medtem ko je vedenje javnosti, ki se izraža v javnem mnenju, rezultat razpravljanja med posamezniki, ki privzemajo nasprotno pozicije. To razpravljanje temelji na predstavitvi dejstev (Park, 1904/1972, 57).

Pragmatično razumevanje javnosti in javnega mnenja je temeljilo na predpostavki, "da je vsak posameznik obdarjen z inteligenco, ki jo v lastnem interesu potrebuje za angažiranje v političnih zadevah" (Dewey 1927/199, 157) oz. na ideji o "*omnicompetent individual*" (Lippmann 1922/1960, 364). Ta predpostavka se je v preteklosti sicer izkazala za iluzorno, kot so ugotavljali pragmatisti, in procesi konzumerizma, privatizacije in fragmentacije znanja o javnih zadevah so kompetenco javnosti za odločanje o javnih zadevah še bolj problematizirali. Za pragmatiste je bilo vprašanje preživetja in razvoja javnosti ključno vprašanje demokracije: "Kajti če niti v teoriji ne bi bilo mogoče predpostavljati obstoja javnosti, ki je sposobna razumeti tako širše (nacionalne in mednarodne) kot lokalne javne zadeve, potem bi bile institucije demokracije obsojene na odmrtnost" (Aronowitz 1993, 76). A ker je človekovo "znanje funkcija povezovanja in komuniciranja", je mogoče to "iluzijo" v perspektivi vendarle odpraviti. "Reedukacija bo pomagala našim javnim mnenjem, spopasti se z okoljem. Na tak način je mogoče razpustiti obsežen cenzurni, stereotipizacijski in dramatizacijski aparat" (Lippmann 1922/1960, 407). Kako – na to vprašanje pa pragmatizem ni več našel odgovora, tako da na primer Hardt upravičeno pravi:

Neuspeh pragmatizma je bil v nezmožnosti proizvesti radikalno kritiko družbe, ki bi presegla vgrajene omejitve idealističnega ali utopičnega načina mišljenja v soočenju z ostrimi političnimi in ekonomskimi kriza-

mi, ki niso bile skladne z vizijami izobražene in obveščene skupnosti raziskovalcev, ki so se angažirali v razpravah o reformah in premišljevanju o družbenih spremembah (Hardt 1992, 74).

Na drugi strani je bil pragmatizem deležen ugovora, da je javno mnenje reduciriral na njegovo politično-nadzorno funkcijo, ki naj bi jo bilo mogoče realizirati s specifičnimi institucijami in mehanizmi, in jo torej razumel kot nekakšno "sistemsko-konformno institucijo veta" (Schmidtchen 1959, 259). Vsekakor se je v pol stoletja Ameriški pragmatizem intelektualno izčrpal in prepustil dominantno mesto v proučevanju javnega mnenja (in nič več tudi javnosti) socialnopsihološki paradigmi. *Reader in Public Opinion and Communication*, ki sta ga uredila Berelson in Janowitz leta 1950 (prva izdaja), zaznamuje konec plodnega teoretičnega obdobja Ameriškega pragmatizma in začetek prevlade socialnopsihološke obravnave javnega mnenja. Slednja je bila sicer zlasti v zgodnejšem obdobju pred drugo svetovno vojno usmerjena pretežno v empirično in kvantitativno raziskovanje mnenj, kasneje pa se v njenem okviru uveljavijo tudi teoretsko poglobljenejša teorije – npr. s Sennettovim delom *The Fall of Public Man*, podnaslovljenim "On the Social Psychology of Capitalism" (1974). Sennett dokazuje, da "je bilo na stvari, namenjene prodaji v javnosti, naloženo psihološko upodabljanje (...). Iste vrste proces se je začel v vodenju politikov pred množicami na ulicah, kar se je prvič presenetljivo pokazalo v revolucijah 1848," (Sennett 1978, 25) torej neposredno s politično zmago meščanstva in že mnogo pred začetkom procesa "refeudalizacije" javnosti!

Socialnopsihološki modeli javnega mnenja

Proti koncu tridesetih let se je interes za probleme komuniciranja in medijev preusmeril od teoretskih razprav in družbene kritike k praktičnim zadevam in specifičnim problemom, povezanimi s hitro se razvijajočo metodologijo družboslovnega raziskovanja (Hardt 1992, 75). V družboslovju je to obdobje zaznamovano s sistematičnimi prizadevanji za omejevanje teorij in raziskav, usmerjenih v družbene probleme in reforme, in za razvoj disciplinarnega vede-
nja, predvsem na temelju empiričnih raziskav. Po Childsovih besedah je "poudarek na teoriji javnega mnenja dal prednost poudarku na praktični aplikaciji teorij. (...) Raziskovalci javnega mnenja, stikov z javnostmi in propagande so bili mobilizirani v vse večjem številu, da bi služili hitro naraščajočim vladnim informacijskim in propagandnim agencijam" (Childs 1965, 36). Če se je "veliko političnih teoretikov poznega devetnajstega in dvajsetega stoletja manj zanimalo za merjenje javnega mnenja kot pa za proučevanje pogojev, pod katerimi se je oblikovalo", (Berelson in Janowitz 1950, 1), je empirična tradicija, ki se začela v ZDA v tridesetih letih, usmerjena prav v nasprotno smer. Prejšnjo povezanost problematike javnega mnenja z vprašanji politične demokracije in svobode tiska je nadomestila povezanost raziskovanja javnega mnenja z analizami (zlasti mednarodne) politične propagande in z razvojem "stikov z javnostmi" (public rela-

tions); slednji postanejo "prominenten problem javnega mnenja" (Childs 1965, 37). Ta (pre)usmeritev dominantne paradigme je bila tako hitra in izrazita, da sta Berelson in Janowitz v predgovoru k poglavju *Theories of Public Opinion* (1950, 1) morala poudariti: "V nasprotju s popularnimi predstavami in celo z idejami nekaterih praktikov raziskovanje javnega mnenja ni vzbrstelo šele z Georgeom Gallupom v tridesetih letih."

Socialnopsihološka tradicija se je, kot kaže zgornje Berelsonovo in Janowitzovo opozorilo, še posebej uveljavila z uporabo novorazvitih metodoloških postopkov (vzorčenje, lestvice za merjenje stališč) v začetku 20. stoletja. S sklicevanjem na empirično preverljivost in zanesljivost raziskovanja je pozitivistična struja zavračala tradicionalne normativno-teoretske konceptualizacije javnega mnenja in v tridesetih letih 20. stoletja dosegla položaj dominantne paradigme. "Prihod takojmenovanih 'znanstvenih glasovanj' ('scientific polls') v tridesetih letih je napravil velik korak naprej v reševanju problema hitrega, ekonomičnega in natančnega ugotavljanja stanj in trendov javnega mnenja" (Childs 1965, 45). V novem "javnomnenskem" raziskovanju so dominirala javnomnenska "glasovanja" (public opinion polls), ki so zagotavljala informacije in napovedi o mnenjih državljanov in o njihovem volilnem vedenju, za kar je bila zainteresirana politika, ter informacije o nakupovalnem vedenju potrošnikov in o povezanosti nakupovalnih odločitev z reklamami, kar je postalo ključno področje tržnega raziskovanja. Javnost kot subjekt javnega mnenja, ki ga tvorijo politično rezonirajoči zasebniki, v novem razumevanju javnega mnenja nadomesti disperzna množica (angl. mass) in potem celo vsaka skupina, ki tvori temelj in okvir komuniciranja med dvema ali več posamezniki: "Teoretično je število možnih javnosti enako številu skupin z dvema ali več posamezniki, ki jih je mogoče izbrati. Beseda 'javnost' in beseda 'skupina' sta za vse praktične namene zamenljivi" (Childs 1965, 13). Javno mnenje tako konec koncev ni nič drugega kot "zbirke individualnih mnenj". Predmet raziskovanja ni več javno mnenje, pač pa predvsem *vplivanje* – kdo in koliko vpliva ima – na javno mnenje.* V nasprotju s klasičnim liberalnim razumevanjem javnosti in javnega mnenja je novo razumevanje osvobojeno vsake zgodovinske določenosti ali predpostavke.

Public opinion je postal naziv socialnopsihološke analize skupinskih procesov, ki svoj predmet določa takole: public opinion refers to peoples attitudes on an issue when they are members of the same group. (...) "Skupina" abstrahira kopico socialnih in zgodovinskih predpostavk, tudi od institucionalnih sredstev, kaj šele od spleta družbenih funkcij, ki so bile nekoč določujoče za specifični spoj zasebnikov v politično rezonirajočo publiko. – Nič manj abstraktno ni dojeto samo "mnenje". Opinion se

* Childs (1965, 49–50) našteva naslednje "glavne vsebinske kategorije", do katerih je prišel v analizi *Public Opinion Quarterly* in ki naj bi kazale poglobitve v proučevanju javnega mnenja: A. javnomnensko glasovanje, B. javno mnenje izbranih skupin o specifičnih zadevah, C. vpliv izbranih dejavnikov na formiranje javnega mnenja, D. volilno vedenje, E. komunikacije, F. propaganda, G. raziskave, H. teorija. Zadnja kategorija vključuje tri podkategorije: 1. definicije, 2. modeli, 3. hipoteze.

sprva identificira še z expression of a controversial topic, pozneje z expression of an attitude in nato s samo attitude. Za mnenje na koncu ni več nujno niti to, da bi bilo zmožno verbalizacije (...) Atribut javnega si tako mnenje pridobi že s samo povezanostjo s skupinskimi procesi (Habermas 1962/1989, 264-265).

Socialnopsihološki modeli javnega mnenja predstavljajo "znanstveno revolucijo", ki naj bi odpravila "zmote in slepe ulice", ki so se pojavljale v "literaturi in popularni govorici o javnem mnenju". V uvodnem članku v prvi številki *Public Opinion Quarterly*, ki je postalo najpomembnejše glasilo nastajajoče raziskovalne tradicije, je Floyd Allport naštel osem poglavitnih zmed/zmot/fikcij v neznanstvenem razpravljanju o javnem mnenju, ki jih ni ravno argumentirano problematiziral: personifikacija javnega mnenja, personifikacija javnosti, zmotno enačenje javnosti s skupino, zmota o javnosti kot parcialno inkluzivnem pojavu (npr. "javnost tvorijo posamezniki s skupnimi interesi"), fikcija javnega mnenja kot "idejne entitete" ("vsebina mnenja je neke vrste bistvo, ki se kot platonska 'ideja' širi v glave vseh tistih, ki jo podpirajo"), fikcija javnega mnenja kot skupinskega (in ne individualnega) proizvoda, poveličevanje javnega mnenja (javno mnenje kot "posamični idejni proizvod interaktivnih in kreativnih osebnosti") in zamenjevanje javnega mnenja z javnim predstavljanjem mnenja, kar Allport imenuje tudi "novinarsko zmoto" (Allport 1937). Za vse kritizirane ideje Allport ugotavlja, da jih ni mogoče "razdelati v znanstveni metodologiji". V izhodišču Allportove kritike je pojmovanje, da so

pojavi, ki naj bi jih proučevali s terminom javno mnenje, v bistvu primeri vedenja (...) človeških individuov. (...) Nastali proizvod morajo izraziti individuali ali pa zanj sploh ne moremo vedeti; in če ga izrazijo individuali, je zelo težko pokazati, kako je na njegovo oblikovanje uplivalo razpravljanje med njimi. (...) Tako imenovano "skupinsko mišljenje" ima lahko določeno mesto v individualih (...) toda v areni praktičnih zadev so individuali tisti, ki delajo stvari, ne pa integrirani proizvod skupinskega mišljenja (Allport 1937, 13).

Podobno poudarja Childs, da so samo trije osnovni elementi v formiranju javnega mnenja: oseba, njeno okolje in interakcija med njima:

Ugotoviti, kako se formira javno mnenje, pomeni ugotoviti, kako so formirana individualna, osebna mnenja. Javnost je vedno skupina, zbirka individuov, nikoli organska entiteta, ki bi obstajala sama po sebi. Javno mnenje je vedno zbirka mnenj teh individuov, ki tvorijo javnost (Childs 1956, 110).

Allportovo in Childsovo pojmovanje javnega mnenja kot množice zbirk individualnih mnenj na prvi pogled radikalno razširja mnenjsko osnovo družbe na celotno populacijo in s tem - navidez - "demokratizira" javno mnenje oz. uveljavlja načelo suverenosti celotnega ljudstva in ne le njegovega izbranega

dela (=kompetentne javnosti). Toda hkrati je takšno razumevanje empirikov diametralno nasprotno pojmovanju javnega mnenja kot *specifičnega* procesa, kot ga je v kratki in jedrnatih definiciji med prvimi opredelil na primer Charles H. Cooley, eden ključnih predstavnikov čikaške šole:

Javno mnenje ni goli agregat individualnih mnenj, pač pa dejanski družbeni proizvod, rezultat komuniciranja in recipročnega vplivanja (Cooley 1909, 121).

Cooleyeva definicija javnega mnenja kot družbenega (in ne individualnega) rezultata komunikacijskih procesov, ki aktualizira razliko med "voljo vseh" (ki je vsota posameznih volj in išče le zasebno korist) in "občo voljo" (ki skrbi za splošno korist), na katero je opozarjal Rousseau (1762/1960, 90), je bila vodilo tudi Deweyevemu in Lippmannovemu razumevanju javnega mnenja. Za pragmatizem je bilo tako razumevanje javnega mnenja takorekoč naravno, saj je pragmatizem poudarjal bistveni pomen komunikacij za socialno-filozofsko pojasnjevanje ameriške družbe nasploh. Hardt (1992, 35) poudarja, da "pomembnost telegrafa, železnic, avtomobilskih cest in rek kot transportnih poti ter širjenje šol in časopisov kot institucionalnih virov znanja in izkušenj nudijo zgodovinski temelj za teoretsko razpravljanje o mestu komuniciranja v sodobni družbi".

Radikalen odklon socialnopsihološke tradicije od politično-filozofskih paradigem javnega mnenja je najbolj jedrnato predstavljen v Allportovi tezi, da javnost ni eksplicitno označena realnost, pač pa *metafora*. Tudi kot metafora pa je javnost z vidika javnega mnenja nespecifična: "Mnogi avtorji so razpravljali o razliki med javnostjo in prisotno množico (crowd). Videti pa je, da se v splošnem strinjajo, da pojavi, ki jim pravimo javno mnenje, nastajajo v obeh situacijah" (Allport 1937, 15). Dobro desetletje kasneje je Blumer v članku v *American Sociological Review* (1948) odgovoril Allportu in opredelil "očitne in splošne poteze (...) na katere raziskovalci sedanjega javnomnenjskega glasanja v celotnem raziskovalnem postopku hote ali nehote pozabljajo" (Blumer 1948, 543). Nasproti individualizmu empirikov je Blumer poudarjal, da javno mnenje lahko nastaja samo kot funkcija delujoče družbe, pretežno *prek interakcije skupin* in manj posameznikov, iz česar izhaja, da mora proučevanje javnega mnenja upoštevati *funkcionalno sestavo in organizacijo družbe*.

Podobno argumentacijo je v kritiki empirične konceptualizacije javnega mnenja kasneje brez neposredne navezave na Blumerja uporabljal tudi Bourdieu (1979), medtem ko je Vreg v kritiki operacionalističnega sociološkega razumevanja javnega mnenja kot nujni pogoj poudarjal – podobno kot na primer že R. E. Park (1904/1972, 57) in Habermas (1962/1989, 271) – predvsem *javno razpravljanje*: "Zasebno izrekanje mnenj v okoliščinah anonimnosti je ponavadi pristno in odkrito, vendar ni podvrženo soočenju mnenj, kompetitivnosti alternativ in javni kritiki. Pogoj za oblikovanje javnega mnenja je javna razprava" (Vreg, 1980: 30). Christopher Lasch je leta 1995 ta "pogoj" še mnogo bolj radikalno formuliral z zahtevo, ki ne skriva sorodnosti z idejami Ameriškega pragmatizma:

Kar zahteva demokracija, je javna razprava, ne informacija. Seveda je informacija potrebna, toda informacija, kakršno potrebuje demokracija, lahko nastane samo v živahni javni razpravi. Ne vemo, kaj moramo vedeti, dokler ne postavimo pravih vprašanj, prava vprašanja pa lahko določimo samo, če svoje lastne ideje o svetu poduržemo preskusu javne polemike. (...)

Iz teh premišljanj sledi, da je naloga tiska spodbujati razpravo, ne pa javnosti ponujati informacije. Kot zdaj stojijo stvari, tisk v obilju ustvarja informacije, ki jim nihče ne namenja pozornosti (Lasch 1995, 81; poudarki S.S.).

Z redukcijo javnega mnenja na individualno mnenje/mnenja in z izločitvijo socialnega konteksta, v katerem posamezniki vzpostavljajo interakcijo, so seveda razlike med kolektivitetami, kakršni sta javnost (public) in množica (crowd, mass) izgubile vsak pomen. "Znanost o javnem mnenju" zanima končni rezultat (individualna mnenja), ne pa družbeni procesi, v katerih se javno mnenje oblikuje. Akademski interesi za metodološke probleme so postali prioritetni in so začeli odločilno določati raziskovalne usmeritve, tako da "smo začeli pozabljati, da v tistem, čemur pravimo javno mnenje, obstaja politična vsebina" (Berelson 1952, 313). V nasprotju z Berelsonom Hardt štirideset let kasneje poudarja, da je bila taka usmeritev mnogo več kot le rezultat nehotnega prezrtja; "v preobremenjenosti z metodološkimi problemi se je izražala iluzija, da bo manipulacija z dejstvi konec koncev pripeljala do teorije" (Hardt 1992, 22). Problem je torej globlji od splošne razvojne težave z definiranjem ključnih pojmov, s katero se srečuje vsaka teorija oz. vsaka disciplina. Na to je že zgodaj opozarjal Blumer, ko je zapisal:

Lahko dokazujemo, da je izolacija generičnega objekta (...) cilj in ne začetno izhodišče – in da zato sedanja nesposobnost identificirati javno mnenje kot generični objekt nima škode za javnomnenjsko glasovanje. (...) Preseneča pa me očitna odsotnost prizadevanja ali iskrenega interesa raziskovalcev javnomnenjskega glasovanja, da bi se premaknili v smeri identificiranja objekta, ki naj bi ga hoteli proučevati, beležiti in meriti. (...) Njihovo delo je pretežno gola aplikacija njihove tehnike (Blumer 1948, 542).

Blumer je svojo novo raziskovalno usmeritev, "simbolični interakcionizem", razvijal iz demokratične tradicije čikaške šole in Ameriškega pragmatizma, zlasti Roberta Parka in Georga Herberta Meada, kot nasprotje Parsonsovega funkcionalizmu in redukcionizmu empiričnega kvantitativnega raziskovanja. Za Blumerja je bilo izenačevanje empiričnega mnenjskega raziskovanja z raziskovanjem javnega mnenja zgleden primer neveljavnega zapostavljanja interakcije – neposredne recipročno usmerjene socialne akcije – med skupinami in posamezniki z različnim vplivom, ki prav v medsebojni interakciji oblikujejo in izražajo javno mnenje (Blumer 1948, 545). Podobno kot Park je tudi Blumer

razumel javnost kot bistveno sestavino demokratičnega procesa, smisel empiričnega raziskovanja narave in razvoja javnega mnenja pa je v tradiciji pragmatizma videl predvsem v spodbujanju oblikovanja interesa in izražanja mnenj. Za Blumerja je bilo ključno veljavnostno vprašanje, "ali postopek, kot je javno-mnenjsko glasovanje, dobiva utemeljitev s privrženostjo določeni tehniki ali pa, nasprotno, z realistično analizo tistega, kar predlaga za raziskovanje" (Blumer 1948, 554). Razumevanje javnega mnenja kot agregata enakovrednih mnenj neodvisnih posameznikov je bilo po njegovem prepričanju neposredni rezultat postopkov vzorčenja, ki so "neodvisnost enot" zahtevali – v nasprotju z dejanskim javnim mnenjem, ki je "organsko" in deluje kot gibljiva organizacija med seboj povezanih delov. Zato je Blumer sodil, da je potrebno konstruirati nov model, s pomočjo katerega bi bilo mogoče ugotavljati, kako javno mnenje deluje v konkretni družbi.

Vsaj delno je bil pozneje izrazit poudarek individualnosti (izražanja) mnenj korigiran. Z utemeljitvijo "na empiričnem spoznanju socialnih in socialno-psiholoških skupinskih procesov v široki populaciji in njenih odnosov do politike" je na primer Schmidtchen postavil "realnotipično določitev pojma javno mnenje", po kateri "naj bi kot 'javno mnenje' označevali vse tiste *načine vedenja poljubnih skupin prebivalstva*, ki zmorejo spreminjati ali tudi ohranjati strukture, prakse in cilje oblasti" (Schmidtchen 1959: 257; gl. tudi Otto, 1966, 119 – poudarki S.S.). Taka modifikacija seveda ni razrešila temeljnega nasprotja med normativno-kritičnim in empirično-psihološkim razumevanjem javnega mnenja, ki ne zadeva le problemov veljavnosti in pojasnjevalne moči različnih razumevanj (ali definicij) javnosti in javnega mnenja.

Wilson je v začetku šestdesetih let zaostрил kritiko empirične paradigme, ko je med prvimi opozarjal tudi na prikrit *ideološki značaj* nevtralizma "javno-mnenjskih" anket –

Je pa očitno nevarno predpostavljati, da je načrtovalec anket (pollster) le objektivni raziskovalec javnega mnenja. Tudi ni mogoče predpostavljati, da ljudje, ki naj bi v demokraciji bili suvereni, nimajo interesa za politične poglede družboslovnih raziskovalcev. Pollster ima svojo ideologijo, prav tako kot jo ima oseba, ki je vpraševana in korelirana (Wilson 1962, 170).

– ki ga je malo kasneje dokaj odkrito "priznal" Childs z zahtevo, da morajo raziskovalci vselej skrbeti za to, da postavljajo "prava" vprašanja:

Postavljati množicam napačna vprašnja, vprašanja, za katera so malo ali sploh niso kompetentne, je lahko prav tako katastrofalno za prizadevanja za demokracijo, kot sploh ne postavljati nikakršnih vprašanj, kajti demokracijo je potrebno neprestano redefinirati z vidika zmogljivosti javnega mnenja (Childs 1965, 358).

Zlasti z Bourdieujevim (1979) dokazovanjem, da "javno mnenje ne obstaja", se je vprašanje ideološkega značaja empiričnega mnenjskega raziskovanja za-

ostrilo, kar je puščalo malo možnosti za obujanje idej o konvergenci različnih pristopov in razumevanj javnega mnenja. Wilson (1962, 281) je tako zaostritev na nek način celo anticipiral s tezo, da v množični družbi, ki celo lahko postane totalitarna družba, "ni dovolj trditi, da ni javnega mnenja." S tem Wilson sicer ni neposredno problematiziral (samo) izsledkov empiričnega "javnomnenjskega" raziskovanja, pač pa splošnejše ugotovitve o odsotnosti javnega mnenja v nedemokratskih oz. množičnih družbah, v katerih množice ne sodelujejo v upravljanju in dejavnostih države. Za Wilsona je videti najprimerneje, "priznati, da množični človek predstavlja neko vrsto javnega mnenja, ki pa mu v luči zahodne filozofije podkupljiva realnost tega mnenja odreka možnost ustvarjanja politične obveznosti. In implicitno lahko potem obveznosti nastajajo iz vira, ki ni javno mnenje." Zgolj z ugotovitvijo, da javno mnenje ne obstaja (več), ne da bi ga poskušali "rekonstruirati" v spremenjenih družbenih okoliščinah, bi namreč pristali na nedemokratsko stanje, v katerem se je znašel "množični človek".

Konvergenca dveh paradigem?

Blumerjeva ostra in dosledna kritika empiričnih mnenjskih raziskav v *American Sociological Review* leta 1948 ter "nekakšen občutek razočaranja", ki sta ga izražala Julian Woodward in Theodore M. Newcomb v odgovoru nanjo, niso obetali možnosti povezovanja ali dopolnjevanja obeh paradigem. Šele desetletje kasneje je Lazarsfeld v pogosto citiranem članku *Public Opinion and the Classical Tradition* iskal rešitev v povezovanju, namesto v prevladujočem izključevanju teoretskega in empiričnega pristopa v proučevanju javnega mnenja:

Moderne raziskovalne tehnike lahko potrjujejo in razvijajo ideje, ki so jih zagovarjali klasični avtorji, medtem ko lahko avtorji, kakršna sta Dicey in Bryce, pomagajo usmerjati današnje raziskovalce k pomembnim problemom in predlagajo nove načine za analizo empiričnih podatkov. Povezovanje obeh pristopov bo pospešilo razvoj ustrežnejše teorije javnega mnenja. (...) Bistvo napredka (...) je v tem, da pustimo pepel in vzamemo plamen z oltarja svojih predhodnikov (Lazarsfeld 1957, 39, 53).

Habermas je v *Strukturnih spremembah* to Lazarsfeldovo prizadevanje pretirano označil za "odločno opozorilo na to, da je bila cena za socialnopsihološki pojem javnega mnenja predraga, saj je zahtevala eliminacijo vseh bistvenih socioloških in politoloških momentov" (Habermas 1962/1989, 265). Svojo neutemeljeno "privrženost" raziskovalni tradiciji, ki jo je utemeljeval Lazarsfeld, je Habermas kasneje sam "popravljal" (Habermas 1994, 31) in sprejel interpretacijo, ki dokazuje, da Lazarsfeld ni bil sposoben razviti svoje kritične raziskovalne perspektive v celovito teorijo.

Njegove zahteve po kritičnem raziskovanju so teoretsko in praktično (politično) ostajale znotraj tradicionalnega buržuaznega konteksta

družboslovnega delovanja. Ideja kritične pozicije je konec koncev pomenila priznanje avtoritete in spravo z oblastjo; pomenila je tudi prizadevanje za spremembo znotraj vladajoče paradigme in utemeljevanje konvergence obstoječih teoretskih ali praktičnih perspektiv (Hardt 1992, 112).

Zolo je kritično zapisal, da je "Lazarsfeld uporabljal v raziskovanju medijev najbolj rigidne kriterije neopozitivistične sociologije, medtem ko je Berelson povečeval ameriški demokratični sistem zaradi njegove (domnevne) sposobnosti demokratičnega delovanja, ne da bi bila pri tem potrebna prisotnost 'demokratičnega državljana'" (Zolo 1992, 155). Vsekakor je bil Lazarsfeld vse prej kot naklonjen tradiciji, ki jo je (v nasprotju z znanostjo) imenoval "*social analysis*" in za katere najvidnejšega predstavnika je štel C. Wrighta Millsa.

Kljub utemeljenim kritikam in uvrščanju Lazarsfelda med tiste raziskovalce, ki "svoje naloge vidijo kot tehnične, sebe pa kot znanstvene raziskovalce, ki se jim ni treba zanimati za vrednote, ki so generirale problem, ali za družbene posledice rezultatov" (Coleman 1978, 691), pa ni mogoče prezreti za razvoj empiričnega raziskovanja zelo pomembnega dejstva, da je bil Lazarsfeld med redkimi zagovorniki preseganja paradigmatkega izključevanja med kritično teorijo in empiričnim, pretežno kvantitativnim raziskovanjem ki se je kasneje v nasprotju s pričakovanji Lazarsfelda le še zaostriilo (Splichal 1987). Lazarsfeld je nedvomno resno jemal kritike empiričnega raziskovanja in kot odgovor je poskušal povečati veljavnost empiričnega raziskovanja. "Njegov odgovor na pomisleke, kakršni so bili Blumerjevi, je bila kontekstualna analiza, načrt opazovanja, ki (...) predlaga ugotavljanje značilnosti posameznikov, izbranih v vzorec, ne samo z osebnimi spremenljivkami, kot sta na primer starost ali število let fomalnega izobraževanja, ampak tudi s spremenljivkami, ki kažejo značilnosti njihovega družbenega okolja, na primer delež vernikov ali povprečni dohodek v soseski, državi ali deželi, v kateri živijo" (Boudon 1993, 24).

Uresničitev Lazarsfeldovih zmernih in "nekoliko utopičnih" pričakovanj, kot jih je sam označil, o "povezovanju dveh trendov: skrbne analize v klasični tradiciji, podprte s sodobnimi empiričnimi podatki", pa se je odmaknila še dlje v prihodnost, ko sta pet let po izidu jubilejne številke *Public Opinion Quarterly* (1957), posvečene dvajsetletnici "raziskovanja javnega mnenja", izšli dve temeljni teoretski deli: Wilsonova knjiga *A Theory of Public Opinion* in Habermasove *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Na globino spora med pozitivistično in kritično- oz. normativno-teoretično paradigmo opozarja tudi dejstvo, da je moralo to Habermasovo delo čakati celih 27 let na prevod v angleščino; po letu 1989, ko je delo izšlo v ZDA, pa je sprožilo množico razprav, aktualizacij in polemik (gl. npr. Calhoun 1992; Hardt 1996). Pred tem namreč

na ravni fundamentalne teorije ni bilo nič dodanega. Osnovna pojma "javnost" in "mnenje" sta bila enako ustrezna v vodilnih akademskih besedilih devetnajstega stoletja kot v dvajsetem stoletju. (...) Izstopa pa, da se je intelektualni napredek pojavljal na nižji teoretski ravni. Pomemben niz inovacij je bil instrumentalen (Lasswell 1957, 34-35).

Po Lazarsfeldu so smotrnost sinteze klasičnega liberalnega normativnega pojmovanja javnosti in javnega mnenja ter socialnopsihološkega, ostenzivno definiranega pojma javnega mnenja poudarjali mnogi avtorji – s pičlim uspehom. Ker gre za sintezo v obdobju dominacije empiričnega mnenjskega raziskovanja, bi naj to pomenilo predvsem "politično razsvetlitev" pojma javno mnenje, torej vrnitev politične pojmovne razsežnosti oz. vnovično (spremenjeno) tematizacijo odnosa med javnim mnenjem in instancami (politične) oblasti. Po sodbi Ulle Otto ta prizadevanja niso bila plodna, odgovornost za neuspeh pa naj bi bila na strani (kritične) teorije:

Če že niso postali žrtve svojega lastnega, popolnoma nerealnega, demokratičnega idealiziranja (Wunschdenken) racionalnega "homo politicus" – kot Hennis, Lippmann in Wilson – so se konec koncev kljub pravim nastavkom izgubili v mreži neizmerno diferenciranih družbenopolitičnih prizadevanj po moči, kot npr. Habermas in Lenz (Otto 1966, 112).

Kaj pa empirična socialnopsihološka tradicija? Berelson je že v zgodnjih petdesetih letih poskusil povezati "demokratično teorijo in javno mnenje", kot nosi naslov njegov članek v *Public Opinion Quarterly*, v katerem ugotavlja, da imajo zasluge za razvoj raziskovanja javnega mnenja ne le psihologi, sociologi, tržni raziskovalci in statistiki – ampak tudi politologi, čeprav:

smo zanemarjali odnosna dejstva, da je v tistem, čemur pravimo javno mnenje, politična vsebina; da obstaja dolga in izbrana intelektualna tradicija (v obliki politične teorije demokracije) v obravnavanju mnenjskih problemov; in da ta teorija zagotavlja uporaben okvir za organizacijo in izvajanje mnenjskih raziskav (Berelson 1952, 313).

Berelsonova zamisel sinteze je bila v tem, da bi z orodji, ki jih je razvilo empirično družboslovno raziskovanje, operacionalizirali in izmerili prisotnost – "z razumno natančnostjo in objektivnostjo" – predpostavk normativne teorije politične demokracije glede politične dejavnosti državljanov in njihove usposobljenosti zanj: ustreznost osebnostne strukture, interes za javne zadeve in sodelovanje v njih, informiranost, politično načelnost, ustreznost recepcije politične realnosti, sodelovanje v razpravi, racionalnost v političnem odločanju in (so)upoštevanje interesa skupnosti (the question of cleavage and consensus). Empirično raziskovanje naj bi s tem po eni strani "izpopolnilo podobo o dejanskem dogajanju v demokratičnem odločanju" oz. dokumentiralo teorijo ter spodbujalo njen razvoj in pojasnjevalni doseg, po drugi strani pa "lahko pomaga demokraciji pri predmetnem in neposrednem samospoznavanju ter pri splošnejšem vrednotenju svojih dosežkov in napredka. V tem okviru lahko raziskovanje javnega mnenja veliko prispeva k temeljnemu, kontinuiranemu boju za usklajevanje demokratične prakse z zahtevami in predpostavkami – tj. z ideali – demokratične teorije" (Berelson 1952, 330).

To Berelsonovo pričakovanje je – vsaj v načelu – morda videti enako kasnejši Habermasovi zahtevi, ki jo je postavil v analizi razcepa med "državnopravno fikcijo" javnega mnenja in "socialnopsihološko razdelavo" pomena javnega mnenja, namreč da je "treba razviti kriterije, po katerih je mogoče mnenja empirično meriti glede na stopnjo njihove javnosti; tako empirično ugotavljanje javnega mnenja v komparativnem pomenu je danes celo najzanesljivejše sredstvo, kako priti do utemeljenih in primerljivih izjav o demokratični integracijski vrednosti dejanskega ustavnega stanja" (Habermas 1962/1989, 268; podčrtal S.S.). Toda bistvena razlika med zahtevama je v tem, da je Habermas videl možnost za realizacijo svoje zahteve samo v *sociološki pojasnitvi strukturnih sprememb javnosti*, medtem ko je za Berelsona problem mnogo lažje rešljiv – na ravni *operacionalizacije ključnih socialnopsiholoških pojmov*, ki jih je mogoče deducirati iz normativne teorije javnega mnenja. Avtorji "empiričnih rešitev", kakršno je na primer predlagal Berelson, tako sicer niso postali – če uporabimo oznake Ottove – "žrtve lastnega nerealnega, demokratičnega idealiziranja" in se tudi niso "izgubili v mreži neizmerno diferenciranih družbenopolitičnih prizadevanj po moči", pač pa so se "izgubili" v kompleksnosti: medtem ko se je javnost širila – s sicer protislovnimi učinki – v vse sfere družbe, se je z empiričnimi mnenjskimi raziskvami operacionaliziran socialnopsihološki pomen pojma javno mnenje vse bolj omejeval na "*multi-individual situation*" (Allport 1937, 23) ali celo le na posamična zasebna mnenja. Wilson je že pred desetletji ugotavljal, da nedvomno obstajajo vsaj "znaki sprave" med, kot je dejal, "klasičnim in spekulativnim načinom proučevanja" ter "statističnimi in anketnimi tehnikami". Ti znaki ne pomenijo, da je mogoče doseči popolno "spravo" med dvema miselnima tokovima. "Nesrečni vidik te situacije je, da spekulativno in filozofsko mišljenje lahko lažje sprejme uporabo empiričnih tehnik, kot pa empirični tehnik lahko sprejme idejo legitimnosti filozofskega raziskovanja" (Wilson 1962, 16-17).

Kljub mnogim sporom med normativno-kritičnim in empirično-psihološkim razumevanjem javnega mnenja je vendarle mogoče nesporno govoriti o konvergenci vsaj v eni razsežnosti – namreč v pričakovanju, da "javno mnenje ustvarja zahteve, ki jih morajo javni nameščenci upoštevati" (Wilson 1962, 34). To pričakovanje je sicer utemeljeno v različnih načelih, interesih in načinih "prilagajanja" oblasti javnemu mnenju, tako da dejansko lahko bodisi javno mnenje nadzira oblast in določa politiko bodisi oblast nadzira javno mnenje in ugotavlja, ali uživa zaupanje med državljani, toda v obeh primerih mora oblast "javno mnenje" upoštevati.

Postmoderne tematizacije "javne sfere"

Temeljne poteze spremenjenega, a nič manj protislovnega razumevanja javnosti in javnega mnenja ob koncu 20. stoletja najbolje predstavljajo Habermasove "tri revizije" *Strukturnih sprememb javnosti* v uvodu k Suhrkampovi izdaji iz leta 1990. Revizijo svojih pogledov je Habermas utemeljeval z

razvojnimi spremembami v samoregulaciji družbe, ki imajo pomembne posledice za:

1. zasebno sfero in družbene temelje zasebne avtonomije,
2. strukturo javnosti ter za sestavo in vedenje publik, in
3. legitimizacijski proces same množične demokracije.

Habermas je svojo zgodnejšo teorijo "linearnega razvoja" od rezonirajoče h konzumirajoči javnosti oz. k njeni "refeudalizaciji" revidiral z idejo o "ambivalentnosti javnosti", ki jo je kot idejo o ambivalentnem – avtoritarnem in emancipatoričnem – potencialu komuniciranja razvil v teoriji komunikativnega delovanja (Habermas 1981, 574). Ta obrat naj bi bil posledica objektivnih, empiričnih družbenih sprememb, ki spreminjajo (tudi) značaj javnosti in javnega mnenja. Čeprav poudarja, da revizija ne pomeni odstopanja od namena, ki ga je vodil pri pisanju *Strukturnih sprememb javnosti*, vendarle priznava, da je njegov "revidirani model" zdaj bližje liberalističnemu pojmovanju javnega mnenja in nasprotovanju "tiraniji večine" J. S. Milla in Tocquevilla kot pa klasični liberalni teoriji *vladavine javnega mnenja*. S tem ostaja ambivalenten tudi Habermasov odnos do tiste raziskovalne tradicije, ki jo je oblikoval Lazarsfeld. V svojem zgodnjem obdobju jo je Habermas (ne da bi jo dobro poznal, kot je kasneje zapisal) sprejemal kot možno pot za razrešitev prostislovnosti, v kateri se je znašla normativna teorija javnega mnenja; ko se je z njo natančneje seznanil, se ji je "odpovedal", dejansko pa njegova revizija pomeni "popravilo" zgodnejše teorije prav z izsledki empirične sociološke usmeritve, ki sta jo poleg Lazarsfelda začela uveljavljati npr. Berelson in McPhee (1954; gl. Huckfeldt, Sprague 1995). V luči izsledkov te usmeritve dobi posameznikova "racionalnost", ki je ena ključnih predpostavk klasične teorije javnega mnenja, drugačen pomen in postane v sodobnih družbah "neproblematična": ljudje racionalno usmerjajo svojo pozornost na izjave političnih akterjev v svojem okolju in iščejo relevantne politične informacije. Homogenizacija njihovih mnenj ni posledica manipulacije, ampak racionalnega odločanja, ki ga stimulira posameznikovo okolje. Model, ki ga je razvil McPhee, na primer povezuje:

(1) racionalno odločanje neodvisnih posameznikov z (2) ugotovljenimi korelacijami med političnimi prepričanji v družbenih skupinah, pri čemer se sklicuje na (3) ponovno racionalno presojo političnega prepričanja, ki jo sprožajo nesoglasja, (4) ki jih posamezniki odkrivajo v procesih socialne interakcije. Racionalni državljani racionalno odločajo. Socialne in ekonomske strukture naključno, a vendarle sistematično oblikujejo homogenost, s tem da neprestano sprožajo ponovna individualna ocenjevanja političnih prepričanj (Huckfeldt Sprague, 1995, 51; poudarki S.S.).

Habermas zaključuje *Strukturne spremembe javnosti* s (pesimističnim) citatom iz Millsove *Elite oblasti* o zatonu javnosti in nastopu "družbe množic". V pesimizmu je nedvoumno implicirano tudi soglasje z Millsovim, v nasprotju z Lazarsfeldom izrazito kritičnim poudarjanjem vrednot, ki vplivajo oz. bi morale vplivati na izbiro raziskovalnih problemov in oblikovanje "politik". V

nasprotju s tem pa svoj novi uvod, v katerem revidira zgodnejšo teorijo strukturnih sprememb javnosti, zaključuje s "povodom za manj pesimistično oceno ter za manj kljubovalen in ne zgolj deklarativen pogled kot nekdanj" – z Meyrowitzevo (1985) idejo o nenavadni podobnosti med *informacijsko* družbo ter *predrazredno* družbo lovcev in nabiralcev plodov, ki se izraža v:

- odsotnosti meja in lojalnega odnosa do teritorija: specifične dejavnosti niso popolnoma fiksirane na specifično fizično postavitev;
- tendencah egalitarnosti v vlogah moških in žensk, otrok in odraslih, voditeljev in vodenih.

Habermasova revizija teorije strukturnih sprememb javnosti bi potrebovala bolj eksplicitno validacijo. Podobno kot Habermas na primer tudi Zolo (1992) dokazuje, da neoklasična doktrina demokracije ostaja brez zadostne pojasnjevalne moči, in poziva k radikalni rekonstrukciji teorije demokracije. Taka teorija bi morala upoštevati tudi dva ključna vidika, povezana s Habermasovo drugo in tretjo točko zgoraj, toda v mnogo bolj kritični perspektivi, kajti:

1. Asimetrična, neinteraktivna narava množičnega političnega komuniciranja se je razvila do take stopnje, da je ideja "elektronske demokracije" dokončno postala utopična. Kot dodajata Holston in Appadurai (1996, 202), "kibernetsko državljanstvo" morda res nekaterim omogoča sodelovanje v bolj tolerantni in dostopni javni sferi, hkrati pa druge sili še globlje v osamo zasebnosti in trga.
2. "Javna sfera" se z nadaljnjim drobljenjem, ki je predvsem posledica "narkotične disfunkcije" množičnih medijev, preoblikuje "v reflektivno področje, v brezčasovno meta-dimenzijo, v kateri 'realna' javnost pasivno asistira kot v nekakšnem permanentnem televizijskem oddajanju v realnem času v izkoriščanju 'elektronske' javnosti" (Zolo 1992, 166).

Ti dve tendenci dobivata svetovne razsežnosti in povzročata

drugo "strukturno transformacijo javnosti", ki je bolj radikalna od tiste, ki je bila predmet klasične analize Jürgena Habermasa. (...) Suverenost političnega konsumenta – tj. avtonomija, racionalnost in moralna odgovornost državljana, ki naj bi suvereno razsojal v tekmovanju med strankami – je zdaj komaj kaj več kot prazno govorjenje v kontekstu množične spektakularizacije teledemokracije, na kar je bilo zvedeno (...) pluralistično tekmovanje med strankami (Zolo 1992, 170).

Od Ameriškega pragmatizma naprej vse tematizacije javnosti in javnega mnenja poudarjajo njuno spreminjanje (tudi) pod vplivom razvoja množičnih medijev, ki že zdavnaj niso več organizirani tako, da "enako število ljudi mnenje izraža, kot ga sprejema," kar je bil za C. W. Millsa prvi kriterij obstoja javnosti. V popolnem nasprotju s klasičnimi idejami demokratičnega pluralizma je postalo tudi očitno, da je prepričevalna moč medijev lahko celo večja v družbah s pluralistično demokracijo, kot pa v totalitarnih družbah. Avtonomnosti javnega mnenja in prostemu javnemu dostopu do množičnih medijev so teoretiki demokratičnega javnega mnenja pripisovali odločilen pomen, zdaj pa je avtonomnost postala močno ranljiva, dostop pa omejen. Kot ugotavlja Zaller

(1992, 311), "stari model medijev kot 'injekcijske igle', ki lahko na ukaz vbrizga ideje v politično telo, sicer ni oživel, vendar pa je mainstreamovsko komunikacijsko raziskovanje ustvarilo zdravo spoštovanje do tega, kar lahko dosežejo mediji in politiki, ki jih uporabljajo".

Z revizijo je Habermas radikalno spremenil svoj odnos do javnosti predvsem v razsežnosti javnost – oblast (država) in s tem javnost depolitiziral podobno kot jo je tradicija ameriškega empiričnega raziskovanja "javnega mnenja". Habermas sicer tudi pri "prvem" snovanju teorije javnega mnenja ni upošteval (niti poznal?) prispevkov Ameriškega pragmatizma v proučevanju javnosti in javnega mnenja. V *Strukturwandel der Öffentlichkeit* ideje in dela starejše generacije – Deweya, Lippmanna in Parka, v bistvu pa tudi mlajših Lasswella, Blumerja in Millsa, predstavljajo veliko slepo pego. Toda Habermas je izhajal iz iste tradicije angleško-ameriške politične filozofije kot pred njim Ameriški pragmatizem, čeprav se na slednjega ni navezoval, ampak je to tradicijo (kritično) rekonstruiral mimo njega – pa vendar z v temelju enako vrednostno usmeritvijo in razumevanjem javnosti ter s kritiko psihologizacije oz. individualizacije javnega mnenja, kot je bila značilna za pragmatiste in kasneje F. G. Wilsona. Revizija torej pomeni tudi Habermasov odmik od idej in vrednot Ameriškega pragmatizma. Če je Habermas, kot je zapisal Peters (1993), s *Strukturwandel der Öffentlichkeit* – vsaj delno, kot smo pokazali – "vrnil darilo anglo-ameriški misli," bi lahko za Habermasovo revizijo teorije javnosti dejali v analogiji z njegovo zgodnjo interpretacijo Lazarsfeldovih prizadevanj za povezovanje empiričnega raziskovanja s (kritično) teorijo, da je cena za redukcijo idealizacije oz. (znanstvene) utopičnosti normativne teorije javnega mnenja previsoka, saj je zahtevala odstranitev bistvenih kritičnih nastavkov.

Zaključek

Podobno kot demokracija tudi javno mnenje pogosto daje "avro legitimnosti" (Held 1987, 1): zakoni, politike, odločitve ter celo obsodbe in vojne so videti utemeljene in pravične, če so skladne z "javnim mnenjem". V tem "legitimizacijskem pritisku" najbrž lahko iščemo poglobitni razlog, da sta javnost in javno mnenje tako različno, pogosto protislovno razumljena in interpretirana, pa pogosto v resnici sploh ne upoštevana. Čeprav teorije javnega mnenja in normativne zahteve po njegovi praktični uveljavitvi v demokratični družbi pogosto niso neposredno izražale družbenih okoliščin ali nanje vplivale, je potrebno poudariti, da so razumevanja in teorije javnosti in javnega mnenja zgodovinsko določeni, in ravno zato je vsako posploševanje tako težavno. Od vsega začetka sta javnost in javno mnenje ne le *politično relevantna*, ker vedno na določen način vključujeta odnos do oblasti, ampak tudi *politično problematična*, ker je ta odnos vedno zgodovinsko pristransko določen.

Paradoksalno lahko univerzalnost pojmov javnost in javno mnenje, ki jo ne morejo doseči teorije, brez težav zagotovi empirično raziskovanje "javnega mnenja". Za pomemben del zgodovine in teorij so na primer značilna prizade-

vanja, da bi omejili pomen "javnosti" na določene skupine posameznikov, ki so sposobni oblikovati in izražati "javno mnenje", in da bi izključili ne dovolj izobražene, politično nekompetentne ali nasploh premalo racionalne. Oba pojma se pogosto pojavljata v pomenu, ki zavrača univerzalno zahtevo vseh segmentov družbe po participaciji v komunikacijskih procesih, ki naj bi jo omogočala ustrezna organizacija in nadzor delovanja medijev. V teoriji javnost in javno mnenje nista definirana kot generična pojma, ki bi ju bilo mogoče zgodovinsko specifično operacionalizirati in empirično identificirati.

Po drugi strani sta javnost in še posebej javno mnenje v empiričnem raziskovanju uporabljana kot "univerzalna" operacionalna pojma, ki sicer ne omogočata identifikacije javnosti ali javnega mnenja kot specifičnega predmeta ali entitete (npr. kot političnih akterjev ali aktivnosti), različnih od tistih segmentov družbe oz. njihovih dejavnosti, ki ne sodijo v javnost in javno mnenje, pač pa preprosto enačita javno mnenje z rezultatom javnomnenjskih glasovanj in javnost s populacijo, iz katere je bil izbran (reprezentativni) vzorec posameznikov. Lahko bi rekli, kajpak ironično, da je taka operacionalistična konceptualizacija manj "politično problematična", saj pušča ob strani vsako sistematično pristranskost (v vzorčenju, ne pa pri izbiri vprašanj) s tem, da izključuje postopke, ki lahko povzročijo pristranskost – torej teorijo nasploh. Blumer je pred pol stoletja dokazoval, da so v takem raziskovanju "izsledki, ki so rezultat postopka ali uporabe instrumenta, obravnavani, kot da konstituira predmet raziskovanja (...); sam postopek določa njegov lastni cilj" (Blumer 1948, 543).

Ali je potem upanje za kovergenco dveh dominantnih tradicij 20. stoletja danes kaj manj utopično kot pred pol stoletja? Na to vprašanje bomo morda lahko odgovorili v naslednjem stoletju.

LITERATURA

- Allport, Floyd H. 1937. Toward a Science of Public Opinion. *Public Opinion Quarterly* 1, 1, 7-23.
- Arendt, Hannah. 1958/1989. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Aronowitz, Stanley. 1993. Is a Democracy Possible? The Decline of the Public in the American Debate. V B. Robins (ur.), *The Phantom Public Sphere*, 75-92. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baker, K.M. 1990. Public Opinion as Political Invention. V *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*, 167-199. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berelson, Bernard. 1952. Democratic Theory and Public Opinion. *Public Opinion Quarterly*. Fall, 313-330.
- Berelson, Bernard, in Morris Janowitz, ur. 1950. *Reader in Public Opinion and Mass Communication*. New York: The Free Press.
- Berelson, Bernard, Paul Lazarsfeld, in William McPhee. 1954. *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Election*. Chicago: University of Chicago Press.
- Binkley, Robert C. 1928. The Concept of Public Opinion in the Social Sciences. *Social Forces* 6, 389-396.
- Blumer, Herbert. 1946/1966. The Mass, The Public, and Public Opinion. V B. Berelson, M. Janowitz (ur.), *Reader in Public Opinion and Mass Communication*, 43-50. New York: The Free Press.

- Blumer, Herbert. 1948. Public Opinion and Public Opinion Polling. *American Sociological Review* 13, 542-554.
- Bourdieu, Pierre. 1979. Public Opinion Does Not Exist. V A. Mattelart, S. Siegelau (ur.), *Communication and Class Struggle*. Vol. 1. New York: International General.
- Bryce, James. 1880/1924. *The American Commonwealth*. New York: Macmillan.
- Calhoun, Craig, ur. 1992. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: The MIT Press.
- Childs, Harwood L. 1939. "By Public Opinion I Mean" - . *The Public Opinion Quarterly*, April, 327-336.
- Childs, Harwood L. 1965. *Public Opinion: Nature, Formation, and Role*. Princeton, NJ: D. van Nostrand.
- Coleman, James. 1978. Sociological Analysis and Social Policy. V T. Bottomore in R. Nisbet (ur.), *A History of Sociological Analysis*, 677-703. New York: Basic Books.
- Cooley, Charles Horton. 1909. *Social Organization: A Study of the Larger Mind*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Dewey, John. 1927/1991. *The Public and Its Problems*. Athens: Swallow Press.
- Dewey, John. 1931. *Philosophy and Civilization*. New York: Minton and Balch.
- Freund, Julien. 1978. German Sociology in the Time of Max Weber. V T. Bottomore, R. Nisbet (ur.), *A History of Sociological Analysis*, 149-186. New York: Basic Books.
- Ginsberg, Benjamin. 1986. *The Captive Public: How Mass Opinion Promotes State Power*. New York: Basic Books.
- Habermas, Jürgen. 1962/1989. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- Habermas, Jürgen. 1980. *Teorija i praksa*. Beograd: BIGZ.
- Habermas, Jürgen. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 1990. Vorwort zur Neuauflage. *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 1994. Predgovor k novi izdaji Strukturnih sprememb javnosti (1990). *Javnost-The Public* 1, 1-2, 23-42.
- Hardt, Hanno. 1992. *Critical Communication Studies. Communication, History and Theory in America*. London: Routledge.
- Hardt, Hanno. 1996. The Making of the Public Sphere. Class Relations and Communication in the United States. *Javnost-The Public* 3, 1, 7-23.
- Held, David. 1987. *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hennis, Wilhelm. 1957. *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. Zur Kritik politischen Umfragen*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Herbst, Susan. 1993. The Meaning of Public Opinion: Citizen's Constructions of Political Reality. *Media, Culture and Society* 15, 437-454.
- Holston, James, in Arjun Appadurai. 1996. Cities and Citizenship. *Public Culture* 8, 2 (19), 187-204.
- Huckfeldt, Robert, in John Sprague. 1995. *Citizens, Politics, and Social Communication. Information and Influence in an Election Campaign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, Elihu. 1957. The Two-Step Flow of Communication: An Up-To-Date Report on an Hypothesis. *Public Opinion Quarterly* 21, 1, 61-78.
- Keane, John. 1992. *Mediji in demokracija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lasch, Christopher. 1995. Journalism, Publicity and the Lost Art of Argument. *Media Studies Journal* 9, 1, 81-92.
- Lasswell, Harold. 1957. The Impact of Public Opinion on Our Society. *Public Opinion Quarterly* 21, 1, 33-38.
- Lazarsfeld, Paul. 1957. Public Opinion and Classical Tradition. *Public Opinion Quarterly* 21, 1, 39-53.
- Lazarsfeld, Paul, Bernard Berelson, in Hazel Gaudet. 1940. *The People's Choice*. New York: Columbia University Press.
- Lippmann, Walter. 1922/1960. *Public Opinion*. New York: MacMillan.

- Lowery, Shearon, in Melvin L. DeFleur. 1983. *Milestones in Mass Communication Research*. Media Effects. New York: Longman.
- Luhmann, Niklas. 1969. *Legitimation durch Verfahren*. Neuwied: Luchterhand.
- McQuail, Denis, in Sven Windahl. 1993. *Communication Models*. London: Logman.
- Mill, John Stuart. 1859/1994. *O svobodi*. Ljubljana: Studentska organizacija univerze.
- Mills, C. Wright. 1956. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1979. *Öffentlichkeit als Bedrohung*. Uredil J. Wilke. Freiburg: Karl Alber.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1993. *The Spiral of Silence. Public Opinion – Our Social Skin*. Chicago: University of Chicago Press (Second Edition).
- Otto, Ulla. 1966. Die Problematik des Begriffs der Öffentlichen Meinung. *Publizistik* 2, 99-130.
- Park, Robert E. 1904/1972. *The Crowd and the Public*. Uredil H. Elsnor, Jr. Chicago: University of Chicago Press.
- Peters, John Durham. 1993. Distrust or Representation: Habermas on the Public Sphere. *Media, Culture and Society* 15, 541-571.
- Price, Vincent. 1992. *Public Opinion*. Newbury Park, CA: Sage.
- Robins, Bruce. 1993. Introduction. V B. Robins (ur.), *The Phantom Public Sphere*, i-xxvi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rousseau, Jean Jacques. 1762/189.. *Contrat social ou principes du droit politique*. Paris: Garnier.
- Rousseau, Jean Jacques. 1762/1960. *Družbena pogodba*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Schmidtchen, Gerhard. 1959. *Die befragte Nation. Über den Einfluss der Meinungsforschung auf die Politik*. Freiburg: Romabach.
- Sennett, Richard. 1978. *The Fall of Public Man. On Social Psychology of Capitalism*. New York: Vintage Books.
- Speier, Hans. 1995. *The Rise of Public Opinion*. V R. Jackall (ur.), *Propaganda*, 26-46. New York: New York University Press.
- Splichal, Slavko. 1981. *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*. Maribor: Obzorja.
- Splichal, Slavko. 1981a. Od javnog do slobodnog mnjenja. O kategorijama građanskog društva u "revolucionarnoj" komunikologiji. *Naše teme* 25, 10, 1609-1616.
- Splichal, Slavko. 1987. "Public Opinion" and the Controversies in Communication Science. *Media, Culture and Society* 9, 2, 237-261.
- Splichal, Slavko. 1994. Pomlad javnosti. *Javnost-The Public* 1, 1, 7-22.
- Tocqueville, Alexis de. 1840/1912/1995. *Democracy in America*.
<http://darwin.clas.virginia.edu/~tsawyer/DETOC/> [Originally scanned and corrected by Thomas G. Roche at The University of Virginia 6/15/95 from Democracy in America, by Alexis de Tocqueville; tr. by Henry Reeve. New York: D. Appleton, 1912.]
- Tönnies, Ferdinand. 1922. *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer.
- Vreg, France. 1980. *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Obzorja.
- Wilson, Francis Graham. 1962. *A Theory of Public Opinion*. Chicago: Henry Regnery.
- Zaller, John R. 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zolo, Danilo. 1992. *Democracy and Complexity. A Realist Approach*. University Park: Pennsylvania State University Press.

SODOBNA DILEMA MEDIJEV: KJE SO MEJE MED
ZASEBNOSTJO IN PRAVICO DO INFORMIRANJA?

Povzetek. *Autor obravnava človekove pravice in svoboščine, še posebej pravici do informiranja in do zasebnosti. Slednji sta v Evropski konvenciji o človekovih pravicah, pa tudi komentarjih Evropske komisije in sodišča konceptualno nedorečeni. Šele Praška deklaracija o politiki medijev je jasneje definirala doktrino svobod in pravic ter naglasila evropsko tradicijo publicistike. Autor analizira tradicionalne teze o pravici do informiranja in pravici do zasebnosti ter ugotavlja: prvič, današnja opredelitev pravice do informiranja je le medel odsev zgodovinsko formuliranih pravic; bistvo človekovega bivanja je pravica, da ljudje med seboj komunicirajo kot enakopravne osebnosti, "kot intelektualne sile, kot razumni razlogi"; drugič, v sistemu parlamentarne demokracije in elitističnih koncepcij države pravica do informiranja ostaja torzo; zato meni, da bodo pravice dobile prave razsežnosti šele v sistemu participatorne demokracije. Pisec obravnava kršitve pravice do zasebnosti (v osebnem življenju, pri varstvu podatkov v državi, v podjetjih, v medicini, v novinarstvu). Medijska svoboda se sooča z načelom varstva časti in ugleda oseb javnega življenja, zato se avtor zavzema za visoke standarde in etos novinarske profesije. V sklepnih mislih opozori na "deregulacijske" posege novih TV mogotcev ter na odgovornost medijev, da ohranjajo in krepijo zavest o slovenski identiteti. Ključni pojmi: pravica do informiranja, zasebnost, komunikologija*

Javnost in civilna družba sta bili v politični filozofiji, politični sociologiji in komunikologiji vedno razumljeni kot demokratična paradigma nasproti monistični koncepciji države, oblasti in moči. Harold Lasky je zato svoj koncept pluralizma razvil kot antitezo monizmu in "monistični" državi, ki apsolutizira državno oblast in vzpostavi suverenost državne oblasti nad vsemi družbenimi organizacijami (družina, cerkev, lokalne skupnosti, funkcionalna in profesionalna združenja). V sodobni družbi "monistični" model države "vsiljuje" novodobna politična elita, ki skuša nadzirati vse bistvene točke politične, ekonomske, vojaške, policijske, informacijske, znanstvene, vzgojno-izobraževalne, pa tudi kulturne moči.

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani

Komunikološke analize današnjih pluralističnih demokracij kažejo na neenakomerno porazdelitev politične in ekonomske moči, kar se odraža tudi v neenaki porazdelitvi informacijske moči. Komunikologi v teh družbah razkrivajo silnice ideološke, politične, informacijske in kulturne dominacije vladajočih struktur. Zato moramo uveljavljanje človekovih pravic presojati z vidika uresničevanja paradigme politične demokracije. To spoznanje je vodilo avtorje Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki so v preambuli še posebej naglasili, da je načela pravičnosti in miru v svetu najlažje zavarovati z dejansko politično demokracijo. Ta preambula zato vključuje pojem politične demokracije, ki je manjkal v statutu Sveta Evrope.

Evropska konvencija vsebuje tudi člene, ki zadevajo pravico do svobodnega izražanja in do informiranja (10. člen), pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi (9. člen) ter pravico do spoštovanja zasebnosti, družinskega življenja, doma in dopisovanja (8. člen) (Comien 1995, 66-97). Omenjene pravice skušajo opredeliti tudi vloga javnosti, javnega mnenja in množičnih medijev.

Evropska konvencija je doslej najbolj učinkovita pogodba človeštva o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. Vendar so mnoga načela svobode javnosti, medijev in svobodnega izražanja ostala konceptualno nedorečena. Sodna praksa Evropske komisije in Sodišča za človekove pravice je v praksi preverila mnoge pritožbe in v devetdesetih letih jasneje opredelila smisel in razsežja nekaterih členov.

Šele praška Evropska ministrska konferenca o politiki množičnih medijev (Council of Europe 1994, 3-17) je jasneje definirala doktrino svobod in pravic: naglasila je evropsko tradicijo svobode misli, predvsem pa je v ospredje postavila postulat, da vlade ne morejo podeljevati svobode niti ne smejo omejevati pravice medijev in novinarjev po kritičnem nadzoru oblasti.

Kljub temu se zastavlja vprašanje, ali sedanja opredeljevanja svobod in pravic ne ostajajo le v okvirih klasičnih teorij parlamentarne demokracije? In: Ali nudijo možnosti razmisleka o definiranju teh pravic v razsežnostih participatorne demokracije?! Zato velja pregledati vizije, ki jih je imelo človeštvo o svobodi misli in pravici do komuniciranja.

Pravica svobodnega komuniciranja enakopravnih osebnosti

Svobode in pravice so vznemirjale človeka že od nekdaj, saj sta bistveni vprašanji človekovega bivanja. V zgodovini so ju formulirali kot svobodo misli in mnenja ter ju pojmovali kot temeljno sestavino splošne svobode posameznika.

Svobodo tiska, kot pravico neločljivo povezano s človekovo svobodo nasproti suverenosti države, so najprej zabeležili v Angliji. Ko pa so uvedli cenzuro, je pesnik Milton izdal svoj sloviti poziv za svobodo tiska, filozofsko-politični esej *Areopagitico* (1644), v katerem uvodno citira spev antičnega pesnika o svobodi. Z nastankom strank je nastala tudi publicistična platforma kritičnega opozicijskega novinarstva, ki ga je s svojim listom *Craftsman* (1726) uvedel publicist in politik Bolingbroke. To je bilo veliko dejanje: "Osnovanje samostojnega novinarstva,

ki se je znalo postaviti proti vladi in ki je znalo kritično komentiranje voditi proti vladi ... in ga dvigniti na status nečesa normalnega" (Kluxen 1956, 187).

V evropskih deželah se je politični tisk razvil kasneje, sredi osemnajstega stoletja. Zato pa so enciklopedisti razvili liberalno doktrino o naravni pravici človeka do svobodnega izražanja: Jaucourt je zapisal, da so neprijetnosti svobode tiska le neznatne nasproti prednostim, ki bi nastopile, če bi ta pravica postala skupna vsemu človeštvu. Diderot pa je opozoril na nujnost etičnega kodeksa za novinarje: "Ni dovolj, da ima časnikar znanje, ampak mora biti tudi pravičen ..., imeti mora tehtno in globoko presojo, okus in ostroumnost ..., ničesar ne sme potvarjati in spreminjati." (Terrou 1962, 23).

Svoboda tiska in govora sta bili svečano vpisani kot osebna pravica človeka skoraj istočasno v Ameriki in Franciji. Deklaracija o pravicah države Virginije jo navaja že leta 1776. Najbolj znamenita in pogosto citirana pa je razglasitev svobode sporočanja, ki jo vsebuje francoska Deklaracija o pravicah človeka in državljana (1789)¹.

Sposobnost sporočanja misli soljudem je bila Robespieru tista "najbolj čudovita lastnost, ki človeka ločuje od živali". Toda edikt pariške komune je že omejeval to svobodo. V času jakobinske diktature je Saint-Just izjavil, da "za sovražnike svobode ni svobode". Pod direktorijem je tisk imel svobodo, dokler je ni prekinila "bartolomejska noč novinarjev".

Svoboda misli in mnenja sta torej bili v zgodovini človeštva tisti pravici, ki so ju svečano zapisovali v deklaracije, konvencije, ustave in zakone, hkrati pa ju kovali v verige. O teh pravicah so pisali filozofske traktate, hkrati pa so ju zlorabljali za vladavino nad ljudmi. Zato svoboda misli in mnenja ne more biti "stanje", uzakonjena pravica, marveč je lahko le nenehna dejavnost ljudi, način osvobajanja človeka, boj za doseganje te temeljne človekove pravice.

Današnja pravica do informiranosti je samo medel odsev klasičnih pravic. Ne vsebuje bistva človekovega bivanja: *pravico svobodnega sporočanja*, pravico, da bi ljudje *med seboj komunicirali kot enakopravne osebnosti*, kot "intelektualne sile, kot razumni razlogi", ne pa kot podrejeni državljani, kot objekt medsebojne manipulacije.

Unescova deklaracija o pravici do komuniciranja, pri kateri smo sodelovali tudi slovenski komunikologi, povsem jasno naglaša, da te človekove pravice ne moremo reducirati le na informiranje sogovornika in javnosti. V komunikacijskem procesu ni možna "nikakršna enostranska intencija, transmisija in recepcija" (Merten 1977, 46). Komuniciranje je *dvostranski recipročni proces* (Vreg 1990, 25). Unescova deklaracija komuniciranje opredeljuje kot dvostranski proces, v

¹ Svobodo tiska že leta 1776 navaja Deklaracija o pravicah države Virginije, kjer v 12 členu navaja, da je svoboda tiska eden največjih branikov svobode in le despotske vlade jo okujejo v spono. Ustava ZDA iz leta 1787 teh pravic več ne omenja. Prvo dopolnilo ustave iz leta 1791 pa vsebuje določbo, da kongres ne bo izdal nobenega zakona, ki bi omejeval svobodo govora in tiska. Francoska Deklaracija o pravicah človeka in državljana (26. 8. 1789) razglša svobodo v 4. členu. To načelo prilagaja 11. člen o svobodi izražanja in tiska: "Svobodno sporočanje misli in mnenj je ena izmed najbolj dragocenih človekovih pravic. Vsakdo lahko svobodno govori, piše, tiska, le da je odgovoren za zlorabo te svobode v primerih, ki jih določa zakon" (Terrou 1962, 25).

katerem je recipient pripravljen sporočilo sprejeti (razumeti) in se nanj kompetentno odzvati.

Evropska konvencija naglašava pravico do svobodnega izražanja, ki obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje, vendar omogoča državam, da zahtevajo dovoljenje za delo medijev. Konvencija naglašava, da izvrševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato podvržena pogojem, omejitvam ali kaznim, ki jih določa zakon; te so nujne zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov in zločinov itd. Iz tega je razvidno, da konvencija v drugem odstavku tega člena navaja toliko omejitev, da je pravica do svobodnega izražanja in informiranja zelo omejena.²

Mnogo kasneje (1985) je Evropska komisija nekoliko preoblikovala pomen teh omejitev in naglasila, da je za uveljavljanje te pravice posebnega pomena "svoboda tiska, ker sporoča informacije in ideje ter zadovoljuje pravico javnosti, da le-te sprejema" (Comien 1995, 81).

Svobode novinarja kot človekove pravice. Šele Praška resolucija št. 2 Evropske ministrske konference o politiki množičnih medijev (1994) je povsem jasno opredelila novinarske svobode kot človekovo pravico. Ugotovila je, da je svoboda izražanja, ki vključuje tudi svobodo medijev, temeljni pogoj za resnično demokratično družbo.

"Zaradi obstoja in razvoja prave demokracije moramo zahtevati obstoj in krepitev svobodnega, neodvisnega, pluralističnega in odgovornega novinarstva. Ta zahteva odseva v potrebi novinarstva:

- da informira posameznika o aktivnostih javne moči, kot tudi o aktivnostih zasebnega sektorja ter jim tako omogoči oblikovanje mnenj;*
- da dovoli tako posameznikom kot skupinam izražanje mnenj, ker tako prispeva, da informira javne in zasebne močnike, kot tudi družbo nasploh o njihovih stališčih;*
- da izvajanje različnih tipov moči podurže kontinuirani in kritični preiskavi."*³

Tako se je ta resolucija vendarle približala viziji človeštva o pravici posameznika in javnosti, da mediji omogočijo javnosti kritično razmišljanje o dejavnosti vlad, javnih in zasebnih nosilcev moči in da opravljajo nadzorno funkcijo. S tem je tudi "odpravila" omejitve, ki jih je svobodi tiska predpisoval 10. člen Evropske konvencije. Očitno je v Evropi dozorelo spoznanje, da sta tudi danes pravica do obveščenosti, do svobode tiska in pravica dostopa do medijev z veliki-

² Popolne navedbe 10. člena in drugih členov bralec najde v knjižnici: Donna Comien, *Kratek vodič po Evropski konvenciji o človekovih pravicah*, Norveški inštitut za človekove pravice, Ijubljana 1995

³ Council of Europe, 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy, *The Media in a democratic society*, Prague, 7-8 December 1994, Resolution No. 2, *Journalistic Freedoms and Human Rights*, str. 12 do 15

mi črkami zapisani na praporih demokracij, žal pa ju v stvarnosti pogosto pokriva patina duhovnega nasilja in državne represije.

Informacijska pravica javnosti nasproti državi

Protislovje med obveščenostjo in zasebnostjo ponovno odpira vprašanje dialektike odnosa med državo (javna oblast) in javnostjo (sfera zasebnih ljudi zbranih v publiko). Liberalni model političnega komuniciranja je temeljil na ideji o samostojni, avtonomni, kritični javnosti. Javnost je nastala kot rezultat polarizacije med državo in družbo, ki se kaže kot javna in zasebna sfera. Javna sfera je področje izvrševanja javne oblasti, zasebna sfera pa je področje oblikovanja in izražanja javnega mnenja.

Politična javnost se uveljavlja kot enakopraven partner v interakciji z javno oblastjo. Javnost kritično razpravlja o dejavnosti državne oblasti in se tako institucionalizira kot načelo javnega nadzora, kot izvor ljudske volje in zakonodaje. Medij političnega razpravljanja med obema sferama je javno kritično razmišljanje, soočanje argumentov in oblikovanje javnega mnenja kot družbenega konsenza o javnih zadevah. Politična javnost lahko nastane šele, ko se razvije komunikacijska sfera. Mediatorsko funkcijo med obema sferama in kritično refleksijo pa so mediji lahko izvajali le ob obveščenosti državljanov o delovanju vlade in njenih institucij.

Ko državljan uresniči svojo pravico do obveščenosti, lahko s sodržavljani konstituira avtonomno javnost, ki ima moč in prisotnost, da razpravlja o akcijah vlade. Pravica državljana in pravica javnosti sta komplementarni: obveščeni državljan izvaja mnenjsko funkcijo in se vključuje v aktivni stratum javnosti.

Tradicionalna enovita javnost v sodobni družbi "razpada" v "mnoštvo javnosti". Te parcialne javnosti se hranijo z različnimi informacijami in absorbirajo diferencirane politične diskurze. Zato lahko le koalicija državljanov in kolektivna akcija omogočita kritično pozicijo do države. Tako koalicijo pa je težko mobilizirati za skupno akcijo. Če bo zjamčen pritisk široke koalicije v spopadu z zlorabami državnih uradnikov, gospodarstva in drugih institucij, je možno, da se bo začel proces interakcije javnosti z državo. Predvsem bo zaživela in se skušala udejaniti pravica do obveščenosti. Šele s prvimi, delnimi razkritji državne zlorabe in popolnejšo informiranostjo, se bo lahko začel spopad z državnimi skrivnostmi (Mackaay 1992, 169).

Pravica do informiranja se sooča z državnimi skrivnostmi, pa naj se te nanašajo na vladne institucije, na notranje ali zunanje zadeve, na posameznike ali na gospodarska podjetja. Koristi ali dobički teh delovanj ne bi smeli biti razlog za blokiranje izvajanja pravice do obveščenosti.

Čeprav so nekatere dejavnosti vlade dejansko in povsem normalno vodene tajno (obramba, nacionalna varnost, diplomacija, sodstvo, kriminalistične in druge preiskave), to vlade ne bi smelo napeljevati v znano zgodovinsko izkustvo, da se država zavija v tančico skrivnostnosti. Državljanji bodo razumeli nujne restrikcije na teh področjih in ne bodo občutili, da je njihova pravica po

obveščenosti kršena. Vendar take restrikcije morajo biti izjemne in ne smejo prikrivati manipuliranja zaradi finančnih zadreg (Mackaay 1992, 170-171).

Politološke in komunikološke raziskave razkrivajo, da je v vrhovih političnih, vojaških, policijskih in ekonomskih elit najvišja skrivnost, pred katero poklekajo celo pokončni državljani. Zavedajo se, da je uveljavljanje pravice do obveščenosti na teh področjih zelo tvegano. Moč državne birokracije je prav v tej tajnosti, v misterioznosti, ki obdaja njene akcije in v grožnji represije.

Obširnejše analize pluralističnih družb kažejo, da ni moč govoriti o "čistih" demokracijah in da je idealni model demokratične vladavine kontrafaktičen. Zlasti v novih parlamentarnih demokracijah se kaže "sobivanje" dveh političnih modelov: v fazi tranzicije se mukoma uveljavlja model demokratičnega vodenja družbe, hkrati pa se ohranjajo elementi avtokratskega modela preteklosti. Teoretično izraženo bi lahko rekli, da so dileme novodobne demokracije v soočanju in prepletanju dveh komunikacijskih paradigem: avtoritarnega in demokratičnega komuniciranja (Vreg 1990, 302).

Politična javnost je v zbirokratizirani in avtokratski družbeni situaciji le objekt obveščanja. Pravica do obveščanosti ostaja politični torzo, ker ljudje ne morejo soodločati, participirati v procesu odločanja o pomembnih razvojnih vprašanjih družbe. "Okoli osemdeset odstotkov državljanov ... se zaveda, da na vladine odločitve nimajo nikakršnega vpliva ter da so stranke, politiki in poslanci zainteresirani le za volilni uspeh, za povečanje volilnih glasov ter da slede le lastnim egoističnim interesom" (Plasser in Ultram 1992, 12).

Zaradi tega je v evropskih, zlasti pa v vzhodnoevropskih državah razširjen občutek politične nemoči, resignacije in kritike političnih avtoritet, ki se elitistično zapirajo vase, žive egoistično in daleč od občanov. Šele v položaju, ko državljan obstaja kot samostojna osebnost in ko mu emancipatorični mediji posredujejo popolne informacije, lahko uresniči svojo pravico do obveščenosti in jo prestavi na pravico do soodločanja.

Pravica do zasebnega življenja in družinskega življenja

Evropska deklaracija opredeljuje pravico človeka do zasebnosti takole: "Vsakdo ima pravico do spoštovanja svojega zasebnega in družinskega življenja, svojega doma in dopisovanja" (Comien 1995, 66). Hkrati pa v drugem odstavku navaja, kdaj se lahko javna oblast vmeša v izvrševanje te pravice. To lahko stori takrat, kadar gre za državno varnost, javno varnost itd., podobno kot pri členu o pravici do informiranja. Vendar je že tam eksplicitno navedeno, da pravica do informiranja "ugasne", kadar gre za zavarovanja ugleda ali pravic drugih ljudi, za zavarovanje zdravja, zato da bi preprečili razkritje zaupnih informacij, ali za zavarovanje avtoritete in nepristranosti sodstva.

Evropska konvencija s pravico do zasebnosti v glavnem ostaja na ravni intersubjektivnosti, v okvirih "življenjskega sveta" človeka in njegovega sveta zasebnosti (družine, dopisovanja). Šele praktični primeri pritožb na Evropsko komisijo so razjasnili pomen in razsežnosti posameznih določb. Pravica do

spoštovanja " zasebnosti " je pravica, da vsakdo živi, kot sam želi, zavarovan pred javnostjo. Vendar se pravica do zasebnosti zmanjša, kolikor posameznik sam vstopi v javno življenje.

Komisija in sodišče sta že obravnavali zadeve, ko je država z zbiranjem in uporabo osebnih podatkov ali nadzorom nad njimi kršila pravico do spoštovanja osebnosti. Obravnavali sta dopustnost policijskega prestrežanja telefonskih pogovorov in vodenja " registra " števil, ki so bile klicane z določenega telefonskega priključka. Sodišče (1984 in 1990) je seveda ugotovilo, da mora zakonodaja natančno določiti obseg in način izvrševanja takih pooblastil (prisluškovanje) in da pomeni posredovanje telefonskih podatkov policiji neupravičen poseg v pravico do zasebnosti. Znan je tudi primer (1987), ko je pritožnik trdil, da je švedska vlada hranila tajne podatke o njem in jih nato uporabila pri zavrnitvi njegove prošnje za državno službo. Vendar je sodišče ugotovilo, da ne gre za kršitev pravice do zasebnosti, ker je zadevni pravni predpis natančen in v skladu z načelom zakonitosti.

Evropska komisija in sodišče sta v svoji praksi obravnavala številne primere kršitev pravice do družinskega življenja in doma, pravice do sklenitve zakonske zveze, do osnovanja družine ter do enakosti zakoncev. V ospredju so bila vprašanja nezakonskih otrok, razvez, oddajanja otrok v državno oskrbo, odvzemi otrok iz vzgoje in varstva staršev in podobno. Obravnavali sta tudi primer, ko je transseksualec želel spremeniti rojstni list, pa primer prepovedi poroke transseksualca z osebo, ki ima sedaj nasprotni spol. Povsod so se prizadeti sklicevali na pravico do zasebnosti in komisija je praviloma upoštevala načelo, da mora biti vsakdo, ki to želi, zavarovan pred javnostjo.

Varstvo osebnih podatkov v medicini in novinarstvu

V sklopu obravnavanih pravic Evropske komisije in sodišča ni zaslediti pravice *varstva osebnih podatkov v medicini*. Predpostavimo lahko, da je na tem področju globoko uveljavljen etični kodeks zdravnikov, ki strogo narekuje varovanje podatkov, ki jih bolnik zaupa zdravniku.

Komunikologi lahko ugotovljamo, da gre v primeru diadičnega odnosa med zdravnikom in bolnikom za še bolj pristne interakcijske vezi, kot so običajne v družini kot primarni skupini. Član družine se zateče k zdravniku, ko je ogroženo njegovo zdravje ali celo življenje. Če zdravnik uspe vzpostaviti z bolnikom odnos popolnega zaupanja, mu ta izpove – podobno kot vernik duhovniku pri spovedi – vse svoje zdravstvene, telesne, duševne in socialne težave. Bolnik ve, da je zdravnik zavezan k molku, in zato mu v polnem zaupanju pove tudi intimnosti, ki jih sicer ne razlaga ženi oziroma možu, še manj pa otrokom.

Da bi zdravnik upravičil bolnikovo zaupanje, mora razviti empatičen odnos projekcije v psihično in telesno stanje bolnika, pa tudi v socialno okolje, ki ga obkroža. Tako se lahko razvije komunikacijski proces, kjer se dve kompleksni, zapleteni osebnosti " potapljata " drug v drugega, prebijata skozi kognitivna in afektivna stanja in v času bolezní doživljata nova spoznanja – tudi o življenju in smrti.

Ta humani odnos in etos bi morali imeti pred očmi mnogi poklici, od politikov, pravnikov, sodnikov do novinarjev, kadar se soočajo s sodržavljani in z "bolniki" družbene patologije in brezpravnega socialnega stanja. Zlasti novinarji bi morali imeti "zdravniško" senzibilnost za probleme svojega "pacienta" - občana, ko ga sprašujejo o zasebnih stvareh. Vživeti bi se morali - podobno kot zdravnik - v njegov duševni svet in v vlogo, ki jo je prisiljen igrati v življenju. Izkazati bi se morali vrednega zaupanja intervjuvanca in objaviti samo tisto, v kar privoli sam.

Pred novinarja se postavlja profesionalno vprašanje, ali je sposoben razumeti, da gre za spoštovanje človekove časti in dostojanstva? Osebnost se mora vprašati, kako naj pošteno in etično piše resnico o dogajanju, ne da bi prekoračil meje zasebnosti v korist pravice javnosti do informiranja. To je njegova osebna dilema, njegovo bivanje "med življenjem in smrtjo", njegov zgodovinski miselni "artefakt", ki mu bo na duši vse življenje - bolj kot vsi etični kodeksi in profesionalni standardi.

Tudi na področju varstva podatkov v medicini sta obe pravici, pravica do zasebnosti in pravica do informiranosti, nerazdružljivo povezani. Zdravnik je postavljen pred dilemo, ali je bolniku dolžan povedati resnico o njegovi bolezni? Mnogokrat resnica bolnika tako pretrese, da nima več volje do življenja - in lahko pride do najhujšega, do samomora.

V interakcijskem recipročnem razmerju bolnik ni objekt dogajanja ampak subjekt; bolnik je tako motiviran za terapevtsko in psihoterapevsko obravnavo. Vendar pri mnogih boleznih, zlasti psihičnih ali družbi nevarnih nalezljivih boleznih, pacient ne more biti vedno avtonomen; "družba" lahko odredi prisilno zdravljenje, kar pomeni vdor v njegovo zasebnost. Načelno pa velja, da zdravniki ne smejo uporabiti prepričevalne "prisile" (neizbežnost operacije) in manipulacije z bolnikom, marveč morajo doseči zavestno privolitev (informed consent). Bolnik lahko tudi pristane, da se odreče pravici do zasebnosti.

Problem pravice javnosti do informiranja se pojavi tudi, ko se bolnik vrne domov v družino, zatem pa v službo. Znajde se v "socialni izolaciji". Doma in v službi ga sprašujejo o bolezni; če že domačim zaupa nekaj o svojem bolezenskem stanju, pa bo v službi branil pravico do zasebnosti in povedal, da je popolnoma zdrav. Toda kadrovska služba bo zahtevala informacije, kaj je z njegovim zdravstvenim stanjem; če bo ugotovila, da je manj sposoben, ga bo prestavila na "lažje" delovno mesto. Ali torej sme zdravnik povedati delodajalcu o bolnikovi bolezni (če je na primer alkoholik)? Ali sme povedati družini, da ima bolnik sodobno nalezljivo bolezen, ali da njegova genetska veriga ogroža potomce? (Mednarodni kolokvij RS in Sveta Evrope in memoriam Andreja Novaka, Portorož 1996)

Ali sme zdravnik razkriti javnosti, da je predsednik države težko bolan? Glede te dileme so razhajanja med ameriško in evropsko prakso: ameriška zdravniška komisija mora javnosti sporočiti zdravstveno stanje predsednika, da bo javnost vedela, ali je sposoben opravljati svoje dolžnosti. V Evropi je znan primer, da so zamolčali bolezen predsednika Mitterranda; ko jo je posthumno razkril njegov zdravnik, so presodili, da je izdal zdravniško tajno.

Informacijske pravice v primerih državljanov

Evropska konvencija tudi ni jasno opredelila, kaj so informacijske pravice v primerih državljanov kot zasebnikov, kaj v primerih oseb ali korporacij. Nekateri teoretiki so zato naglasili, da te pravice niso isto kot informacijske pravice v primerih države. Te pravice so zato definirali kot informacijske pravice v primerih državljanov ali korporacij zato, ker noben državljan nima avtomatično pravice, da informacije, bodi o sebi ali drugem, daje drugemu. Noben državljan tudi ni dolžan dati informacij drugemu, razen če je tako z njim ali njo dogovorjeno. Družba mora spoštovati tajnosti. Državljeni lahko uporabljajo informacije zaradi njihovih lastnih kompetitivnih prednosti, nositi pa morajo posledice, celo bankrot, če jih rabijo nemodro (Mackaay 1992, 171).

Zato so nekateri predlagali, da ločujemo informacijske pravice v primerih državljanov kot zasebnikov (na intersubjektivni ravni) in informacijske pravice v primerih javnih oseb ali predstavnikov korporacij (na socialni ravni).

Osebnostne informacije. Kar zadeva osebne - pogosto računalniško procesirane - informacije, smo v nenavadni situaciji, ker gre za dvojne pravice istega informiranja. Imetnik banke podatkov ima pravico do informacij, ker jih je generiral ali kupil; osebe, o katerih so informacije, pa imajo pravico nadzora nad njimi, ker zadevajo njihov imidž v javnosti. Pravica do nadzora omogoča nekakšno vrsto dostopa, toda samo nekaterim posameznikom. Oseba, ki daje informacije svoji banki, kreditni agenciji ali pogodbenemu partnerju, lahko dopusti, da te informacije krožijo med določenimi osebami, ne pa v širši javnosti. Nekdo lahko podatke o svoji osebi proda medijem. Vendar bo javnost nato pričakovala nove podatke; v tem primeru pa ne moremo govoriti o pravici javnosti do informacij (Mackaay 1992, 171).

Informacije o kriminalnih dejanjih. Pravica javnosti je, da je informirana o kriminalnih dejanjih. To velja za podatke o storilcih takega dejanja, ne pa za njegovo družino. Toda tudi ta pravica je omejena: po prestani kazni ugasne in nastopi pravica do zasebnosti v novem življenju.⁴

Informacije o tveganih proizvodih in poslovna tajna

Informacije o tveganih, nevarnih proizvodih. Ali ima javnost pravico vedeti o poročilih avtomobilskih ali drugih tovarn, ki razkrivajo, da so proizvodi tvegani ali nevarni ter so že povzročili nesreče ali celo smrt? Če to pride v javnost, bo tovarna izgubila konkurenčnost in tekmovalnost. Stališče vodstva tovarne bo verjetno, da javnost nima pravice do takih informacij, ki so tvegane za obstoj tovarne.

Ali ima javnost pravico vedeti, da je novo zdravilo (tablete) za človeka tvegana stvar, ker še niso preizkušeni dolgotrajnejši stranski učinki tega zdravila? Tak je

⁴ Kazenske in procesnopravne vidike pravice do zasebnosti je obrazložil dr. Ljubo Bavcon v uvodnem referatu na Mednarodnem kolokviju republike Slovenije in Sveta Evrope in memoriam Andreja Novaka o pravici do zasebnosti, ki je bil od 14. do 16. aprila 1996 v Portorožu.

bil primer zadeve Sunday Times proti Združenemu kraljestvu (1979). List se je pripravljaj na objavo članka, v katerem je opisal raziskave in postopke testiranja še ne povsem preizkušenega pomirjevala neke farmacevtske družbe, še preden ga je dala na tržišče. Ob prejemu kopije predlaganega članka je družba zahtevala sodno prepoved njegove objave in jo tudi dobila. Angleško najvišje sodišče je prepoved potrdilo, češ da bi šlo v nasprotnem za žalitev sodišča, kar je sovpadalo z načeli Evropske konvencije o ohranjanju avtoritete sodišča. Evropsko sodišče pa je odločilo, da vlada Združenega kraljestva ni dokazala, da je izdaja sodne prepovedi ustrezala "neodložljivim družbenim potrebam". Menilo je sicer, da javna občila ne smejo prekoračiti meja, ki so v interesu dobrega delovanja pravosodja, je pa njihova dolžnost, da posredujejo informacije v zvezi s primeri, ki pridejo pred sodišča, ravno tako kot to velja za druga, za javnost zanimiva področja. Povsem jasno so naglasili, da imajo "mediji ne samo nalogo, da posredujejo takšne informacije in ideje, pač pa ima tudi javnost pravico le-te prejeti" (Beers 1992, 194).

Paradoks tega primera pa je v tem, da je sodna prepoved angleškega sodišča glede objave članka povzročila, da so matere jemale to pomirjevalo (thalidomid) med nosečnostjo in da so bili številni otroci rojeni s hudimi okvarami.

Informacije o poslovni konkurenci. Poslovneži so najprej menili, da so informacije o tekmovalnih prednostih nekega proizvoda (na primer IBM računalnikov) strogo zaupni. V novejšem obdobju pa je prevladalo prepričanje, da je nujno z njimi seznaniti javnost, ker to spodbuja napredek in pospešuje inovacije. Vendar mnogi proizvajalci (na primer modni kreatorji) skrbno varujejo svoje nove proizvode, poslovne in druge skrivnosti.

Poseben primer je z informacijami transnacionalnih in tistih korporacij, ki so investitorjem dolžne nuditi podatke o finančnem stanju in proizvodnih načrtih, oziroma tistih podjetij, ki jih morajo javno razgrniti delničarjem. V mnogih primerih ostaja odprto vprašanje, kakšna je pravica javnosti do teh informacij.

Informacije o poslovanju podjetij. Te informacije potrebujejo delavci, da lahko v kakršnikoli obliki sodelujejo pri upravljanju. V mnogih evropskih deželah so v državnih pa tudi privatnih podjetjih uvedli razne oblike soupravljanja, ki omogoča participacijo delavcev. Te oblike so podobne nekdanjim delavskim svetom v prvobitni zamisli in obliki v sistemu socialističnega samoupravljanja.

Današnje stavke delavcev v evropskih deželah kažejo, da je nujen sistem nenehnega interaktivnega komuniciranja med vodstvi podjetij in delavci. Delavci morajo biti informirani o poslovanju in finančnem stanju podjetja. Vodstva jim ne bi smela "ukinjati" pravice do informiranja z izgovorom, da gre za poslovne skrivnosti in zaupnost podatkov.

Stavke v Sloveniji opozarjajo, da je sistem kapitalske evforije pahnil Slovenijo, ki se ima tradicionalno za socialno družbo, v absurda stanja odtujitve delavcev od sistema novih demokracij. Obupni krik Tamovih delavcev pred slovensko skupščino, da naj jim vlada pusti vsaj čast in dostojanstvo, močno spominja na kršenje temeljnih človekovih pravic.

V mnogih primerih propada slovenskih tovarn so bili tako delavci kot slovenska javnost popolnoma odrezani od pravih informacij o stanju podjetja. Kršena je bila pravica delavcev do pravice do informacij; še več: za to pravico je bila

"oropana" vsa slovenska javnost. Novinarji so si v svojih akcijah preiskovalnega novinarstva morali pomagati z vsem mogočim, skoraj napol legalnimi sredstvi, da so lahko javnosti razkrili resnico o stanju propadlega, pogosto že "razprodanega" podjetja. Paradoksalno pa je, da so postavljali pred sodišče novinarje, ki so skušali javnosti posredovati resnične informacije, namesto krivce propada podjetja.

Mediji in transparentnost institucij

Imanentna funkcija medijev je javni nadzor nad vso dejavnostjo v družbi. Ta funkcija je usmerjena na kritiko in nadzor vlade, njenih ministrstev, parlamenta in poslancev, vladajočih in opozicijskih skupin, političnih strank, sindikatov, gospodarstva in ekonomske elite, družbenih dejavnosti in vseh javnih delavcev.

Dolžnost medijev je, da osvetle tudi tiste temne dele stvarnosti, ki so prikriti ali izkrivljeni. Z objavljanjem "skritega" postanejo družbene institucije transparentne. Mediji z razgrinjanjem družbene patologije nimajo moči, da bi izvajali sankcije; z javnim žigosanjem pa lahko sprožijo raznovrstne sankcije (preiskave, sodne postopke, zamenjave političnih, ekonomskih in drugih voditeljev, odstopa ministrov in podobno). Javni kritiki izpostavijo tisto, kar oblast skriva oziroma zavija v tančico tajnosti (privilegiji državne birokracije, politična korupcija, podkupovanje državnih ali strankinih voditeljev, malverzacije, poceni nakupi hiš, zemljišč, podjetij, sodelovanje z mafijo, likvidacije opozicijskih politikov, nepotizem voditeljev).

Žal pa novinarji pogosto ne vidijo meje med zasebnostjo in javnostjo. Prav tu se kaže prepad med 'quality press' in 'popular press'. Slednji (rumeni tisk) v imenu preiskovalnega novinarstva uganja umazano gonjo brskanja po intimnosti državljanov. Nihče ni več varen pred vdori TV kamer, fotoaparatom, radijske in druge prisluškovalne tehnike.

Ameriški mediji neusmiljeno posegajo v sfero zasebnosti: ne razgaljajo samo zasebnega življenja politikov, filmskih zvezd in javnih delavcev, marveč celo (psihološko in finančno) spodbujajo preproste ljudi, da pred TV kamerami razkrivajo svoje "intimnosti". Nekdanja novinarska oblika tragičnih "človeških zgodb" se je danes spremenila v morbidno "samorazgaljanje telesa in duš" ameriških deklet, žena in mož.

Tudi v Evropi so osebne in državne "tajne" postale prekupčevalno blago na političnem trgu kupovanja informacij. Biografije, ki jih mora državljan posredovati državi, institucijam, firmam, policiji, so dobro plačano blago. V Nemčiji obstajajo celo novinarske agencije, ki iščejo nesrečne ljudi (zlorabljene, posiljene, zasvojene), ki so voljni pred kamerami za publiciteto in denar razkriti največje intimnosti (ponavadi še "obogatene" z novinarjevo manipulacijo). Še več: identificirali so celo televizijskega svobodnjaka, ki je produciral ekskluzivne, srhljive TV reportaže o urjenju teroristov, o delovanju gverilcev v raznih deželah in jih kot velika razkritja prodajal TV omrežjem. Dejansko pa je nekje, denimo v Albaniji, najel nekaj domačinov in z njimi izvajal svoje izmišljene teroristične akcije.

Diskvalifikacija vodilnih osebnosti

Posebno poglavje je način diskvalifikacije vodilnih osebnosti neke države. To metodo političnega boja uporabljajo nekateri množični mediji, politične stranke, zlasti opozicijske, ki spretno angažirajo politično in ekonomsko mafijo, da se dokoplje do osebnih podatkov in "skrivnosti" predsednikov držav, politikov, predsednikov gospodarskih podjetij in podobno. To se zlasti dogaja v obdobju volilnih bojev. Mediji z agresivno strategijo političnega marketinga, s projekti diskvalificiranja nasprotnih kandidatov vplivajo na izbiranje kandidatov, na njihovo promocijo ali izničenje.

Ponavadi se medijska svoboda informacij tu sooča z načelom *varstva časti in ugleda osebe javnega življenja in posameznika*. Vendar so kriteriji različni: V Ameriki je vrhovno sodišče v zadevi New York Times proti Sullivan razsodilo, da je obseg kritike, ki jo je dolžan sprejeti javni uslužbenec, večji, kot bi bil pri navadnem posamezniku; storilcu žaljive obdolžitve, storjene s tiskom, bi lahko očitali le, če bi mu bilo mogoče dokazati, da je zavestno trdil ali raznašal neresnico. V Evropi pa je avstrijsko sodišče (1986) obsodilo novinarja, ker je v dveh člankih ostro kritiziral kanclerja Kreiskega, češ da je podpiral politika, ki je bil v času nacizma SS oficir in je sodeloval pri ubojih. Evropsko sodišče pa je izjavilo, da svoboda tiska ponuja javnosti eno najboljših sredstev za spoznavanje stališč in delovanja političnih voditeljev in je kritiziralo avstrijsko vlado, da je uporabila sankcije. Vendar mnogi teoretiki opozarjajo, da moramo pri razsojanju razlikovati med resničnimi in neresničnimi trditvami, pa tudi med mnenjem in dejstvom.⁵

Vdiranje TV, senzacionalnih magazinov in celo resnih medijev v intimno sfero občana je tudi v Sloveniji postalo nekaj običajnega, celo tekmovalnega med medijskimi hišami. To medijsko vdiranje v zasebnost presega vse meje etičnosti, dostojnosti, novinarjeve korektnosti, s tem pa tudi kredibilnosti. Vdiranje v zasebnost ne služi več transparentnosti državnih institucij, političnih in drugih javnih delavcev, marveč se sprevrača v brezobzirno areno spopadov političnih strank v skladu s pravili političnega marketinga. Tako tudi v Sloveniji postaja nejasna meja med pravico do obveščenosti in pravico do zasebnosti (Vreg 1996, 11).

Prav zaradi teh deviacij je Praška resolucija o medijih (Resolution No 2, 1994, 14) naglasila pravico do zasebnosti, ki jo ponavadi opredeljujejo tudi profesionalni kodeksi novinarjev. Praška resolucija še posebej opozarja, da morajo novinarji:

- zbirati informacije na pošten način (by fair means);
- pošteno predočiti informacije, komentarje in kritiko ter se pri tem izogibati neupravičenemu poseganju v zasebno življenje, klevetanju in neutemeljenim obtožbam;
- "prečistiti" vsako informacijo, ki kaže na netočnost;
- ohraniti profesionalno tajnost, kar zadeva vir informiranja;

⁵ Glej o tem Comien 1995, 88-90. Temeljito obrazložitev tega problema pa je podala dr. Alenka Šelih v razpravi *Svoboda izražanja in kazenskoopravno varstvo časti in ugleda*, Zbornik znanstvenih razprav - IV. letnik, 1995, 255-267

- izogibati se širjenju nasilja, sovraštva, nestrpnosti ali diskriminacij, ki bi temeljile na rasi, spolu, jeziku, veri, politiki, na nacionalnem, regionalnem ali socialnem izvoru.⁶

Odgovornost družbe do medijev in medijski mogotci

Sodobni državno-liberalistični in tržni model množičnih medijev temelji na dejstvu, da si medije podreja managerska elita, dominantne politične sile in vladajoča struktura. Kritični in opozicijski mediji so potisnjeni na informacijsko obrobje in zato javnosti le s težavo nudijo alternativni politični diskurz.

Nasproti temu modelu je pluralistična paradigma izoblikovala načelo družbene odgovornosti do medijev. Teorija družbene odgovornosti je nastala kot reakcija na teorijo o popolni svobodi tiska ter uveljavljanju svobodnega trga. Pokazalo se je, da evforično izvajanje svobode v medijih in trgu nista izpolnili vizije o svobodnem tisku, temveč je celo narasla moč politične in ekonomske elite. Pojavile so se enormne koncentracije medijskega kapitala, ki je sčasoma prerasel v kapital transnacionalk.

Teorija o družbeni odgovornosti skuša združiti neodvisnost medijev z njihovo odgovornostjo do družbe. Mediji morajo sprejeti obveznosti, ki jih imajo do družbe, zlasti glede uresničevanja demokratične politike in kulture. Vzpostaviti morajo visoke profesionalne standarde informiranja, resničnosti, točnosti, objektivnosti in uravnoteženosti. Delovati morajo v okviru zakona in uveljavljenih institucij. Izogibati se morajo vsemu, kar bi lahko spodbujalo kriminal, nasilje ali nered, kar bi žalilo manjšinske skupine. Odsevati morajo pluralistično raznolikost družbe in omogočiti pravico dostopa do medijev in pravico odgovora. Medijsko lastništvo ni zasebna zadeva, marveč služba javnosti. (Vreg 1990, 255)

Še bolj relevantna pa je odgovornost družbe - parlamenta, vlade in sodstva - do množičnih medijev. V Sloveniji smo v obdobju tranzicije zapostavili družbeno odgovornost do medijev oziroma jo strankarsko "parcializirali". Družbena odgovornost za medijsko razvojno politiko zahteva od države, da vzpostavi določene regulative in normative ter jih zakonsko opredeli. Ni namreč mogoče dopuščati svobodnega trga in anarhičnih "deregulacijskih" posegov nekaterih zasebnih medijskih mogotcev, ki vidijo v medijih samo dobičkarstvo. Nekaznovano spuščajo v slovenski komunikacijski prostor oddaje tujih transnacionalk (celo brez prevodov) in nam vsiljujejo tuje modele demokracije in kulture. Proti penetraciji tujih kultur moramo vzpostaviti suverenost nacionalnih medijev in nadzor nad delovanjem komercialnih medijev.

⁶ Council of Europe, 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy, *The Media in a democratic society*, Prague, 7-8 December 1994, Resolution No. 2, *Journalistic Freedoms and Human Rights*, str. 14

Evropska kulturna tradicija in "pan-evropska perspektiva medijev"

Evropski svet je v Praški politični deklaraciji o medijih in demokratični družbi uvodoma naglasil načelo, da naj medijske svobode in medijski pluralizem, medijsko raznolikost in transparentnost, pravice in svoboščine evropske države obravnavajo v okviru pristojnosti nacionalnih oblasti, hkrati pa na evropski ravni. Mediji naj pomagajo graditi medsebojno razumevanje in strpnost med ljudmi, osebami in deželami in tako prispevati k demokratični, socialni in kulturni integraciji Evropske skupnosti (Council of Europe 1994, 3).

Nekoliko bolj "sramežljivo" pa so ministri spregovorili o "pan-evropski perspektivi medijev" (Council of Europe 1994, 6), o političnem in kulturnem pluralizmu v Evropi in o dejstvu, da ima evropski žurnalizem lastno zgodovinsko tradicijo, ki korenini v kulturi evropskih narodov. Razlagalci Praške deklaracije pa so pojasnili, da so imeli v mislih tudi razlike med evropsko in ameriško različico zahodne kulture: evropska tradicija svobode razločuje novinarstvo evropskih narodov od žurnalizma ameriških medijev in njihovih značilnosti.

Predvsem moramo ugotoviti, da Evropa kot tradicionalen prostor sožitja različnih kultur danes pospešeno vzpostavlja geografske, ekonomske, politične, kulturne in informacijske integracijske vezi. Kohezivne sestavine evropske skupnosti so kulturne prvine, ki temelje v antični grški in rimski kulturni tradiciji. Evropska miselnost je našla svoj podstat v zapadnem racionalizmu (Weber), pa tudi v krščanskih humanističnih vrednotah. V evropskem prostoru pa bivajo tudi vrednostni sistemi pravoslavlja in islamizma, pa različni filozofski in pravni sistemi vzhodnih kultur (Vreg 1993, 1153).

Evropa je zibelka zahodne civilizacije. V evropskem prostoru pa sobivajo še druge kulture, predvsem slovansko-pravoslavna in islamska. Zahodna kultura ima dve glavni različici: evropsko in severnoameriško, islam pa arabsko, turško in malajsko. V Evropi se italijanska kultura razlikuje od nemške, francoska od angleške in tako naprej, čeprav jih v zgodovini povezujejo skupne umetniško-literarne smeri in stili.

Evropa je zibelka nastanka tiska, razvoja evropskih tednikov in dnevnikov, ki odsevajo specifičnosti posameznih nacionalnih kultur, umetniških in literarnih tokov, specifičnosti nastanka in izoblikovanja javnosti in političnih kultur. Mnogi žurnalisti so rasli ob zgledih pisateljske virtuoznosti velikanov evropske literature. Mnogi pisatelji pa so ob pisateljevanju gojili tudi žurnalizem. Zato se evropsko novinarstvo glede na svojo tradicijo po sedanjem informativnem diskurzu, stilu in konceptu razlikuje od ameriškega in žurnalizma drugih kultur.

Slovenski mediji in nacionalna identiteta

Praška konferenca ni omenjala dezintegracijskih silnic, ki jih netijo nacionalni konflikti, pa politični in ekonomski interesi dominantnih držav. Značilnost sodobnih kohezijskih procesov v družbah je vzikanje nacionalne identifikacijske

in solidarnostne zavesti, oživljanje etničnosti in zavesti o sebi kot narodu. Skupnosti ljudi iste kulture se začno vse bolj zavedati, da imajo zgodovinske in sedanje spomine in izkustva, predstave o tradiciji in s kulturo prenašane mite o svojem izvoru.

Evropska skupnost se sooča s stvarnostjo etničnosti, nacionalnih in verskih razlik. Žal se mnogim evropskim narodom (nacionalnim državam) etničnost ne kaže kot v smislu utemeljena instanca, marveč kot motivacijsko spodbudo parcialnih interesov in nacionalnih egoizmov. Meddržavni odnosi evropskih držav latentno zrcalijo glavne cilje državnih interesov in nacionalnih prednosti. Procesi odločanja v institucijah evropske skupnosti bolj ali manj manifestno kažejo na prakso, da se implementirajo interesi velikih nacij (Wenturis 1993, 13).

Zato je nujno spoznanje zgodovinskega trenutka, da ob vstopu v Evropo ne smemo pozabiti lastne identitete. Za majhen slovenski narod je izredno pomembna zavest o lastni kulturi in jeziku, o tistem, kar nas je ohranjalo skozi stoletja. Evropske integracijske silnice so tako močne in privlačne, da lahko začno ogrožati kulturo in jezik malega naroda. Razumna gospodarska integracija je nujen proces, ne sme pa potisniti na obrobje politične, kulturne in medijske stalnice naroda, ker bi s tem ogrozili lastno identiteto. Ta nevarnost pa je realna, če bodo v slovenski politiki prevladovali ekonomski integracijski interesi.

Izziv, ki je pred nami, je usoden: Ali bomo epigonsko sledili zapadnim modelom ekonomije, glorificirali zapadne stile življenja, slovensko kulturo in jezik pa "svetovljansko" potiskali na obrobje? Ali pa bomo samorastniško vztrajali na krepitvi lastne identitete? To je iziv sedanjega trenutka.

Zaskrbljeni se sprašujemo: Ali se zavedamo, da so zaradi poplave tujih modelov, stilov, kulture in medijskih izdelkov "popular press" ogrožene korenine lastne kulture? Predvsem pa: Ali smo sposobni ohranjati svojo identiteto, svojo kulturo in svoj jezik? Ali je slovensko novinarstvo sposobno nadaljevati na tradicijah slovenske publicistike in graditi na lastni ustvarjalnosti? In slednjič: Ali se slovenski mediji zavedajo svoje nacionalne odgovornosti, da ohranjajo in krepe zavest o slovenski identiteti?

Sodobna dilema medijev torej ni le v tem, ali znajo razumno zaznati mejo med pravico do zasebnosti ter pravico državljana in javnosti do obveščenosti. Evropski svet je upravičeno neposredno opozoril tudi na tradicijo evropske svobode in značilnosti novinarstva evropskih narodov. Žal pa je "spregledal", da se človekove pravice danes uresničujejo v okvirih zakonodaje in družbenega konteksta tradicionalnih parlamentarnih demokracij. Državljan v zbirokratiziranih, elitističnih družbenih razmer ostaja objekt obveščanja. Javnost ne more biti osveščena in dejavna, marveč je bolj nekakšna "družbena kulisa" v areni spopadov za oblast. Šele možnost soodločanja državljana v neki prihodnji participatorni demokraciji, ko se bo človeštvo osvobodilo mitov o obveščenosti, karizme in subordinacije, bo omogočila uresničiti zgodovinsko vizijo o človekovih pravicah in svoboščinah.

LITERATURA

- Beers, Ton., A., L. 1992. Public Access to Government Information towards the 21 st Century. V Korthals Altes, W., F. Dommering, E., J., Hugenholtz, P., B., Kabel, J., J., C. (ur.) *Information Law towards the 21 st Century*, 177 - 214. Deventer, Boston: Kluwer.
- Comien, Donna. 1995. Kratek vodič po Evropski konvenciji o človekovih pravicah. Norveški inštitut za človekove pravice. Ljubljana: MZZ.
- Council of Europe , 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy, *The media in a democratic society*, Prague, 7-8 December 1994.
- Fleiner-Gerster, T. 1993. Acht Thesen zur Aktualität des Föderalismus als Ordnungs-, Integrations- und Konfliktlösungsmodell. Hannover: DIF.
- Kluxen, K. 1956. *Das Problem der politischen Opposition*. München-Freiburg.
- Korthals Altes, W., F., Dommering, E., J., Hugenholtz, P., B., Kabel, J., J., C. (ur.) *Information Law towards the 21 st Century*, 177 - 214. Deventer, Boston: Kluwer
- Mackaay, Ejan. 1992. The Public's Right to Information. V Korthals Altes, W., F., Dommering, E., J., Hugenholtz, P., B., Kabel, J., J., C. (ur.) *Information Law towards the 21 st Century*, 167 - 175. Deventer, Boston: Kluwer.
- Mednarodni kolokvij republike Slovenije in Sveta Evrope in memoriam Andreja Novaka o pravici do zasebnosti, 12. Portorož, 14-16 april 1996.
- Merten, K. 1977. Kommunikation. Eine Begriffs- und Processanalyse. Opladen. Plasser, Fritz, Ulram, Peter, A. 1992. Zwischen Desillusionierung und Konsolidierung. V Gerlich, P., Plasser, F. und Ulram P., A. (ur.). *Regimewechsel. Demokratisierung und politische Kultur in Ost-Mitteleuropa*. Wien, Köln, Graz: Böhlau.
- Šelih, Alenka. 1995. Svoboda izražanja in kazenskopravno varstvo časti in ugleda. *Zbornik znanstvenih razprav*, LV. letnik, 255-267.
- Terrou, Fernand, 1962. *L'information*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Vreg, France. 1990. *Demokratsko komuniciranje*. Maribor: Obzorja.
- Vreg, France. 1993. Transnacionalno in interkulturno komuniciranje. *Teorija in praksa*, 11-12, 1142-1157.
- Vreg, France. 1995. Political, National and Media Crises. V D. Paletz, K. Jakubowicz and P. Novosel (ur.), *Glasnost and After : Media and Change in Central and Eastern Europe*. NewYork : Hampton Press, 49-61.
- Vreg, France. 1996. *Interactional Communication*. V F.Vreg (ur.), *Interactional Communication among Living Beings. Ethological Approach to Human - Animal Interaction*. Ljubljana: Institut of Social Sciences.
- Vreg, France, 1996. Protislovje med pravico do obveščenosti in pravico do zasebnosti. Referat na Mednarodnem kolokvijju republike Slovenije in Sveta Evrope in memoriam Andreja Novaka o pravici do zasebnosti, 12. Portorož, 14-16 april 1996.
- Wenturis, Nikolaus. 1993. Ethnizität, Nationalstaat und EG-Integration. Referat na simpoziju *Föderale Perspektiven für Europa: Probleme - Bedingungen - Konzepte*, 20. Münster, 11-14 marec 1993.

TEŽAVE TEORIJE IN EVIDENCE: EMPIRIČNA
PARADIGMA RAZISKOVANJA JAVNEGA MNENJA
POD LUPO

Povzetek. Problematičnost javnega mnenja še vedno ni razrešena. Morda lahko celo rečemo, da je celo poglobila prepad med kvantitativno in kvalitativno raziskovalno tradicijo, odkar se je uveljavila empirična paradigma. Po večini zaradi obtožb, da raziskovalci javnega mnenja iz kvantitativne tradicije pozabljajo na vpravljanje, kaj sploh raziskujejo, in da nasprotni 'tabori' trpi za resno quantaphrenijo. V pričujočem članku je prikazano, da je pred pristopom k problemu (javnega mnenja) samemu nujno treba premisliti epistemološko odločitev, saj je zgolj vstop iz enega od 'taborov' z odločitvijo o metodi nezadosten. Nepozornost - komaj znostna epistemološka lahkost - na epistemološko odločitev je tisto, kar je pripeljalo empirično tradicijo raziskovanja javnega mnenja v morda najtežji položaj. To pa se ni zgodilo zaradi eksternih napadov, ampak zaradi internih konceptualizacij merske napake, nemnenja itn. Še več, empirična tradicija pravzaprav ni razrešila nekaterih temeljnih vprašanj, ki se postavljajo ob pojmu javnega mnenja (npr. vprašanje, kako epistemološko opravičiti preskok iz individualnega na javno je prikazano v besedilu). Predstavljena je teza, da se je s spoznanjem določene evidence empirično razumevanje javnega mnenja vrglo nazaj na začetek. Stari problemi pa se zdijo še močnejši kot kdaj koli, saj je očitno, da so preživeli svojo tekmo s statistiko.

Ključni pojmi: javno mnenje, empirična tradicija, epistemološka odločitev

Odkar se javno mnenje pojavlja v diskurzu znanosti¹, je mogoče razvrstiti - četudi je vsaka razvrstitev popolnoma arbitrarna in zaradi tega problematična - pet raziskovalnih tradicij: klasično liberalno, konzervativno, socialnopsihološko, empirično in sodobno.

* Andrej Pinter je študent komunikologije in urednik študentskega časopisa Tema.

¹ Zgodovina znanstvenega diskurza o javnem mnenju je akademska zgodovina zadnjih dvesto let. Četudi obstajajo zanimive in popolnoma relevantne umestitve koncepta javnega mnenja še globlje nazaj v čas (npr. Mead 1937; Beaud 1993), se akademsko zanimanje zanj razmahne šele po francoski revoluciji. Lockov *Essay Concerning Human Understanding* iz leta 1960 je v tem smislu bolj precedens, ki je precej čakal na (akademski) odziv.

Vsaka od teh tradicij je probleme javnega mnenja razumela oziroma jih razume na svoj način in jih na svoj način tudi obravnava(la). Pri tem pa je treba našteje tradicije razumeti kot dominantne in ne kot ekskluzivne usmeritve.

Klasična tradicija se je, vključno z Rousseaujem, ukvarjala z javnim mnenjem kot voljo ljudstva oziroma slednjo koncipirala po principu *volonté générale*, ki ima vselej prav. Javno mnenje je s to tradicijo postavljeno kot nasprotje volje enega, in sicer po principu *vox populi - vox dei*. Z nemško razsvetljensko filozofijo je takšno razumevanje dobilo tudi dimenzije racionalnosti, zlasti s Kantom. Garve pa je o javnem mnenju celo zapisal, da je to "soglasje med veliko večino državljanov določene države o sodbah, ki so si jih ti oblikovali kot posamezniki, vsak skozi svoj lasten razmislek ali izkustvo o stvari." (Garve V: Schmidt 1995, 139)

Ko se je razprava o enotnosti javnega mnenja zaustavila na mrtvi točki, so se oblikovale nove koncepcije. Nekateri politični filozofi, denimo A. de Tocqueville in J.S. Mill, so namreč ocenjevali, da je ideal enotnega mnenja javnosti popolna iluzija. Kritika rousseaujevskega "konsenza src in ne argumentov" (Habermas 1994, 34) pa se je pojavljala tako v socialistični kot liberalistični obliki (Schmidt 1995, 149-152). Tako so tovrstne koncepcije oblikovale tradicijo v obravnavanju javnega mnenja, ne več kot enotnega javnega mnenja, temveč kot več različnih javnih mnenj.

Socialnopsihološka tradicija je sprva nekako nihala med obema možnostima: več javnih mnenj ali enotno mnenje javnosti, še zlasti zaradi začetnega vpliva psihologije množic, pri katerih je bistven moment prav neracionalnost sprejemanja mnenj; bodisi ob predpostavki gregaričnosti, konformnosti ali psihološke privlačnosti dominantnih mnenj. Kasneje pa so za socialnopsihološko tradicijo postala pomenljiva (relevantna) predvsem mnenja posameznih skupin, pri čemer so bili raziskovalni naporj usmerjeni na proces(e) oblikovanja (javnih) mnenj. V tem smislu predstavljajo temelje te tradicije Le Bonova množična 'okužba', Lazarsfeldov "bandwagon" efekt in konec koncev tudi spirala molka Noelle-Neumannove. Ko se je z naraščujočo sofisticiranostjo statističnih metod pojavila empirična tradicija javnomnenjskega raziskovanja, okrog in poleg *Public Opinion Quarterly*, so bili problemi dostopnosti, (i)racionalnosti in enotnosti zaradi kvantitativne operacionalizacije večinoma preseženi. Temu po robu je kritična teorija (Adorno konkretno) zelo odmevno vendarle kazala na problematičnost metod, kljub vsemu pa se je empirična tradicija do danes uveljavila kot glavni tok raziskovanja. Tako se navkljub površni, a v tem trenutku relativno precej široko sprejeti oceni, da z empirično tradicijo javnomnenjskega raziskovanja v znanstveni diskurz vstopa operacionalizacija, ki ima več slabosti kot ugodnosti, sodobne, integrativne teorije javnega mnenja vzpostavljajo prav v (kritičnem) razmerju do empirične tradicije.

Pri tem pa javno mnenje, čeprav kot koncept, ki je neopredeljiv ali vsaj neopredeljen, ostaja v središču pozornosti sodobne znanosti, in sicer vse od politične filozofije pa do komunikoloških in socioloških študij. Kajti "odpraviti koncept javnega mnenja, se mu popolnoma odreči, bi pomenilo izgubo impulza, ki je sposoben preprečiti najhujše, celo v antagonističnih družbah." (Adorno V: Schmidt 1995, 161) Brez koncepta javnega mnenja se ne bi dalo niti "prepo-

znati povezav med tako različnimi fenomeni, kot so mnenjska klima, zeitgeist (duh časa), slóves, moda in tabuji" (Noelle-Neumann 1993, 221). Pa to niti ne bi bila največja težava, kajti "moderna država kot načelo svoje lastne resnice predpostavlja ljudsko suverenost, ta pa naj bi bila enaka javnemu mnenju. Brez tega prišteвка, brez substitucije javnega mnenja kot vira vse avtoritete odločitev, ki so obvezujoče za vse, bi moderna demokracija ostala brez substance svoje lastne resnice." (Landshut V: Habermas 1989, 261) Pri tem ni pomembno in torej prav tako obstaja težava, če gre za substitucijo na teoretski ravni (ravni uporabe pojma) ali če gre za substitucijo na ravni pragmatike (politične prakse), kjer je avtoriteta javnega mnenja že tako ali tako nadomeščena z nocijo zakonodajne oblasti.

Razmerje med teorijo in evidenco

Recimo, da oživimo razmejitve med humanizmom in družboslovjem kot ključno za razumevanje naslovnega razmerja. Razlika, ki je s tem opisana, ni toliko v teoretsko-metodološkem pristopu, še celo bolj pa je zgrešeno razlikovanje, utemeljeno v skoraj že mitiziranem razmerju med kvalitativno in kvantitativno utemeljeno argumentacijo. Kajti oba tipa tovrstnih razlik sta v bistvu šele odvisna (predvsem kot posledica) od epistemološke odločitve, od odločitve znanstvenika o izhodiščni poziciji v proučevanju zastavljenega problema. Zdi se, da je epistemološka odločitev najvišji oziroma povsem začetni nivo, ker je zaradi posledične soslednosti epistemološka odločitev hierarhično nadrejena metodološkemu in metodičnemu pristopu k znanstveni argumentaciji. *Na epistemološkem nivoju se humanizem v različnih šolah in usmeritvah, ki se prepoznavajo za humanistične, navezuje na subjekt, intenco in zgodovino (idoiografijo²); družboslovje pa se na tem istem nivoju navezuje na objekt, vzrok in značaj (nomografijo³).*

Epistemološka odločitev, ki je torej osnovna znanstvenikova izbira, v mnogočem ali celo popolnoma zamejuje raziskovalne resurse, saj postavlja izhodiščno optiko na problem. Pogojno rečeno je epistemološko odločitev mogoče interpretirati kar kot namen in cilj raziskovanja. Namen in cilj na tem mestu uporabljam v nasprotju s pojmovanjem kritične teorije. Cilj in namen, kakor ju vidim, sta utemeljena v konkretnem znanstvenem problemu, oziroma natančneje, cilj in namen sta inherentna raziskovalčevemu videnju problematičnosti tega problema in nimata nič skupnega z aplikacijo oziroma z vizijo aplikacije predvidene rešitve tega konkretnega problema. Če je objektivnost (nikoli zares dosežen) ideal znanosti, potem je treba po mojem mnenju za objektivnostjo strmeti natančno

² Idiografija je obravnavanje nečesa, kar je nekoč bilo (četudi je izhodiščna časovna točka raziskovanja – zdaj); gre za obravnavo enega samega primera, ker je primer kot tak neponovljiv.

³ Nomografija je opisovanje nečesa, kar je vedno (četudi je izhodiščna časovna točka raziskovanja postavljena v zgodovino). Razlika med idiografijo in nomografijo je enaka kot pri individualiziranju in generaliziranju.

na tem mestu, torej na mestu začetka problema, na mestu začetka problematičnosti problema. Torej objektivnost v upoštevanju (svojega) videnja problematičnosti, ne pa objektivnost kot princip izbire, utemeljene na predvidenem rezultatu obravnave. Objektivnost kot ugotavljanje in predstavljanje svojega videnja problema oziroma (podvojeno) *svojega videnja svojega videnja* problema. Objektivnost je v tem smislu samoomejevanje od aplikativnosti, od komonsenzizma in teoretske imaginacije pri postavljanju cilja in namena obravnave. Problem je že sam zase dovolj za oblikovanje raziskovalnega cilja in namena, kakršna koli spekulativna predvidevanja o uporabni vrednosti so pri tem popolnoma odveč. V kolikor niso, je objektivnost na točki problema nemogoča⁴. Še več, sledeč takšni epistemološki logiki je vse, kar znanost lahko pokriva, problem, morje problemov, katerih reševanje odpira vedno le nove probleme.

Razmejevanje humanizma od družboslovja je torej po mojem mnenju smiselno glede na predstavljeno epistemološko odločitev; nesmiselno pa je, če je izhodišče osnovano v kriteriju kvalitativno/kvantitativno, saj vendar "noben predmet analize ni že po svoji naravi kvantitativen ali kvalitativen, ampak je utemeljen v mediju ali analitičnem aparatu, ki je pri tem uporabljen." (Jensen & Jankowski 1991, 6) Izhajanje iz razlike med kvantitativnim in kvalitativnim namreč nakazuje ali vsaj hoče nakazati bistveno razliko med obema, in sicer v smislu razmerja med teorijo in evidenco (kot na primer deduktivno ali induktivno logiko konstruiranja teorij), ki pa je v tem smislu, ne vidim. Kvalitativno je v svoji stereotipni oziroma mitični verziji, ki jo uvaja kvantitativna paradigma, npr. Sarantakos (1994), predstavljeno kot nezadostno utemeljeno v evidenci. Evidenca v kvalitativnem je s te iste perspektive opredeljena kot selektivna izbira, ki si ne more lastiti reprezentativnosti (Sarantakos 1994, 12), medtem ko je kvantitativen pristop po definiciji skoraj popolnoma reprezentativen in teoretsko utemeljen v evidenci, ki je na razpolago.

Osnovna težava takšnega neupravičeno posplošujočega pogleda, ki ga narekuje kar kvantitativna raziskovalna paradigma sama, je, da je utemeljen na natančno isti logiki, ki se je tako zadrto brani v diskusiji s kritično teorijo in različnimi verstehen šolami. Utemeljen je namreč na najbolj nerafiniranem pozitivizmu v smislu obravnave odnosa do teorije, ki se v tem pogledu ohranja vse do danes. Predvsem gre za pozitivističen (deduktivističen) odnos do konstrukcije teorije, ki se v logiki pozitivizma razvija na osnovi neke 'absolutno preverljive' empirične evidence. Teorija po takšnem razumevanju ostane na stopnji hipoteze, dokler z empirično merljivo evidenco ni preverjena oziroma potrjena. Teorija je v optiki kvantitativne paradigme izključno rezultat statističnega preverjanja izbrane evidence. Odrekanje teoretičnosti nekvantitativnim pristopom je v kvantitativni raziskovalni paradigmi najbolj 'zategla' dota pozitivizma. In natančno v tem duhu gre misel: "Največ, kar lahko kvalitativno raziskovanje proizvede, so hipoteze" (Sarantakos 1994, 13), ki "jih je mogoče nanesti na teorije šele s kvanti-

⁴ Težava (ali ugodnost) pa je ta, da je kriterij objektivnosti na točki problema nemogoče postaviti drugače kot subjektivno. Česa takega, kot je 'objektivna' operacionalizacija objektivnosti na točki problema – ni.

tativno raziskavo." (ibid.) Pri vsem tem pa je pozitivizmu kvantitativne znanstvene paradigme skrito, da je vsako oddaljevanje empirični evidenci - kvalitativno. Kvantitativna raziskava je tako vsaj dvakrat tudi kvalitativna, in sicer na točki postavljanja hipotez, ki naj bodo (kvantitativno) preverjene, ter na točki analize in sinteze, ki je izpeljana iz obravnavane evidence.

Po drugi strani je duh, ki ga je v steklenico zaprla kvalitativna raziskovalna paradigma, 'strah' pred kvantitativno obravnavo. Ideja, kakor jo je prav duhovito ubesedil Roskam, da družbeni "fenomeni ne nosijo nalepk s številkami na sebi niti ne posedujejo kvantitete kot inherentne lastnosti" (Roskam 1989, 237), je v kritiki kvantitativne paradigme praviloma prisotna bodisi implicitno bodisi eksplicitno. Quantaphrenia oziroma strah pred števki in številjenjem (opremljanjem s števili) je s kvalitativno paradigmo predstavljen kot strah pred "tehnokratizacijo in birokratizacijo" (Brieschke 1992, 174) raziskovalne prakse. Metode, ki jih uporabljajo v kvantitativnih raziskavah, pa po besedah kvalitativistov omejujejo evidenco na dva groba načina: "z usmerjanjem raziskovanja na to, kar je zaznavno s čutili; in z uporabo standardiziranih orodij". (Sarantakos 1994, 43)

Preseganje kvalitativnega upiranja empirični evidenci in kvantitativnih pomislekov do nereprezentativnosti je pred Habermasom in za Webrom, ki sta predstavila nekako najodmevnejša poskusa premoščanja razlik med kvalitativnim in kvantitativnim, izjemno prodorno utemeljil kritični realist, sir Karl Raimund Popper. Za Popperja namreč empirija ne stoji sama na sebi, saj je nujno vsebovana že v teoriji. Po njegovem mnenju je "empirična vsebina teorije določena (in enaka) z nizom tistih opazovalnih trditev /observational statements/ ali bazičnih trditev /basic statements/, ki teoriji nasprotujejo." (Popper 1989, 385) Vendar je zgornja zamejitev veliko premalo za razumevanje tega, kar je želel Popper oblikovati. Empirija, kakor jo razume, ima bolj malo ali pa sploh nič skupnega z empirijo, kakor jo razumejo empiristi kvantitativne raziskovalne tradicije. "Empiricisti praviloma verjamejo, da empirična osnova sestoji iz absolutno 'danih' /'given'/ zaznav ali opazovanj, iz 'podatkov' /'data'/ in da je znanost mogoče zgraditi na teh podatkih kakor na skali." (Popper 1989, 387) Empirija pri Popperju, predvsem empirija kot pojem in ne toliko kot pomen, pa je predvsem ironičen poudarek, ki ga je namenil svoji tezi o utemeljenosti teorij. Popper namreč meni, da so vse teorije enako neutemeljene - ni jih mogoče primerjati s skalno podlago, ampak le z močvirjem - in da imajo vse teorije enake - to je nične - možnosti, da jih kakršnakoli evidenca, empirična, formalno-logična ali pač kakšna druga utemelji do absolutne popolnosti.

Odličnost Popperjeve postavitve je po mojem mnenju ta, da na metodološkem in metodično-argumentativnem nivoju v dveh značilnostih, in sicer *na točki pomembnosti ter na točki pojasnjevalne vrednosti različne tipe evidence izenači glede na njihov odnos do teorije*, pri čemer je evidenca razumljena v najširšem obsegu, torej od različnih tipov dokazov, inferenc, izpeljav, pa vse do podatkov /data/ in "podatkov", naj slednji služijo statističnemu preverjanju ali ne. V tem smislu je šel Popper dlje od Feyerabenda (1978), ki se je skliceval zgolj na omejene možnosti teorije.

Ampak vendar, ne pri Popperju ne pri Feyerabendu razumevanje odnosa do evidence in kritično razumevanje empiricizma nista mišljena kot napad na znanost in znanstveno raziskovanje. Zdi se mi namreč, da je jasna poanta v njih nastopih v tem, da ne obstaja kaj takega, kar bi določeno metodo, določeno teorijo in določen tip evidence a priori postavljalo za boljšo od druge. Vse so le delno zanesljive in zato nepopolne. Kaj takega, kar bi dalo algoritem izbire, ne obstaja in ne more obstajati. Izbira tako ostane izključno subjektivna preferenca posameznega raziskovalca, znanstvenika. Konkretno je mogoče v tem smislu obravnavati prav "spor" med zagovorniki kvantitativne in kvalitativne raziskovalne paradigme, kajti (v svoji skrajni obliki) je natančno v tem, da paradigmi druga drugi zanikata relevantnost in odrekata legitimost evidence, podatkov uporabljenih za argumentacijo. Feyerabendov "metodološki anarhizem" in predvsem Popperjev "kritični racionalizem" pa odkrivata pozicijo identitete, na kateri v bistvu ni nikakršne razlike med števno in neštevno evidenco, med kvantitativno in kvalitativno argumentacijo - vsaka je nepopolna in zaradi tega znanstvenik ob uporabi zahteva popolno pojasnjevalno veljavnost brez vsakršne osnove. Kajti "teorije definirajo lastna dejstva" (Hribar 1991, 81) oziroma obratno, vsak tip podatkov, četudi očitna⁵ empirična evidenca, "je vselej interpretacija v luči teorij in je zaradi tega oblikovana v hipotetičnem ali inferenčnem /conjectural/ značaju vseh teorij." (Popper 1989, 387)

Takó razmerje med konstruiranjem teorije ne eni strani in evidenco oziroma različnimi tipi (metodami) pridobivanja in potrjevanja te evidence na drugi, po mojem mnenju ne more biti konstitutivno v razmejevanju humanizma od družboslovja⁶. Sploh pa ne na način posplošenega pripisovanja kvalitativne in kvantitativne metodološke izbire o metodah argumentacije, ki bi družboslovje konstituiralo kot kvantitativno znanost in humanistiko kot kvalitativno. *Razmerje med humanizmom in družboslovjem nastaja v samem odnosu do problema, pri čemer je problem vselej predmet oziroma razlog argumentacije in odnos do njega specifična epistemološka odločitev.* Odnos do predmeta argumentacije postaja na metodološkem nivoju odločilno omejujoč in ne kar predmet sam na sebi. Ko je vzpostavljen odnos raziskovalca do problema kot razloga argumentacije, ko je sprejeta epistemološka odločitev, potem lahko humanizem predpostavlja, da se v komunikaciji prenaša pomen, in tedaj lahko družboslovje govori o informaciji; tedaj gre humanizmu za dogodek in družboslovju za ponovitve; šele po sprejeti epistemološki odločitvi lahko humanisti govorijo o izkustvu in družboslovci o eksperimentu...

⁵ Očitnost je tu kot pogoj prisotnosti.

⁶ Teorijo je mogoče primerjalno opredeliti tudi z razmerjem med teorijo in prakso, kar je v nekem smislu podobno postavljena dvojica kot teorija in evidenca. Drugo razmerje je značilno za naravoslovne, tehnične in kibernetične oziroma inženirske znanosti, za tisto torej, kar bi se prosto po Hribarju najbrž smelo imenovati 'neformalne in neduhovne znanosti' (Hribar 1991: 74–84)

Prikazano v tabeli izgleda postavljeno razmerje med družboslovjem in humanizmom takole:

HUMANIZEM	DRUŽBOSLOVJE
EPISTEMOLOŠKA ODLOČITEV	
subjekt	objekt
namen	vzrok
zgodovina	značaj
METODOLOŠKI NIVO	
idiografija	nomografija
razumevanje	pojasnjevanje
proces	produkt
METODIČNI NIVO	
DISKURZ, POMEN, INFORMACIJA	- osnovni viri raziskovalne evidence
DEDUKACIJA, INDUKCIJA, ABDUKCIJA	- logično-formalna argumentacija
EKSEGEZA, MERJENJE, EKSPOZICIJA	- argumentacija s čutno zaznavno evidenco
DRUGI VIRI IN METODE ARGUMENTACIJE	

Sprejetje epistemološke odločitve na začetnem nivoju je enako sprejemanju posledične odgovornosti za različen metodološki pristop, pri čemer pa slednji ne determinira izbire na metodičnem nivoju. Metoda je potemtakem, idealno-tipsko gledano, neodvisna od epistemološke odločitve, prav tako je relativno neodvisna znotraj zamejujočega okvira, ki ga predstavlja izbrana metodologija, saj je metoda predvsem "a-teoretična in a-metodološka". (Sarantakos 1994, 33) Metodološki nivo postavlja nekatere splošne zamejitve izbire na metodični ravni, še vedno pa pušča dovolj različnih možnosti odprtih. To povsem neposredno nakazuje, da bi različne metode načeloma lahko uporabljali z različnih metodoloških pozicij, na osnovi različnih raziskovalnih modelov, težave pa verjetno nastanejo, ko se izkaže, da so določene metode tako standardizirane, da ne 'vžgejo', če ni operacionalizacija pripravljena natančno tako, kakor zahtevajo.

Empirično reševanje problema javnega mnenja

V določenem smislu je raziskovalno uporabljanje kvantitativnega pristopa na metodični ravni oziroma izhajanje iz empirične paradigme javnomnenjskih raziskav zelo elegantna rešitev (teoretske) problematičnosti konceptov javnega mnenja. Takšna praktična odločitev seveda ni brez koristi, hkrati pa je mogoče jasno identificirati tudi njene slabosti. Vendar pa je predvsem slabosti koncepta javnega mnenja v empirični tradiciji, kot je prikazano zgoraj, neupravičeno preprosto zvaliti na kvantitativne metode.

Problematiziranje takšne metodologije bi namreč bila pretirana poenostavitev; ena večjih težav se mi zdita nekreativnost in rigidnost na epistemološki ravni. Še celo več: tisto, kar je Blumer že pred časom (in v svojem času) očital pozitivističnim (empiričnim) konceptom javnega mnenja - namreč neizainteresiranost za identifikacijo tega, kar raziskave sploh raziskujejo (Blumer V: Noelle-Neuman 1993, 225) - je še vedno aktualno. Aktualno v tem, da je empirična javnomnenjska paradigma že zdavnaj pristala na konsenz o operacionalizaciji koncepta, kaj je to javno mnenje. Kajti konsenz oziroma konsent je v tem primeru prej epistemološki kot metodološki - na ravni metodologije je še precej problemov, okoli katerih ni soglasja (Schiff 1994, 289) - problematično pa je to, kar konsent implicira. A priori pristajanje na konceptualni konsenz je namreč priznavanje končnosti, dokončnosti in neprizivne pravilnosti koncepta, kakor je definiran in potrjen s tem konsenzom. In natančno v tem vidim aktualnost Blumerjevega ugovora. Skrb za identifikacijo predmeta raziskave, o kateri je Blumer govoril, je namreč negirana že s samim pristankom na konceptualni konsenz na epistemološkem nivoju.

Težava je, da se je poceni teoretska pragmatičnost, če naj tako rečem statičnemu vztrajanju pri identiteti javnega mnenja, kakršno narekuje in zahteva empirična metodologija, zelo trdno vsidrala v (bodisi znanstvenem ali neznanstvenem) razumevanju, obravnavanju in tudi v uporabi pojma javno mnenje. Moteča pa po mojem mnenju ni toliko uporaba take pojmovne identitete v vsakdanjem govoru, torej v nekem praktičnem diskurzu, kjer je pod pojmom javno mnenje razumljen kar rezultat, dobljen z empiričnimi javnomnenjskimi raziskavami. Prav tako menim, da ni problematična raba takšne pojmovne identitete v političnem diskurzu. Zdi se mi namreč, da je predvsem v navezavi na retoriko politične sfere vselej imanentno impliciran pomen v smislu volilnega mnenja. Pri tem pa je z vidika kvantitativne operacionalizacije volilno mnenje teoretsko precej manj problematično, saj je že v izhodišču na obeh - tako abstraktno-teoretski oziroma pojmovni kot tudi na podatkovno-empirični oziroma ravni evidence - koncipirano kot števno. Verjetno pa se gre strinjati, da z vsake od teh diskurzivnih vrst pojem javnega mnenja, kakor ga narekuje empirično razumevanje, vdira v znanstveni diskurz preko 'common sense' logike⁷ in temu pripadajočega pojmovnega arzenala. In to niti ni tako majhna težava, če so akterji teh diskurzivnih vrst razumljeni tudi kot potencialni naročniki ali uporabniki (znanstvenih) raziskav. Bumerang efekt je torej ta, da morebitno znanstveno prizadevanje po identifikaciji pojma naleti na - pojmovni konsenz neznanstvene ravni diskurza.

Predstavljeno razmejevanje med znanstveno in neznanstveno⁸ rabo pojma javno mnenje (in sploh kateregakoli pojma) je na tem mestu relevantno predvsem zaradi razlike v odnosu do pojmovnega statusa, ki se pojavlja na vsaki od teh

⁷ Sploh, če priznamemo, da misel znanstvenika ni nič drugega kot rafinirana zdrava pamet 'vsakodnevne človeka', npr. (Myrdal 1972)

⁸ Morda sem tu celo nekoliko aristoteljanski, kajti implicitno se pojavlja razlikovanje med praktično sfero človekovega delovanja (praxis) in rigorozno znanostjo (episteme).

dveh ravni. Medtem ko je na neznanstveni ravni status določenega pojma pogojen z njegovo sposobnostjo komunikacijske razumljivosti in uspešnosti prenosa pomenske vrednosti, je na znanstveni ravni status nekega pojma vzpostavljen v odnosu do pojmovne identitete. Znanost, oziroma natančneje diskurz znanosti, se namreč samodefinira prav s pričakovanjem razčiščenja in razčiščevanja identitete pojmov in konceptov, ki jih 'upojmljuje'.

Na ravni znanstvenega diskurza je tako empiristično pristajanje na konsenz o identiteti koncepta javnega mnenja - komaj znosna lahkost. Komaj znosna in ne neznosna pa zgolj zato, ker empirična paradigma kot mainstream v javnomnenskih raziskavah ni kriterij predoločeni. Ni namreč edini možni pristop k raziskovanju javnega mnenja in, na srečo, o identiteti pojmovnega koncepta obstajajo akademsko povsem legitimni paradigmatiki nastavki, katerih akademska legitimnost v tem smislu pomeni "manjšo lahkotnost". Kljub temu pa ob dominantni vlogi empirične usmeritve v javnomnenskih raziskavah vprašanja, kot so "o pomenu /meaning/ javnega mnenja v različnih zgodovinskih obdobjih (...), postajajo domena sociologov zgodovine /social historians/" (Herbst 1994, 382) In zgodovinski kontekst, ki ga izpostavlja Herbstova, pri tem sploh ni edini, ampak samo eden izmed mnogih identifikacijskih dejavnikov. Namreč, "večina raziskovalcev uporablja majhno zbirko socialnopsiholoških okvirov, da bi razumeli izmuzljivo /elusive/ 'javno razpoloženje' in je s svojim metodološkim pristopom povsem zadovoljna". (ibid.) Medtem ko je bila še pred časom razprava o javnem mnenju živahna⁹, meni Herbstova, se danes "raziskovalci javnega mnenja nagibajo k temu, da ostajajo tesno v svojem majhnem podpodročju, da govorijo z enakomislečimi kolegi in da pišejo v specializirane revije (npr. Public Opinion Quarterly)." (ibid.)

O empirični operacionalizaciji koncepta javnega mnenja

"Javno mnenje ni kakor kamen, ki ga lahko poberemo, obrnemo okoli in brezskrbno proučimo. Kakor vsak hipotetičen konstrukt ga lahko razumemo samo skozi teoretski aparat, v katerega ga vpnemo." (Zaller 1994, 276) Postavitev koncepta javnega mnenja, ki omogoča empirično operacionalizacijo, uporabno za pojasnjevanje s pripadajočimi metodami števne merjenja, stoji (med drugim) na treh neprizivnih, rekel bi, da celo a priori postulatih:

- agregatnost;
- reprezentativnost;
- aktualnost.

Agregatnost. Pozicija, ki je izkristalizirana z empiričnim javnomnenskim raziskovanjem, da je javno mnenje kar agregat mnenj posameznikov, je (bila) v določenem smislu izjemen korak naprej v razvoju javnomnenske teorije. Ko si je

⁹ Herbstova pod črto poudarja, da govori posplošeno za "mainstreamovsko" javnomnensko raziskovanje in hkrati opozarja, da njene ugotovitve ne veljajo za nekatere druge, kljub temu maloštevilne raziskovalce.

namreč empirična paradigma začela utirati pot, so si teoretiki različnih tradicij, večinoma izhajajoč iz klasične doktrine demokratičnega liberalizma, ob svojih konceptualizacijah javnega mnenja razbijali zobe na problemih racionalnosti in restriktivnosti. *Empirična raziskovalna paradigma je tovrstne probleme presegla, ne da bi pri tem zanikala koncept demokracije, kar je bila sicer največja nevarnost pri reševanju.* Omenjene probleme je bilo mogoče preseči prav zaradi uporabe statističnih metod in verjetnostnega vzorčenja, ki je do potankosti sledilo idealu demokratične ideje. *Težava z vidika razvoja teorije javnega mnenja je le, da empirična paradigma že celega pol stoletja stoji na tistem "koraku naprej" in se od tedaj ne premakne niti za ped dalje.* John Zaller vidi dva dejavnika za trdovratno vztrajanje empirične pozicije in sicer "enostavnost sistematične in kvantitativne obravnave ter stičnost /close fit/ z idealom individualistične demokracije". (Zaller 1994, 276)

Reprezentativnost. Kot drugi postulat (od naštetih) empirične operacionalizacije javnega mnenja je reprezentativnost hkrati tudi pogoj smiselnosti kvantitativnega merjenja in statistične analize pridobljene evidence. V empirični raziskovalni tradiciji je takšen pogoj, pogoj smiselnosti, zadovoljen z verjetnostnim vzorčenjem, katerega različne verzije so le posledice poskusov izboljšanja stopnje reprezentativnosti. Za SJM, denimo, je vzorčenje izvedeno glede na starostno stratifikacijo (Toš, Malnar 1995, 838). Hkrati je reprezentativnost za raziskovalce empirične tradicije tudi zadosten razlog za induktivno oziroma natančnejše rečeno, stohastično posploševanje dobljenih rezultatov na celotno populacijo. Še več, edini problem, ki se jim pri tem evidentno postavlja, je "tveganje o korektnosti takšnega posploševanja" (ibid.), ta pa se "spreminja z velikostjo/majhnostjo vzorcev" (ibid.) Takšen pristop je z ugotavljanjem omenjene ovire kot edine zgrešen že v začetku. Namreč, *temeljni problem, ki v perspektivi empirične tradicije ovira koncept popolne reprezentativnosti, je točno s takšnim pristopom (raziskovalcev) postavljen ven iz problema samega in hkrati tudi ven iz diskurza znanosti.* Problem, ki je prepoznan za "edinega", je namreč v obsegu vzorca, ta pa je preseneto malo odvisen od razvoja teorije o javnem mnenju in razčiščevanja o njegovi identiteti. Prepogosto gre za povsem fizične omejitve s časom in še večkrat - z denarjem.

Aktualnost. Javnomnenskost empiričnih javnomnenskih raziskav ali - če uporabim (neo)pozitivističen koncept - veljavnost javnomnenskega raziskovanja ni v izbiri posameznikov, posameznikov kot respondentov, kakor je to pri prvih dveh postulatih. Problem druge identifikacijske dimenzije javnosti je namreč empirična tradicija poskusila rešiti drugače. Veljavnost je predpostavljena z vsebino javnomnenskega vprašalnika. Pri odločitvi o temi vprašanj je upoštevana aktualnost, ki je razumljena kot pogoj, da vprašalniki javnomnenskih anket sprašujejo o javnem mnenju. Za SJM, denimo, je "merilo tematske selekcije 'javnomnenska pomembnost' - torej vpraševati tisto, kar je trenutno javnomnensko pomembno" (ibid.) Za aktualno tematiko se pri tem pričakuje, da "je pri večini ljudi vzbudila pozornost in so si o tem izoblikovali neko mnenje". (ibid.) Prav zato lahko rečem, da je aktualnost - ki je udejanjena kot selektiven izbor tem oziroma vprašanj v anketnem vprašalniku - način (*poskus*), *kako iz množice, ki je*

atomizirana glede na določene kriterije¹⁰, dobiti javnost, ki je v nasprotju z množico nosilec javnega mnenja. V podobno smer pri prehajanju od množice k javnosti so se pri obravnavi javnega mnenja nagibali tudi drugi avtorji (iz drugih tradicij javnomnenjskih obravnav); in sicer tako v smislu aktualnosti teme, racionalnosti razprave, kot tudi restriktivnosti dostopa - dostopa do razprave, do sredstev izražanja itn. Morda najpomembnejša sta v tem smislu prav Blumer (1966) in Park (1972), ki je bil med prvimi z idejo o razmejitvi množice od javnosti. Empirična tradicija javnomnenjskih raziskav je šla s kvantitativnimi metodami samo najdlje v tej smeri, pri čemer je aktualnost najpomembnejši as v njenem rokavu. Še več, ne le, da je postulat aktualnosti rešitev - četudi ne najbolj elegantna - problema operacionalizacije javnosti, *aktualnost je celo imanentna predpostavka, da množica respondentov v bistvu predstavlja pozorno javnost.*

Težave. Mimo težav z lenobnostjo vztrajanja na istem epistemološkem izhodišču je empirično operacionaliziran koncept javnega mnenja po mojem mnenju izjemno uspešen na točki prepoznavanja oziroma identificiranja in primerjanja mnenj posameznikov, torej na točki neposrednega iskanja odgovorov pri respondentih¹¹. V tem pogledu je empirična tradicija vsekakor uspešnejša od ostalih, toda (relativna) uspešnost merjenja naj bi - vsaj v znanstvenem diskurzu - ne bila razlog pretiranega navdušenja. Navdušenja v smislu prilasčevanja popolne pojasnjevalne kompetence. Kakor že pokazano v prvem razdelku, empirična evidenca sicer ni nepomembna, vendar pa je hkrati tudi njena pomembnost končno omejena, in sicer na enak način, kakor je omejena pomembnost vsake druga evidenca.

V tem smislu je po mojem mnenju kritična točka empirične operacionalizacije koncepta javnega mnenja preskok od individualnega k družbenemu oziroma javnemu. Vprašanje, ki se mi postavlja, je, s kakšnim epistemološkim argumentom je mogoče utemeljiti neupoštevanje črne škatle, ki pri tem nastane, namreč preskoka od namena k vzroku.

S tem v zvezi je smiselno pojasnilo, da je empirično "raziskovanje javnega mnenja *substitut za mnenje javnosti*" (Splichal 1987, 259; poudarek kot v izvirniku) Bourdieu, denimo, je v tem primeru še celo bolj radikalen: "Javno mnenje", ki na prvi strani časopisov razpravlja o odstotkih, je popoln *artefakt*, katerega funkcija je prikrivanje dejstva, da je stanje mnenja v vsakem trenutku sistem sil". (Bourdieu 1979, 125) Nekateri komentatorji so, kakor poročata Bradburn & Sudman (1988, 195-214), na ta način razmišljali celo o disfunkcionalnosti, nedemokratičnosti ter celo prepovedi javnomnenjskih in volilnih raziskav (polls), češ da te sploh "ne merijo javnega mnenja, ampak ga ustvarjajo". (TRB v: Bradburn & Sudman 1988, 205)

¹⁰ Denimo državljanstvo, volilna pravica, starost...

¹¹ Pustimo pri tem metodične probleme standardizacije odgovorov, spodnje meje in arbitrarnosti izbranih aktualnih tem. Pustimo tudi problem učinkov eksperimentalnih razmer in problem veljavnosti, torej problem, ali javnomnenjske raziskave zares merijo, kar nameravajo, in ali res izmerijo, kar je merjeno. Te probleme zazdaj pustimo zato, ker je doseg, ki ga lahko pokriva empirično raziskovanje, zamejen že z epistemološko (in tudi metodološko) odločitvijo.

Ponujena pojma, substitut in artefakt, naj bi pomenila, da je rezultate javnomnenjskih raziskav nujno treba razumeti v smislu njihove reprezentativne vloge. Če torej sprejmemo artefakt in substitut kot veljavni oznaki rezultatov empiričnih raziskav javnega mnenja, potem je treba vsekakor priznati, da so ti rezultati manj od tega, za kar se predstavljajo, oziroma manj kot to, za kar jih predstavijo raziskovalci. Obstaja pa tudi bolj spravljiva verzija takšnega razumevanja, in sicer pozicija, ki je utemeljena na ideji, da je (arbitarno predpostavljena) aktualnost popolnoma zadovoljiva operacionalizacija javnosti, javnosti kot nosilca javnega mnenja. Gre namreč za idejo, da je z metodologijo empirične tradicije izmerjen substitut za javno mnenje dejansko odraz javnega mnenja. Po tej ideji je namreč rezultat javnomnenjske raziskave povsem lahko substitut za javno mnenje, toda natančno ta substitut je neposredna posledica javnega mnenja. Kar naključno izbrani respondenti posredujejo kot svoje mnenje, je reprezentacija in odslikava javnega mnenja v njihovem mnenju. Kritična točka oziroma črna škatla /black box/ pa kljub takšnemu razumevanju in mimo težav z arbitrarnostjo vseeno ostane. V črni škatli se namreč dogaja omenjena odslikava in z empirično tradicijo raziskovanja je proces odslikanja in odslikano popolnoma nemogoče zaobjeti. Z empiričnim, kvantitativnim merjenjem mnenj posameznikov ne dobimo nikakršne evidence, na osnovi katere bi lahko upravičeno sklepali in postavljali domneve¹² o načinu, vzrokih in obsegu preslikave javnega mnenja na mnenje posameznika.

Vendarle pa se znotraj same empirične paradigme, sicer ne da bi pri tem mrtva točka epistemološke odločitve kaj preveč spodbudno ali izzivalno pričela kreativno samorefleksijo, kaže napredovanje k preciznejši operacionalizaciji in smiselnejši konceptualizaciji javnega mnenja. Morda niti ni preveč presenetljivo, da je radikalna kritika, ki jo je zastopal Bourdieu (1979) povzročila relativno manj konstruktivnih reakcij na strani 'napadenih' kakor pa uničujoče 'insajderske'¹³ objave *Conversa in Achena* (prim. Zaller 1994). Pri tem pa je še najbolj zanimivo prav to, da tipajo Bourdieuevi ugovori v natančno enaki smeri, v kateri se odvijajo tudi sodobni popravki in izboljšave znotraj empirične javnomnenjske tradicije. Bourdieuevi trije izhodiščni postulati se, zgoščeni, glasijo takole: "Prvič, vsaka javnomnenjska raziskava predpostavlja, da ima vsakdo lahko mnenje; ali povedano drugače, da je produkcija mnenja v okviru možnosti vsakogar... Drugič, za neprizivno resnico je privzeto, da so vsa mnenja enakovredna... Tretjič, dejstvo, da je vsakomur postavljeno isto vprašanje, naznačuje predpostavko, da obstaja soglasje o tem vprašanju, in sicer glede dejstva, ali je sploh vredno spraševanja". (Bourdieu 1979, 124)

¹² Na tem mestu namenoma uporabljam metodološko konsistentno razumevanje problema konstrukcije teorij, kajti samo znotraj metodoloških prijemov (ki se v uporabi argumentacije vselej – tudi tu – pojavljajo kot aksiomatski) je mogoče predstaviti relevantno (kritično racionalno) kritiko raziskovalne nepopolnosti. Uporaba drugačne inferenčne metode, denimo abdukcije, bi dala v tem primeru odlične rezultate, vendar bi to oddaljilo razumevanje od znanstvenega diskurza, od episteme in znanstvenosti (v smer ideologije).

¹³ Glej predhodno opombo

Sposobnost oblikovanja mnenj oziroma ideal demokratične ideje je - bolj kot pa je to storila Bourdieueva logično izpeljana inferenca - zatresla Conversova ugotovitev, empirično podprta na podatkih raziskav volilnega mnenja, o nestabilnosti oziroma natančneje, o fluktuaciji (nihanju in nenehnem spreminjanju) mnenj posameznikov. Razmišljal je celo o nihanju med mnenjem in nemnenjem ter oba ekstrema postavil za osnovo statističnega modela, ki je, kot pravi Zaller, pokril precejšen del empirične evidence (Zaller 1994, 278). "Velik del volilnega telesa enostavno ne poseduje prepričanj /beliefs/, ki bi bila smiselna /meaningful/, niti o zadevah, ki so precej časa predstavljale osnovo napetih političnih kontroverz med elitami," je zaključil Converse. (Converse V: Zaller 1994) Izboljšava (izboljšava v prid empiričnemu konstruktju javnega mnenja), ki je sledila, je delež "nemnenj" pojasnjevala s konceptom merske napake. Achen, ki jo je sestavil, jo je utemeljil na osnovi "inherentne nejasnosti naravnega jezika in težav pri razvrščanju mnenj na arbitrarno sestavljene merske lestvice" (Zaller 1994, 278-288). Problem merske napake pa se je v sodobnih obravnavah izkazal v še več razsežnostih; Alwin (1989), recimo, ga je elaboriral še bolj sistematično. Merska oziroma "/non sampling error/ napaka, ki ni nastala z vzorčenjem, nastane zaradi mnogih elementov anketne raziskave /survey/, in vključuje a) značilnosti proučevane populacije, b) omejenost teme ali tem zaradi namena /purpose/ anketne raziskave, c) obliko vprašalnika, vključno z izborom besed in kontekstom vprašanj ter obliko predvidenih odgovorov, č) mnoge druge dejavnike" (Alwin 1989, 277)

Kar se mi zdi izjemno pomembna implikacija Achenove ugotovitve in tudi Alwinove izpeljave, ki se tudi sicer pogosto pojavlja v samorefleksijah ob anketnih (javno)mnenjskih raziskavah, je problematičnost jezika v povezavi z (javno)mnenjskim raziskovanjem. Vendar pa bi bilo neupravičeno trditi, da drugi dejavniki, ki so omenjeni znotraj ideje o merski napaki, raziskovalcem v empirični tradiciji niso bili problematični. Problematičnost jezika, ki je (s sredstvi [in znotraj] empirične tradicije javnomnenjskih raziskav) izjemno težko rešljiva, sam vidim v tem, da se jezik vzporedno pojavlja kot sredstvo materializacije posameznikovega mnenja in hkrati kot sredstvo reprezentacije javnega mnenja. "Jezik je hkrati proučevano, proučujoče in še proučevališče" (Pinter 1996) in morda bi bil z rešitvijo te trirazsežne težave rešen celo problem black-box, problem preslikave. Različne pomisleke o enakovrednosti oziroma enakosti mnenj je zato bolj smiselno razumeti kot pomisleke o neenakosti med medijem (sredstvom) izraženih mnenj posameznikov in reprezentacijo javnega mnenja, ki je preko izraženega (v odgovorih na anketna vprašanja) ugotovljena šele posredno. Primer asimilacijskih in kontrastnih učinkov (Uhan 1994), ugotovljenih na javnomnenjskih raziskovalnih rezultatih, je po mojem treba razumeti natančno v tem smislu, saj je jezik oziroma "izjava /utterance/ (tekstovno sporočilo) že sama na sebi akcija in lahko spremeni specifične aspekte konteksta situacije, v kateri se zgodi. V tej smeri so situacija in naslednja akcija ali naslednje delovanje tudi dinamično odvisne od tega, kar je že bilo rečeno ali storjeno pred tem, vključno s tem, kar je rečeno in storjeno sedaj". (Lemke 1991, 28) Še celo več, kontekst anketnega vprašalnika (pa naj bo posredovan preko lista papirja, telefonske

slušalke ali kako drugače) je mogoče, če že ne kar treba, razumeti kot interakcijo oziroma komunikacijo z drugimi posamezniki, kajti noben vprašalnik ne more biti postavljen tako, da za njim ne bi stala podoba o sporočilnem namenu - ta pa je lahko izključno človeški.

Četudi je Achenov predlog merske napake kot pojasnitve mnenjske fluktuacije statistična izboljšava, se vendarle ne morem znebiti občutka, da nikakor ni v prid empiristični operacionalizaciji javnega mnenja. Namreč, *če je že sam agregat mnenj posameznikov substitut za javno mnenje in je od njega tudi precej oddaljen, kako je šele oddaljena empirična operacionalizacija ob konceptu merske napake*. Kajti, razlika med teoretskim konstruktom in operacionaliziranim konceptom, v tem se lahko strinjam z Middendorffom, "je lahko nična /zero/le, če je že izražena definicija teoretskega konstrukta sama na sebi uporabljena kot operacionalizacija". (Middendorff 1991, 248; poudarek kot v izvirniku) In ker teoretski konstrukt javnega mnenja ni enak empirični operacionalizaciji javnega mnenja oziroma slednja ne izhaja iz prvega, je razlika med obema značilno različna od nič. *Vpeljava merske napake pri empiričnem javnomnenjskem raziskovanju potemtakem operacionalizacijo samo še bolj oddaljuje od teoretskega konstrukta*. Achenova izboljšava je korak bliže kvečjemu v smeri preciznosti ugotavljanja mnenj posameznikov, a je hkrati tudi enako velik korak vstran od ugotavljanja javnega mnenja. Enako, če ne še bolj, se v teh smereh premika Zallerjev koncept mnenjske ambivalentnosti (Zaller 1994, 280-281), ki neposredno izhaja iz Conversovih in Achenovih zaključkov.

Če sem lahko za konec malo zajedljiv, se je empirična tradicija javnomnenjskega raziskovanja natančno s temi ugotovitvami o problematičnosti dobljenih mnenj v velikem loku v bistvu vrnila nazaj na tisto težavnost, ki jo je v času svojega pohoda v znanstveni diskurz s pomočjo verjetnosti in statistike tako elegantno odpravila. Empirična tradicija je namreč presegla klasično liberalno, konzervativno in socialnopsihološko razbijanje zob ob konceptih (i)racionalnosti, restriktivnosti in konsistentnosti. Ti trije problemi, ki jih je torej nemoč empirične tradicije ponovno oživila, pa so v tem trenutku še mogočnejši, kot so bili ob njenem nastopu, kajti trdovratno so preživel izjemno sofisticirane in karseda nepristransko standardizirane prijeme statističnih analiz.

Tako se ponovno postavlja vprašanje o konceptualizaciji javnega mnenja. Temeljni problem in kritična točka empirične operacionalizacije koncepta javnega mnenja je ostal preskok od individualnega k družbenemu oziroma javnemu. Vprašanje, ki se znova postavlja, je, s kakšnim (epistemološkim) argumentom je mogoče utemeljiti preskok od namena k vzroku; kako metodološko preiti od intencionalnega h kavzalnemu; in s čim (na metodični ravni) vendarle prijeti javno mnenje.

LITERATURA

- Alwin, Duane F. 1989. *Problems in the estimation and interpretation of the reliability of survey data*. V: Quality and Quantity, International Journal of Methodology, 23 (3-4). Str. 277-331.
- Beaud, Paul. 1993. *Common Knowledge*. On historical vicissitudes of the notion of public opinion. V: Resseaux, 11 (3). Str. 121-137.
- Blumer, Herbert. 1966. *The Mass, the Public, and Public Opinion*. V: B. Berelson, M. Janowitz (ur.). Reader in Public Opinion and Communication. New York: The Free Press. Str. 43-50.
- Bourdieu, Pierre. 1979. *Public opinion does not exist*. V: Communication and Class Struggle 1. A. Mattelart, S. Siegelau (ur.). New York: International General. Str. 124-130.
- Bradburn, Norman M. & Seymour Sudman. 1988. *Polls & Surveys: Understanding what they tell us*. San Francisco, London: Jossey-Bass Publishers.
- Brieschke, P. A. 1992. *Reparative praxis*. Rethinking the catastrophe that is social science. V: Theory into Practice, XXXI (2). Str. 173-180.
- Feyerabend, Paul. 1978. *Against Method: Outline of an anarchistic theory of knowledge*. London: Verso.
- Habermas, Jürgen. 1989. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- Habermas, Jürgen. 1994. *Predgovor k novi izdaji (1990) Strukturnih sprememb javnosti*. V: Javnost, 1 (1-2). Str. 23-42.
- Herbst, Susan. 1994. *History, Philosophy, and Public Opinion Research*. V: Mark R. Levy & Michael Gurevitch. Defining Media Studies: Reflections on the Future of the Field. New York, Oxford: Oxford University Press. Str. 382-387.
- Hribar, Tine. 1991. *Teorija znanosti in organizacija raziskovanja*. Ljubljana: FSPN.
- Jensen, Klaus Bruhn & Nicholas W. Jankowski (ur.). 1991. *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. London, New York: Routledge.
- Lemke, Jay L. 1991. *Text production and dynamic text semantics*. V: Eija Ventola (ed.). Functional and Systemic Linguistics: Approaches and Uses. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 55. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. Str. 23-38.
- Mead, Margaret. 1937. *Public opinion mechanisms among primitive people*. V: The Public Opinion Quarterly, 1 (3). Str. 5-16.
- Middendorf, Cees P. 1991. *On the Conceptualization of the Theoretical Constructs*. V: Quality and Quantity, International Journal of Methodology, 25 (3).
- Myrdal G. (1972): *Objektivnost v družboslovnem raziskovanju*. V: Teorija in praksa, družboslovna revija, IX (3). Str. 448-459.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1993. *The Manifest and Latent Functions of Public Opinion*. V: Spiral of Silence. Public Opinion - Our Social Skin. Chicago: University of Chicago Press. Str. 220-234.
- Peters, Bernhard. 1994. *Der Sinn von Öffentlichkeit*. V: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 34.
- Park, Robert E. 1972. *The Crowd and the Public*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pinter, Andrej. 1996. *Pot do simbolov in še dlje...* V: Časopis za kritiko znanosti, novo antropologijo in domišljijo. (V tisku).
- Popper, sir Karl R. 1989. *Conjectures and Refutations*. The Growth of Scientific Knowledge. London, New York: Routledge.
- Roskam, E. E. 1989. *Operationalization, a superfluous concept*. V: Quality and Quantity, International Journal of Methodology, 23 (3-4). Str. 237-276.
- Sarantakos, Sotirios. 1994. *Social Research*. Houndsmill, Basingtoke, Hampshire: MacMillan Press

- Schiff, Freederik. 1994. *Deconstructing "Attitude Structure" in Public Opinion Studies*. V: Critical Studies in Mass Communication Research, 11 (3). Str. 287-297.
- Schmidt, Hans-Joachim. 1995. *The role and the realities of public opinion*. V: Alain Marc Rieu & Gérard Duprat & Noël Parker (ed.). *European Democratic Culture*. London, New York: Routledge. Str. 139-174.
- Splichal, Slavko. 1987. *"Public Opinion" and Controversies in Communication Science*. V: Media, Culture and Society, 9 (2). Str. 237-261.
- Splichal, Slavko. 1994. *Pomlad Javnosti*. V: Javnost, 1 (1-2). Str. 7-20.
- Toš, Niko & Brina Malnar. 1995. *Projekt Slovensko javno mnenje - primer infrastrukturne podatkovne baze slovenske sociologije*. V: Teorija in praksa, družboslovna revija, XXXII (9-10). Str. 835-846.
- Uhan, Samo. 1994. Asimilacijski in kontrastni učinki v rezultatih javnomnenjskih raziskav. V: Niko Toš (ur.). *Slovenski izziv II*. Ljubljana: FDV.
- Zaller, John. 1994. *Positive Constructs of Public Opinion*. V: Critical Studies in Mass Communication Research, 11 (3). Str. 276-287.

Anton GRIZOLD*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK

RUSIJA V ISKANJU SVOJE NOVE VARNOSTNE IDENTITETE

Povzetek. *Avtor obravnava spreminjajoče mednarodno varnostno okolje ter ruski odziv in potrebno prilagajanje na te nove okoliščine. Prilagoditve Rusije zadevajo v največji meri obrambne in vojaške zadeve (tako dejanski razvoj, kakor tudi psihološki vidik) in s tem povezane bistvene ekonomske in politične reforme. V luči oblikovanja nove ruske nacionalnostne politike in vojaške doktrine obravnava odnos Zahoda do Rusije. Ocenjuje, kaj naj bi Zahod storil in ali naj bi to storil, da bi omogočil, v pozitivnem smislu, rusko strateško vojaško-obrambno preusmeritev ter politično in ekonomsko preobrazbo.*

Ključni pojmi: *Rusija, nacionalna varnost, vojaška doktrina, NATO, viri ogrožanja, oborožene sile, mirovne operacije, vojaško-industrijski kompleks*

440

Uvod

Zadnjih štirideset let sta v mednarodnem sistemu prevladovali dve velesili z antagonističnima političnima in družbenoekonomskima podsistemoma. Nenehno ideološko in geopolitično nasprotovanje Združenih držav Amerike in Sovjetske zveze - kapitalizem proti komunizmu - je definiralo značilnosti mednarodnega sistema po II. svetovni vojni. Mehanizem hladne vojne je v ljudeh povzročal razraščanje občutka ogroženosti od zunaj. Ravno poudarjanje ogroženosti od zunaj je služilo kot glavni povezovalni dejavnik znotraj držav, med državami in celo med celinami.

Leta 1991 se je eden izmed polov sesul. Prvič v zgodovini sodobnega sveta se je znotraj mednarodnega sistema ravnotežje moči spremenilo brez večje vojne. Tradicionalni obrazci življenja bipolarnosti sodobne globalne družbe, zgrajene na skupnem viru ogroženosti, so se z razpadom Sovjetske zveze zrušili.

Dvajset let stagnacije pod Brežnjevom je prineslo zastoj sovjetske ekonomije. Medtem ko je Brežnjev dosegel enakopravnost (merilo je bilo seveda jedrsko orožje) z Združenimi državami Amerike, je gospodarstvo Sovjetske zveze neusmiljeno izgubljalo tekmo z zahodnimi standardi. Ko se je začelo še oboroževanje vesolja, komunistična supersila ni več zmogla sodelovanja v oboroževalni

* Dr. Anton Grizold, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

tekmi. Ob tem je bila večina najboljših materialov in človeških resursov Sovjetske zveze vključena v vojaško-industrijski kompleks, ki pa še zdaleč ni bil tako profitonosan kot zahodni.

Šele z letom 1985 se prične obdobje reform v Sovjetski zvezi¹.

Gorbačov (leta 1985 je postal generalni sekretar Komunistične partije Sovjetske zveze) je na sovjetsko krizo odgovoril z naslednjo strategijo: na mednarodnem nivoju je nameraval sprostiti zunanji pritisk na sovjetski sistem z vključitvijo zahodnih držav, še posebno Združenih držav Amerike, v nove odnose, zasnovane na univerzalnih človeških vrednotah. Na domačem področju je Gorbačov sprevidel, da ponovna oživitev celostnega sistema zahteva radikalno akcijo in ne le prilagajanja. Verjel je, da je predpogoj za ekonomsko reformo reorganizacija političnega sistema, glasnost (odprtost) in demokratizacija naj bi bili sredstvi stimulacije prestrukturiranja. Gorbačov je z reformiranjem starega režima sprostil revolucionarne silnice, ki so težile k uničenju le-tega. V poznih osemdesetih letih so se razcvetela neodvisna politična združenja, najprej kot klubi, nato kot gibanja in končno kot neodvisne politične stranke.

Sledile so volitve, prve leta 1989 v Kongres delegatov ljudstva Sovjetske zveze in leta 1990 v Ruski kongres delegatov ljudstva. Gorbačov je upal, da bodo volitve pripomogle k prenosu politične avtoritete Komunistične partije Sovjetske zveze na te zakonodajne organe. Na volitvah spomladi 1990 so se v Ruski republiki pokazale antikomunistične tendence in celo tendence proti Gorbačovu zaradi prepočasnega tempa ekonomskih reform. Sočasno so se v drugih republikah, posebno v baltskih, aktivirala protisovjetska gibanja in gibanja za neodvisnost. Viharno stanje se je končalo z neuspešnim državnim udarom konservativcev avgusta 1991, ko se je razkrila šibkost sovjetskega "centra" in vladajoče Komunistične partije SZ. Decembra 1991 je prišlo do razpada Sovjetske zveze in ustanovitve neodvisnih držav iz nekdanjih sovjetskih republik.

Geografsko je Sovjetska zveza razpadla na: Rusijo, ki obsega okoli 75% ozemlja bivše Sovjetske zveze z okoli 60% njene populacije, tri evropske republike – Ukrajina, Belorusija in Moldavija – ter republike srednje Azije in Kavkaza ter tri samostojne Baltske države (Litva, Latvija, Estonija). Etnično in religiozno je nekdanji sovjetski teritorij razdeljen na slovanske republike: Rusijo, Ukrajino in Belorusijo, prevladujoča je pravoslavna cerkev; muslimanske republike: Uzbekistan, Kirgizija, Tadžikistan, Turkmenija in Azerbejdžan; Kazahstan, ki je polruski, polmuslimanski; in druge republike evropskega dela Sovjetske zveze: Gruzija, Armenija in Moldavija.

Po razpadu Sovjetske zveze je bilo treba politične obljube o demokraciji in tržnem gospodarstvu prenesti v politično akcijo oziroma vladno politiko, kar ni bila lahka naloga za Borisa Jelcina, predsednika Rusije kot največje in najmočnejše države – naslednice nekdanje SZ. Govoriti o demokraciji in njenih prednostih je lahko, uvedba demokracije je večja ovira, še posebej tam, kjer za to ni ustreznih socialnih, političnih in kulturnih temeljev. Izrednega pomena je

¹ Glej več o tem v: Rogov Sergei 1992, 15–28; Stern Jessica-Eve 1994, 40–60; Blut Christopher 1994, 73–76 idr.; Medvedev Zhores A. 1986.

bila dosledna delitev oblasti, ki je sicer obstajala že v prejšnjem sistemu, vendar so bile vse veje oblasti podrejene kontroli Komunistične partije.

Jelcinova retorika tržne reforme kot revolucionarne alternative zahajajoči sovjetski ekonomiji je po padcu Sovjetske zveze postala vladna politika. Jelcin je imenoval skupino ekonomskih svetovalcev, ki so s svojim ekonomskim programom želeli plansko gospodarstvo reformirati s "šok terapijo" oziroma s hitro in radikalno ekonomsko spremembo, ki je vključevala najprej sprostitev cen, nato finančno stabilizacijo, kateri bi takoj sledila množična privatizacija.

Šok terapija je postala ekstremno nepriljubljena med večino ruskih državljanov. Namesto proizvodnje, trgovine z naravnimi viri se je pojavila špekulacija z blagom in trdnimi valutami; mafijske operacije so postale najbolj profitne naložbe v postkomunistični Rusiji. Rezultat je stagflacija: kombinacija rastoče inflacije in padajoče industrijske proizvodnje; velikanski proračunski primankljaj in čedalje večja zadolženost v tujini.

Primerjalna prednost Rusije v zunanji politiki je bila vedno vojska. Jedro nekdanje sovjetske ekonomije, vojaškoindustrijski kompleks, je ostal v okviru države, odporen na tržne reforme, čeprav se je nekaj vojaških tovarn v času razpada države uspelo spontano privatizirati.

Rusija dela šele prve korake na dolgi poti do demokratičnega političnega sistema. Revolucionarna transformacija nekdanjega sovjetskega političnega in gospodarskega sistema v demokracijo in tržno usmerjenost ostaja cilj, ker kljub razkroju starih odločujočih struktur komunističnega sistema, le-teh še niso nadomestile liberalno demokratične strukture.

V proces postopnega preoblikovanja sistema ruske družbe iz nekdanjega totalitarnoavtoritarnega v demokratičnega so vključene tudi vojaško-obrambne strukture, ki so predstavljale steber, na katerega so se zanašale nekdanje vodilne partijskopolitične strukture.

Mednarodno priznanje Ruske federacije kot naslednice ("continuer state") Sovjetske zveze je namreč pomenilo, da je Rusija prevzela "kar je ostalo" od nekdanje supersile (SZ): sedež stalne članice Varnostnega sveta OZN, obveznosti iz mednarodnih pogodb (predvsem glede omejevanja oboroževanja in nadzora nad oboroževanjem) ter večji del stroškov za vzdrževanje ogromne vojaško-obrambne strukture, ki se postopno in s težavami preoblikuje v luči nove ruske nacionalnovarnostne politike in vojaške doktrine. Prav slednje bo predmet naše analize v nadaljevanju pričujočega prispevka.

Izhodišča nacionalnovarnostne politike RF

Po razpadu Sovjetske zveze in Varšavskega pakta v Rusiji še do današnjega dne niso razvili konsistentne nacionalnovarnostne politike. Temeljni razlog za to je dejstvo, da je konec hladne vojne popolnoma spremenil geopolitični položaj kot tudi tradicionalne predstave o pomenu varnostne politike v ruski družbi. Na mesto nekdanjega Varšavskega sporazuma je stopilo nekaj negotovega, Skupnost neodvisnih držav, na čigar ozemlju se odvijajo ostri konflikti in po-

ravnavanja starih računov. Varnost je razpadla v mozaik stalno menjajočih se konfliktov in majhnih, vendar izredno grozljivih vojn. Rusijo je preplaval val ambicij in dežela je razpadla v veliko majhnih in velikih suverenih držav z množico predsednikov in parlamentov.

Ugotovimo lahko, da Rusiji do sredine 90-ih let, kljub številnim predlogom in teorijam, še ni uspelo razviti celovite nacionalnovarnostne politike. Temelj ruske nacionalnovarnostne politike se je namreč izkazal kot nestabilen in majav zaradi izredne občutljivosti na dinamiko notranjih bojov za oblast med pripadniki novo nastajajoče politične in ekonomske elite.

Prav nič manj se ne kaže boj različnih mnenj v konturah skupne nacionalnovarnostne politike.

Pogledom predsednika Jelcina in predstavniške oblasti, ki so privrženi kolektivni varnosti, nasprotujejo politične stranke – radikali, nacional patrioti ter velik del prebivalstva oziroma vsi tisti, ki nasprotujejo ruskemu približevanju Zahodu. Njihov pritisk ima vedno večji vpliv na usmeritev uradne vladne politike.

Vedno bolj vidna so prizadevanja nekaterih družbenih skupin po reintegraciji v postsovjetski prostor, ki se po njihovem lahko uresniči na zakonit in demokratičen način. Vendar pa ta prizadevanja nosijo v sebi tudi elemente imperializma, kot je to bilo v začetku minule hladne vojne, ko je Stalin dežele vzhodne Evrope "integriral" in si s tem omogočil koncentracijo sil. V takem primeru bi bila vrnitev v hladno vojno možna.

Ruski vojaški krogi nikakor ne morejo dojeti, da v bistvu zunanjega sovražnika ni in da mora danes ruska vojska prevzeti nove funkcije.

Militantna miselnost zahteva nasprotnika in ne sprejema (ali vsaj zelo težko) idej o skupni varnosti ter partnerstvu. V zavesti vojaščine, predvsem starejše generacije, je taka politika nerazumljiva ali pa jo, kar je še slabše, štejejo za izdajo ruskih nacionalnih interesov, ki jih intepretirajo popolnoma militaristično².

Rešitev spora o tem ali sta Zahod in NATO potencialna sovražnika ali pa naj pride do partnerstva in sodelovanja z Zahodom in NATO, je vprašanje, ki je odvisno od poteka reform v Rusiji. V kolikor bodo te reforme uspešne, bo mogoče varnostno politiko graditi na realnih ocenah o virih ogrožanja (od znotraj in zunaj ruske družbe) ter o instrumentih zagotavljanja varnosti Rusije, ki bodo utemeljene na kulturno-civilizacijskih vrednotah po koncu hladne vojne (npr. sodelovanje držav pri zagotavljanju skupne mednarodne varnosti).

² Zaradi tega nadaljujejo vojaški krogi z iskanjem novih nevarnosti za RF. Tako prihaja do vračanja vojaške politike v času hladne vojne, kar se izraža v naslednjem:

- v poskusih, da bi se ponovno vzpostavila vojaška konfrontacija z Zahodom,
- v odnosih do NATO-a kot tekmeča,
- v razmišljanju v kategorijah "ravnotežja sil z Zahodom",
- v poskusih, da bi se na novo vzpostavile vojaško-politične zveze,
- v novih prizadevanjih, da bi se okoli Rusije ponovno oblikoval "varnostni pas",
- v pošiljanju orožja v križna žarišča sveta.

Take tendence vojaške politike nikakor ne ustrezajo novi situaciji v svetu in praviim nacionalnim interesom ter geopolitični in notranji situaciji v Rusiji. (Danil Proektor 1995, 25)

Neuspeh reform in zmaga konzervativnih sil pa lahko to politiko obrnejo v smer, ki vodi k novi varianti hladne vojne v Evropi.

Zato lahko ugotovimo, da prvič po sedmih desetletjih leži glavna nevarnost za varnost Rusije znotraj nje same (Daniil Proektor 1995, 9-12).

Varnostni položaj Rusije odraža vsesplošen položaj v državi in družbi. Ruski vojaški potencial temelji na konvencionalni in jedrski komponenti oboroženih sil, ki predstavljata osnovo vojaške moči.

Varnost Rusije bi zahtevala s stališča države v tranziciji ter njenih vojaških zmožnosti vojaško-politično zadržanost, natančno izvajanje samo obrambnega koncepta, izogibanje grožnjam in zastraševanju kot tudi to, da se Rusija zopet obveže, da ne bo prva uporabila jedrskega orožja.

V tem okviru bi lahko bila izhodišča za realno nacionalnovarnostno politiko RF naslednja:

- a) Rusija se mora odreči "iskanju sovražnika" in ideologizirani predstavi o sovražniku in nevarnosti;
- b) priznanje NATO-a kot možnega partnerja in pristop k programu partnerstva za mir kot prvi korak. Priznanje Zahoda kot vojaško-političnega zaveznika Rusije, kar pa nikakor ne pomeni, da se Rusija odreka lastnim nacionalnim interesom. V tem je treba doseči ustrezno ravnotežje;
- c) izdelava splošnih načel vojaške politike, ki odražajo realno situacijo v državi in družbi namesto abstraktnih deklaracij, kot jih najdemo v "Osnovah vojaške doktrine". Potrebno je dokončno spoznati, da je čas tradicionalnih, dogmatičnih doktrin že zdavnaj mimo; slednje je treba zamenjati s fleksibilno vojaško strategijo obrambe države in minimumom potrebnih sil;
- d) predvsem pa se mora Rusija odreči politični metodologiji hladne vojne, s pomočjo katere so v nekdanji SZ poskušali doseči notranjo stabilnost in reševali notranje probleme z umetno ustvarjeno zunanjo konfrontacijo. Ta neprimerna metoda je pripeljala v nevarne krize in nekoristno zapravljanje ogromnih resursov nekdanje SZ (Daniil Proektor 1995,28).

Vojaška doktrina RF

Dejansko RF nima celovite vojaške doktrine. Obstajajo le izhodišča v obliki dokumenta, ki ga je z naslovom Izhodišča vojaške doktrine RF (The Basic Provisions of the Russian Federation) sprejel Svet za nacionalno varnost RF (2. novembra 1993) in ga je isti dan formalno odobril predsednik RF Boris Jelcin (dekret št. 1833).

Temeljne določbe vojaške doktrine Ruske federacije so del širšega koncepta nacionalne varnosti in predstavljajo dokument, ki naj velja v tranzitnem obdobju, t.j. doba ustanavljanja ruske državnosti, demokratičnih reform in oblikovanja novega sistema mednarodnih odnosov. Vojaška doktrina predstavlja sistem uradno sprejetih pogledov države za preprečitev vojne in oboroženih konfliktov, priprave države za samoobrambo, organizacijo aktivnosti za obvarovanje pred

grožnjami varnosti države in uporabo oboroženih sil za obrambo vitalnih interesov Rusije.

V nadaljevanju si oglejmo nekatere temeljne elemente uradne vojaške doktrine RF³.

Politični pogledi

Eno od temeljnih političnih načel vojaške doktrine RF je preprečiti vojno in oborožene konflikte z uporabo politično-diplomatskih, mednarodno-pravnih, gospodarskih in ostalih nevojaških ukrepov ter kolektivno akcijo svetovne skupnosti proti grožnjam miru, kršitvam miru in agresivnim dejanjem. Vitalna interesa ruske federacije v domači sferi sta predvsem rešitev gospodarskih, družbenih in političnih problemov in uspeh zastavljenih reform. V mednarodni sferi so za uradno rusko politiko pomembni predvsem dobri odnosi s soseda-
mi in vodilnimi silami v svetovni politiki.

V dokumentu o ruski vojaški doktrini je nadalje določeno, da se mora Ruska federacija držati načel mirnega reševanja mednarodnih sporov. Spoštovati mora splošno veljavna načela sodobnih mednarodnih odnosov v okviru mednarodnega prava o: suverenosti in teritorialni integriteti drugih držav, nevmešavanju v njihove interne zadeve, nedotakljivosti državnih meja idr. Poleg tega Rusija nobene države "a priori" ne obravnava kot nasprotnice in se zavezuje, da ne bo uporabila oboroženih sil proti kateri koli državi, razen v individualni ali kolektivni samobrambi Ruske federacije.

Kot članica OZN je Rusija pripravljena pomagati mednarodni skupnosti in različnim agencijam kolektivne varnosti za preprečitev vojne in oboroženih konfliktov ter vzdrževanje in/ali vzpostavljanje mednarodnega miru. Pri odvrčanju od vojn mora imeti svoj del odgovornosti pri nadaljnjem razvoju mednarodnega prava, snovanju, sprejemanju in izvrševanju le-tega.

Glede cilja politike Ruske federacije v sferi nuklearnega orožja je v vojaški doktrini določeno, da bo Rusija odvrčala grožnjo agresije proti Ruski federaciji in njenim zaveznicam.

Ruska federacija se zavezuje, da ne bo nikoli uporabila svojega jedrskega orožja proti kateri koli državi (v skladu z "non-proliferation" sporazumi, 1. julij 1968), ki ne poseduje jedrskega orožja, razen v primeru:

- a) če država, ki je povezana v zvezo z nuklearno državo napade Rusko federacijo (njen teritorij, oborožene sile ali druge službe) ali njene zaveznice in
- b) če kaka država sodeluje z nuklearno silo v oboroženi agresiji proti RF.

Nadalje je določeno, da si mora Rusija prizadevati reducirati nuklearne sile na minimum, kar bo zagotovilo proti vseobsežni vojni in vzdrževanju strateške stabilnosti na svetu. Ravno tako mora Rusija ukrepati skupaj z ostalimi državami v korist krepitve jedrskega "non-proliferation" režima in njegove univerzalizacije.

³ Glej *Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation*, *Jane's Intelligence Review*, January 1994 – Special report ter Igor Tishin 1995, 107–131.

Izvrševati je potrebno konvencije o prepovedi razvoja, proizvodnje, kopičenja bioloških in kemičnih orožij ter njihovo uničevanje. Preprečevati se mora razvoj novih tipov orožja za množično destrukcijo, kot tudi razvoj in skladiščenje materialov in tehnologij za pridobitev takšnih orožij.

Ruska federacija bo zagotavljala svojo vojaško varnost z vsemi sredstvi, prednost pa daje političnim, diplomatskim in ostalim miroljubnim sredstvom.

Svoje oborožene sile pa bo uporabljala za:

- obrambo suverenosti in teritorialne integritete ter ostalih vitalnih interesov RF v primeru agresije nanjo ali njene zaveznice,
- izvrševanje miroljubnih operacij z odločitvijo Varnostnega sveta OZN ali v skladu z mednarodnimi obveznostmi,
- kontroliranje oboroženih konfliktov na državnih mejah ali mejah drugih držav v skladu z mirovnimi obvezami.

Oborožene sile Ruske federacije morajo biti uporabljene v skladu z ustavo, zakoni in normativnimi akti Ruske federacije.

Temeljni viri vojaškega ogrožanja RF

Uradna vojaška doktrina identificira glavne in potencialne vire vojaškega ogrožanja RF predvsem v mednarodnem okolju, in sicer: teritorialne zahteve drugih držav, obstoječe in potencialne lokalne vojne ter oboroženi konflikti v neposredni bližini ruskih mej, potencialna uporaba nuklearnega orožja in orožja za množično destrukcijo, ki ga posedujejo nekatere države.

Poskusi vmešavanja v notranje zadeve Rusije iz mednarodnega okolja v smislu destabilizacije notranje politične situacije so nadaljna grožnja ruski varnosti. Med vojaške grožnje spadata še zatiranje legitimnih pravic ruskih državljanov v drugih državah ter mednarodni terorizem.

Med dejavniki, ki lahko prerastejo v neposredno vojaško grožnjo Ruski federaciji se izpostavljajo:

- okrepljene vojaške sile na mejah RF,
- napadi na strukture in naprave na državni meji Ruske federacije in na mejah njenih zaveznic (mejni konflikti in oborožene provokacije),
- treniranje oboroženih formacij in skupin na teritoriju drugih držav za hitro posredovanje na ozemlju Ruske federacije in njenih zaveznic,
- akcije držav, ki ovirajo operacije logističnega sistema ruskih strateških nuklearnih sil in vojaške kontrole (predvsem pa njihove vesoljske komponente),
- tuje čete na teritorijih sosednjih držav RF, razen če je to storjeno za vzdrževanje miru v skladu z odločitvijo Varnostnega sveta OZN ali regionalne varnostne organizacije s sporazumom z RF.

Poleg zunanjih virov vojaškega ogrožanja varnosti RF opredeljuje vojaška doktrina tudi vire ogrožanja znotraj ruske družbe.

Med notranjimi viri vojaškega ogrožanja RF, proti katerim naj bi se uporabile oborožene sile in sile notranje varnosti, izpostavlja vojaška doktrina predvsem ilegalno aktivnost nacionalističnih, secesionističnih in drugih organizacij, ki bi

skušale destabilizirati notranjo situacijo v Federaciji ter formiranje ilegalnih oboroženih formacij, organizirani kriminal idr.

Vojaški pogledi

V sprejetem dokumentu o vojaški doktrini RF so določena tudi osnovna načela uporabe oboroženih sil, njihovih nalog, organizacije poveljevanja in nadzora, ter glavna načela in naloge razvoja oboroženih sil v prihodnje.

Osnovna načela uporabe oboroženih sil

Temeljna predpostavka ruske vojaške doktrine je, da se je v svetu zmanjšala grožnja svetovne vojne, zato predstavljajo glavno nevarnost za mednarodno stabilnost in mir lokalne vojne in oboroženi konflikti znotraj držav.

Zato je glavni cilj uporabe oboroženih sil in ostalih varnostnih služb RF v sedanjih in prihodnjih lokalnih vojnah lokalizacija napetosti ter zagotavljanje pogojev za mirno reševanje mednarodnih konfliktov.

Dolgotrajni vojaški poseg Zvezne ruske armade v eno od zveznih držav – Čečenijo in teroristične akcije obupanih skupin čečenske vojske tudi izven Čečenije vsega tega ne potrjujejo.

Naloge, organizacija in kontrola oboroženih sil

Oborožene sile RF imajo primarno odvrtačno nalogo. Zato morajo vzdrževati bojni potencial svojih sil na stopnji, ki zagotavlja odvrtačanje agresije. Varovati morajo državne meje na kopnem, vodi in v zraku. Te in ostale naloge izpolnjujejo oborožene sile v tesnem sodelovanju z ostalimi službami RF: z mejno stražo, ki varuje državno mejo na kopnem, morju, rekah, jezerih, ter notranjimi varnostnimi četami, ki varujejo pomembne državne objekte in zatirajo nevarne kršitve zakonov, vstaje in terorizem.

Vrhovni poveljnik oboroženih sil je predsednik Ruske federacije. Odgovornost za stanje oboroženih sil imata Ministrski svet in zvezna vlada.

V primeru agresije lahko oborožene sile delujejo samostojno ali pa izvajajo operacije skupaj z oboroženimi silami zavezniških držav v skladu z mednarodnimi obveznostmi Ruske federacije.

Med mirovnimi operacijami OZN je Ruska federacija odgovorna za logistično podporo, usposabljanje, priprave in operacionalno kontrolo ruskih vojaških kontingentov v skladu s standardi in procedurami OZN in sporazumi OVSE ter SND.

Za preprečitev in zatetje oboroženih konfliktov in oboroženega nasilja znotraj RF (ki ogrožajo njeno teritorialno integriteto), je četam notranjega ministrstva naloženo naslednje:

- vzdrževanje javnega reda v konfliktnih conah;
- lokaliziranje in blokiranje konfliktnih con;
- ukrepanje v korist razorožitve in eliminiranje ilegalnih oboroženih sil ter odzemanje orožja ljudstvu na konfliktnih območjih;
- izvrševanje preiskovalne operacije zaradi odstranitve grožnje notranji varnosti.

Določeni deli oboroženih sil se lahko uporabijo, v skladu s proceduro trenutne zakonodaje, za pomoč zakonsko pooblaščenim telesom in četam notranjega ministrstva RF, pri lokalizaciji in blokadi konfliktnih območij, preprečevanju oboroženih spopadov in varovanju strateških objektov.

Oborožene sile RF lahko sodelujejo pri odpravljanju posledic naravnih in drugih nesreč.

Glavna načela razvoja oboroženih sil RF

Razvoj oboroženih sil RF temelji na koordiniranih programih in načrtih. Načrt do leta 1996 je oblikovanje skupnih sil na teritoriju RF v skladu z njihovimi poslanstvi in nalogami. Izboljšati nameravajo servisne strukture sil, dokončati umik sil nameščenih zunaj federacije, nadaljevati sprejemanje mešanega sistema nabora, temelječega na vpoklicu po eksteritorialnem načelu ter prostovoljnimi pogodbenimi služenjem. Prednost je razvoj oboroženih sil, ki bodo sposobne odvrniti agresijo oz. jo zatreti. Zato načrtujejo razvoj mobilnih elementov oboroženih sil, ki se lahko hitro namestijo na zahtevano območje, kjer je ogrožena varnost RF.

Vojaško-tehnični in ekonomski temelji vojaške doktrine

Glavni cilj vojaško-tehnične podpore pri zagotavljanju vojaške varnosti RF je hitra oskrba oboroženih sil z učinkovitim orožjem, vojaško in specialno opremo v potrebnih in zadostnih količinah. Zato bo RF zagotavljala vlaganje v znanost in razvoj na področju oborožitvenih sistemov in vojaške opreme ter zagotovila zadostne industrijske in mobilizacijske kapacitete za tovrstno proizvodnjo.

Vojaško-industrijski kompleks, ki sta ga ustanovila Svet ministrov in vlada RF naj bi oborožene sile in ostale varnostne službe oskrboval z orožjem in vojaško opremo. To pomeni, da mora organizirati raziskovanje, razvoj, proizvodnjo, servisiranje in skladiščenje orožja ter vojaške opreme.

Poleg tega predvideva RF vojaško-tehnično sodelovanje z drugimi državami. Slednje je posebna pravica federalne države in temelji na zakonodaji ter mednarodnih sporazumih, katerih članica je RF. To sodelovanje vključuje izvoz in uvoz orožij in vojaške opreme, vojaških tehnologij in rezultatov znanstveno-tehničnih projektov v vojaški sferi, pošiljanje vojaških svetovalcev in specialistov na uradna potovanja, oblikovanje skupnih projektov in raziskav. Prednost pri tem je restavracija in ekspanzija vezi z ostalimi državami SND. Z mednarodnim vojaško-tehničnim sodelovanjem želi Rusija krepiti svojo vojaško-politično

pozicijo široko po svetu, razvijati znanstveno-tehnične baze obrambne industrije in zagotoviti socialno varnost zaposlenim v podjetjih, ki se ukvarjajo s proizvodnjo orožja in vojaške opreme.

Sklep

Največje nacionalnovarnostne skrbi Rusije v tem prehodnem obdobju so:

- preprečiti razkroj Ruske federacije;
- zaščititi pravice ruske diaspore (in drugih manjšin);
- obvladovati nestabilnost na ruskih državnih mejah in v sosednjih državah;
- poskušati odvrniti strahove, da poskušajo nekatere države izolirati Rusijo od mednarodne skupnosti.

Kljub temu pa RF doslej iz prej omenjenih vzrokov ni uspelo oblikovati konsistentne nacionalnovarnostne politike ter vojaške doktrine. Izhodišča uradne vojaške doktrine RF v marsičem ne ustrezajo niti politični strategiji države niti možnostim in družbenemu položaju Rusije.

Glavne teze vojaške doktrine vsebujejo elemente protislovja, ki postanejo prav posebno vidni v jedrski strategiji in proklamiranemu odklanjanju le-te. Hkrati pa se trdi, da jedrsko orožje ne sme biti "pravo orožje".

Pri vprašanju vrednotenja nevarnosti ruski nacionalni varnosti se odraža tudi boj med pripadniki starih nazorov (neostalinisti) in pripadniki modernih nazorov, ki se opirajo na progresivno vrednotenje globalnih sprememb v svetu. To se zrcali v tem, da prvi vidijo v Zahodu in NATO-u potencialnega sovražnika in da zagotavljajo možnost povrnitve hladne vojne, morda v bolj mili obliki.

Drugi pa pri obravnavanju tega vprašanja izhajajo iz nujnosti teženj po združevanju sveta, kot tudi nujnosti partnerstva in sodelovanja RF z Zahodom in NATO-m.

Rešitev tega spora, ki postavlja varnostno politiko v neopredeljen položaj je odvisna od poteka reform v Rusiji. Uspeh reform bi omogočil izgrajevanje varnostne politike na osnovi splošno-človeških vrednot in norm mednarodnega prava. Neuspeh reform in zmaga konzervativnih sil pa bi lahko obrnila to politiko v smeri nove oblike hladne vojne.

Prav zaradi tega je temeljni vir nevarnosti, ki ogroža varnost Rusije, prvič po 70-ih letih postavljen v notranjost države same. To je povsem nova ocena nevarnosti, saj se je v času Sovjetske zveze verjelo, da vir nevarnosti prihaja le od zunaj, od imperialističnih agresorjev. (Daniil Proektor, 1995:28 idr.)

Analitične ocene kažejo, da so med notranjimi nevarnostmi za varnost RF najpomembnejše naslednje:

- nevarnost, da oblast prevzamejo izredno radikalne, ekstremistične sile, ki bi bile sposobne privedi zunanjepolitično strategijo v konfrontacije s svetom in celo v vojno;
- krize, konflikti in vojne na nacionalni, etnični in religiozni osnovi, pa tudi na osnovi klanov v celi vrsti bivših sovjetskih republik, ki se že občutijo v Rusiji sami;

- kriminalizacija družbe, ki grozi, da bo spremenila Rusko federacijo v prostor velikega kriminala;⁴
- nov fenomen varnostne politike RF je usmerjanje njenih naporov na jug bivše SZ, kjer že nekaj let divjajo krvavi boji. Prav od tam pa se širijo terorizem, tihotapljenje, prekupčevanje z mamili idr.;
- nevarnost vrnitve k strategiji "ravnotežja sil", predvsem z Zahodom in politiko "varnost preko premoči" ter strategiji "zastraševanja".

Nevarnosti, ki ogrožajo varnost RF od zunaj, pa bi lahko povezali z naslednjim:

- če se v Ruski federaciji demokracija ne bo utrdila, se bo Zahod od Rusije oddaljil;
- možno je namerno vpletanje Rusije v zunanje konflikte, kar naj bi ruski notranji nacionalistični opoziciji dokazovalo, da se vlada trudi, da ohrani status velesile, ki ima enak vpliv na svetovna dogajanja kot ZDA;

- spreminjanje odnosov do Zahoda pod pritiskom radikalno-nacionalističnih sil, kar lahko privede do vojaške konfrontacije z Zahodom in k ponovnim težnjam po hladni vojni;

- v nadaljni perspektivi lahko Rusijo ogrozijo razvojne tendence v tretjem svetu (Daniil Proektor, 1995:12-15).

Iz doslej povedanega je razvidno, da obstaja cela vrsta nevarnosti ruski varnosti, ki pa so drugačne kot kadar koli prej. Uspeh bodoče ruske varnostne politike in njene vojaške doktrine bo lahko zagotovljen le, če se bodo politiki in vojaiki odrekli tradicionalnim dogmam in upoštevali vse novonastale tendence znotraj ruske družbe ter v mednarodnem okolju.

Negotovost je največji problem za varnost vsake države. Zaradi tega je za evropsko varnost bistvenega pomena, da vse države naslednice Sovjetske zveze sprejmejo mednarodne norme (zapisane v Ustanovni listini Organizacije združenih narodov) ter da je tranzicija Rusije v državo demokracije uspešna (in da se obnovi uničeno gospodarstvo ter sodelovanje z drugimi naprednimi industrijskimi državami). Če Rusija ne bo odločno začela izpolnjevati teh predpogojev, lahko pride do katastrofalnega razvoja dogodkov. Sem spadajo: a) popoln razkroj Rusije kot zvezne države in družbe; b) obsežne državljanske vojne in ne-pooblaščen ali namerna uporaba jedrskega orožja; c) pojav ultranacionalističnega režima, ki najavlja vrnitev diktature, ekspanzionizma in sovražnosti do Zahoda. Odvrnitev teh nevarnosti za evropsko varnost zahteva politično in ekonomsko sodelovanje bolj kot vojaška sredstva. Rusijo bi moral Zahod priznati kot sebi enakovrednega partnerja, ne pa jo obravnavati kot berača pred vrati; kajti Rusija mogoče ne bo hotela sodelovati na področjih, kjer Zahod potrebuje njeno podporo v multilateralnih organizacijah, kot je Organizacija združenih narodov. Tu se postavlja vprašanje, kako naj Zahod pomaga Rusiji. Prehod na tržni kapitalizem bo še dolgotrajen proces, v katerem potrebujejo Rusi predvsem tehnološko pomoč (transfer znanja, "know-how") v ekonomskem in političnem smislu, ki bo omogočila vzpostavitev demokratičnih političnih in tržnih institucij. Zahodne vlade nimajo dovolj finančnih sredstev za obnovo gospodarstva Rusije. Ekonomska in politična pomoč se mora preusmeriti z makro nivoja na mikro

⁴ Glej o tem Cohen Ariel 1995, 34-45

nivo. Zahod bi lahko stimuliral ekonomsko okrevanje v Rusiji in rusko integracijo v globalno gospodarstvo tudi z zmanjšanjem ovir dostopa do zahodnih tržišč.

In ne nazadnje Zahod ne bi smel pozabiti na geopolitične, zgodovinske, kulturne dejavnike, ki določajo rusko politiko. Stabilna prilagoditev Rusije na status evropske sile po hladni vojni zahteva potrpežljivost, spoštovanje legitimnih ruskih interesov in bolj premišljene napore za vključitev Rusije kot enakega partnerja v varnostne strukture Evrope.⁵

LITERATURA

- Blut, Christopher. 1994. *Russia and European Security*. The World Today. Let. 50, št. 4, 73-76.
- Cohen, Ariel. 1995. *Crime Without Punishment*. Journal of Democracy. Let. 6, št. 2 (April) 34-45.
- Hopf, Ted (1994/95). *Managing the Post-Soviet Security Space: A Continuing Demand for Behavioral Regimes*. Security Studies. Let. 4, št. 2, 242-280.
- Medvedev, Zhores A. 1986. *Gorbachev*. W.W. Norton & Company. New York. London.
- Proektor, Daniil. 1995. *Konturen der russischen Sicherheitspolitik in den neunziger Jahren*. Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, št. 5. Köln.
- Rogov, Sergei. 1992. *International Security and the Collapse of the Soviet Union*. The Washington Quarterly, Let. 15, št. 2, 15-28.
- Stern, Jessica Eve. 1994. *Moscow Meltdown*. International Security. Let. 18, št. 4, 40-60.
- Tishin, Igor. 1995. *National Interests and Geopolitics: A Primer on "The Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation"*. European Security. Let. 4, št. 1, 107-131.
- Utkin, Anatoly I. 1995. *Russia and the West: The Day After: Programm for Strategic and International Security Studies*. Geneva.
- Jane's Intelligence Review, January 1994. Special report (*Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation*).

⁵ Glej o tem tudi Ted Hopf 1994/95, 243-273; Anatoly I. Utkin 1995, 47-63

NATO: ŠIRITEV NA VZHOD IN RUSKI ODZIVI

Povzetek. V prispevku so razčlenjena različna ruska mnenja o razširjanju NATO na Vzhod. Kljub nasprotovanju Moskve pa prevladuje prepričanje, da razširitev NATO neizbežna. Tako se postavlja vprašanje, kako iznajti ustrezna sredstva, da to razširjanje ne bo ogrozilo ruskih nacionalnih interesov. Razširitev NATO bi bila v ruskem notranjepolitičnem prostoru močan argument za vse tiste, ki nasprotujejo reformam, demokratizaciji Rusije in njenemu posocialističnemu razvoju. Glede možnega delovanja ruske politike lahko predvidimo dve usmeritvi, vključevanje Rusije v NATO oziroma sporazum med Rusijo in NATO-m, ki bi moral biti temelj novega, znatno širšega sistema evropsko-azijske varnosti. S tem zadnjim bi se razrešilo vprašanje razširitve NATO, okrepila bi se varnost Rusije, in končno, evropska varnost bi se raztegnila tudi na azijsko področje, tako da bi prišlo do srečnega povezovanja ruskih, evropskih in azijskih elementov.

Ključni pojmi: NATO, kolektivna varnost, partnerstvo za mir, Rusija, nacionalna varnost

Splet različnih ruskih mnenj o razširjanju NATO na Vzhod lahko razčlenimo na nekaj usmeritev. Po prvi je ta proces zaradi ruskih nasprotnih dejavnosti, kritik, pa tudi občutno možnih groženj zaenkrat zaustavljen in bo potekal kot dolgoročno upočasnen proces. (Novaja... 1994,41) Drugi ruski analitiki menijo, da je Srednja Evropa dokončno izgubljena za Rusijo, predvsem zaradi slabe ruske politike, tako da je naslednji korak vključevanja teh držav v NATO logičen. (Baranovsky 1995,11) Srečamo pa tudi zares redka razmišljanja, da kljub skoraj enotnim stališčem proti razširjanju NATO Rusija vendarle nima pravice zavračati takšne smeri razvoja.

Vse to odraža razmere v Moskvi in prepričanje, da je razširitev NATO neizbežna. Tako se postavlja vprašanje, kako iznajti ustrezna sredstva, da to razširjanje ne bo ogrozilo ruskih nacionalnih interesov. Ruski razlogi, s katerimi še vedno poskušajo dokazovati, posebno Zahodu, da je razširitev nepotrebna, so natančno izdelani, v njih pa lahko opazimo bistvo ruskih strahov, nezadovoljstev in določene negotovosti. V zmernejših prikazih sedanjega ruskega položaja in

* Dr. Radovan Vukadinović, redni profesor na Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

problemov, ki bi jih povzročila razširitev NATO, so poudarjeni zlasti naslednji vidiki:

- NATO je kot mehanizem ustvarjen za uresničevanje kolektivne varnosti proti nekem zunanjem delovanju, v sedanjem obdobju, ko Rusija ne predstavlja nikakršne grožnje, pa ni ustrezna oblika za ustanavljanje nove varnosti. V primeru, da bi Rusija postala takšna grožnja, bi imele srednjeevropske države dovolj časa, da bi sprejele ustrezne ukrepe, vključno z včlanitvijo v NATO.

- če se bo NATO razširil v Srednjo Evropo, bo to sprožilo plaz novih zahtev po včlanitvah, ker se bodo vse države, ki bodo po taki razporeditvi mejile na NATO, spraševale, ali ni ta mehanizem uperjen proti njim. To bi se spraševala tudi Rusija, ko bi NATO segal do njenih meja. V izbiri med določitvijo NATO za sovražnika ali težnjo, da vanj vstopijo takoj, po takšni logiki bi se vse sovjetske republike, Rusija, pa tudi države v Srednji Aziji, Kitajska in Japonska lahko prav tako odzvale na isti način.

- Ne smemo tudi pozabiti, da je začetna dejavnost NATO v Bosni prav tako pokazala, da to ni mehanizem, ki bi bil sposoben delovati v novih oblikah krize in bi bili lahko njegovi rezultati neustrezni tudi na območju Vzhodne Evrope. (Arbatov 1995, 2)

Vsekakor se tudi v tej analizi znova, kdo ve kolikič, opozarja Zahod, da bi bila razširitev NATO v ruskem notranjepolitičnem prostoru močan argument za vse tiste, ki nasprotujejo reformam, demokratizaciji Rusije in njenemu posocialističnemu razvoju.

Partnerstvo za mir, potem kot je vanj vstopila Rusija, s čimer so nastale okoliščine za mirnejšo obravnavo celotne zamisli, vidijo v Moskvi kot prave številnih držav za vstop v NATO. Poudarjajo tudi, da obstaja v tem procesu neka težnja, ki ni javno izpostavljena, vendar pa zahteva in izziva tekmovalni duh držav članic. (Novaja... 1994, 42-43) Tiste, ki bodo hitreje zadovoljile kriterije NATO in se bolj približale njegovim standardom, bodo lahko prej računale na polnopravno članstvo. Rusija pa prav tu zaostaja in takšen proces se bo še bolj poglobljal. Njene vojaške sile imajo namreč velike objektivne težave v svojem razvoju. V političnih strukturah, javnem mnenju in še posebej v vojaških krogih obstaja velika stopnja nezaupanja do NATO. In na koncu, birokratski vojaški stroj ni pripravljen sprejeti kriterijev modernega razvoja, ki jih postavlja NATO. (Novaja... 1994,

Zaradi vsega tega bi razširitev NATO na Vzhod pomenila za Rusijo:

- poglobljanje njene geostrateške izolacije;
- krepitev položaja ruskih militarističnih, novoimperialističnih in novokomunističnih sil na notranjepolitičnem prizorišču;
- dolgoročno poslabšanje položaja Rusije v širokem spektru političnih in gospodarskih vprašanj, na Zahodu pa oslabitev interesa za razumevanje ruskih težav;
- krepitev položaja Nemčije v Evropi, ki bo dobila nove možnosti tudi za večje delovanje v Srednji Evropi, s čimer bo oslabil njen interes za razvijanje odnosov z Rusijo;
- stvarnejše možnosti razširjanja NATO v smeri baltičskih držav in držav, kot so Ukrajina ali Belorusija;

- približevanje NATO mejam Rusije in vstop v slabo oboroženo področje v radiju 1500 km bosta okrepila občutek negotovosti v Rusiji in vplivala na ruski odgovor, ki ga bo mogoče razumeti kot grožnjo NATO;
- z vstopom v NATO se bo v Vzhodni Evropi okrepilo protirusko razpoloženje, v veliki meri pa se bo razvil tudi protiruski lobi v NATO;
- Rusija bo dokončno izgubila oboroževalni trg in trg vojaške opreme v državah Srednje Evrope, ki bo v celoti sprejela ameriške in zahodnoevropske standarde. (Novaja... 1994, 44)

Poleg tega je lahko izolacija ali celo samoizolacija Rusije dodaten argument, ki opozarja na vse nevarnosti, ki bi lahko nastale zaradi zapiranja velike države in njenega obračanja k izključno svojim problemom.

Opis obstoječih razmer in rusko prepričanje, da je razširitev NATO za Rusijo nepotrebna, nekoristna in v prihodnosti vsekakor izrazito nevarna, vodi tudi k oblikovanju različnih idej o tem, kako bi lahko preprečili takšen razvoj odnosov. Določeno celoto ukrepov bi lahko postavili na ravni uporabe obstoječih razlik in nasprotij znotraj samega NATO in celotnega Zahoda. Izkoristek takšnih razmer bi lahko privedel do močnejšega vstopanja Rusije v odnosih z nekaterimi članicami NATO, ki bi imele več razumevanja za ruske argumente. Kot primer takšnih nasprotij oziroma uporabe nesporazumov v zahodnem bloku je mogoče navesti delovanje Zahoda v jugoslovanski krizi, kjer je ruska diplomacija uspela najti skupen jezik s francosko in britansko politiko. Z razvijanjem takšnega modela odnosov bi morali nadaljevati tako, da bi lahko celo proučili možnosti oblikovanja novega evropskega sistema varnosti. Namesto golega nasprotovanja razširitvi NATO bi se morala Rusija po mnenju nekaterih moskovskih analitikov usmeriti k takšni politiki, ki bi pripeljala do usklajevanja stališč štirih velikih držav: Rusije, Velike Britanije, Francije in Nemčije, tako da bi se t.i. "štirje kralji" lahko zoperstavili "ameriškem asu". (Tyssovskij 1994, 12)

Ta pot je vsekakor daljša in časovno bolj nepredvidljiva od nekaterih konkretnjših dejavnosti, ki bi hotele čim prej zaustaviti razširitev NATO, in ustvariti okvir za razpravo o skupni evropski varnosti. V tem smislu lahko predvidimo dve usmeritvi možnega delovanja ruske politike:

1. Rusija mora, ob spoštovanju pravic vseh držav do oblikovanja vojaškopoličnih zvez, s čimer bi se okrepila njihova lastna varnost, sprejeti določene ukrepe, da ne bi ostala izven tega procesa. Zato bi morala takoj vložiti zahtevo za svoje polnopravno članstvo v NATO, s čimer bi se tudi NATO praktično začel spreminjati v vseevropski mehanizem kolektivne varnosti.

Te ruske zahteve, po nekaterih trditvah, ni treba razumeti kot izraz nekakšnih "konfrontacijskih teženj", pač pa kot izraz želje, da bi skupaj z drugimi državami, ki so sedaj v Partnerstvu za mir, nekega dne vstopala v NATO. Obstaja prepričanje, da bi bilo to najmočnejše sredstvo, "ki bi lahko prikrilo razširitev NATO na države Srednje Evrope". (Novaja... 1994, 45-46)

Čeprav je ta ukrep na prvi pogled uresničljiv, pa vendarle analiza sedanjih razmer v Rusiji, kot tudi pojmovanja na Zahodu, kaže, da problema ni mogoče tako enostavno rešiti. Če bi namreč prišlo do dejanske ruske zahteve za članstvo v NATO, potem bi se prav tako morala izjasniti o tem vprašanju zahodna orga-

nizacija. V procesu oblikovanja odgovora pa članice NATO seveda ne bi smele pozabiti na rusko objektivno obstoječo stvarnost. V prvi vrsti velja opozoriti na sklop politične nestabilnosti znotraj države, ki je sčasoma lahko vse večja. Drugi splet vprašanj se lahko nanaša na smer ruskega demokratičnega razvoja oziroma njegov obseg in hitrost, kar bi skupaj hitro pokazalo, da je Rusija še zelo daleč od nekakšne stabilne države, ki bi bila lahko sprejeta kot polnopravna članica, da pa to ne bi ogrozilo same strukture NATO ter pri tem prevzela obveznosti, ki bi presegale njegove možnosti (krize in konflikti na tleh bivše ZSSR).

Drug problem glede ruskega članstva je povezan z možnimi odzivi srednjeevropskih držav in, verjetno, tudi baltičskih držav. Vse te države namreč v izjasnjevanju za polnopravno članstvo v NATO vidijo priložnost za oddaljitev od Rusije in pridobitev zagotovil, ki bi veljala v primeru nastanka kakšne velike krize na tleh Rusije ali SND. Vendar, če bi ob ruskem polnopravnem članstvu skupaj z Rusijo vstopile v NATO, tedaj bi imel tudi njihov celoten dolgoročni proces iskanja možnosti za vstop mnogo manjši pomen. Tu seveda ne smemo pozabiti niti na vsa druga pričakovanja gospodarskega značaja, ki se prav tako kažejo kot velika priložnost, če srednjeevropske države vstopijo v NATO (članstvo v Evropski uniji).

Tretji problem pri morebitnem ruskem vstopu v NATO je internega ruskega pomena. Ruski vojaški krogi, ki se bojijo prihoda NATO v bližino ruskih meja in erozije odnosov, ki bi lahko nastopila v sosedstvu, vendarle niso pripravljeni storiti korak naprej in zahtevati sprejem Rusije v NATO. Pri tem ne gre samo za tradicijo, v kateri so vzgojeni, prepričanje o pomembnosti Rusije kot (bivše) druge svetovne sile ali pa nekatere druge, še vedno navzoče ideološke blokade. Odpiranje Ruske armade oziroma njeno enakopravno sodelovanje v NATO, skupaj z drugimi armadami, bi moralo to armado odpreti, kar pomeni tudi izpostaviti demokratizaciji. Hkrati z novimi vojaškimi kriteriji in standardi bi se postavilo tudi vprašanje demokratizacije odnosov in postavljanje armade pod nadzor civilistov, kar bi vse skupaj sedanja ruska vojska, ne glede, kakšna je in koliko je močna, zelo težko sprejela.

In končno, ni potrebno imeti veliko domišljije za predvidevanje, da bi takšno zahtevo (in še posebno doseg polnopravnega ruskega članstva) skoraj zagotovo napadle vse ruske strukture. NATO je, razen za nek manjši del ruskih zagovornikov prozahodne politike, še vedno obravnavan kot tuje telo, ki ne želi dobro Rusiji in s katerim lahko Rusija vzdržuje odnose (Partnerstvo za mir), vendar pa se mora stalno zavedati, da je potrebno ohranjati tudi distanco in ne vstopati v nikakršne globlje zveze.

2. Z upoštevanjem, da je razširitev NATO politična stvarnost, ki lahko dobi slej kot prej svojo konkretno obliko v včlanjevanju novih držav in približevanju NATO, obstaja v Rusiji tudi predlog, da se podpiše sporazum med Rusijo in NATO-m, ki bi moral biti temelj novega, znatno širšega sistema evropsko-azijske varnosti. S tem bi se razrešilo vprašanje razširitve NATO, okrepila bi se varnost Rusije, in končno, evropska varnost bi se raztegnila tudi na azijsko področje, tako da bi prišlo do srečnega povezovanja ruskih, evropskih in azijskih elementov.

Sporazum bi moral vsebovati tri elemente:

a) Temelje tega novega, širšega sistema medcelinske varnosti bi tvorila dva glavna stebra: Rusija, povezana s sistemom kolektivne varnosti, z državami članicami Skupnosti neodvisnih držav, in NATO, ki bi se lahko povečal za štiri srednjeevropske države. Na tej podlagi bi prišlo do povezovanja Rusije in Skupnosti neodvisnih držav s povečanim NATO-m, s čimer bi ta sistem varnosti dobil obliko povezane bipolarnosti. Dve veliki varnostni strukturi bi pokrivali evropsko-azijski del (Rusija in Skupnost neodvisnih držav), na drugi strani pa bi deloval NATO, ki bi pokrival evropski del. Sistem bi moral biti zgrajen kot celota, ki bi bila sestavljena iz dveh podsistemov, postavljenih tako, da se ne bi čelno soočala, pač pa bi bilo mogoče razvijati njuno sodelovanje na različnih področjih.

b) Kot sestavni del nastajanja tega evropsko-azijskega sistema varnosti bi moralo biti odpravljeno tveganje oziroma nevarnost, ki bi jo Rusija lahko občutila zaradi razširjanja NATO. To bi moralo biti razvidno v celoti ukrepov, s katerimi bi bila izpeljana demilitarizacija v državah, ki bi vstopile v NATO, v obveznosti nenameščanja jedrskega orožja, v neobstoju tujih vojaških enot na njihovem ozemlju, v prepovedi razširjanja napadalnega orožja na področjih v bližini Rusije brez privolitve Moskve, v spoštovanju položaja Kalingrada, in končno v odpravi možnosti (vsaj za nekaj časa) vstopa baltičkih držav v NATO.

c) Pogodba o skupni varnosti med Rusijo in NATO-m bi morala biti podpisana kot pogodba med dvema temeljnima subjektoma varnosti, ne pa po formuli šestnajstih članic NATO in ene Rusije, ampak strogo natančno kot: NATO in Rusija. To bi bila prva pogodba takšne vrste o varnosti, ki jo je NATO kadar koli sklenil in z njo bi se najprej poudarilo, da ni varnosti v Evropi, v kolikor se vanjo ne vključi tudi Rusija, ter da na tej podlagi oba podpisnika želita skupaj zgraditi nov sistem varnosti. (Davidov 1995, 20-24)

Ruski analitiki se sklicujejo na ideje Kissingerja in Brzezinskega, kot tudi na iniciativo članic Evropske unije, da naj se doseže takšen sporazum z Rusijo, čeprav tudi poudarjajo, da ni povsem jasno, kaj Zahod pravzaprav želi. Ali je to samo določena vrsta dokumenta, s katerim bi se pridobil pristanek Rusije za razširitev NATO, ali pa bi se z njegovo pomočjo lahko v pravem pomenu razvila ideja o strateškem partnerstvu in možnosti ustvarjanja temeljev za novi sistem evropske varnosti.

Na koncu lahko omenimo še, da obstaja tudi takšen ruski načrt, ki zahteva, da NATO, da bi lahko "pridobil pristanek" Rusije za svojo razširitev, izpelje določeno preobrazbo samega sebe. NATO bi moral po tem ruskem predlogu najprej sprejeti med svoje člane srednjeevropske države, in sicer posamično, eno za drugo, ob določenem časovnem zamiku med vsakim sprejemom. Tako bi se izognili vznemirjanju ruskega javnega mnenja in konzervativne ruske sile ne bi imele preveč argumentov naenkrat. Prav tako bi bilo potrebno v skladu s tem poudariti prepoved nameščanja tujih vojaških sil ali jedrskega orožja na ozemlju novih članic, razen v primeru neposrednega ogrožanja njihove varnosti.

Vzporedno z vključevanjem novih držav v NATO bi bilo potrebno okrepiti vse politične, gospodarske in vojaške povezave med članicami NATO in Rusijo, da bi se s tem prav tako pokazalo, da razširitev organizacije ni uperjena proti Ru-

siji in da se Rusiji ni treba bati nikakršne nove osamitve s strani NATO. To bi morala vsekakor spremljati tudi graditev takšnih odnosov, ki bi jasno pokazali Rusiji, da je ona najpomembnejši družabnik (partner) na vzhodu, konkretni ukrepi pa nikakor ne bi smeli potekati v smeri krepitve zahodnih povezav in njihovega večjega angažiranja tako v državah Skupnosti neodvisnih držav kot v sami Rusiji.

Preobrazbe znotraj NATO bi prav tako morale pokazati ruskemu javnemu in še posebej vojaškemu mnenju, da se NATO spreminja ter da v novi doktrini, jedrskemu nameščanju, programih oboroževanja in načrtovanja upošteva novo stvarnost in potrebo po izgraditvi takšne varnosti, ki ne bo škodovala ruskim nacionalnim interesom niti interesom držav, ki so z Rusijo v Skupnosti neodvisnih držav. Da bi se pokazalo, da NATO ne bo šel po poti konfrontacije, bi bilo zaželeno, da se ruske sile čim prej vključijo v mirovne dejavnosti te organizacije (npr. v Bosni).

In končno avtor tega predlaga: Aleksej Arbatov zahteva, da se NATO v svojem nadaljnjem delovanju obrne k razvijanju sodelovanja z drugimi varnostnimi organizacijami, Združenimi narodi in Organizacijo za evropsko varnost in sodelovanje, ter da v svoji dejavnosti prednost političnim in humanitarnim vidikom. (Arbatov 1995, 145-146)

Ta zanimiv predlog ima svojo vrednost, če govorimo o širših vprašanih varnosti v Evropi, vendar pa je njegova pomanjkljivost v tem, ker vendarle od NATO zahteva preveč. Organizacija, ki ima tako dolgo tradicijo delovanja in ki je sedaj v obdobju okrepitve njih zahtev po njeni razširitvi, kar njenim strukturam lahko jasno potrdi njeno vrednost, bi bila najbrž bolj težko pripravljena sprejeti vse omejitve. Celo če to sprejmemo kot temeljno potrebo po izgradnji nove evropske varnosti, v kateri Rusija ne bo izolirana in kjer bodo našli možnosti za njeno dejavno vključevanje, se od NATO vendarle zahteva veliko.

Do neke mere je dvomljivo, da bi takšna organizacija, kot je NATO, pristala na to, da ji nekdo od zunaj, pa celo iz Rusije, narekuje, kdaj in koga naj sprejme v svoje članstvo ter kakšne obveznosti naj pri tem prevzamejo nove države, da s tem ne bi bila ogrožena (stvarna ali navidezna) varnost Rusije.

Vprašanje je, ali bi NATO lahko v tolikšni meri usmerjal dinamiko odnosov svojih članic, da bi, na primer v obdobju sprejemanja Češke v NATO prišlo do stopnjevanja stikov z Rusijo z namenom Rusiji odvzeti pozornost od tega sprejema nove članice. Pospeševanje stikov, pri čemer gre seveda predvsem za gospodarske stike, ima svojo logiko razvoja in ni podrejeno nikakršnim ukazom, celo iz središča NATO ne. Enako velja tudi za vztrajanje pri potrebi po temeljnem sodelovanju z Rusijo in šele v drugotnem pomenu za razvijanje povezav z državami v Skupnosti neodvisnih držav. Tudi tu so prav tako razvidni gospodarski interesi in če se, na primer v Ukrajini ali v Srednji Aziji, odprejo možnosti za velike trgovske posle, si je težko zamisliti, da bi jih NATO lahko preprečil ali zavrl, pri tem pa bi se normalno in brez večjih ruskih odzivov odvijal sprejem novih članic. Poleg tega je vprašanje, koliko bi takšen proces sprejemanja trajal, celo če bi NATO želel spoštovati vse roke.

Preobrazba NATO bi bila lahko izpeljana samo kot del dejavnosti njegovih članic, ki bi prišle do sklepa, da je njihovo vojaško načrtovanje ali vojaška doktrina že prišla v takšno obdobje, ko ne ustreza več stvarnosti. Vendar pa to nikakor ne more biti storjeno izven NATO kot del programa ruskih želja ali zahtev. O novih funkcijah, ki bi morale biti v središču delovanja NATO, čeprav se o tem v organizaciji že dalj časa razpravlja, lahko ponovno odločajo samo njene članice in to ne more biti rezultat nekatršne pogodbe za pridobitev ruske privolitve, ki je med drugim že sama po sebi precej dvomljiva. Kajti če NATO v okviru svojega procesa odločanja sprejme odločitev o razširitvi, potem bo to tudi storjeno ne glede na ruske zahteve, ponujanje kompromisnih koncesij ali določenih bolj ali manj odprtih groženj.

V tem smislu je vsekakor značilno vedenje novega ruskega ministra za zunanje zadeve, akademika Evgenija Primakova, ki je od prvega dne prihoda na nov položaj najavil odločno nasprotovanje razširjanju NATO na vzhod. Dosedanjo rusko politiko ima za preveč popustljivo in preveč ustrezljivo Zahodu, s čimer nastajajo možnosti za novo zahodno prevlado, zato ruski minister za zunanje zadeve zahteva, da naj Rusija ne bo niti prijatelj niti sovražnik Zahodu. To, kar bi morali ustvariti, je "civilizirano partnerstvo", v katerem ne bo prostora za dejanja, ki bi jih na eni strani lahko razumeli kot grožnjo. Prav tako bi morala biti posvetovanja stalna in redna dejavnost sodelovanja velikih sil. Primakov tudi meni, da je nastopil trenutek, ko mora Rusija, navkljub svoji šibkosti, delovati kot protiutež Zahodu, pri čimer vidi prav možnost sprejemanja novih članic v NATO kot nevarnost in največji izziv na evropskih tleh.¹

Na obisku v državah Srednje Evrope, ki bi želele vstopiti v NATO, ruski zunanji minister ni skrival svojega nasprotovanja takšnemu nastopu, pri tem pa je stalno poudarjal, da je to nepotrebno in da se mora nova evropska varnost graditi na širših temeljih ter da morajo v njej sodelovati vse države. V konkretnem smislu je srednjeevropskim državam prav tako jasno povedal, da morebitno nameščanje taktičnih raket NATO v Srednji Evropi lahko samodejno pripelje do novega vojaškega tekmovanja, ker bodo ruski vojaški krogi v tem primeru izvedli tako močan pritisk, da se mu nobena ruska oblast ne bo mogla upreti.

V velikem trikotniku bodočih dogajanj: ameriških volitev, ruskih volitev in položaja v evropskem prostoru, bo vprašanje oziroma problem razširjanja NATO ostalo vsekakor še dalj časa ključna točka soočanja Rusije in Zahoda. Države Srednje Evrope bodo imele pri tem samo vlogo akterja oziroma subjekta, okrog katerega se prelamljajo vprašanja širših strateških odnosov, povezanih s prihodnostjo odnosov Zahoda in Rusije.

LITERATURA

- Arbatov, A. 1995. *NATO and Russia*. Security Dialogue.
 Baranovskij, V. 1995. *Russia and European Security*. Eurobalkans, 19.
 Davidov, Ju. 1995. *New Parametres of European Security, Perspectives*.
Novaja geopolitičeskaja situacija v Evrope, poziciji Zapada i interesy bezopasnosti. Rossii, Moskva. 1995.
 Tyssovskij, J. 1994. *Obščaja gazeta* 2-8.

¹ Glej intervju Evgenija Primakova, *Izvestija* 5. 3. 1996

Bojan BUGARIČ*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKVOLILNI SISTEMI IN USTAVNI DUALIZEM¹

Povzetek. *Odločitev med večinskim ali proporcionalnim volilnim sistemom je povsem kontingentno vprašanje. To pomeni, da ni teoretičnega oziroma abstraktnega odgovora na vprašanje, kateri volilni sistem naj bi bil najboljši. Trade-off med reprezentativnostjo in učinkovitostjo ni razrešljiv v okviru samih volilnih sistemov. Rešitev problema je mogoča le, če razmišljanje o volilni problematiki povežemo z rekonceptualizacijo koncepta delitve oblasti. Obstoječi predlogi sprememb volilnega sistema ne ponujajo takšnih rešitev. Ideja ustavnega dualizma ponuja tako praktično kot tudi teoretično rekonceptualizacijo problematike volilnih sistemov in strukture delitve oblasti.*

Ključni pojmi: kontingentnost, ustavni dualizem, večinski volilni sistem, proporcionalni volilni sistem, reforme volilnega sistema, učinkovita vlada.

459

Kontingentnost volilnih sistemov

Odločitev med večinskim ali proporcionalnim volilnim sistemom je povsem kontingentno vprašanje. Kontingentnost predstavlja temeljno spoznanje sodobne družbene teorije, ki pravi, da so ekonomske, politične in pravne "zakovitosti" bistveno bolj odvisne od določujočega empiričnega konteksta kot je družbena teorija to pripravljena priznati.² Kontingentnost pomeni, da je povsem načelno zagovarjati določen volilni sistem v eni državi (n.pr. večinskega v Italiji) in drugečnega v drugi državi (npr. proporcionalnega v Rusiji). To pa zato, ker drugačen kontekst oziroma empirične okoliščine v različnih primerih narekujejo različne rešitve. To pomeni, da ni teoretičnega oziroma abstraktnega odgovora na vprašanje, kateri volilni sistem naj bi bil najboljši.

* Mag. Bojan Bugarič, raziskovalec na Pravni fakulteti v Ljubljani, doktorand na University of Wisconsin Law School.

¹ Tekst je razširjena oblika predavanja "Kakšen volilni sistem potrebujemo", ki ga je v okviru Svobodne katedre na Pravni fakulteti v Ljubljani avtor imel 2. 4. 1996. Tekst je nastajal v času avtorjevega bivanja na Harvard Law School, kjer je kot gostujoči raziskovalec dne 5. 12. 1995 v predavanju "Legal Fetishism in Eastern Europe" predstavil glavne teze svojega prispevka.

² Ključna dela, ki v družbeno teorijo vpeljujejo pojem kontingentnosti, so: na filozofskem področju R. Rorty (1989); na pravnem R. Unger (1996a); na ekonomskem M. Piore, C. Sabel (1984); in na politološkem A. Przeworski (1995).

Starejša politološka teorija, ki se je ukvarjala s problematiko volitev, je še upala, da bo odgovor našla na teoretični ravni.³ Tisti, ki so zagovarjali proporcionalni sistem, so poudarjali, da je ta sam po sebi bolj pravičen (Lijphart), češ da natančneje odslikava politično delitev družbe. Zagovorniki večinskega sistema pa so trdili, da večinski sistem omogoča bolj učinkovito in stabilno vladanje.

Da takšne trditve težko vzdržijo resnejšo kritiko, je jasno že na abstraktni ravni. Proporcionalni sistem resda odslikava razmere v družbi, vendar jih hkrati tudi povzroča, zaradi česar je razmerje med vzrokom in posledico tu veliko manj jasno. Dodatna kritika teze o večji pravičnosti proporcionalnega sistema izhaja iz razlikovanja med reprezentativno in odgovorno vlado (Sartori 1994, 73). Bolj natančno "odslikavanje" političnih sil v družbi (reprezentativnost) še ne zagotavlja tudi dejanskega uresničevanja njihovih programov (odgovornost). Prav proporcionalni sistemi ponavadi bolehajo za neučinkovitostjo (beri: neodgovornostjo). Zato je zelo težko trditi, da je reprezentativna vlada, ki ne zagotavlja učinkovite realizacije programov različnih političnih sil, najbolj pravična vlada.

Pri večinskem sistemu je sicer res, da omogoča bolj stabilno in transparentno (vnaprej predvidljivo) vlado, ni pa nujno, da je ta tudi bolj učinkovita. O tem ni nobene empirične študije, ki bi to potrjevala (Unger 1987, 459). Če se pri oceni večinskih sistemov omejimo na države s parlamentarno vladavino, kaj hitro ugotovimo, da fuzija⁴ oblasti med parlamentom in vlado na eni strani zmanjšuje sposobnost vladinega učinkovitega odločanja, na drugi strani pa omogoča dominacijo kabineta nad parlamentom, kar verjetno ni najbolj demokratična rešitev.

Navedena kritika nas opozarja, da je volilne sisteme potrebno obravnavati v kontekstu problematike delitve oblasti. Zato bom v drugem delu teksta, ki sledi analizi posameznih predlogov sprememb volilnega sistema, spregovoril še o problematiki ustavnega dualizma.

Med reprezentativnostjo in učinkovitostjo

Ne glede na zgornjo kritiko, ki opozarja na to, da so razlike med večinskim in proporcionalnim sistemom manj izrazite kot trdijo starejše teorije o volitvah⁵, pa lahko rečemo, da v bistvu le obstaja določen trade-off⁶ med dvema elementoma pri različnih volilnih sistemih, t.j. med reprezentativnostjo in učinkovitostjo (Shugart, Carey 1992, 7-17). Pri proporcionalnem sistemu je izpostavljen prvi element, pri večinskem pa drugi.

³ Med najbolj znane in vplivne spada Lijphartov poskus teoretične utemeljitve prednosti proporcionalnega sistema. Glej A. Lijphart (1984). Glej tudi A. Lijphart, B. Grofman (1984).

⁴ Na fuzijo oblasti v angleškem modelu je prvi opozoril W. Bagehot (1961).

⁵ Tako je npr. proporcionalni sistem z visokim pragom ter majhnimi in številnimi volilnimi okrožji lahko zelo podoben večinskemu volilnemu sistemu. Meja med sistemoma je lahko veliko bolj porozna, kot nas številni volilni teoretiki učijo.

⁶ Trade-off označuje izbiro med dvema alternativnima rešitvama, kjer odločitev za eno rešitev izključuje drugo odločitev.

Prav zaradi tega trade-off(a) je izbira volilnega sistema primarno pogojena s čisto pragmatičnim kalkulusom - elementi, ki so eksterni volilnemu sistemu kot takemu, so bistveni pri presoji, kakšen volilni sistem hočemo. Zato je tu potrebno poudariti, da številne novejšje študije reformnih procesov v državah v tranziciji opozarjajo, da je za potencialni uspeh reform potrebna močna in stabilna vlada, ki ni le opazovalec "samoregulativnega" trga, ampak tudi kreator uspešne ekonomije (Wade 1990, Amsden, Kochanowicz, Taylor 1994). Študije tudi kažejo, da so za uspešne reforme potrebne močne stranke, ki so sposobne organizirati in izvajati reformne programe, in da je eden od ključnih problemov v državah v tranziciji prav relativna šibkost strank.

Tu je potrebno poudariti, da se pri nas takšna moč strank meša s pojmom partitokracije in se zaradi tega moč določene stranke takorekoč avtomatično enači s partitokracijo, ki v bistvu označuje nekaj povsem drugega - gre za oligarhični efekt, ko se pretirana moč strank kaže v tem, da v zamaških, do katerih prihaja v predstavniških organih, stranke kontinuirano, ne glede na voljo volilcev, odločajo o vseh ključnih političnih vprašanjih. Zato je pomembno razlikovati med močnimi strankami kot takimi, ki so, kot sem že omenil, v tem trenutku zelo potrebne, in izkrivljeno močjo strank ali partitokracijo, do katere ponavadi prihaja zaradi slabe in pomanjkljive ustavne strukture oziroma organizacije in delitve oblasti, ki nima vgrajenih mehanizmov za hitro in demokratično reševanje konfliktov.

Kljub potrebi po stabilni in učinkoviti vladi na eni strani in močnim strankam na drugi strani se v obstoječi razpravi o spremembah volilnega sistema kot ključ do boljšega volilnega sistema največkrat omenja "personalizacija" volitev. Teza o personalizaciji kot ključu do boljšega volilnega sistema temelji na "predmodernem" in romantičnem pojmovanju politike, ki ima kaj malo skupnega s stvarnostjo. Po tem razumevanju bi "dobri" posamezniki lahko opravili tisto, česar ne morejo politične stranke. Takšno razumevanje politike povsem zanemara zgoraj omenjene analize, ki poudarjajo potrebo po močni vladi in močnih političnih strankah. S personalizacijo namreč ne moremo doseči niti stabilne vlade niti močnih strank, kar pomeni, da so obstoječi predlogi o spremembah volilnega sistema v bistvu zgrešeni.

Vzemimo za primer najprej predlog za uveljavitev večinskega sistema. Zgrajen je na tezi, da bodo volilci volili osebe, poleg tega pa naj bi tak sistem omogočal tudi učinkovito vlado. Seveda pa je že na zdravorazumski ravni jasno, da bolj kot bi se uveljavil prvi element ("personalizacija"), manj bi bilo možnosti, da bi lahko dosegli drugega - t.j. učinkovito vlado. Večinski sistemi so (npr. angleški) nastali na ideji osebnega (lokalnega) zastopanja⁷, ne bi pa preživeli, če bi ta osebni in lokalni vidik ostal ključen, saj bi to onemogočalo kakršnokoli resno

⁷ Izvoljeni predstavnik je predstavljal primarno volilni okraj iz katerega je izhajal. "Lokalna" narava izvolitve je imela absolutno prednost pred nacionalnimi interesi.

vladanje.⁸ Angleški večinski sistem je preživel ravno zato, ker se je "izrodil". Ključne niso osebe, temveč politične stranke. Prav tako so lokalne probleme (interese volilnih enot) izrinili problemi nacionalne politike.

Tisti, ki mislijo, da bi "dobri" posamezniki lahko opravili to, česar ne morejo politične stranke, zanemarjajo opisano transformacijo večinskih sistemov (Shugart, Carey 1992, 8-12). Ideja o odpoklicu pomeni samo še dodaten korak nazaj k "lokalni" naravi volitev. Zato je moč trditi, da bi uresničitev obeh zahtev, t.j. večje personalizacije in uvedbe inštituta odpoklica, v veliki meri onemogočila možnost učinkovitega vladanja na nacionalni ravni.

Pri francoskem volilnem sistemu je situacija nekoliko drugačna. Osnovna logika delovanja sistema ostaja podobna ostalim večinskim sistemom, razlika naj bi bila le v tem, da je nekoliko manj "nepravičen", ker strankam omogoča predvolilne koalicije in ne zahteva popolnega zlitja strank v širše bloke ali stranke. Poleg tega terjajo tudi absolutno večino glasov, kar naj bi še dodatno omililo "nepravičnost" takšnega sistema.

Teza, da francoski dvokrožni sistem nujno vodi v dva politična bloka, ni dokazljiva (Lijphart 1994, 143). Francoska Tretja republika je imela dvokrožni večinski sistem, ki je omogočil nastanek celo večjega števila strank kot to omogočajo proporcionalni volilni sistemi. To je en od dokazov, da je učinek volilnega sistema na število strank, veliko bolj nepredvidljiv, kot je verjel Duverger, ko je v 60-ih letih mislil, da je "odkril" določene sociološke zakonitosti o vplivu volilnih sistemov na število strank v družbi (Duverger 1986, 69-84). Večinski sistemi naj bi vodili v bipolarnost, proporcionalni pa v večje število strank. Kot opozarja Sartori, je pri večinskem volilnem sistemu treba vzeti v zakup sledečo kontingentnost - ali bo "povzročil" dvostrankarski ali večstrankarski parlament, ni odvisno samo od volilnega sistema kot takega, ampak tudi od koncentracije oziroma razporeditve glasov za določene politične usmeritve v državi. Ob zelo neenaki porazdelitvi glasov v državi je verjetnost, da bo večinski sistem pripeljal do polarizacije političnega prostora samo na dve stranki, precej manj verjetna (Sartori 1994, 40-48).

Francoska izkušnja nas uči, da je učinek volilnega sistema lahko bistveno pogojen s strukturo delitve oblasti - bipolarnost je bistveno bolj možna v predsedniškem ali polpredsedniškem sistemu in manj verjetna v parlamentarnem sistemu delitve oblasti (francoska Tretja republika).⁹ Glede na to, da ima Slovenija parlamentarno ureditev, je napoved o tem, da bo dvokrožni francoski sistem nujno pripeljal do dveh blokov, nedokazljiva.

Zato kritika navadnega večinskega sistema v precejšnji meri velja tudi za dvokrožni večinski sistem. Ravno tako kot v sistemu relativne večine lahko tudi za dvokrožni sistem absolutne večine ugotovimo, da ne more ubiti dveh muh na

⁸ Teza, da bi personalizacija pri večinskem sistemu istočasno pripomogla tudi k bolj učinkovitemu vladanju, spregleduje prav vsa spoznanja sodobne organizacijske teorije. V času naraščanja kompleksnosti upravljanja družbe, si enostavno ni moč zamisliti, kako bi se "dobri" posamezniki spopadali s problemi, ki terjajo moč, sposobnost in znanje večjega števila organizacij.

⁹ Predsednik je za stranke tako pomemben "plen", da jih boj za predsedniško oblast sili k povezovanju v močne bloke. Več o tem glej J. Linz, A. Valenzuela (1994).

en mah¹⁰: bolj ko bi prevladal osebni element, manjše bi bile možnosti za učinkovitost vladanja. Glede na to, da predlagatelj predlaga še uvedbo inštituta odpoklica, je zgornjo trditev moč že vnaprej predvideti. Dodaten problem z vidika učinkovitosti povzroča tudi dejstvo, da v nasprotju s trditvami predlagateljev dvokrožnega večinskega sistema bipolarnost ni nujna posledica takšnega volilnega sistema.

V povezavi z bipolarnostjo je zanimivo tudi vprašanje "polarizacije". Polarizacija naj bi bila samo zrcalna slika bipolarnosti, oziroma njena vsebina. Predstavljala naj bi ostro razklanost političnega prostora na dve diametralno nasprotni politični opciji. To naj bi ogrožalo stabilnost političnega sistema, trdijo kritiki večinskega sistema. Menim, da se ti motijo, in da je celo bolj verjetno, da bi večinski sistem pripeljal prej do gneče na sredini političnega spektra kot pa do izrazite polarizacije. Znano je, da večinski volilni sistem (Francija, Anglija in ZDA) v praksi "normalizira" politični spekter ali z drugimi besedami, kaznuje bolj radikalne stranke s tem, da jih izloča iz volilne igre.¹¹ Opisani učinek danes velja tako v državah z relativnim večinskim sistemom kot tudi z absolutnim večinskim sistemom.

Zakaj prihaja do tega učinka? Stranka ali koalicija, ki hoče dobiti potrebno večino glasov¹², mora temu prilagoditi svoj volilni program in kasneje tudi svojo vladno politiko. Cena, ki jo za pridobitev širokega kroga glasov volilcev ponavadi plačajo stranke, je navadno kompromis, izražen v "sredinskosti" njihovega političnega programa. Če se vrnem k položaju držav v tranziciji, ki potrebujejo močno in učinkovito vlado, lahko ugotovim, da je opisani učinek normalizacije političnega prostora za te države problematičen. Opozarja, da je za široko soglasje ponavadi potrebno žrtvovati učinkovitost vladanja. Odločnejši in reformno naravnani predlogi izgubljajo na račun kompromisnih rešitev, ki na žalost niso vedno najboljše. V takšnih razmerah ponavadi zmagujejo stranke, ki zagovarjajo status quo, izgubljajo pa reformno usmerjene stranke. Povedano nikakor ne pomeni, da so skrajnosti nujno in "logično" izključene iz takšnega sistema. Volilni sistem kot tak tega ne zagotavlja. Poudarek je na širših družbenih okoliščinah, v luči katerih je potrebno presojati volilne sisteme, in ki trenutno bistveno zmanjšujejo možnosti radikalne polarizacije. Eno od takšnih dejstev je prevlada Washingtonskega konsenza¹³, ki ga sprejemajo takorekoč vse slovenske politične stranke, zaradi česar se lahko upravičeno vprašamo, ali ni glavni problem političnih programov slovenskih strank v tem, da so si preveč podobni in ne v njihovi ekskluzivnosti, kot bi nas radi prepričali tisti, ki "strašijo" s polarizacijo.

¹⁰ Predlagatelji tega sistema obljublajo ravno to.

¹¹ Več o političnih in socialnih razlogih tega učinka glej D. Reuschemeyer, E. Stephens, J. Stephens (1992).

¹² Ki je, ne pozabimo, pri večinskem sistemu relativno visoka.

¹³ Več o tem glej J. Williamson (1993). Washingtonski konsenz je neoliberalni ekonomski in politični program, ki temelji na stabilizaciji, delni liberalizaciji, radikalni privatizaciji in kompenzatorni socialni politiki. Kritiko in (edino resno) alternativo temu neoliberalnemu programu glej v C. Gomes, R. Unger (1996b).

V drugo skupino predlogov reforme volilnega sistema spadajo predlogi, ki zagovarjajo proporcionalni volilni sistem z zahtevo po določenih popravkih. Eden od teh predlogov temelji na nemškem volilnem sistemu, ki predstavlja poseben primer med volilnimi sistemi. Kontingentnost nemškega volilnega sistema je bistveno večja, kot se v strokovni literaturi ponavadi priznava.¹⁴ Ponavadi je zamolčano dejstvo, da sistem v precejšnji meri temelji na okoliščinah, ki nimajo nič skupnega z volilnim sistemom kot takim. Gre za prepoved dveh velikih političnih strank (komunistov in nacionalsocialistov), ki sta imeli v povojnem času zelo pomembno vlogo in tudi podporo kar širokega kroga nemških volilcev. Nemško ustavno sodišče je namreč v 50-ih letih (l. 1953 in 1956) prepovedalo delovanje obeh strank, ki naj bi bili po oceni sodišča proti-ustavni, kar je bistveno prispevalo k zmanjšanju števila političnih strank v Nemčiji. Učinek, ki je bil s tem dosežen, se v literaturi ponavadi pripisuje visokemu volilnemu pragu ("Sperrklausel" - 5%), ki ga zahteva nemška ureditev. Kot opozarja Sartori, do takšne redukcije števila strank sam volilni prag ne bi nikoli pripeljal (Sartori 1994, 106). Spomnimo se, da predlagatelj uvedbe nemškega sistema stavijo prav na stabilnost nemškega sistema, ki naj bi jo poleg visokega volilnega praga omogočala tudi "mešana" narava nemškega sistema, t.j. dejstvo, da volilec svoj glas razdeli na dva dela in voli v prvem delu za konkretne kandidate, v drugem pa za zaprte strankarske liste. Zagovorniki tega sistema se ne motijo samo glede učinka volilnega praga, ampak tudi glede učinka, ki naj bi ga imela "večinska" korekcija proporcionalnega sistema, izražena v prvem delu glasu, ko volilec voli konkretne osebe. Prvič, kljub videzu "mešanosti" je nemški sistem po svoji naravi proporcionalen, saj je pri končnem seštevanju glasov odločilen drugi del glasu.¹⁵ Drugič, personalizacija v tem sistemu nikoli ni imela večjega pomena (Nohlen 1992, 175). Iz povedanega je moč zaključiti, da so učinki in lastnosti nemškega volilnega sistema primarno pogojene s faktorji, ki niso del volilnega sistema kot takega (i.e. prepoved dveh velikih strank) in samo sekundarno in v bistveno manjši meri z drugima dvema elementoma, volilnim pragom in volitvijo posameznih kandidatov. Z drugimi besedami to pomeni, da nemški sistem temelji na prevelikem številu naključij ali kontingentnosti, da bi lahko vnaprej napovedali njegove učinke. Zaradi tega Sartori opozarja, da je nemški sistem težko prenosljiv in tudi odsvetuje njegovo aplikacijo v drugih državah. Poleg vsega pa je nemški sistem tako kot obstoječi slovenski sistem¹⁶ tudi zelo zapleten in volilcu težko razumljiv, kar še dodatno zmanjšuje njegovo zanimivost. Ena od ključnih lastnosti demokratičnega volilnega sistema mora biti prav njegova transparentnost in jasnost, ki volilcu omogoča dejansko kontrolo nad volitvami. Prav zaradi omenjene zapletenosti si stranke lahko privoščijo to, da obljublajo nekaj, česar

¹⁴ Zanimivo, da Nohlen, ki velja v Evropi za enega najboljših poznavalcev volilnih sistemov, tega problema takorekoč ne omenja, oziroma ga ne smatra za relevantnega. Glej D. Nohlen (1992, 160-184).

¹⁵ G. Sartori, 1994:19. "Vidimo, da je nemški volilni sistem napačno razumljen ne samo s strani njegovih tujih oboževalcev, ampak tudi s strani nemških volilcev; raziskave kažejo, da večina volilcev ne razume, da je drugi glas ključen (za razdelitev sedežev) in menijo, da je izraz njihove druge preference." Prav to dejstvo omogoča preživetje liberalnim demokratom (FDP).

¹⁶ Več o slovenskem volilnem sistemu glej F. Grad (1992).

ne morejo izpolniti – prvič, da bo tak sistem omogočil stabilnost vladanja in drugič, da bodo volivci volili tudi osebe in ne samo stranke. Ob odsotnosti zagotovila, da bi tak sistem lahko dejansko radikalno zmanjšal število strank, je povsem jasno, da bi personalizacija (če bi do nje res prišlo) samo še poslabšala možnosti za stabilno vlado.

Drugi od predlogov, ki izhaja iz proporcionalnega sistema, terja le manjše spremembe znotraj obstoječega volilnega sistema. Predlog gre predvsem v smeri večje personalizacije volitev, tokrat ne v obliki "večinske" korekcije (volitev "oseb" namesto list), ampak v obliki dodatnega odpiranja strankarskih list preferencam volilcev. Glede na to, da bi glavni cilj reform volilnega sistema morala biti takšna sprememba volilnega sistema, ki bi omogočala predvsem večjo učinkovitost vladanja, ki terja tudi močne politične stranke, je težko razumljivo, zakaj zadnji predlog vztraja pri personalizaciji (odpiranju list) kot temeljnem elementu reforme volilnega sistema. Takšna rešitev ne bi popravila temeljnega problema, ki ga povzroča obstoječi volilni sistem, t.j. fragmentacije parlamenta. Znano je, da odpiranje list ponavadi slabi moč strank in s tem povečuje možnosti za fragmentacijo. Edina elementa, ki bistveno vplivata na reforme znotraj samega proporcionalnega sistema sta volilni prag in velikost volilnih enot (okrajev).¹⁷ Kot vemo, nobena od strank ne predlaga bistvenih sprememb volilnega praga, npr. občutnega povečanja praga na recimo 6 do 7 odstotkov, kar bi občutno zmanjšalo število strank v parlamentu. Prav tako ni moč zaslediti predloga po zmanjšanju volilnih okrajev, ki podobno kot zvišanje volilnega praga tudi zmanjšuje fragmentacijo parlamenta (Taagepera, Shugart 1989, 112–125). Vse ostale spremembe drugih elementov proporcionalnega volilnega sistema (npr. volilnih količnikov) imajo bistveno manjše učinke na delovanje volilnega sistema.

Zadnja skupina predlogov reform volilnega sistema izhaja iz mešanega volilnega sistema. V nasprotju z nemškim sistemom, ki je po svojem bistvu proporcionalni sistem, gre pri mešanem sistemu za dejansko mešanje oziroma združevanje obeh volilnih sistemov, večinskega in proporcionalnega. Ponavadi se polovica poslancev izvoli po večinskem sistemu, druga polovica pa po proporcionalnem. Praksa kaže, da je takšen sistem izredno nepredvidljiv in da sploh ni nujno, da idealno kombinira prednosti obeh volilnih sistemov. Zgovoren primer je Madžarska, kjer je mešani sistem pripeljal do večje disproporcionalnosti kot bi bila možna v najbolj čistem večinskem sistemu. Na drugo skrajnost pri mešanem sistemu pa opozarja Rusija, kjer takšen sistem omogoča takoimenovane "strele v temo" kot izvolitev nepredvidljivih posameznikov, ki so bolj zavezani svoji lokalni enoti kot pa interesom nacionalne politike, označi Sartori (1994, 74–75)¹⁸.

¹⁷ Analiza reform proporcionalnih volilnih sistemov prepročljivo dokazuje, da sta volilni prag in velikost volilnih okrajev edina elementa, ki lahko dejansko spremenita proporcionalni sistem. Glej M. Shugart (1992, 207–224).

¹⁸ Mešani sistem imata še Albanija in Japonska; Italija tudi spada v to skupino, čeprav je "mešanost" sistema bistveno manjša, saj je 75% poslancev izvoljenih po večinskem principu, 25% pa po proporcionalnem. Pri vseh ostalih državah je razmerje pol-pol.

Vsi opisani predlogi sprememb volilnega sistema v Sloveniji imajo nekaj skupnega: temeljijo na napačni ideji, da je ključni problem sedanjega političnega stanja v Sloveniji "partitokracija" in zato predpisujejo napačno zdravilo v obliki "personalizacije" volitev. Noben od predlogov se ne ukvarja z resničnimi problemi, kot so premajhna učinkovitost vladanja ter slaba organiziranost in (ne)moč političnih strank.

V drugih točkah, kjer se predlogi med sabo razlikujejo, pa ni moč najti takšnih rešitev, ki bi vsaj poskušale odgovoriti na trade-off med učinkovitostjo in reprezentativnostjo. Nobeden od predlogov ne ponudi kombinacije, ki bi na zadovoljiv in prepričljiv način učinkovitost vladanja povezala z demokratičnostjo volilnega sistema.

Razprava o volilnih reformah je zato prej krinka za odsotnost dejanskih reformnih programov kot pa dejanski poskus uvajanja določenih reform v družbi. Drugače si ni mogoče razložiti prevladujočega utopičnega prepričanja, ki vlada med nekaterimi strankami, da bodo "pošteni posamezniki" rešili probleme, ki jih strankarska mašinerija ni sposobna.

Ključno v volilni razpravi je, da razpravo o volilnih sistemih povežemo s problemom delitve in organizacije oblasti. Edino na ta način lahko presežemo opisani trade-off. Zato bom v nadaljevanju predstavil idejo ustavnega dualizma¹⁹, ki razmišljanje o problematiki volitev poveže z ustavnim konceptom delitve oblasti.

Ustavni dualizem

Ideja o ustavnem dualizmu se prvič pojavi v nekaterih ustavah po prvi svetovni vojni (weimarska, avstrijska, poljska in portugalska ustava) in po drugi svetovni vojni nadaljuje z ustavami Francije, Islandije in Portugalske.²⁰ Ustavni dualizem je v bistvu poskus iskanja takšne ureditve, ki bi združevala stabilnost in demokratičnost vladanja.

Dualizem vpeljuje dva demokratično izvoljena organa oblasti (izvršilnega in zakonodajnega), kar naj bi istočasno omogočalo povečanje učinkovitosti in inkluzivnosti (demokratičnosti) takšne ustavne strukture. Ob demokratično izvoljenem parlamentu obstaja demokratično izvoljen izvršilni organ. Demokratična legitimacija izvršilnega organa bi slednjemu dajala večji manevrski prostor za samostojno akcijo, kar bi omogočalo učinkovitejše vladanje. Tako dosežena stabilnost izvršilne oblasti bi dovoljevala (ker je za učinkovitost poskrbljeno že pri njeni strukturi) pluralno izvoljen parlament, kar bi povečevalo reprezentativnost oblasti.

¹⁹ Širšo ustavno-pravno in politološko razlago ustavnega dualizma je utemeljil B. Ackerman (1991, 3–33).

²⁰ Več o nastanku in pomenu ustavnega dualizma glej R. Unger. (1987, 444–448); M. Shugart, J. Carey (1992: 49–54); J. Blondel (1992, 162–172).

Prednosti dualizma se da najlažje razumeti s primerjavo z drugimi ustavnimi modeli. Ustavni dualizem nikakor ni identičen s predsedniškim ustavnim modelom. Prav nasprotno, izhaja iz ugotovitve o pretirani rigidnosti predsedniškega sistema.²¹ Rigidnost predsedniškega sistema izhaja iz dveh dejstev: iz trajnosti (fiksosti) mandatov izvršilne (predsednika države) in zakonodajne veje oblasti, in odsotnosti mehanizmov, ki bi v primeru sporov med obema vejama oblasti omogočali hitro in učinkovito razrešitev takšnih sporov.²² Tako Sundquist že dalj časa opozarja, da ameriški ustavni sistem lahko učinkovito deluje le takrat, ko ima ista stranka v rokah tako izvršilno kot tudi zakonodajno oblast. V primeru "deljene" oblasti, ki je v zadnjih 20-ih letih v ZDA pravilo²³, pa je učinkovitost tega modela bistveno zmanjšana (Sundquist 1986, 75-84). Poudariti je treba, da "deljena" oblast sama po sebi ni ključni razlog za to slabost. Ključna je opisana sistemska slabost sistema, ki ob trajnosti mandatov ne predvideva nobenih mehanizmov za razreševanje sporov med obema vejama oblasti.

Ker sem probleme parlamentarnih ureditev, tako večinskih kot proporcionalnih, podrobneje opisal že pri analizi posameznih volilnih sistemov, naj tu samo ponovim, da niti večinski niti proporcionalni parlamentarni sistem ne omogoča istočasnega zasledovanja učinkovitosti in reprezentativnosti.

Francoski pol-predsedniški sistem je eden od prvih povojnih primerov ustavnega dualizma. Za razliko od predsedniškega sistema je francoski sistem bistveno bolj fleksibilen, saj izvršilno oblast deli med direktno izvoljenim predsednikom države in vlado, ki je odgovorna parlamentu. Vlada je na ta način deloma odgovorna predsedniku in deloma parlamentu. Takšna struktura omogoča učinkovitost (odgovornost in vezanost vlade na šefa države, direktno izvoljenega na neposrednih volitvah) in istočasno tudi demokratičnost vladanja, saj je vlada odgovorna tudi predstavniškemu organu, ki ji lahko izglasuje nezaupnico. Kljub opisanim prednostim pa francoski sistem vsebuje dve pomanjkljivosti: prva pride do izraza v obdobju kohabitacije, ko predsedniški mandat pripada eni stranki, v parlamentu pa ima večino druga stranka. V takšni situaciji sistem ne deluje tako, kot bi moral, saj predsednik nima več odločilnega vpliva na delo vlade. Nekateri teoretiki pravijo, da se v obdobju kohabitacije francoski sistem spremeni v navaden parlamentarni sistem (Suleiman 1994, 137-162). Drugi problem je v tem, da ima le predsednik pravico do razpustitve parlamenta, parlament pa nima nobenega političnega sredstva (razen izglasovanja nezaupnice vladi), s katerim bi lahko neposredno vplival na predsednika države. Takšna asimetrična razdelitev

²¹ Ključni kritik rigidnosti predsedniškega sistema je Linz. Glej J. Linz (1990, 84-91).

²² Predsednik ne more razpustiti Kongresa in obratno. Nobena veja oblasti nima političnega sredstva, s katerim bi lahko prispevala k razrešitvi "deadlock-a" med obema vejama oblasti. Impeachment ne spremeni ničesar, ker ni politično ampak izredno sredstvo (veleizdaja, kazenska odgovornost) ugotavljanja odgovornosti predsednika.

²³ Z "deljeno" oblastjo Američani označujejo situacijo, ko ima ena stranka v rokah izvršilno oblast, druga pa zakonodajno. Kar še dodatno zmanjšuje moč predsednika je izjemen vpliv ameriškega sodstva. Dodati je treba, da evropska ustavna sodišča ne zaostajajo kaj dosti za ameriškim sodstvom in imajo prav tako velik politični vpliv v družbi.

pravice od razpustitve daje predsedniku možnost "zlorabe" tega inštituta (Suleiman 1994, 145).

Zaradi opisanih slabosti francoskega sistema bi bilo dualistično ustavno ureditev potrebno še dodatno spremeniti.²⁴ Bistvena novost, potrebna za bolj učinkovito delovanje dualistične ureditve, bi bila simetričnost pristojnosti obeh vej oblasti pri razpuščanju druge veje oblasti oziroma razpisu novih volitev. Če bi bil razpis volitev oziroma razpustitev istočasna za obe veji oblasti, bi to onemogočalo zlorabo tega mehanizma in bi sililo obe veji oblasti k sodelovanju. S tem bi se izognili tako rigidnosti predsedniškega sistema kot tudi pomanjkljivosti francoskega sistema, ki pravico razpustitve daje le predsedniku države.

Dualizem bi temeljil na treh ustavnih načelih: prvič, reformni programi bi imeli prednost pred "navadno" zakonodajo. Obe veji oblasti bi se morali o njih hitro izjasniti: bodisi sporazumeti se, bodisi se o njih pogajati ali jih zavrniti. Drugič, v primerih nestrinjanja med izvršilno in zakonodajno vejo oblasti glede reformnih programov bi na referendumu odločali volilci. Tretjič, če med obema vejama oblasti ne bi bilo potrebnega soglasja za razpis referenduma ali če bi bil rezultat referenduma nejasen, bi za obe veji oblasti razpisali simultane volitve.²⁵

Ključna novost, ki jo v ustavno strukturo uvaža ustavni dualizem, je torej hitra razrešitev nesporazuma oziroma blokade v delovanju oblasti, ki je trenutno ne predvideva noben od obstoječih ustavnih sistemov. Druga novost je, da o tem vprašanju odločajo (preko referenduma oziroma volitev) vsi volilci. Ideja, ki stoji za drugo novostjo, je v razširitvi demokratičnega principa iz same izvolitve organov oblasti tudi na razreševanje njihovih medsebojnih konfliktov. Tako kot pri samem konstituiranju (izvolitvi) državnih organov bi vključitev splošnega volilnega telesa tudi pri razreševanju njihovih medsebojnih konfliktov zagotavljala zmanjševanje oligarhičnega efekta (Unger 1987, 446–448). V tem oziru je npr. sistem konstruktivne nezaupnice bistveno manj demokratičen od ustavnega dualizma, saj demokratičnost odločanja o obstoju vlade (ki je pridržana samim strankam) žrtvuje na račun večje stabilnosti vlade.²⁶

Prednosti tako zasnovane dualistične ureditve so v tem, da ob stabilni izvršilni oblasti omogoča tudi pluralistično (proporcionalno) izvoljen parlament. Ker države v tranziciji potrebujejo močne stranke, bi prednost dali zaprtim listam, ki so najmočnejše sredstvo povečevanja moči političnih strank. Notranjo demokratizacijo strank pa bi namesto z "odpiranjem" strankarskih list volilcem zagotovili bodisi s strankarskimi predhodnimi volitvami ali z javnim financiranjem in nadzorom volilnih kampanj, ter nenazadnje tudi z aktiviranjem zaenkrat še speče civilne družbe.

²⁴ Primer ustavnega dualizma je tudi izraelski sistem neposrednih volitev premiera, ki bo prvič uporabljen na naslednjih izraelskih volitvah. Glej V. Bogdanor (1993, 66–78).

²⁵ Več o ideji reformiranega ustavnega dualizma glej R. Unger (1996c).

²⁶ To je glede na okoliščine, v katerih je do "izuma" konstruktivne nezaupnice prišlo, tudi razumljivo. Carl Friedrich je konstruktivno nezaupnico izumil v času po drugi svetovni vojni, ko so snovalci nove nemške ustavne ureditve še vedno imeli pred očmi predvsem nevarnosti populizma (fašizma) in od tu izhajajočo potrebo po stabilni vladi.

LITERATURA

- Ackerman, Bruce. 1991. *WE THE PEOPLE*, Foundations. Cambridge. Harvard University Press.
- Amsden, Alice, Kochanowicz Jacek, Taylor Lance. 1994. *THE MARKET MEETS ITS MATCH*, Restructuring the Economies of Eastern Europe. Cambridge. Harvard University Press.
- Bagehot, Walter. 1961. *THE ENGLISH CONSTITUTION*. London. Oxford University Press.
- Blondel, Jean. 1992. *Dual Leadership in the Contemporary World*, v: Lijphart Arend ed., *PARLIAMENTARY VERSUS PRESIDENTIAL GOVERNMENT*. Oxford. Oxford University Press.
- Bogdanor, Vernon. 1993. Israel Debates Reform, *Journal of Democracy*, Vol.4, No.1.
- Duverger, Maurice. 1986. *Duverger's Law: Forty Years Later*, v Grofman Bernard, Lijphart Arend eds., *ELECTORAL LAWS AND THEIR POLITICAL CONSEQUENCES*. New York. Agathon Press.
- Grad, Franc. 1992. *NOVI VOLILNI SISTEM*. Ljubljana. Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Lijphart, Arend. 1984. *DEMOCRACIES*, Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven. Yale University Press.
- Lijphart, Arend, Grofman Bernard eds. 1984. *CHOOSING AN ELECTORAL SYSTEM*, Issues and Alternatives. New York. Praeger.
- Lijphart, Arend. 1994. *ELECTORAL SYSTEMS AND PARTY SYSTEMS*, A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990. Oxford. Oxford University Press.
- Linz, Juan. 1990. The Virtues of Parliamentarism, *Journal of Democracy*, Vol.1, No.4.
- Linz, Juan, Valenzuela Arturo eds. 1994. *THE FAILURE OF PRESIDENTIAL DEMOCRACY*, Comparative Perspectives. Baltimore. The John Hopkins University Press.
- Nohlen, Dieter. 1992. *IZBORNO PRAVO I STRANAČKI SUSTAV*. Zagreb. Školska knjiga.
- Piore, Michael, Sabel Charles. 1984. *THE SECOND INDUSTRIAL DIVIDE*, Possibilities for Prosperity. New York. Basic Books.
- Przeworski, Adam et al. 1995. *SUSTAINABLE DEMOCRACY*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Rorty, Richard. 1989. *CONTINGENCY, IRONY, AND SOLIDARITY*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Rueschemeyer, Dietrich, Stephens Evelyne Huber, Stephens John. 1992. *CAPITALIST DEVELOPMENT & DEMOCRACY*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Sartori, Giovanni. 1994. *COMPARATIVE CONSTITUTIONAL ENGINEERING*, An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. New York. New York University Press.
- Shugart, Matthew, Carey John. 1992. *PRESIDENTS AND ASSEMBLIES*, Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge. Cambridge University Press.
- Shugart, Matthew. 1992. Electoral Reform in Systems of Proportional Representation. *European Journal of Political Research* 21.
- Sundquist, James. 1986. *CONSTITUTIONAL REFORM AND EFFECTIVE GOVERNMENT*. Washington. The Brookings Institution.
- Suleiman, Ezra. 1994. Presidentialism and Political Stability in France, v: Linz Juan, Valenzuela Arturo eds., *THE FAILURE OF PRESIDENTIAL DEMOCRACY*, Comparative Perspectives. Baltimore: The John Hopkins University.
- Taagepera, Rein, Shugart Matthew. 1989. *SEATS AND VOTES*, The Effects and Determinants of Electoral Systems. New Haven, London. Yale University Press.
- Unger, Roberto. 1987. *FALSE NECESSITY*, Anti-Necessitarian Social Theory in the Service of Radical Democracy. Cambridge. Cambridge University Press.

- Unger, Roberto. 1996a. WHAT SHOULD LEGAL ANALYSIS BECOME. London. Verso.
- Unger, Roberto, Gomes Ciro. 1996b. The Next Step, A Practical Alternative to neoliberalism. Angleški prevod knjige O PROXIMO PASSO, Uma alternativa pratica ao neoliberalismo, 1996, pripravljen za okroglo mizo: An Alternative to the Neo-Liberal Model of Development, University of Wisconsin, Madison, March 22, 1996).
- Unger, Roberto. 1996c. Democratic Experimentalism, rokopis.
- Wade, Robert. 1990. GOVERNING THE MARKET, Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization. Princeton, New Jersey. Princeton University Press.
- Williamson, John. 1993. The Emergent Policy Consensus. A paper presented to a Conference on "Sustainable Development with Equity in the 1990s: Policies and Alternatives" at the University of Wisconsin, Madison, 13-16 May 1993).

SRBIJA: VOLITVE 1996

Povzetek. *Avtor predstavlja strankarsko areno v Srbiji in analizira možnosti posameznih strank in koalicij za uspeh na volitvah v Srbiji, ki bodo predvidoma ob koncu leta 1996. Od teh volitev mnogiveliko pričakujejo. Obstaja celo predstava, da sovolitve 1996 zadnja možnost za opozicijo, ker bo sicer za dolgo pokopana na smetišču politike. Avtor se podrobneje ukvarja z razmerjem med vladajočo socialistično stranko in opozicijo. Posebej raziskuje naravo opozicije v Srbiji in analizira režim Socialistične stranke Srbije. Po njegovi oceni bodo na volitvah ponovno zmagali Miloševićevi socialisti.*

Ključni pojmi: *stranke, opozicija, Srbija, volitve.*

Zdi se, da naznanjene volitve v Srbiji za konec tega leta postavljajo narodno in politično opozicijo v tej državi na hudo preizkušnjo.

Do sedaj že štirikrat oziroma dvakrat volilno poraženo – na splošnih in predsedniških volitvah – srbsko opozicijo je že začel mučiti kompleks t.i. *tekmovalne komunizacije* ali volilnega procesa, v katerem zanjo povsem nepričakovano na volitvah zmagujejo bivši komunisti, odprto ali prikrito, kot v primeru sedanjih nacionalističnih socialistov (*Socialistična stranka Srbije*), ki jo nedvomno uteleša najmočnejša osebnost države – Slobodan Milošević.

Če k temu dodamo še dejstvo, da hkrati narašča tudi število in povezanost različnih majhnih političnih subjektov, čeprav izgleda, da so vsak zase minornega pomena, kot izraz nekakšne *leve satelizacije* srbskih socialistov, kot je to npr. *Jugoslovanska združena levica* ("JUL"), potem strah opozicije pred pričakovanimi volitvami postaja vse večji.

Ta povezanost je toliko bolj utemeljena, ker ima eno od dveh vodilnih funkcij t.i. JUL-a (šefa strankarske Direkcije) soproga Slobodana Miloševića – Mirjana Marković).

To je bil najbrž razlog, da je Vuk Drašković, sicer vodja opozicije in največje opozicijske stranke v Srbiji Srbskega gibanja obnove (SPO), izrekel tisto ironično izjavo, da v Srbiji ne obstaja enostrankarski, temveč *enoposteljni sistem*.

Apozitni značaj opozicije

Kompleks "volilne komunizacije", ki so ga srbski socialisti vsilili opoziciji in ki izraža malo pričakovan pojav: bivši komunisti so ne samo zmagali na prvih

* Dr. Slobodan Inić, znanstveni svetnik, Inštitut za evropske študije, Beograd, (ZR) Jugoslavija.

svobodnih volitvah, in to kljub svojim pričakovanjem, temveč tudi nenehno zmagujejo, kar je v tolikšni meri zavrlo opozicijske vrste, da že sedaj obstajajo namigi oziroma napovedi nekaterih vodilnih prvakov, da so to zanje zadnje volitve, v kolikor z njimi ne bo zaustavljen volilni napredek srbskih socialistov in njihovega vodje Miloševića.

K takšnemu stanju je vsekakor prispevala tudi sama srbska narodna in politična opozicija, ki je brez razmisleka verjela od samega začetka procesa osvojanja političnega prostora 1990-1991. leta, da volitve ne služijo nič drugemu, kot da na njih zmaga opozicija, kar je predvsem rezultat njenega temeljnega nekritičnega prepričanja, da so bili komunisti na oblasti vse do tedaj samo zato, ker ni bilo demokratičnih volitev.

Drugi razlog vseh dosedanjih volilnih neuspehov srbske narodne in politične opozicije je zajet v dejstvu, da ni uspela, ali bolje povedano ni hotela niti želela, da nacionalno-komunističnemu režimu Slobodana Miloševića in njegovim socialistično spreobrnjenim bivšim komunistom zoperstavi nek drug politični in nacionalni program znotraj Srbije za razrešitev tedanje jugoslovanske mednarodne in politično-državne krize.

Ta "vzhodni greh" srbske narodne in politične opozicije je bil in ostal razlog njenega ne samo začetnega volilnega neuspeha, temveč tudi vseh tistih kasnejših do danes. S tem je takšna opozicija sama sebi otežila možnosti in zlasti zmanjšala globino opozicijskega projektnega prevrata v državi, pa tudi svoje upanje, da pride na oblast ali vsaj bistveno vpliva nanjo.

Kajti med Miloševićem in takšno opozicijo poprečni volilec ni videl bistvene narodne razlike v pristopu k jugoslovanski krizi, ker tudi sam ni bil v množičnem smislu za drugačen, racionalnejši pristop.

S tem ko so "posodili" programski podstavek Miloševiću politiki konfliktov in vojne v bivši Jugoslaviji na podlagi zamisli Velike Srbije in ko so podprli njegove praktične vojne korake v tej smeri, čeprav vse to z nekakšnim ograjevanjem od njega kot bivšega komunista, in s tem izrecno napovedovali, da bi bila opozicija kot izvirno in tradicionalno protikomunistično nacionalistična in velikosrbska glede tega bolj "učinkovita" in "srbska"(!?), so srbski opozicionalci prispevali k širjenju nacionalistične zavesti in ksenofobije v narodu, vendar pa tudi sami onemogočali tako svoja neposredna politično-volilna pričakovanja kot tudi dolgoročna.

Neposredna s tem, ker jim je ostalo samo nasprotovanje Miloševiću z dokazovanjem, da so večji Srbi kot on, kar ji je prineslo majhno politično korist, dolgoročno pa s tem, da so svoj politični obstoj povezovali z njim, ne glede na vsa sklicevanja na medsebojne razlike. Med Miloševićem (in njegovimi socialisti) in volilnim telesom opozicije je bila slednja žrtev same sebe: Milošević in volilno "ljudstvo" so se združili preko njenega političnega trupla.

V tem je z enim delom zajeta tudi moč samega Miloševića. Mogoče on niti ne bi bil tako politično-volilno močan, če opozicija ne bi bila tako politično šibka, ko je kot "senca" spominjala nanj. Ideja o "drugačni", duhovni in politični opoziciji bi bila ne samo ustrežnejša in bolj učinkovita pri razpletu tedanje jugoslovanske krize, temveč bi bila tudi zanjo dolgoročno koristnejša, če bi opozicij-

ski prvaki lahko razumeli, kako in na kakšen način je potrebno pristopiti k mednacionalni in državni krizi SFR Jugoslavije.

Pa tudi, če bi Milošević navkljub "drugačni" in možni opoziciji zmagal na prvih volitvah, bi bila takšna opozicija lahko močan protivojni dejavnik njegovi politiki vojne v državi z daleč večjimi možnostmi vpliva na njeno hitrejšo zaustavitev, kar bi ji vsekakor prineslo tudi podporo mednarodne skupnosti.

Vendar pa s tem, ko je sledila Miloševiću v nacionalistični politiki nasilnega spreminjanja meja, ga znotraj Srbije volilno ni mogla "preseči", zato pa takšna opozicija tudi v krogih mednarodne skupnosti ni mogla doseči večje pozornosti, kaj šele podporo.

Med bivšimi komunisti kot nacionalisti na oblasti in nacionalističnimi protikomunisti v opoziciji ni bilo izbire. To, da srbska opozicija zaostaja za oblastjo v Srbiji, se je pokazalo tudi sedaj, po Daytonskem sporazumu o Bosni in Hercegovini.

Šele ko je Milošević sprejel ta sporazum, je največji del opozicije, ki je vse do včeraj podpiral prekodrinško in prekosavsko avanturo, začel odkrivati pomen "Srbije v Evropi in Evrope v Srbiji".¹ Zato bi lahko po pravici rekli, da je imela srbska narodna in politična opozicija do sedaj bolj *apozicijsko*² in manj opozicijsko vlogo.

Narava opozicije

Takšna opozicija, z obremenitvijo, da vedno zamuja, se pripravlja na najavljene volitve konec tega leta. Njene možnosti na teh volitvah je seveda treba presojati in ocenjevati glede na vse, kar je bilo predhodno omenjeno.

Da bi razumeli sedanjo razporeditev volilnih opozicijskih sil in njihovo miselno strukturo, moramo opozoriti na nekatere značilnosti srbske narodne in politične opozicije.

1. Predvsem je ta opozicija še vedno, kot tudi sama oblast, *populistično* usmerjena. Pojmi, kot so "ljudstvo", "narod", "Srbi", "usoda", "skupnost", "država" ... - torej politična semantika kolektivistične in eshatološke usmeritve, prevladujejo v njenem idejnem in akcijskem radiju dejavnosti.

2. V tesni povezavi s tem je opazno popolno nesoglasje med opozicijsko večstrankarskim kovanjem laži in družbeno-razredno strukturo družbe.³ Opažovalcu s strani bi bilo zelo težko ugotoviti, katere opozicijske stranke interesno izražajo ustrezno družbeno-razredno okolje. Ne zaradi neznanja, ampak zato, ker takšna povezanost enostavno ne obstaja.

¹ S tem sloganom je potekal 9. marca tega leta v Beogradu opozicijski miting, ki so ga organizirali Srbsko gibanje obnove, Demokratska stranka in Državlјanska zveza v spomin na prve 9. marčevske demonstracije 1991. leta, ko so Borisav Jović, Veljko Kadijević in Slobodan Milošević poslali tanke najprej proti demonstrantom, potem pa napej na Hrvaško.

² Apozicija - kot enostaven dodatek.

³ Pravzaprav ne obstaja nikakršna povezava nad "političnim" in "socialnim" v nekem interesnem izražanju in strankarskem predstavljanju in zastopanju.

Nasploj je malo takšnih strankarskih subjektov, ki se količkej neposredno izjavljajo o tem. V Srbiji na primer ne obstaja stranka z delavskim poreklom.⁴ Niti tiste stranke, ki sem ter tja poudarijo svoj menda kapitalistični značaj, ni treba jemati povsem resno v tem smislu, razen kot njihovo "modno", ideološko, mogoče pa tudi demagoško potrebo.

Glede na to bi lahko rekli, da opozicija, ki se bistveno ne razlikuje od oblasti, Srbijo tako predstavlja in tudi tako vidi kot *skupnost* in ne kot *družbo*, kar je ena od temeljnih protimodernih ovir za državo.

3. To se še naprej izraža tudi v miselni strukturi opozicijskih strank. Njihova uradna imena nimajo namreč nikakršne povezave s tistim, za kar se zavzemajo in praktično borijo. Ko primerjamo "imena" s političnimi programi, opazamo povezanost, toda ker programi služijo bolj za reklamo in ne obvezujejo strogo njihovih strankarskih pristašev, tako člani kot vodstva vse bolj opazajo proces stvarne denoumenizacije opozicijskih strank.

Tako se na primer neka stranka lahko uradno imenuje ali izdaja za "demokratsko", ne da bi bila tudi dejansko demokratska oziroma da njena politična in praktična dejavnost nima povezave z demokratskim. Nasprotno, nekatere so odprto protidemokratske - nacionalistične in brutalno-šovinistične.

Do neke mere se ta razpoka pri nekaterih strankah odpravlja s postavitvijo predpone "srbske" ali "narodne" ob uradnih imenih strankarskih organov in teles. Obstaja cela vrsta strank z imeni: "srbska demokratska", "srbska liberalna" stranka itd. To spet navaja na misel, da obstaja nekakšna srbska demokracija(!?), kar še bolj zapleta razumevanje in pojmovanje političnega prostora v Srbiji.

4. Končno, najbrž zaradi vseh predhodnih razlogov, toda verjetno tudi zaradi nekaterih drugih, v Srbiji ni prišel daleč oblikovalni proces (kon)figuracije opozicijskih političnih sil in njihove razdelitve na "levico" in "desnico", "center", "levo od centra" ali "desno od centra". To velja tudi za oblast in za vse tiste stranke, ki so blizu oblasti ali jo podpirajo. Zaostajanje tega procesa spremlja pravi kaos.

Toda ta ni bil samo rezultat zmešnjave v političnih glavah strankarskih subjektov, ampak je bil tudi posledica zavestnega delovanja v tej smeri. "Levo" je tu postalo drugo ime za "desno" - v določenem nacionalističnem, imperialističnem in agresivnem smislu. To je tudi nazadnjaško v ožjem politično-sistemskem in ideološkem pomenu 'ohraniti določen sistem navkljub dejstvu, da ta ne obstaja več niti v Moskvi'.⁵

Najbrž je iz istih razlogov tudi uporaba nacionalizma za njegovo izhodišče (program) v razpletu bivše jugoslovanske krize, kot tudi potreba po njegovem agresivnem branjenju in ohranitvi, funkcionalno pogojena. V primerjavi z opozicijo in opozicijskimi strankami, ki so nacionalistične zaradi svojega pro-

⁴ Ni večjega paradoksa od dejstva, da v državi, ki se je še do včeraj proglašala za "delavsko", ne obstaja niti ena močna delavska organizacija. Vsi tovrstni poskusi so namreč do sedaj enostavno propadli!

⁵ Odtod nekakšna "čajnizacija" sedanje srbske in jugoslovanske politike v zadnjem času glede na pravi naval različnih potovanj raznoraznih delegacij političnega, strankarskega in državnega značaja na Kitajsko, v Severno Korejo...

tikomunizma, sta oblast in njen strankarski simbol Socialistična stranka Srbije postali isto, vendar iz svojega prokomunizma.

Politični pojmi "desnega", "desnice" se ne pokrivajo niti z običajnim pomenom takšnih pojmov v državah z razvitimi demokratičnimi procesi in ustanovami. V Srbiji je danes "desnica" razen tega, da je nacionalno-šovinistična, tudi kolektivistična, "radikalistična" in gospodarsko samozadostna.

Zaenkrat se politični pojmi "levice" in "desnice" niso izoblikovali glede na epohalne naloge tranzicije, modernizacije in demokratizacije, pred katerimi se nahaja država, pač v odnosu do določenega pojmovanja njene imperialne, nacionalne vloge na tem delu Balkana, ki predpostavlja vojaško in politično premoč Srbije.⁶

V tem okviru je popolnoma razumljivo, da je še manj mogoče govoriti o nekakšni vrsti "centra" v obstoječem političnem prostoru. Nekateri od opozijskih strankarskih subjektov, ki so se tako predstavljali in videli sami sebe nekje "vmes", so to izvajali bolj iz knjižnih shematizacij kot pa iz same politične stvarnosti in stvarne razporeditve političnih sil.

Pojem "centra" so izdelali predvsem nekateri strankarski organizmi, ki so upoštevali njihovo negativno opredelitev do vojne in sporov na tleh bivše Jugoslavije, manj pa glede na potrebe in naloge preobrazbe na prehodu iz enega v drugo družbeno stanje.

Značaj SPS-režima

Zavirajoče in zaostalo stanje bivše Zveze komunistov Srbije, ki je bila protireformsko usmerjena že od znane Osme seje CK ZK in obračuna z Ivanom Stamboličem in njegovimi pristaši, je obsegalo tudi nacionalistične konflikte in odprto vojno proti jugoslovanskim narodom. Narava srbskega agresivnega nacionalizma je zunanji izraz notranjega birokratizma in se v odnosih med narodi razodeva kot hegemonizem, unitarizem in centralizem.

Režim SPS danes skriva odprt poraz, ki ga je Srbija doživela v razpletu jugoslovanske krize, s sklicevanjem na tako imenovano enakopravnost srbskega naroda, ki je uresničena v Bosni in Hercegovini z entiteto Republike srbske, ne da bi omenjali množične izselitve srbskega naroda iz Hrvaške.

Razmere oziroma položaj, ko je navkljub vojni ali prav zaradi nje, z ogromnim človeškim trpljenjem in materialnim uničenjem, obubožanjem in proletarizacijo države, vse ostalo enako glede mej, samo sedaj mednarodno priznanih, toda tudi brez Jugoslavije, najbolj otipljivo prizadeva sedanji režim v Srbiji.

Pa vendar, to kar vzdržuje in ohranja ta SPS-ov režim, kljub vsem izgubljenim bitkam, je ogromna podpora, ki jo je ta dobival do sedaj tako zunajvolilno kot volilno. Nujno odklanjanje režima bi sedaj, kljub vsemu izgubljenemu, vo-

⁶ V nekem razgovoru za RTV Srbije pred tremi leti je Milošević poudaril, da je Srbija najmočnejša vojaško-politična sila na Balkanu!?

dilo k določeni obliki narodnega samouničevanja, kar je spet iz psiholoških razlogov težko pričakovati v doglednem času.

Zato sprememba tega režima ne bo prišla od znotraj, z volitvami, temveč od zunaj, s pacifikacijo Bosne in Hercegovine in nadaljevanjem njenega državnega obstoja, torej neposrednim zlomom imperialnih ambicij velikosrbskega nacionalizma, kar bo po pričakovanjih imelo določene posledice tudi za premagovanje njegove birokratske narave v sami Srbiji.

Vse dosedanje volilne zmage SPS-režima so bile uresničene na svobodnih volitvah, čeprav je legitimno tudi vprašanje, koliko so bile demokratične glede na nadzor nad mediji, večjo prisotnost oblasti na volitvah, finančno premoč vladajoče stranke. V vsakem primeru demokratično dobljene volitve še ne pomenijo, da vladajoča stranka tudi demokratično vlada, v čemer je vsebovan tudi delček danes značilnega afriškega sindroma.⁷

Volilni akterji

Navkljub premalo poudarjenemu procesu političnega oblikovanja narodnih in političnih strank v Srbiji glede na družbenorazredno strukturiranost družbe je vendarle mogoče reči, da je prišlo do precejšnjega premika pri zaokroževanju strankarskih in medstrankarskih sil, če že ne po čem drugem, pa vsaj po dosedanjih volilnih rezultatih, številu poslanskih mest v parlamentu, politični in infrastrukturni organiziranosti, obsegu članstva, številu pristašev in simpatizerjev, vplivu v medijih ter v drugih klasičnih strankarskih dejavnostih.

Prognostično gledano se bo njihov pričakovani odhod na volitve odvijal tako preko neposrednega medsebojnega tekmovanja za glasove kot tudi s pomočjo sklepanja raznih zvez, koalicij različnih vrst, od tehničnih do političnih, s pomočjo različnih vrst sodelovanja in povezovanja.

Glavno volilno tekmovanje bo po pričakovanjih potekalo med SPS in SPO-strankama, ki utelešata danes v Srbiji zoperstavljenost ne samo dveh glavnih političnih sil – vladajoče in opozicijske – ampak tudi popolnoma nasprotna poglede na značaj in naravo političnega oblikovanja družbe (socializem/kapitalizem), naravo sistema (družbena/zasebna lastnina), obliko notranje ureditve (republika/monarhija).⁸

⁷ "Oni (mišljeni so Afričani) uporabljajo demokracijo kot pot do oblasti, toda niso in ne bodo demokrati. (...) Večstrankarski sistem v Afriki ne proizvaja demokracije." *Democracy, African Style, The Economist*, februarj 3 rd - 9 th, 1996, str. 17.

⁸ To je najlepše razvidno iz neke odprte Draškovićeve izjave: "Po njihovem zakonu in po ustavi (misli na socialiste), v kolikor se neka politična stranka ukvarja z zadevami, ki imajo za cilj spremembo ustavne ureditve države, potem je to stranko potrebno prepovedati. Jaz jim pravim: cilj SPO je, da spremenimo vaš sistem, vašo ustavo, vaše zakone, vas, vse ... Zato tudi smo". *Nova Svetlost, Kragujevac, 18.3.1996.*

Opozicijske stranke

Srbsko gibanje obnove (SPO)

Ta stranka ima v svojem imenu dve pomenski vsebini, ki govorita o njenih izrazitih narodnih in političnih ambicijah: "gibanje" in "obnova". Sam pojem "gibanje", razen tega, da je protistrankarsko obarvano, določa delovanje SGO v primerjavi z drugimi strankami na podlagi pozicije "gibanja".

Druga njegova do sedaj neopažena ali vsaj manj opažena vsebina se nanaša na stalne težnje po poistovetenju s Srbijo⁹ ne glede na volilne rezultate.

SPO je na začetku jugoslovanske krize v veliki meri prispeval k predstavitvenemu vidiku obnavljanja zamisli. Velika Srbija s pobiranjem velikosrbske programske obleke s smetišča zgodovine, s kartografskim napovedovanjem prodiranja Jugoslovanske ljudske armade (JLA) in srbskih polvojaških organizacij na meje, kamor je stopil "srbski škorenj" oziroma je "padel srbski vojak".

Teritorialne oziroma mejne ambicije tega gibanja, vsaj kot jih je predstavljal v javnosti njegov nesporni vodja Vuk Drašković, so potekale celo za avstrijskimi mejami.

Članska, simpatizerska baza (pristaši), kot tudi širša javna podpora tej stranki, je staročetniškega izvora. Največje število njenih pristašev najbrž prihaja iz vrst preživelih pristašev Dragoljuba Draže Mihailovića ali njihovih potomcev, ki jih vzpodbujajo resentimenti kot tudi moč tradicionalnega protikomunističnega nacionalnega v okviru spominov na čas, "ko je bila Srbija demokratična in slavna država".

Ne majhno število tistih, ki podpirajo to stranko, izhaja tudi iz vrst humanistične in tehnične inteligence, mladih in žensk, različnih slojev, ki jih je prizadela brezperspektivnost zaradi krize in posledic vojne.

Čeprav je SGO začelo svojo politično dejavnost kot ultranacionalistična stranka, se je Srbsko gibanje obnove sčasoma, zahvaljujoč nepričakovani preobrazbi Vuka Draškovića, nedvomno pozitivno razvilo v protivojno silo v Srbiji, z mirovnimi težnjami do Hrvaške in Bosne in Hercegovine, zagovarjanjem sporazumnega reševanja jugoslovanske krize ter podpiranjem mednarodne skupnosti in njenih pobud glede umirjanja zavrelih razmer na tem delu Balkana. V zadnjem času Drašković celo izstopa s svojimi povabili Evropi, naj "pride" v Srbijo, toda naj gre tudi Srbija v Evropo.

Kako iskrena je ta Draškovićeva sprememba in evolucija njegovega SPO, je mogoče samo uganiti. Menim, da je celotna "izdelava" tega gibanja od spodaj navzgor do vrha, z vsemi tradicionalnimi vrednotami, na katere se sklicujejo Drašković in drugi, lažno "evropska", ali celo protievropska, in to bolj nezavedno, kot pa premišljeno.

Zdi se, da je Draškovićeva logika, če upoštevamo vso neobičajno uprtost v Miloševića, "evropska" samo zaradi razsute politične konkurence, in ne zaradi res-

⁹ Prej je poudarjal "domačinsko Srbijo", sedaj pa vse pogosteje govori o "demokratični Srbiji", ki jo baje on politično predstavlja.

nične evropske usmeritve. Ta se kaže v naslednjem pravilu: Vuk Drašković je "proti" nečemu že samo zato, če je Slobodan Milošević po kakšnem naključju "za" to.

Toda to, kar nedvomno velja, je, da je Draškovićevo obrat k nasprotovanju vojni med samo vojno v mnogočem prispeval k zmanjšanju vojne napetosti tu v Srbiji in vplival na zmanjšanje ali zmanjšanje podpore vojni preko Drine in Save ter prispeval k nekakšnemu "kršenju programa" Miloševića v njegovih vojaških ambicijah.

Takšna politika Vuka Draškovića in njegovega SPO-ja, t.j. biti najprej za vojno, potem pa za mir, je, kot se zdi, povzročila ogromne težave med njegovimi potencialnimi volilci. Nobenega dvoma ni, da sta Drašković in SPO s tem izgubila podporo med vojaško razpoloženimi volilci, nista pa je v zadostni meri pridobila v vrstah mirovno razpoloženega dela volilnega telesa.

Srbska radikalna stranka (SRS)

Srbska radikalna stranka je opozicijska stranka, ki je v nekem daljšem razdobju, medtem ko je Milošević vodil vojno, dajala polno podporo srbskim socialistom v tem pogledu. Čeprav ni imela ministrov, pa je skupaj s socialisti nastopala v republiškem in zveznem parlamentu pri oblikovanju strukture in značaja oblasti, ki je objektivno ustrezala Miloševiću in njegovi SPS.

Prav zato je Milošević uspel s pomočjo radikalcev "popraviti" svojo največjo kadrovsko napako in je zrušil Milana Panića s položaja predsednika zvezne vlade, ki ga je samo pred enim letom pripeljal iz Združenih držav Amerike in predlagal za prvega ministra "tretje Jugoslavije".¹⁰

Milošević je na to tudi blagohotno izjavil, da mu je Vojislav Šešelj, sicer vodja te stranke, najbolj všeč v opoziciji. Kar se tiče bližine in povezanosti samega Šešlja in njegovih radikalov z Miloševićevimi socialisti v vojnem času je to potrebno razumeti z vdanostjo njihovim vojnim ciljem.

Dokler je bil Milošević za vojno opcijo, je Šešelj predstavljal njegovo največjo – kakšen paradoks – podporo v opoziciji. To je tudi sam Šešelj večkrat poudaril: dokler bo Milošević branil interese srbskega naroda preko Drine in Save (najbolje se jih brani z vojno in v vojni), toliko časa ga bodo srbski radikalci podpirali.

Razkol je nastal, ko je Milošević napravil znameniti preobrat v odnosu do vojne na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini s tem, da je sprejel sodelovanje z mednarodno skupnostjo. Sedaj je Šešelj njegov najglasnejši nasprotnik v Srbiji.¹¹ Samo upadanje splošne volje naroda za vojaške rešitve ga varuje pred Šešljem, kot tudi samega Šešlja do neke mere "krha" v vseh njegovih nacionalnih in socialnih nesmislih.

Potrebno je pričakovati, da bo volilna moč stranke srbskih radikalcev v prihodnje slabela v skladu s pacifikacijo vojnega žarišča v Bosni in Hercegovini.

¹⁰ Milan Panić je ameriški podjetnik srbskega porekla, ki je zapustil Jugoslavijo v 60. letih. Celo za ameriške razmere je bogat človek. V Beogradu upravlja ICN "Galeniko", v kateri ima največji delež. Težko je reči, zakaj se je za to odločil. V vsakem primeru pa ne smemo pozabiti na njegove politične ambicije.

¹¹ Milošević je potem svojega najljubšega opozicionarja poslal v zapor, in to dvakrat. Med drugim tudi zaradi pravega terorja, ki so ga on in njegovi radikalni poslanci izvajali v Zvezni skupščini.

ni, vendar pa to ne pomeni, da ne bo težila k njegovi nadomestitvi s svojo socialno demagogijo, ki bo našla svoje mesto v državi ob umikanju iz vojne z vsemi njenimi gospodarskimi, strukturnimi in razvojnimi težavami, siromaštvom in nezadovoljstvom njenih državljanov.

Toliko bolj, ker izvira iz radikalizma in je zato vseeno, ali bo dobil ustrezno in potrebno usmeritev v nacionalnem ali v socialnem pogledu. Strankina kritika obstoječih razmer v Srbiji s socialnega vidika bo v predvolilni dejavnosti vodena z jasno tezo o Miloševiću "narodni izdaji", s tem pa bo volilcem ponujeno popravljanje "napake" z namenom izboljšanja njihovega socialnega položaja.

Sam Šešelj in njegovi radikali niso fašisti, čeprav so najbližji določenemu pojmovanju fašizma Srednje Evrope: brezideološkemu nasilju v duhovnem in fizičnem smislu, poenostavljenemu pojmovanju družbe, ki ni več niti socialistična niti meščanska, tradicionalističnemu populizmu in (proti)komunistični kolektivnosti; tragičnemu položaju "malega človeka", od katerega so pričakovana "herojska dejanja" zaradi reševanja lastnega naroda...

Farsično obnavljanje Šešeljevih radikalcev danes, sedem desetletij po smrti Nikole Pašića, ko so radikali že pred koncem njegovega življenja doživeli politični in moralni polom, kaže samo, kolikšna je politična kriza današnje Srbije.

Demokratska stranka (DS)

Demokratska stranka je nastala na pobudo neke skupine političnih intelektualcev. Čeprav so bila pričakovanja od nje velika v času obnove pluralističnega življenja in večstrankarskega sistema, ko je bil pričakovan razumen pristop k razpletu jugoslovanske krize, pa tudi ta stranka ni ohranila svojega meščanskega profila, ki ga je obljubljala in na katerega se je programsko sklicevala.

Popolni razhod njenih tvorcev, pogojen z različnimi narodnimi in političnimi pristopi, je povzročil na eni strani nastanek, poleg Demokratske stranke, še treh novih strank (!):

Srbske liberalne stranke, nekakšne povsem minorne skupine, ki jo vodita Nikola Milošević in Kosta Čavoški, *Demokratske stranke Srbije*, ki jo vodi Vojislav Koštunica; in *Demokratičnega centra*, nekakšnega nestranskarskega "sklada" za propagiranje demokracije in z izobraževalnimi programi, ki ga upravlja prvi, sedaj že bivši, predsednik Demokratske stranke - Dragoljub Mićunović.

Zadnje informacije govorijo o tem, da se je Mićunović vendarle odločil, da bo ustanovil novo stranko poleg Demokratičnega centra s "centristično" usmeritvijo. Demokratsko stranko po razhodu večine njenih ustanoviteljev še naprej vodi Zoran Djindjić, zadnji od njenih ustanoviteljev, poleg Gojka Djoga, znanega srbskega nacionalista, sicer po poreklu iz Hercegovine.

Stranka je po tem "tavala" med svojo opozicijsko vlogo in ponujanjem Miloševiću pri oblikovanju vlade z Djindjićevo pretenzijo na mesto njenega predsednika, toda vedno z naslonitvijo na nacionalistično razpoloženje. Ker s tem ni uspela, se je obrnila proti Miloševiću in zahtevala njegov odstop. V ta namen je stranka organizirala tudi množično zbiranje potrebnih podpisov za njegov odpoklic, vendar pa ni zbrala potrebno število podpisov.

V tem času je prišlo tudi do močnejšega nagibanja k vodstvu Republike srske na Palah - Radovanu Karadžiću, Momčilu Krajišniku in drugim, pri čemer DS podpira njihove zahteve po razdelitvi Bosne in Hercegovine, s tem pa vstopa tudi v ostro soočenje z Miloševićem, ki je že začel s preobratom do Bosne in Hercegovine v skladu s pritiski mednarodne skupnosti.

Obstajajo domneve, da je Djindjić s Karadžićem koval načrte, kako bi "spametoval" Srbijo, da bi nadaljevala z vojaško pomočjo bosanskim Srbom. S tem namenom so bili baje izoblikovani načrti, da se Pale "preselijo" v Beograd, metaforično povedano, s ciljem, da se uspešno zaključi borba srbskega naroda v Bosni. Prva žrtev je bil, razumljivo glede na takšne načrte, sam Slobodan Milošević. Čeprav takšne zgodbe zvenijo fantastično, pa imajo nekakšno "podlago", če upoštevamo do neke mere avanturistično naravo Zorana Djindjića, sicer frankfurtskega filozofskega učenca, ki je branil svojo doktorsko tezo pri Jurgenu Habermasu. To potrjujejo tudi govorice, da Karadžić financira Demokratsko stranko in njeno dejavnost proti Slobodanu Miloševiću ter da sam Djindjić ta sredstva v največji meri pretaka v lastni žep.

Iz kakršnih koli razlogov že, Djindjić se je nedvomno politično zavzel z vso močjo za Karadžića. Po Beogradu še sedaj krožijo zgodbe, da je v znak podpore palskemu vodstvu "pekel vola" s Karadžićem v času najavljenih zračnih napadov sil NATA po položajih bosanskih Srbov.

Po Daytonskem sporazumu je Djindjić postopoma zmanjšal in zavrl svojo bojovito podporo Srbom preko Drine. Ker je po svoji naravi nagnjen k omahljivosti in nestalnosti, se ni potrebno čuditi niti temu njegovemu naj-novejšemu "lupingu". Na zadnjem mitingu je skupaj z Vukom Draškovićem in Vesno Pešić, prvakinjo Meščanske zveze, nastopil z drugačno vrsto kritike Miloševića. Namesto dosedanje - v znak podpore Karadžiću - sedaj to dela v imenu Evrope!?

Demokratska stranka Srbije (DSS)

Demokratska stranka Srbije z Vojislavom Koštunico na čelu je stranka načelno četniške pozicije in tradicionalnega monarhičnega (karadjordjevičevskega) nacionalizma. To je tudi najmočnejša strankarska skupina, ki je nastala z "razcepitvijo" Demokratske stranke, kajti uspela je postati parlamentarna.

Vojislav Koštunica je najbrž eden od redkih strankarskih vodij, ki nikdar ni bil član KP/SKJ. Odtod tudi njegov protikomunizem nacionalističnega izvora, za katerega ima tu spoštovanje, če že ne samo zaradi tega, pa vsaj zaradi njegove vztrajnosti in odločnosti pri tem.

Dolgo in lahko bi rekli tudi uspešno je skrival svoj pritajeni nacionalizem z demokratično frazeologijo v času kritike enostrankarskega monopola Zveze komunistov. Njegov primer, kot tudi nekateri drugi, samo kaže, da je zavze-manje za demokratizacijo v Srbiji funkcionalno glede na potrebo odprtega legaliziranja in legitimiranja nacionalizma.

Koštunica je eden od največjih kritikov Miloševića s protikomunističnega izhodišča zaradi zapuščanja bosanskih Srbov pred že skoraj uresničenim ciljem razdelitve Bosne in Hercegovine. Vendar se ne izpostavlja samo s tovrstno do-

mačo kritiko. Nič manj ne izziva z različnimi komentarji, ko na vsaki strankarski tiskovni konferenci kritizira politične in druge korake mednarodne skupnosti do Bosne in Hercegovine.

Košunica se še ni izjasnil o razmerah v Bosni in Hercegovini po prihodu IFORJA in vseh težnjah in poskusih mednarodne skupnosti po ohranitvi enotne Bosne in Hercegovine, čeprav so vidni tudi namigi v tej smeri. V vsakem primeru bo on, volilno gledano, eden od, če že ne izjemno močnih, pa zagotovo najbolj načelnih Miloševićevih nasprotnikov na volitvah. Kajti njegov nacionalizem ni sredstvo oblasti ali samo sredstvo v borbi za oblast, ampak sam cilj – stanje oblasti!

Državljanska zveza Srbije (GS)

Državljanska zveza Srbije je ena od manjših strank, toda stranka, ki je ves čas od začetka jugoslovanske krize, mednacionalnih konfliktov in vojne na prostoru bivše Jugoslavije uspela ohraniti politično dostojanstvo določene skupine civilno usmerjenih in mirovno razporejenih ljudi – izpostavljenih posameznikov in skupin.

Nastala je ob razpadu *Markovićevih* reformistov s priključitvijo tistega dela bivših komunistov, ki so ostali privrženi stališču Jugoslavije in enakopravnosti njenih narodov in republik, kasneje po njenem razpadu pa so vztrajali na dobrososedskih odnosih in normalizaciji odnosov med novonastalimi državami kot tudi z vstopom enega dela srbske državljanske, nenacionalistične inteligence. Ta stranka je bila edina prava opozicija Miloševićevemu protidemokratskemu, velikosrbskemu in vojnemu režimu.

Če je mednarodna skupnost s svojimi pobudami – od začetka konflikta in vojne v bivši Jugoslaviji – potrjevala določeno demokratično politično identiteto na tem prostoru, potem je bila to ta stranka ali drugače povedano: to je bila stranka, ki je bila "daytonska" že vrsto let pred Daytonom! Odtod tudi neke vrste politična nepravilnost, ko gre za to stranko po Daytonu. Milošević je dobil mandat za podpis Daytonskega sporazuma in vso podporo v njegovem uresničevanju.

Razumljivo je, da je bila to predvsem posledica določenega premika v političnem razumu samega srbskega naroda. Srbi rajši sprejmejo "tujo" politiko, zlasti če so v to prisiljeni, kot pa da bi to isto politiko sprejeli kot svoj avtentični izraz, ki so ga že izoblikovali in razvili vidni politični posamezniki v njegovih vrstah.

Državljanska zveza Srbije je bila nosilec vrste dejavnosti, protivojnih in mirovnih, v celotnem obdobju konfliktov v bivši Jugoslaviji. Njeno delo je spremljala vrsta civilnih društev, združenj in skupin. Znana je bila po številnih pobudah na notranji in zunanji ravni. V zadnjem času so bile dejavnosti v zvezi z Bosno v središču celotnega delovanja te stranke. Predsednica Državljanske zveze Srbije, Vesna Pešić, je nosilka ameriške nagrade za demokracijo.

Na žalost pa se tudi ta stranka ni mogla izogniti notranjim konfliktom in lastnim cepitvam. Ves čas od ustanovitve do danes je, kot se zdi, uspešno kljubovala temu, toda prav v času, ko je mednarodna skupnost dala na nek način podporo tej stranki, je prišlo do notranjih konfliktov, ki so naleteli na pravo razočaranje pri njenih pristaših.

Ta stranka je namreč šele na zadnjih volitvah postala parlamentarna, in to zahvaljujoč temu, da je šla na volitve skupaj z Vukom Draškovićem. Prve kritike tako notranje kot zunanje narave za "zvezo z nacionalisti" so se začele pojavljati že tedaj, čeprav se je tudi sam Vuk Drašković začel v veliki meri spreminjati in "podržavljati".

Kritike so se posebej aktualizirale po najavi novih volitev. Dilema, okrog katere so se soočili "državljeni Srbije", je, ali naj gredo na volitve s skupno opozicijsko listo ali ne. Znotrajstrankarska skupina, ki jo vodi Vesna Pešić, se je zavzemala za skupno listo in čvrsto povezanost z Vukom Draškovićem, medtem ko je druga skupina z Žarkom Koračem na čelu, znanim univerzitetnim profesorjem psihologije, sicer podpredsednikom stranke, temu nasprotovala in branila "čistost" protinacionalističnega položaja stranke ne glede na to, da se je Vuk Drašković spremenil in postal sedaj največji zagovornik "prihoda" Evrope v Srbijo in "odhoda" Srbije v Evropo.

Zdi se, da Koračeva skupina nikakor ne more pozabiti Draškoviću njegovega začetnega zavzemanja za Veliko Srbijo, kar je lahko Miloševića samo dodatno opogumilo za vojno. Draškovićeva želja, da se sedaj močneje poveže z Državljansko zvezo Srbije, pa ni nič drugega kot nakup vstopnice za novi čas – protinacionalistični in miroljubni, evropski in demokratični. Pešićeva prav tako spoznava, da lahko zveza z Draškovićem samo okrepi Državljansko zvezo Srbije in ji zagotovi kontinuiteto parlamentarne stranke na najavljenih volitvah.

Korač in njegovi pristaši so zavrnilo takšno "prodajo" stranke in njenega ugleda. Zavzemajo se za samostojni nastop na volitvah in šele potem so pripravljeni razmišljati o povolilnih zvezah in koalicijah okrog morebitnega oblikovanja vlade.

S temi razlikami so tudi nastopili na skupščini stranke, ki je potekala pred določenim časom in na kateri so bili pristaši Žarka Korača popolnoma poraženi, sam Korač pa je odstopil od kandidature za predsednika stranke. Pešićeva je dobila nov mandat za vodenje stranke in popolnoma svobodne roke glede volilnih povezav in zvez.

Pa vendar se postavlja vprašanje, ki ostaja še naprej aktualno: ali se namreč lahko porazi Miloševića brez združitve celotne opozicije? Opozicije? Tudi tistega njenega največjega nacionalističnega dela? Kot je npr. Zoran Djindjić, ki je še do včeraj podpiral Radovana Karadžića. Ali opozicije, ki jo tvorijo sicer že spreobrnjeni dovčerajšnji nacionalisti, kot je Vuk Drašković.

Povsem jasno je, da brez takšne združitve ni možnosti, da bi opozicija končno lahko premagala Miloševića in njegovo SPS, kot je še bolj jasno, da Milošević lahko zmaga na teh volitvah tudi navkljub opozicijski združitvi in še zlasti v primeru razcepljenosti opozicije.

Končno, ali je smiselno nastopiti proti Miloševiću tudi z nacionalisti ali bivšimi nacionalisti v času, ko je Milošević zadal največji udarec nacionalistom v Srbiji s sprejetjem in podpisom mirovnega sporazuma o Bosni? Ali se ne bodo s tem, v primeru volilne zmage takšne nacionalistične ali prikrito nacionalistične opozicije, izpostavili nevarnosti obnovitve konfliktov v Bosni in Hercegovini in drugje?

Kaj izbirati in izbrati: Miloševića, ki je za mir v Bosni in Hercegovini, navkljub njegovi notranji protidemokratski usmeritvi v Srbiji, ali opozicijo, ki ponuja notranjo demokratizacijo Srbije z vsem njenim nacionalističnim nezadovoljstvom ob sklenjenem miru v Bosni in Hercegovini? Da ne bi prišlo spet do novih težav: da se ne bi preko "demokracije" v Srbiji ponovno zapletli v vojno v Bosni in Hercegovini!

Ob tem vprašanju je prišlo do razkola v Državljanski zvezi Srbije. Ob tem vprašanju se bodo ob koncu leta razdelili tudi državljani Srbije ob odhodu na volitve.

Demokratski center (DC)

Demokratski center je stranka bivšega predsednika Demokratske stranke Dragoljuba Mićunovića, ki je nastala šele v teh tednih. Sicer ni vredna posebne pozornosti niti zaradi vpliva niti zaradi svoje moči, ki je nima, če ne bi šlo za stranko, ki najavlja svoj "centralizem" ali zavzemanje položaja demokratskega centra v političnem prostoru, v katerem prevladuje pravi politični kaos.

Mićunović je po svojem političnem in nacionalnem zlomu v Demokratski stranki ostal brez stranke, čeprav je imel določen osebni ugled, ki je izhajal bolj iz njegovega formalnega proforsorskega položaja in v zadnjem času edukativno-političnih nastopov tega nekdanjega "praksisovskega" privrženca.¹²

Mićunović je žrtev svojega koketiranja z nacionalisti v Demokratski stranki. Čeprav je kazalo, da se osvobaja nacionalistov, s tem ko so sami odhajali iz stranke in ustanavljali nove in "svoje", pa je Mićunović povzročal nezadovoljstvo v nacionalistično razpoloženih delih članstva stranke, kar je kasneje izkoristil Zoran Djindjić, da bi ga končno odstranil z vrha.

Niti sam se ni mogel upreti nacionalizmu med vojno, tako da je postal znan po svojih izjavah, kot so npr.: "vojno je treba osmisliti"(!), ali "Srbom ni bilo treba streljati na Maslenski most, ampak poleg njega"(!?) itd. Razen tega se je kot predsednik Demokratske stranke zavzemal tudi za kandidiranje Tomislava Karadževića na prvih predsedniških volitvah v Srbiji!

Znan je tudi po osebnem in političnem prijateljstvu s svojim profesorjem Ljubomirjem Tadićem, sicer pravim srbskim nacionalistom v tej vojni, in Dobrico Čosićem. Lahko bi rekli, da je politiko žrtvoval tem svojim prijateljstvom, ker se ni znal pravočasno distancirati od njih.

Neko obdobje je stal ob strani in čakal, da se bo mogoče kaj spremenilo v stranki, da bi se ponovno vrnil na čelo stranke, toda ko je videl, da je Djindjić močno "zajahal" stranko in da od tega ne bo nič, se je odločil, da bo ustanovil nestrankarski Demokratski center z izobraževalnimi demokratskimi programskimi vsebinami.

¹² Mićunović je pripadal znani levo usmerjeni filozofski skupini "Praxis", ki je prišla v 70. letih v spor z Zvezo komunistov Jugoslavije; na zahtevo Josipa Broza Tita in Edvarda Kardelja so bili vsi pripadniki te skupine, sicer profesorji in asistenti beograjske univerze, odstranjeni od pouka zaradi moralno-politične oporečnosti.

In glej čudo! To, kar naj bi delal v Demokratski stranki, je sedaj povsem uspešno začel delati v Demokratičnem centru – demokratičnem skladu. Organiziral je dejavnosti Demokratičnega centra, t.j. razširjanje in popularizacijo demokracije, kar je bilo dobro sprejeto doma in podprto v tujini.

V teh dneh je končno pristopil tudi k oblikovanju stranke z istim imenom. Njegove ambicije so, da bi združil, povezal stranke s centristično usmeritvijo. V ta namen sodeluje z *Demokratično stranko reform* iz Vojvodine in nekaterimi drugimi manjšimi strankami.

Mičunović ni in ne bo kakšna močnejša politična ali volilna sila. Toda zahvaljujoč svojemu vedremu vedenju, kozerskim nastopom in prijetnemu videzu kot tudi modremu ravnanju po osebnem brodolomu v Demokratski stranki, bi bil lahko eden od dejavnikov "normalizacije" države v povojnem obdobju.

Stranke oblasti

Nova demokracija (ND)

Nova demokracija je majhna stranka z velikimi ambicijami. To stranko vodi nekdanji Miloševićev podpredsednik vlade *Dušan Mihajlović*. Mihajlović je prišel iz Valjeva, kjer je bil predsednik občine, da bi se postopoma na nekakšen poseben način povzpental v uradni strukturi oblasti, kasneje pa je ustanovil "samostojno" stranko.

Pravijo, da je bil kot predsednik občine med boljšimi v Srbiji. Človek s praktičnim duhom in dejavnostjo je pustil v Valjevu vidne sledove in so si ga občani zapomnili. Sicer pa je svojo kariero začel v Službi državne varnosti (SDV), kar ga spremlja vse do danes v dobrem in slabem pomenu. Z mesta podpredsednika srbske vlade (tedanjega RIS-a) je odstopil, kar se je imelo tedaj za nekakšen znak političnega ločevanja od Miloševića. Toda vse kaže, da je bilo to narejeno v dogovoru z Miloševićem.

Miloševićeva volilna moč namreč ni sestavljena samo iz pomanjkljivosti njegove glavne opozicije, pač pa tudi iz takšnih strank, kot je Mihajlovićeva. Nova demokracija, ki je satelitskega značaja: javno niso za Miloševića, toda obenem delajo vse v njegovo korist. Njihova naloga je, da zbirajo tiste volilne glasove, ki jih niti Milošević niti opozicija ne morejo dobiti, ki pa se kasneje po volitvah preusmerjajo v korist SPS in Miloševića.

To "veščino" je Mihajlović zelo brutalno izpeljal na zadnjih volitvah, ko je nastopil skupaj z Vukom Draškovićem, da bi potem podaril Miloševiću tisti jeziček večine, ki je ta ni imel za samostojno sestavo vlade, kar je tu spremljal velik hrup in ne preveč dobre moralne ocene Mihajlovića in njegove Nove demokracije.

Občasno Milošević in Mihajlović javno izražata svoje medsebojne simpatije. Tako je bilo, npr. ob priložnosti enega od zadnjih praznikov na TV, objavljeno, da je predsednik Republike sprejel delegacijo Nove demokracije z Dušanom Mihajlovićem na čelu, ki mu je ob tej priložnosti izrekla čestitke. Toda to je samo ena od zuanjih manifestacij tovrstne povezanosti.

Sicer pa je imel Mihajlović, ki vodi svojo stranko kot nekakšno vrsto podjetja¹³, največjo "korist" od Miloševićevega režima. Javna skrivnost je, da je on tudi vojni dobičkar, kajti bil je pooblaščen in privilegiran v svojih poslovnih zvezah ves čas, ko so veljale gospodarske sankcije.

Praktičen, z dobrimi zvezami v poslovnih krogih, pripravljen na razne povezave, koalicije in mešetarjenja, je Dušan Mihajlović pogosto ustvarjal vtis "dobrega gospodarja", kar kot prava vaba naleti na politične simpatije v javnosti, pa tudi pri delu mladine, ki je željna poslov, uspehov in promocije. Razumljivo je, da gre za nek pravzaprav lažen vtis, toda ta vtis ima svojo politično in poslovno-prodajno vrednost.

Tudi s političnega vidika niso njegove pobude brez odmeva. Bil je eden od prvih vodij iz opozicije, ki je podprl Miloševićev mirovni preobrat. Vse do tedaj je bil tiho ali pa je podpiral Miloševićovo vojaško usmeritev, čeprav ne bi mogli reči, da se je v tem posebej izpostavljala - niti on niti njegovi prvi politični ljudje.

Razen tega je nedavno sprožil pobudo, da se SRJ vključil v "Partnerstvo za mir", kar so tu sprejeli s presenečenjem zlasti tisti, ki ne vedo, da on ne trdi ničesar, o čemer se ne bi že prej dogovorili z Miloševićem, tako da je Mihajlović uporabljen pri tem kot nekakšen "preizkusni balon".

Mihajlović je tip političnega mešetarja, ki poskuša iz tega narediti resno stvar in ustrezen položaj: tako svoj kot svoje stranke, kar mu v nekaterih primerih tudi uspeva, pri čemer ustvarja videz politično-modernizirajočih namenov.

Nobenega dvoma ni, da bo tudi na naslednjih volitvah igral "samostojno" vlogo - "proti" Miloševiću, dejansko pa v njegovo korist.¹⁴

Jugoslovanska združena levica (JUL)

Jugoslovanska združena levica je bolj znana po tem, da jo vodi soproga predsednika Miloševića, kot pa sama po sebi. Kot v SPS tudi tu njen vodilni del sestavljajo ljudje iz bivše Zveze komunistov, zlasti tisti, ki so podprli Miloševića pri njegovem nacionalističnem vzponu na Kosovu in potem na Osmi seji CK ZKS.

S tega vidika ni razlik med SPS-jem in JUL-om. Gre za dve stranki z eno in isto politično voljo v Srbiji. Medtem ko Jugoslovanska združena levica izraža notranjo interesno razsežnost starega kompartijskega birokratizma, pa je Socialistična stranka Srbije zunanji podaljšek tega birokratizma v obliki velikosrbskega nacionalizma, agresivnosti in imperializma. Na ta način se obe stranki med seboj zelo dobro dopolnjujeta, poleg zakonske enotnosti (S. Milošević - M. Marković), kar ju ohranja v istem bloku, ki ni pretkan samo s formalnimi vezmi.

V primerjavi s Socialistično stranko Srbije, ki je nacionalistično izvažala srbski retrogradni kompartijski birokratizem z grožnjami, mitingi resnice in vojno

¹³ Stranka je ustanovila vrsto partijskih podjetij po Srbiji in sedaj tudi v Vojvodini. To samo potrjuje Mihajlovićevo pojmovanje, da gre za politika (oblast) in denar skupaj.

¹⁴ Od same ustanovitve stranke je Mihajlović delal prave politične slalome: od Miloševića do Miloševića (!), ali točneje od Miloševićevega podpredsednika vlade preko Dobrice Čosića, ki je bil "boter" stranke in ji je dal tudi ime, do Matije Bečkovića in naprej Vuka Draškovića in Zorana Djindjića, do - spet, Slobodana Miloševića.

kot načinom za obvladovanje Jugoslavije, so se pripadniki današnje Jugoslovanske združene levice po prvem obdobju, ko so prek *Zveze komunistov – Gibanja za Jugoslavijo*, ki je sedaj kolektivni član Jugoslovanske združene levice, oboroževali in sodelovali v vstaji srbskega naroda na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini, prvi začeli vračati k starim jugoslovanskim stališčem ("bratstvo in enotnost"), ki jih je izdal prav Milošević!?

To je lahko imelo samo dvojne posledice. Nesrbski narodi, zlasti tisti, ki so bili žrtve nacionalistične politike iz Beograda, so to sprejeli s zgražanjem in užaljenostjo, kar je bilo pričakovano, srbski narod, ki se je že globoko pogreznil v nacionalistični podpori Miloševiću in svojim nacionalističnim strankam, pa je Jugoslovansko združeno levico pričakal kot izdajalski dejavnik v pogojih vsesplošne vojne evforije, ko je šlo bosanskim in hrvaškim Srbom dobro na frontah, toda tudi kot stranko, ki vrača srbski narod v obdobje titoizma in tistega časa, ki ga imajo tu za povzročitelja vseh njegovih omenjenih težav.

Razumljivo je, da se takšna usmeritev Jugoslovanske združene levice ni proslavila. Še manj je bilo to mogoče pričakovati potem, ko je Mirjana Marković začela fantazirati o vzpostavljanju nekakšnih balkanskih federacij in konfederacij, obnavljanju jugoslovanskega prostora in reintegraciji tega dela Balkana, pa tudi širše. "Če Jugoslavija ni uspela, kako bo po vsem tem uspela nekakšna balkanska skupnost", je bil najpogostejši komentar, ki ga je bilo mogoče slišati ob takšnih nebuloznih idejah.

Nobenega dvoma ni, da je Jugoslovanska združena levica druga stran Socialistične stranke Srbije in da jo je kot tako potrebno tudi obravnavati. Gre za eno politiko z dvema strankama. Kajti, če ne uspejo preko ene, potem morajo uspeti preko druge, to je razmišljanje zakonskega para Milošević-Marković. Tako tu tudi sprejemajo Jugoslovansko združeno levico – kot rezervno politiko Miloševićeve Socialistične stranke Srbije.

O tem najbolje priča tudi povečanje pomena te stranke, ki poskuša sedaj dobiti čim več zaupanja med nesrbskimi narodi v Srbiji. Takšna politika Jugoslovanske združene levice, ki želi v vrstah nesrbskih narodov marginalizirati njihove nacionalne stranke tako, da bi jih nadomestila sama Jugoslovanska združena levica, Srbom pa pustiti Socialistično stranko Srbije, ki naj vodi narodno politiko, še ni bila razumljena na ustrezen način.

Kar pa se tiče nujnega izvajanja prehodne politike, je Jugoslovanska združena levica nekakšna konzervativna mešanica med klasičnimi komunističnimi vsebinami iz preteklosti in "humanizmom", ki ga izvaja kot kritiko stanja, problemov in rezultatov prehoda v državah vzhodne Evrope in bivše Sovjetske zveze kot tudi birokratskega idealizma.

Od tod tudi nasprotovanje privatizaciji v imenu domnevne skrbi za "majhnega človeka", da ne bo oropan(!?), pri tem pa se Jugoslovanska združena levica ne obrača k dejstvu, da je Milošević s svojo dosedanjo politiko uničil gospodarsko lastnino ter da hkrati med skrbniki za "majhnega človeka" v Jugoslovanski združeni levici najdemo skupino mogoče najbogatejših ljudi v tej državi.

Menimo, da Jugoslovanska združena levica ne bo šla v volilno koalicijo s Socialistično stranko Srbije, čeprav se ve, da je tudi brez te koalicije njuna povezanost mnogo globlja kot si je mogoče zamisliti.

Socialistična stranka Srbije (SPS)

Na svojem pravkar zaključenem kongresu je Socialistična stranka Srbije nastopila z novim programom: "Srbija 2000 - korak v novo stoletje".

Gre za programski dokument, ki se sklicuje na demokratično, svobodno, materialno in duhovno bogato družbo, zasnovano na enakopravnosti ljudi, socialni pravičnosti, človekovem dostojanstvu, solidarnosti in vladavini miru med narodi in državami. S tem se socialisti, kot pravijo sami, opredeljujejo za "demokratični socializem" ter poudarjajo, da je Srbija na vseh dosedanjih volitvah "izbrala program levece".¹⁵

Seveda takšne formulacije, tudi če niso problematične na prvi pogled, ne pomenijo nič, ko gre za dejansko politiko te stranke. V njih lahko prepoznamo tudi nekatere vsebine, s katerimi sta Milošević in Socialistična stranka Srbije nastopila tudi na prvih volitvah, pa niso preprečile začetka vojne.

Potrebno je namreč poudariti, da Socialistična stranka Srbije ne usmerja večje pozornosti na načela, tudi lastna. Kakovostno nov položaj pa se kaže v dejstvu, da se Socialistična stranka Srbije vrača k nekaterim načelom, ki jih je samo grobo poteptala pred petimi leti, kar je posledica poraza takšne nenačelne politike, ne pa da bi danes kaj bolj upoštevali načela srbskih socialistov.

V vsakem primeru moramo poudariti, da moč Socialistične stranke Srbije danes izhaja iz političnega preobrata, ki pa je bil izsiljen iz notranjih potreb in mednarodnega pritiska, ne pa kot rezultat nekakšne zavestne usmeritve. To, kar v vsem tem prizadeva Socialistično stranko Srbije, ko gre za razpoloženje ljudstva in celotnega volilnega telesa, je nedvomno potreba, da se tudi v vrstah stranke in samega naroda vse, kar se je dogajalo na prostoru bivše Jugoslavije, čim prej pozabi.

Želja po samopozabi ne glede na razloge, iz katerih izhaja, nima nič manj podpore, kot jo je imela ta stranka na začetku vojne. Iz tega razloga se zdi, da bo Socialistična stranka Srbije ostala tudi po teh najavljenih volitvah vodilna in vladajoča stranka v Srbiji.

Vendar pa s to stranko ostaja dolgoročna težava, ki se kaže v tem, da bo tudi po sprejetju miru v Bosni in Hercegovini, v kar je bila prisiljena, povzročala in povzročila nov položaj (pred izbruhom) v sami Srbiji: v socialnem in mednarodnem smislu. Toda v tem je ključno vprašanje, koliko je vse to manj problem ene stranke, ki ni bila vsiljena z nevolilno voljo, kot pa samega naroda (ljudstva), ki ji je dal tako izvenvolilno kot volilno podporo.

¹⁵ Primerjaj: Programski dokument "Srbija 2000 - korak v novo stoletje", Politika 4.03.1996.

Kaj bo z Miloševićem?

Sedanjest in prihodnost Socialistične stranke Srbije je močno povezana z usodo Slobodana Miloševića. Ne glede na njegov možni odhod v Haag, o čemer se tu vse več govori, pa se zastavlja tudi vprašanje njegove ohranitve na oblasti za vso Srbijo.

Ker je svoj prvi predsedniški mandat¹⁶ skrajšal svojevoljno, ko je šel na druge predsedniške volitve, se postavlja tudi vprašanje, kaj bo z njim po izteku drugega mandata.

Po nekaterih razlagah moramo pričakovati, da se bo usmeril k okrepitvi Jugoslovanske federacije in ustavne funkcije predsednika ZR Jugoslavije, ki je bila do sedaj bolj ceremonialne narave, s čimer pa se Miloševićevo oblastništvo in vladoželjnost ne bosta mogli zadovoljiti in pomiriti, in drugič, da se bo prej zatekel k dokazovanju, da svoj prvi predsedniški mandat ni "porabil" do konca, kar vse lahko izzove ustavno krizo v državi.

Prvič, ker bo težko uspel doseči privolitev Črnogorcev za spremembo ustave z vgraditvijo vloge "močnega predsednika", kot je to v srbski ustavi, in drugič, vsak poskus, da bi se obdržal v Srbiji z "vrnitvijo" k prvemu in "neporabljenemu" mandatu, bi lahko izzval velike politične nemire s strani opozicije.¹⁷

488

Splošna napoved volilnih rezultatov

Obstajajo najmanj trije razlogi, ki potrjujejo mojo splošno napoved, pa čeprav se kaže v tem trenutku prezigodnja, t.j. da bodo tudi na naslednjih volitvah zmagali srbski socialisti.

Prvi je tradicionalni razlog, govori pa nam o tem, da v Srbiji praviloma na volitvah zmaguje oblast, ki je organizirana kot stranka! Drugačna pot – od stranke do oblasti ne samo da je pomanjkljiva in nezadostna v srbski politični zgodovini, pač pa je povezana tudi s problemom, da je oblast neločljiva od ene stranke, vladajoče ali vodilne.

Drugi razlog je, da je Socialistična stranka Srbije dosegla takšno istovetnost z volilnim telesom glede politike vojne na ozemlju bivše Jugoslavije, da bi volilno ločevanje od nje sedaj, ko je mir njena zadnja možnost, pomenilo priznanje neke popolnoma zgrešene politike, za kar srbski narod nima niti moči niti volje, da jo sprejme kot takšno in da se s tem izpostavi nekakšnemu samokaznovanju.

In tretji razlog je, da so pomanjkljivosti opozicije tako velike, da se ta ni mogla upreti vstopu v vojno in nuditi odpor njenemu vodenju, tako da je sledila

¹⁶ Mandat predsednika Republike Srbije je ustavno omejen na 5 let in je lahko ponovljen samo enkrat.

¹⁷ Obstaja še tretja možnost. Ker po ustavi Republike Srbije nihče nima več kot dvakrat možnost biti izvoljen za predsednika Republike, lahko Milošević sproži spremembo ustave, za kar pa potrebuje ali dvotretjinsko večino v parlamentu, ki je nima, ali pa jo da na referendum, kjer mora dobiti polovico plus en glas od celotnega volilnega telesa. Tako eno kot drugo je težko uresničljivo, posebno v razmerah, ki bi nastopile glede na njegove neposredne in odprte oblastniške ambicije.

Socialistični stranki Srbije v tej vojni, zamudila pa je tudi pri podpori miru, ko ga je Milošević že dosegel v Daytonu in Parizu!

Razen tega je s stališča sprejetih mirovni obveznosti v Daytonu in Parizu, kar je podpisal Milošević, sedaj najbrž kot nikdar v srbski zgodovini najmanj pomembna zmaga ali oblasti ali opozicije na volitvah, kajti niti od ene niti od druge ni več odvisna politika Srbije navzven. Tako oblast kot opozicija bosta morali in morata voditi politiko, ki jo narekujejo od zunaj in jo imajo tu nekateri že za nekakšno zunanjo intervencijo.

Toda takšna od zunaj vsiljena politika ne bo ostala brez svojih notranjih posledic glede prehodnih nalog modernizacije Srbije. Razgalila bo tudi vse tiste razloge, zaradi katerih je Srbija stopila v vojno proti svojim sosedom v nekdanji skupni državi.

Združene opozicije

Volilni rezultati opozicije bodo odvisni predvsem od njene sposobnosti, da bi šla na volitve združena. V tem smislu ne smemo veliko pričakovati od neke opozicijske strukture, ki je razdrobljena ne samo v odnosu do oblasti, ampak tudi znotraj vsakega od teh političnih subjektov.

Da bi opozicija lahko pokazala svojo pravo moč, bo morala na volitvah nastopiti čim bolj povezano in z enotno listo. Nekaj možnosti glede tega že obstaja, čeprav seveda ne v zadostni meri. Volilno povezovanje Srbskega gibanja obnove, Demokratske stranke in Državlanske zveze Srbije je samo korak v tej smeri. Pričakujemo lahko, da se bo zvezi pridružila tudi Demokratična stranka Srbije, ki zaenkrat ni naklonjena tej ideji in ki se zavzema za nekakšno tehnično koalicijo.

Toda tudi če bi prišlo do združitve opozicije kot "ene stranke", ta spet ne bi uspela zajeti vse sile od leve do desnice, pač pa samo, in to v najboljšem primeru nekatere stranke, z "desnice", kar je vsekakor premalo za zmago nad Miloševićem in njegovimi socialisti. Brez neposrednega soočanja dvostrankarskega bloka na volitvah ali oblikovanja neke "druge Srbije" v političnem in volilnem smislu ni možnosti, da bi bili Milošević in njegovi socialisti poraženi na najavljenih volitvah.¹⁸

¹⁸ Druga stvar je, ali bo pripravljen v tem primeru prepustiti oblast volilnemu zmagovalcu. Obstajajo razlogi, ki govorijo, da bi bil v primeru volilnega poraza pripravljen upeljati neko obliko diktature.

SLOVENSKE LOKALNE VOLITVE 1994: PRIMERJAVA
KANDIDATUR IN IZVOLITEV PO SPOLU

Uvod

Živimo v času, ko se v javnosti vse bolj izpostavljajo različna vprašanja, ki zadevajo položaj in vlogo žensk v družbi. Različne sociološke, politološke in druge družboslovne raziskave dokazujejo, da se krepí zavedanje o potrebi po enakih možnostih ženskega in moškega spola, ne le v okviru družine in podobnih ožjih medosebnih povezav, temveč tudi na drugih družbenih, predvsem poklicnih področjih. Enega izmed takšnih področij predstavlja vsekakor tudi politika, v kateri postaja vloga žensk vse bolj opazna, pri čemer se praviloma poudarja potreba po zagotovitvi večje participacije žensk v političnih institucijah oziroma potreba po doseganju ravnotežja med zastopanostjo obeh spolov v politiki. Če si npr. pogledamo zastopanost žensk v parlamentih evropskih in drugih držav (Women in Parliaments 1995, Kozmik 1994, 16) vidimo, da so se še posebej v zadnjih desetletjih začele dogajati bistvene spremembe na tem področju. Ženske so si po dolgem obdobju, v katerem niso imele predstavnic v nacionalnih predstavništvih držav, v mnogih primerih je šlo za obdobja daljša od sto let (Women in Parliaments 1995, 9), izborile svoja mesta v parlamentih. Danes imajo ženske skoraj v vseh državah (aktivno in pasivno) volilno pravico in položaje v državnih oziroma političnih institucijah. Izjemi sta npr. Kuvajt in Združeni arabski emirati, kjer je le moškim dopusten vstop v politične institucije (Women in Parliaments 1995, 6). Ta in sorodni trendi kažejo, da se sicer aktivna participacija žensk v politiki v svetu v zadnjih desetletjih izboljšuje, vendar pa je iz statistik še vedno razvidna izrazita številčna dominacija moških v politiki, tako na splošno kot tudi pri zasedbi posameznih vodilnih funkcij. Različne strokovne analize ter politični programi in drugi dokumenti opozarjajo, da je enaka zastopanost moške in ženske vloge v politiki še vedno oddaljeni cilj¹, za katerega si je potrebno prizadevati. Poleg različnih možnih ukrepov², je potrebno predvsem odpravljati patriarhalne miselne vzorce oziroma predsodke, ki mnogim še vedno preprečujejo, da bi razumeli enake možnosti obeh spolov v javnem in zasebnem življenju kot dragoceni vir v doseganju večje družbene pravičnosti in polnejšega državljan-skega in človeškega sodelovanja.

* Danica Guček, diplomirana sociologinja, svetovalka v Državnem zboru; Tanja Oblak, študentka Fakultete za družbene vede.

¹ Glej npr. Izbiro besedil o enakosti žensk in moških, 1986, 1988, 1989; Plan of Action..., 1994; Ženske in politika 1992, 23-25.

² Glede različnih oblik promocije in razširjanja študij o ženskah na področju politike ter ukrepov za podpiranje večje politične zastopanosti žensk glej M. Mencin 1992, 25.

Primerjalna analiza potrjenih ter izvoljenih kandidatov in kandidatke za župane

Na začetku predstavljamo pregled potrjenih kandidatov in kandidatke, ki odraža razmerje v zastopanosti spolov za župane in županje in primerjavo z rezultati volitev. Posebna pozornost je namenjena uresničevanju enakih možnosti pri kandidaturi s strani parlamentarnih političnih strank³.

V prvem delu analize so deleži kandidatov ter kandidatke za župane prikazani glede na spol, in sicer najprej za področje celotne države, nato pa (skupno) za mestne in druge občine. Temu sledi primerjava teh deležev z rezultati volitev. Sledi prikaz deležev potrjenih kandidatov in kandidatke v mestnih in drugih občinah in podatki o izvoljenih kandidatkah oziroma kandidatih v teh občinah, končno pa so predstavljeni tudi deleži glede na liste kandidatov po enakih kriterijih.

V nadaljevanju predstavljamo pregled števila potrjenih kandidatov in kandidatke za župane na ravni Republike Slovenije, na ravni mestnih ter vseh drugih občin (takšen diferenciran prikaz temelji predvsem na dejstvu, da so po političnem pomenu in nekaterih drugih socioloških faktorjih mestne občine specifične v primerjavi z ostalimi občinami). Iz tabele 1 je razvidno, da se je v celotni državi za mesto županov potegovalo 635 kandidatov ter kandidatke. Od tega jih je 74 kandidiralo za župane in županje mestnih občin, ostalih 561 kandidatov in kandidatke pa za mesto župana oziroma županje v drugih občinah.

Tabela 1: *Potrjeni in izvoljeni kandidati in kandidatke za župane po spolu (skupno)*

Mestne občine druge občine	Skupaj			Moški			Ženske		
	Potrjeni	Izvoljeni	Izvoljeni	Potrjeni	Izvoljeni	Izvoljeni	Potrjene	Izvoljene	Izvoljene
	1. krog	2. krog		1. krog	2. krog		1. krog	2. krog	
Republika Slovenija	635	58	89	604	57	88	31	1	1
				95 %			5 %		
Mestne občine skupaj	74	3	8	71	3	8	3	0	0
				96 %			4 %		
Druge občine skupaj	561	55	81	533	54	80	28	1	1
				95 %			5 %		

³ Podatki, na katerih temeljijo prikazi, so iz Statističnih informacij Zavoda republike Slovenije za statistiko (št. 339, 28. december, 1994).

Podatki iz tabele kažejo na nizko zastopanost žensk na lokalnih volitvah za mesto županje, saj je na ravni države delež kandidatke le 5%, medtem ko je delež potrjenih moških kandidatov kar 95%. Na volitvah se je torej za mesto županje potegovalo le 31 žensk od skupno 635 prijavljenih kandidatov. Delež žensk oziroma kandidatke pri kandidaturi za županje mestnih občin je bil 0,5%, ostalih 4,5% kandidatke pa je kandidiralo za županje v drugih občinah. Na ravni mestnih občin so kandidirale torej le 3 kandidatke in 71 kandidatov, na ravni drugih občin pa se je za mesto županje in županov potegovalo 28 žensk in 533 moških.

Navedeni podatki kažejo na eni strani splošno nizko stopnjo udeležbe žensk pri kandidaturah za županje, na drugi strani pa tudi nekoliko nižjo stopnjo ženskih kandidatur v mestnih občinah v primerjavi z drugimi občinami. Slednje je pomembno vrednotiti tudi v luči večjega političnega in drugačnega pomena položaja župana oziroma županje v mestnih občinah, v primerjavi z drugimi občinami, pri čemer pa v proporcionalnem pogledu (tj. procentualno) razlika med številom potrjenih kandidatke v mestnih občinah (4%) in v drugih občinah (5%) le ni tako signifikantna, da bi ji lahko že zgolj na statistični podlagi avtomatično pripisali večjo politično in drugačno težo oziroma pomen.

Na ravni države je bilo v obeh krogih volitev skupaj izvoljenih 147 županov in župani, od tega skoraj 40% v prvem in ostalih 60% v drugem krogu. Kot kaže tabela, sta med vsemi župani le dve županji, in sicer sta bili obe izvoljeni v drugih (ne mestnih) občinah, kjer je kandidiralo 28 žensk. V mestnih občinah ni bila (od treh potrjenih) izvoljena nobena kandidatka. Slednje pomeni določeno potrditev domneve, da v mestnih občinah, kjer ima župan oziroma županja praviloma širši družbeni vpliv, ni bila nobena ženska izvoljena za županjo. Tudi sicer je mogoče že na tem mestu ugotoviti, da je z vidika tistega političnega segmenta, ki ga v lokalnem in širšem obsegu predstavlja oziroma (so)usmerja župan, politični vpliv žensk v Sloveniji zanemarljiv.

Ženske so se za mesto županje potegovale le v Murski Soboti, Novem Mestu in na Ptuj (tj. v treh od enajstih mestnih občin). V dveh mestnih občinah je med skupaj šestimi kandidati sodelovala ena ženska, torej je šlo za razmerje 5 (83%) moških kandidatov proti 1 (17%) ženski. V primeru mestne občine Ptuj pa je bila ena kandidatka za županjo proti štirim moškim kandidatom, torej je bilo razmerje 1 (20%) proti 4 (80%). Kot smo že prej ugotovili, je skupni delež potrjenih žensk za županje mestnih občin minimalen (4%), zato v tem pogledu še zdaleč ne moremo govoriti o enakovrednosti pri zastopanosti kandidatov obeh spolov.

V skladu z novo ustavno in zakonsko ureditvijo lokalne samouprave je bilo v Sloveniji pred lokalnimi volitvami leta 1994 ustanovljenih 11 mestnih občin ter 136 nemestnih, tj. navadnih občin. ženske oziroma kandidatke za županje so kandidirale v 24 nemestnih občinah, kar predstavlja 17,6% (torej manj kot petino) vseh nemestnih občin.

Pri kandidaturi za župane in županje navedenih 24 občin je sodelovalo skupaj 28 žensk in sicer v 20 občinah po ena kandidatka, v ostalih štirih pa po dve kandidatki. Največkrat (širikrat) je šlo za razmerje trije moški (75%) proti eni ženski (25%) in za razmerje pet moških (83%) proti eni ženski (17%), trikrat pa je bilo razmerje štirje moški (80%) proti eni ženski (20%). V primeru kandidature dveh

kandidatk je bilo v dveh občinah razmerje trije moški (60%) proti dvema ženskama (40%), v eni občini pa pet moških (71%) proti dvema ženskama (29%).

V občinah Trbovlje in Dobropolje je kandidiralo enako število moških in žensk, kar je primer enakopravne zastopanosti obeh spolov. Posebna izjema pa je občina Ljubno, ki je edina občina, v kateri se za mesto župana oziroma županje ni potegoval noben 24 občin je sodelovalo skupaj 28 žensk in sicer v 20 občinah po ena kandidatka, v ostalih štirih pa po dve kandidatki, pač pa le ena ženska kandidatka.

Na ravni nemestnih občin sta bili izmed 28 potrjenih kandidatk za županjo izvoljeni le dve ženski in sicer v občini Ljubno (v prvem krogu volitev) ter v občini Domžale (v drugem krogu).

Poglejmo si še, kakšna je pripadnost kandidatov in kandidatk posameznim parlamentarnim političnim strankam. Kvantitativno razmerje med kandidati ženskega in moškega spola na listah posameznih strank je namreč pomemben pokazatelj participacije žensk v politični dejavnosti posameznih političnih strank.

Vsaj eno žensko je na svoje liste uvrstilo 10 strank. Na ravni države so stranke SDSS, ZLSD ter LDS na liste uvrstile pet kandidat (16% vseh prijavljenih žensk), stranke SLS, SKD, DS in SND po tri kandidatke, skupina volilcev dve kandidatki, po eno kandidatko stranki SNS ter DeSUS, stranka Zelenih pa ni imela nobene kandidatke – skupaj torej 31 potrjenih kandidatk za županje.

Za položaj mestnih županov oziroma županij so se potegovalе zgolj tri ženske in sicer dve na listi ZLSD (ob 8 moških kandidatih) ter ena kandidatka SND (ob enem moškem kandidatu). Druge stranke niso predlagale svojih kandidat za mesto županje. Glede na to, da sta po končanih lokalnih volitvah mesto županje dobili le dve kandidatki, posebna tabela ni potrebna. Izvoljeni kandidati sta pripadnici političnih strank SDSS v občini Ljubno ter ZLSD v občini Domžale.

Primerjalna analiza potrjenih ter izvoljenih kandidatov in kandidatk za člane in članice občinskih svetov⁴

Za člane občinskih svetov je na lokalnih volitvah skupno kandidiralo 16820 državljanov in državljanek, od tega 83% moških in 17% žensk. Pri kandidaturi za člane in članice občinskih svetov mestnih občin je bil pri 3238 potrjenih kandidatkah in kandidatih delež žensk približno 20%, medtem ko je bil njihov delež v primeru kandidatur v drugih (navadnih) občinah 17% (enak odstotek kot na državnih ravni). Delež moških pri kandidaturah za člane občinskih svetov v drugih občinah je bil 81% (19% vseh moških kandidatov je kandidiralo v mestnih občinah). Delež ženskih kandidatur v drugih občinah je bil 78% (22% kandidat

⁴ Tudi prikazi iz tega sklopa analize, ki se osredotoča na primerjavo med potrjenimi kandidatkami in kandidati ter izvoljenimi kandidatkami in kandidati za člane občinskih svetov, temeljijo na podatkih, ki so zbrani v Statističnih informacijah zavoda Republike Slovenije za statistiko, št. 16, z dne 27. januarja 1995 in št. 86, z dne 10. maja 1995.

je kandidiralo v mestnih občinah). V mestnih občinah je bilo glede na skupno število potrjenih 3,8% kandidatke, v ostalih občinah pa je bil delež kandidatke 13,6%.

Tabela 2: *Potrjeni in izvoljeni kandidati in kandidatke za člane občinskih svetov po spolu (skupno)*

Mestne občine druge občine	Skupaj		Moški		Ženske	
	Potrjeni	Izvoljeni	Potrjeni	Izvoljeni	Potrjene	Izvoljene
Republika Slovenija	16820	2779	13899 82,6 %	2480 89,2 %	2921 17,4 %	299 10,8 %
Mestne občine skupaj	3238	366	2604 80,4 %	320 87,4 %	634 19,6 %	46 12,6 %
Druge občine skupaj	13582	2413	11295 83,2 %	2160 89,5 %	2287 16,8 %	253 10,5 %

Na ravni države je bilo skupaj izvoljenih 2779 članov in članic občinskih svetov, od tega nekaj več kot 89% moških in nekaj manj kot 11% žensk. Tudi na ravni mestnih in drugih občin je število izvoljenih kandidatov bistveno večje kot število izvoljenih kandidatke.

Skupaj je za člane oziroma članice občinskih svetov mestnih občin kandidiralo 3238 oseb, od tega 80% moških in 20% žensk. Če pogledamo razlike med številom potrjenih kandidatov in kandidatke v posameznih mestnih občinah, vidimo, da v precejšnji meri odražajo velikost posameznih občin. Največ žensk je kandidiralo v občini Ljubljana, sledita občini Koper in Murska Sobota. Če si pogledamo delež vseh kandidatov (moških in žensk) iz posamezne mestne občine v skupnem seštevku kandidatke in kandidatov vseh mestnih občin, vidimo, da je ta delež največji v občini Maribor, kjer je kandidiralo 520 oseb (16% od skupnega števila), sledi pa ji občina Ljubljana, kjer je kandidiralo skupaj 467 oseb (14 %). Če si po istem kriteriju pogledamo še deleže potrjenih kandidatke in kandidatov v teh dveh mestnih občinah vidimo, da je bil v Ljubljani, glede na skupno število vseh kandidatke in kandidatov v vseh mestnih občinah, delež žensk 3,5%, delež moških pa 10,9%; v Mariboru je bil delež žensk 3,3%, delež moških pa 12,8%. Tema dvema občinama sledi občina Koper z 2,3% deležem žensk ter 7,6% deležem moških. Če pa si deleže potrjenih kandidatke in kandidatov pogledamo še ločeno po spolu (glede na skupno število enega ali drugega spola v vseh mestnih občinah) ugotovimo, največje deleže kandidatke v občinah Ljubljana (16%), Maribor (17%) in Koper (12%), največje deleže kandidatov pa v Mariboru (16%), Ljubljani (14%) in v občinah Ptuj, Kranj in Koper (v teh treh občinah je delež približno enak, tj. v vsaki 9%).

Na ravni mestnih občin je skupni delež izvoljenih žensk približno 13%. V največjih mestnih občinah, tj. v Ljubljani in Mariboru, je delež žensk 16% za vsako od obeh občin (ali po 7 članic v vsakem od obeh mestnih svetov). Po skupno 33 članov in članic občinskih svetov imata občini Celje in Kranj, pri čemer pa je v občini Kranj delež žensk (12% ali 4 članice) dvakrat večji kot v občini Celje (6% ali 2 članici). Štiri mestne občine imajo v svetih po 32 članov, zastopnost žensk v njih pa je največja v občini Novo Mesto (19% ali 6 članic) ter najmanjša v občini Koper (6% ali 2 članici). Zanimiv je npr. volilni izid v občini Slovenj Gradec, kjer je med skupaj 25 izvoljenimi člani delež žensk kar 24% (6 izvoljenih kandidat).

Tako kot v primeru primerjalnega prikaza potrjenih in izvoljenih kandidatov za župane, je tudi za kandidate za člane in članice občinskih svetov v nadaljevanju posebej prikazana še pripadnost posameznim političnim strankam. Pri tem se osredotočamo na parlamentarne politične stranke, kar je prikazano s tabelo 2. Te stranke se razlikujejo glede na skupno število potrjenih kandidatov in kandidat, kar vpliva tudi na kvantitativne razlike v deležih kandidatov ženskega in moškega spola. Zato je v nadaljevanju predstavljeno predvsem razmerje med spoloma znotraj vsake posamezne stranke, kajti zgolj v številkah (torej ne procentualno) imajo seveda velike stranke prednost (v smislu večjega števila predlaganih kandidat), ker na kandidaturne liste praviloma (lahko) predlagajo več kandidatov in kandidat kot pa manjše stranke (enako smo npr. ugotavljali že pri analizi kandidatur za župane in županje).

Tabela 3: *Potrjeni in izvoljeni kandidati za člane in članice občinskih svetov po listah kandidatov glede na spol za celotno Republiko Slovenijo*

	Skupaj		Moški		Ženske	
	Potrjeni	Izvoljeni	Potrjeni	Izvoljeni	Potrjene	Izvoljene
SNS	838	63	703	55 16,1 %	135 2,7 %	8
SLS	2448	464	2153	428 12,1 %	295 12,0 %	36
SKD	2441	592	1988	530 18,6 %	453 20,1 %	62
Zeleni	603	57	411	57 31,8 %	192	0
SDSS	2183	390	1840	355 15,7 %	343 11,7 %	35
ZILSD	1999	291	1557	240 22,1 %	442 17,1 %	51
LDS	2342	492	1924	433 17,8 %	418 19,7 %	59
DS	253	10	205	10 19,0 %	48	0
SND	163	5	152	5	11	0

Navedeni podatki kažejo, da je imela stranka Zelenih v proporcionalnem (procentualnem) pogledu največji delež potrjenih kandidatk za občinske svete (32% oz. 192 žensk), sledile pa so ji ZLSD z 22% (442 kandidatk) ter DS z 19% žensk (48 kandidatk) na svojih kandidatnih listah. Najmanjši delež zastopanosti žensk je bil v stranki SND (7%), pri SLS (12%) ter stranki SDSS in SNS (16%). Drugačne pa so seveda absolutne številke, ki ne odražajo razmerja med kandidatki in kandidati znotraj posamezne stranke, pač pa nam le povedo, katera stranka je prijavila za kandidacijo največ žensk (v tem pogledu je vodilna SKD - 453 kandidatke, sledi ji ZLSD - 442, nato LDS - 418 itd.).

V prvem stolpcu vidimo, da je bilo največ izvoljenih članov in članic na lokalnih volitvah iz vrst SKD, LDS in SLS, najmanj pa iz strank SND, DS in Zelenih, pri čemer je za zadnje tri stranke značilno tudi, da nobena izmed njih nima v občinskih svetih svoje ženske kandidatke oziroma članice. Največji delež izvoljenih članic občinskih svetov je iz vrst SKD (20%), nekaj manjši delež ima LDS, na tretjem mestu pa je ZLSD s 17% deležem žensk.

Poglejmo si še podatke, ki se nanašajo zgolj na strankarske liste kandidatov za občinske svete mestnih občin. Največji delež kandidatk v okviru svoje liste je imela stranka Zelenih (38%). Sledijo ji ZLSD s 25% deležem žensk in SKD s 24%. Glede velikosti deležev žensk glede na njihovo skupno absolutno število znotraj posamezne stranke pa je na prvem mestu ZLSD s 14% kandidatk, sledita pa ji SKD (13% kandidatk) in SDSS (12% kandidatk).

Največ članov in članic občinskih svetov mestnih občin je bilo izvoljenih s strankarske liste LDS (19,4%), sledita ZLSD (17%) ter SKD (15,3%). Največji delež izvoljenih članic pripada ZLSD (19,4%), ki ima 12 izvoljenih članic v mestnih občinskih svetih, na drugem mestu pa je stranka SKD, ki ima izvoljenih 8 svojih članic (14,3%). Na drugi strani pa DS, SND, SLS in Zeleni nimajo v mestnih svetih nobene ženske predstavnice.

Če računamo delež izvoljenih žensk v posamezni politični stranki glede na skupno število vseh izvoljenih žensk (46), je največ, tj. 26% izvoljenih članic iz ZLSD, po 17% pa iz SKD ter iz LDS.

Na splošno lahko ugotovimo, da je bilo skupno v svete drugih občin izvoljenih 2413 članov in članic parlamentarnih strank, od tega 10,5% žensk. Primerjava med deležem moških in žensk znotraj posameznih strank kaže, da je največji delež žensk v ZLSD (17%), na drugem mestu pa je SNS s 14% deležem žensk. Glede na skupno število izvoljenih članic vseh občinskih svetov (253) jih je največ iz vrst SKD (21,3%), sledita pa ji LDS (20,2%) in ZLSD (15,4%). Zeleni, DS in SND nimajo v občinskih svetih drugih občin nobene ženske predstavnice.

Sklep

V analizi so predstavljeni podatki o spolni strukturi kandidiranih in izvoljenih predstavnikov in predstavnic na lokalnih volitvah decembra 1994. Tabele, opisi in primerjave podatkov omogočajo vpogled v kandidature in volilne izide po

posameznih mestnih in drugih občinah ter glede na strankarske liste kandidat in kandidatov.

Na splošno je mogoče na podlagi analize ugotoviti predvsem naslednje:

1. Zastopanost žensk na lokalnih volitvah je bila bistveno manjša od udeležbe moških. Za mesta županov je skupno kandidiralo 635 oseb, od tega le 31 žensk (5%). Izvoljenih je bilo 145 moških in le 2 ženski (v mestnih občinah od 3 kandidat ni bila izvoljena nobena).

Za člane in članice občinskih svetov je skupno kandidiralo 16820 oseb, od tega 13899 moških (82,6%) in 2921 žensk (17,4%). Izvoljenih je bilo skupno 2779 oseb, od tega 2480 moških (89,2%) in 299 žensk (10,8%).

2. Razmerje med potrjenimi in izvoljenimi kandidatki kaže, da so volivke in volivci v bistveno manjši meri glasovali za ženske kot za moške, tako za mesto župana oziroma županje, kot tudi za mesto članov oziroma članic občinskih svetov. Volivke in volivci so torej večje zaupanje izkazali moškim kot ženskam. To nakazuje, da razmerje med številom kandidat na volitvah in izvoljenimi kandidatki ni nujno (premo)sorazmerno.

3. Razloge za relativno majhno zastopanost žensk na (lokalnih) volitvah in v slovenski politiki nasploh bi bilo potrebno preučiti s pomočjo široko zasnovane raziskave, ki bi se osredotočila predvsem na naslednji sklop vprašanj:

- ali ženski del populacije bolj zaupa moškim ali ženskim političnim predstavnikom;
- ali se ženske individualno želijo aktivno ukvarjati s politiko in na kateri ravni (lokalne skupnosti, država);
- kaj ženske ovira pri vključevanju v politiko iz prejšnje alineje in kaj jih k temu vzpodbuja;
- na kakšen način naj politične stranke motivirajo ženske za aktivno vključevanje v politiko;
- ali večje število kandidat na volitvah korelira z večjim številom izvoljenih žensk (če ne, kateri so razlogi za to).

LITERATURA

- Women in Parliaments 1945-1995. A World Statistical Survey, Interparliamentary Union. Geneva 1995.
- Kozmik, V. 1994. Zakonitost, ki velja: Bolje nič kot manj, ženske v političnih strankah. Založba Mihelač. Ljubljana.
- Izbor besedil o enakosti žensk in moških, ki so ga pripravili v okviru dela Sveta Evrope (npr. Resolucija o politiki in strategijah za doseg enakosti v političnem življenju in v procesu sprejemanja odločitev, Strassbourg 1986; Deklaracija o enakosti žensk in moških, sprejeta 16.11.1988 na 83. zasedanju Odbora ministrov; Resolucija o politiki za pospešitev uresničitve resnične enakosti žensk in moških, Dunaj 1989).
- Plan of Action to Correct Present Imbalances in the Participation of Men and Women in Political Life, Interparliamentary Council, Reports and Documents, No. 2. Geneva 1994.
- Ženske in politika. 1992. V: Poročilo o položaju žensk v Republiki Sloveniji. Skupščina Republike Slovenije, Urad za žensko politiko. Ljubljana.
- Mencin M. 1992. Ženske in politika. V: Poročilo o položaju žensk v Republiki Sloveniji. Skupščina Republike Slovenije - Komisija za žensko politiko. Ljubljana.

*Bhikhu PAREKH**

KULTURNA ZAMEJENOST LIBERALNE DEMOKRACIJE

Po padcu komunizma v nekdanji Sovjetski zvezi in vzhodni Evropi so mnogi na Zahodu začeli trditi, da je zahodna liberalna demokracija najboljša od vseh dotlej odkritih oblik oblasti /government?/ in da je za današnji čas naravnost idealna. Nekateri celo menijo, da je Zahod "moralni vodja" sveta in je torej njegova dolžnost, da spodbuja širjenje liberalne demokracije in vzpostavitev novega svetovnega reda na njenih temeljih. Tovrsten zahodni triumfalizem je pri krhkih in občutljivih družbah preostalega dela sveta, sploh pa pri tistih, za katere Zahod do zdaj ni bil posebej zainteresiran, povzročil precejšen preplah. Tako sta postali vsebina in univerzalizem zahodne liberalne demokracije naenkrat pomembni filozofski in politični vprašanji. Ta sestavek ima dvojen namen: osvetliti notranjo strukturo liberalne demokracije in hkrati ugotoviti dejansko veljavo na njej temelječih univerzalističnih trditev.

V zahodni zgodovini je bila atenska demokracija – ki je doživela svoj vrhunec med letoma 450 in 322 pred našim štetjem – prvi in v obdobju skoraj dva tisoč let takorekoč edini primer delujoče demokracije. V obdobju, dolgem približno 130 let, je doživela številne institucionalne spremembe, ki so odkrile tako pozitivne kot negativne plati demokracije. V času slave je zagotovila stabilno oblast, svoje državljane je spodbujala, da so dali od sebe vse, kar so znali in zmogli; omogočila je velikanski razvoj na vseh področjih življenja. Proti koncu pa je atenska demokracija izgubila veliko svoje nekdanje vitalnosti in stabilnosti ter ustvarjalne domišljije in politične prilagodljivosti. Zaradi nenehnega spreminjanja so atensko demokracijo teoretični različno tolmačili in ocenjevali. Skozi opise Herodota in Tukidida ter poznejše teoretične razprave Platona, Aristotela in drugih je s časom prav na osnovi atenskih izkušenj nastala tradicija razpravljanja o demokraciji.

Liberalna demokracija je posebna zgodovinska oblika demokracije, ki se je v svetu pojavila skoraj dva tisoč let po izginotju svoje atenske sorodnice. Čeprav je v zahodni zgodovini demokracija nastala pred liberalizmom, je v sodobnem svetu liberalizem nastal skoraj dvesto let pred demokracijo in pri tem ustvaril svet, ki se mu je bilo treba šele prilagajati. V osnovi je liberalna demokracija liberalizirana ali na liberalen način vzpostavljena demokracija, tj. demokracija, ki je omejena in postavljena znotraj okvirov, ki jih je pred tem zastavil prav liberalizem. Odtod slednji predstavlja absolutno izhodišče in same temelje liberalne demokracije, ob tem pa ustvarja in oblikuje tudi njene demokratične lastnosti.

Liberalizem je zapletna miselna celota, ki je od sedemnajstega stoletja dalje v različnih delih Evrope začela pridobivati svoj intelektualni in politični pomen. Za

* Dr. Bhikhu Parekh, profesor politične teorije na Univerzi v Hullu, Velika Britanija.

razliko od stare grške civilizacije in vseh drugih družb, ki so obstajale pred sodobnim časom in so pojmovala skupnost kot temelj vsake družbe – kar je bilo tudi izhodišče za določanje položaja posameznika v družbi – liberalizem zagovarja nasprotno stališče. Posameznik je namreč tisti, ki predstavlja zadnjo in neizpodbitno enoto vsake družbe in je odtod tudi izhodišče za njeno razlago. Družbo torej sestavljajo" ali "tvorijo" posamezniki – njeno jedro v resnici ni nič drugega kot totalnost njenih pripadnikov in njihovih medsebojnih razmerij. Stališče, po katerem je posameznik pojmovno in ontološko postavljen pred družbo in ga je načeloma mogoče pojmovno opredeliti in določiti neodvisno od družbe – kar bomo poimenovali individualizem – predstavlja jedro liberalne misli ter oblikuje njene politične, pravne, moralne, gospodarske, metodološke, epistemološke in druge vidike.

Pojem posameznika je očitno zapleten, zato je treba za njegovo razumevanje izhajati iz teorije individuacije. Zaradi eksistencialne pogojenosti je vsako človeško bitje nerazdružljivo povezano z drugimi človeškimi bitji in z naravo. Individualizirati osebo pomeni določiti mejo med njo in drugimi posamezniki ter naravo. Individualizacija je torej stvar družbenega dogovora. Povsem razumljivo je, da različne družbe na različne načine individualizirajo človeška bitja in zato tudi različno pojmujejo posameznika. V starih Atenah je bil človek neločljivi del narave in družbe. Verjeli so, da je posameznik oseba, povezana z določenim ozemljem in določenimi političnimi pravicami. Skoraj do konca srednjega veka je veljalo tudi prepričanje, da je obrtnikovo orodje neločljiv del njegove osebe. Orodje naj bi bilo namreč obrtnikovo "neorgansko telo", ki je povezano z njim v enaki meri kot njegove roke ali noge. Vzeti obrtniku orodje je pomenilo pohabiti ga; prav tako obrtnik orodja ni smel odtujiti. Kasta, v kateri se rodi, za Hindujca ni naključje, temveč posledica, ki izhaja iz njegovega prejšnjega življenja. Kasta je neločljiv del človekove identitete ter določa pravice in dolžnosti kot tudi vrednost posameznikovega življenja. Kitajci imajo nadvse zapleteno pojmovanje posameznika, saj je zanje družina neuničljiva skupnost, ki prednike in potomce združuje v živ organizem.

Zaradi razlogov, ki jih tu ni mogoče obravnavati, liberalizem opredeljuje posameznika na poenostavljen in minimalističen način. Osebo obravnava ločeno od vseh "naključnih" in "zunanjih" razmerij z drugimi ljudmi ter naravo. Opredeljuje jo kot povsem neodvisno in samotno bitje, ki se od "zunanjega" sveta nedvoumno ločuje s svojim telesom¹.

¹ Dejstvo, da imajo človeška bitja sposobnost povzdigniti se nad dogodke ter kritično razmišljati o sebi, nikoli ni bilo vprašljivo. Pač pa je vprašljivo liberalno stališče, da prav ta oziroma edino ta sposobnost predstavlja človekovo bistvo – vse drugo naj bi bilo zgolj naključje. Michael Sandel povsem upravičeno kritizira to stališče, žal pa gre pri tem v drugo skrajnost. Čeprav ne zanika človekove sposobnosti za doseganje svoje lastne transcendentnosti, slednjo obravnava kot nestanovitno sposobnost ter ji ne pripisuje nobenega ontološkega ali moralnega pomena. Zato je njegov koncept osebnosti neprepričljiv in težko razumljiv. Sicer pa kako naj torej človek ve, kdaj je dosegel stanje lastne transcendentnosti? Na kakšen način samo transcendentnost vpliva na njegovo družbeno identiteto? Glej njegov *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge, Cambridge University Press, 1982), prvo poglavje. Glej tudi Bhikhu Parekh, *Marx's Theory of Ideology* (Baltimore, MD, John Hopkins University Press, 1982), drugo poglavje.

Po liberalnem pojmovanju se posamezniki med seboj razlikujejo in so tako ločeni drug od drugega; poleg tega so neprilagodljivi, vsak pa vodi tudi svojo povsem ločeno eksistenco. Osnova za opredelitev individualnosti je torej ločenost od drugih. Če se meja, ki določa individualnost posameznika, zabriše oziroma če se začne njegova individualnost prekrivati z individualnostjo drugih, se oseba začuti ontološko ogroženo. Odtod glavna skrb posameznikov, kako ohraniti svojo ločenost, kako se ograditi s čim višjim zaščitnim zidom in kako zagotoviti, da v njihovo življenje brez njihove vednosti in predhodnega tehtnega premisleka prav nihče oziroma nič ne bo vstopilo, kaj šele, da bi se naselilo. Kakorkoli že, zamisel o svojem lastnem ograjenem prostoru, ki je drugim dostopen samo do neke zelo omejene stopnje, je sestavni del liberalne teorije. Liberalni posamezniki želijo namreč sami odločati o svojem življenju, izbirati, oblikovati svoja verovanja in presojo, nič ne sme biti vsiljeno ali vnaprej določeno. Ker je seveda razumljivo, da svoja življenja začenjajo kot družbeno odvisna bitja, je njihov glavni nadaljnji cilj, da se te odvisnosti s časom rešijo, postanejo ontološko prozorni, nato pa se na novo postavijo in ustvarijo z namenom, da dosežejo čim večjo avtonomnost in neodvisnost. Zato so vsakič, ko se morajo soočiti s čustvi, zlasti če so ta globoka in močna, ob tem pa še razumsko težko opravičljiva ali obvladljiva, nezaupljivi in občutljivi. Odtod se razmerja med posamezniki po mnenju liberalcev ne vzpostavljajo s toplimi čustvenimi vezmi, ki vodijo v stanje soodvisnosti in omejene avtonomnosti, pač pa z upoštevanjem pravzaprav hladnega in odtujenega načela vzajemnega spoštovanja. Kako ustvariti odprto družbo iz zaprtih posameznikov, pa je seveda protislovje, ki mu še noben liberalni teoretik ni posvečal večje pozornosti. Družba, v kateri posameznik ni dovzeten za mnenja in čustva drugih, ki ne nastopa z odprto glavo in odprtim srcem – kar je osnova za iskren dialog – nikoli ne bo mogla postati resnično odprta.

Tudi zamisel o tem, da je človek lastnik samega sebe, je neločljivo povezana z liberalnim pojmovanjem posameznika. Ker so že po definiciji posamezniki tisti, ki izbirajo, je povsem jasno, da morajo biti ločeni od predmetov izbire, med katere nedvomno sodijo tudi vrednote in cilji v življenju ter sam način življenja. S tem pa se seveda zastavlja vprašanje, na kakšen način je posameznik povezan z izbiro. V družbi, kot si jo predstavlja liberalec, mora biti posameznik sposoben odtujiti se od svojega dela, svojih zmožnosti in spretnosti, ne da bi se pri tem odtujil od samega sebe in brez sleherne nevarnosti, da bi v času odtujitve utegnil postati last koga drugega. Odtod mora biti posameznik ločen od dela in počitka, posledična razcepljenost oziroma notranja razdvojenost pa zastavlja vprašanje o naravi odnosa med posameznikom in njegovo notranjostjo. Posameznikovih sposobnosti, značajskih lastnosti, najglobljih prepričanj, ciljev, pripadnosti in zvestobe ne gre razumeti kot njegovo bistvo, bistvo njegove lastne eksistence in življenja, ki ga doživlja v povezavi z drugimi, temveč zgolj kot objektivne značilnosti, tj. primarne in sekundarne lastnosti njegove osebe. Za liberalca je posameznik gospodar samega sebe; je lastnik svojega telesa z lastninsko pravico nad deli telesa in svojo osebnostjo. V tem smislu je življenje posameznika samo njegovo – z njim lahko razpolaga, kakor želi; sadove svoje-

ga dela pa prav tako uživa tako, kot se mu zdi, da je prav. Na enak način liberalci pojmuje tudi svoje misli, čustva, mnenja, pravice in drugo; podobno se opredeljuje tudi do svobode, enakosti, pravičnosti in dolžnosti.

Ker je po liberalnem pojmovanju posameznik postavljen pred družbo, pojmovno tudi svoboda stoji pred moralnostjo. Posameznik je moralno bitje, ker ima možnost izbire. Prav možnost izbire pa daje njegovemu vedenju izrazito moralen in ne "zgolj" konvencionalen ali običajen značaj. Ker je nравnost, vključno z moralnimi pravili in načeli ter načinom življenja, stvar izbire, ni generalnega dogovora o tem, kakšno naj bi bilo življenje posameznika in skupnosti. Po liberalnem mnenju morala prihaja v ospredje skozi sekundarne in vedenjsko nadzorovane vrline. Le-te osebi ne narekujejo, katerim vrednotam in ciljem mora slediti, temveč kako slediti ciljem, ki si jih je sama izbrala. S stališča morale ima posameznik dvojen interes: ohraniti svojo neodvisnost in avtonomnost ter hkrati živeti v mirnem sožitju, ki temelji na spoštovanju pravic drugih. Vsako od teh dveh moralnih vodil vsebuje dodatne, t. i. sekundarne vrline. Pri prvem so to značajske lastnosti, kot n.pr. samodisciplina, samozadostnost, previdnost, sposobnost živeti v svojih lastnih moralnih in čustvenih okvirih, načrtovanje, predvidevanje, zmernost in samoobvladljivost; pri drugem pa lastnosti, kot so zanesljivost, sodelovanje, izpolnjevanje obljub, vestno izvajanje dolžnosti, duh spravljivosti, vljudnost, spoštovanje zakona in strpnost. Nekateri liberalni avtorji so resnici na ljubo sicer poudarjali potrebo po vzgajanju plemenitih čustev; omenjali so "čisto" dušo brez hudobnih in nizkotnih vzgibov, pa tudi samopožrtvovanost ter težnjo po iskanju vzvišenih idealov. Ko pa je bilo treba te vrline utemeljiti, so se zaradi svojega pojmovanja človeškega bitja soočili s težavami. Svojo družbeno pripadnost so dokazali s tem, da so našteje vrline uvrstili med sekundarne. Prav nerazumevanje odnosa med pravilnim in dobrim ter na povsem drugi ravni med svobodo in moralno pojasnjuje notranjo napetost njihove misli.

Čeprav imajo posamezniki različne vrednote in zato sledijo različnim načinom življenja, liberalci menijo, da imajo več skupnih interesov, ki izhajajo iz njihove skupne narave. Med slednje štejejo varnost življenja, svobodo, odnos do lastnine in tako naprej, na drugi ravni pa razvijanje in uveljavljanje moči njihovega razuma, volje in avtonomije. Ker naj bi bili ti interesi človeku prirojeni in so tudi naravno pogojeni, jih je razumeti kot bistvene ali osnovne. Nekateri liberalci jim pravijo naravne pravice, spet drugi so se temu izrazu raje izognili; kljub temu jim vsi brez izjeme pripisujejo ključni pomen. Pri liberalcih prav pojmovanje interesa premaguje veliko razdaljo, ki so jo postavili med posameznikom in drugimi, in združuje oziroma povezuje drugače povsem neodvisne ljudi. Prav v civilni družbi – tem največjem izumu liberalcev, na katerega so tako ponosni! – *par excellence* kraljujeta interes in možnost izbire. Civilno družbo predstavlja totalnost razmerij, v katera so zavestno vstopili neodvisni posamezniki in pri tem sledili ciljem, ki si so jih zastavili sami. To je svet, ki so ga skupaj ustvarili posamezniki, sicer med seboj tujci. Kljub vsemu pa imajo toliko skupnega, da jim je uspelo ostati skupaj – v različnih obdobjih in z različno stopnjo medsebojne odvisnosti.

Po mnenju liberalcev ima država, čeprav v temelju zelo drugačna, nekatere od značilnosti civilne družbe. Tako kot civilna družba tudi država temelji na interesih, njena vrednost pa je predvsem formalne narave. Vendar pa je država v nasprotju s civilno družbo hkrati tudi prisilna in obvezujoča ustanova – prisilna, ker ima moč nad življenjem in smrtjo svojih pripadnikov, obvezujoča pa zato, ker prebivalec države postane vsak, ki se tam rodi, poleg tega pa države ne more kar tako zapustiti; kar zadeva prebivalce drugih držav, pa lahko vstopijo vanjo le na osnovi soglasja države, v katero vstopajo. Država pa je tudi formalna in abstraktna tvorba. V civilni družbi se ljudje srečujejo kot nosilci številnih različnih ter spremenljivih identitet. V državi pa se od njih pričakuje, da pozabijo na svojo identiteto, in nastopajo zgolj kot državljani, tj. nosilci formalnih in s strani države dodeljenih pravic in obveznosti, podrejeni skupnemu interesu. Skratka: abstraktna država in abstraktni državljan se dopolnjujeta in sta neločljivo povezana.

Za liberalca je prednostni cilj oblasti ta, da ustvari in vzdržuje sistem pravic in svoboščin ter izvaja aktivnosti, ki so za to potrebne. Nikakor pa se od države ne pričakuje, da bo razvila in sledila široko zastavljenim družbenim, gospodarskim in političnim ciljem, kot so vzpostavitev brezrazredne, egalitaristične, humane ter razumevajoče ter skrbne družbe. Kljub različnim utemeljitvam s strani posameznih liberalcev obstaja pet glavnih argumentov za takšno stališče. Prvič: oblast dolguje svoj obstoj in avtoriteto dejstvu, da želijo njeni subjekti sami odločati o ciljih, ki jim bodo sledili, in sicer v pogojih najmanjših možnih omejitev. Naloga države je torej maksimirati *njihove* pravice ter olajšati dosego *njihovih* ciljev, česar pa seveda že po sami definiciji ne more storiti, če hkrati sledi tudi svojim široko zastavljenim ciljem. Drugič: v liberalni družbi si ne morejo vsi državljani zagotoviti tudi v resnici solidnega življenja. Odtod država pri izvajanju svoje oblasti ni dolžna izhajati iz moralnih vodil in ji torej tudi ni treba uzakonjati moralnih ciljev. Katerekoli cilje že izbere, velika verjetnost je, da bo z njimi kršila moralno avtonomijo vsaj dela svojih subjektov, ki se ji bo posledično odrekel. Vsak poskus, da bi ustvarila "boljšo" ali "bolj človeško" družbo, spodleti ob dejstvu, da se njeni državljani ne morejo strinjati s kriteriji, ki so skriti pod površjem. Zato oblast, ki zastavi več kot zgolj nujno potrebne okvire formalnih in splošnih pravil, s tem ogroža človečnost svojih subjektov in tvega splošno moralno zgražanje.

Tretjič, oblast, ki si prizadeva izpeljati npr. obsežno gospodarsko reformo ali pa korenito spremeniti obstoječi družbeni red, nujno izkorišča nekatere svoje državljane kot orodje svoje volje in pri tem ravna z njihovimi interesi, kot da bi bili njihovi interesi manj pomembni od interesov drugih državljanov. S tem seveda krši načeli človeškega dostojanstva in enakosti. Ker je malo verjetno, da bo od teh državljanov pridobila soglasje, je do njih zatiralna in torej tvega, da zapravi svojo legitimnost. Četrtrič, gospodarska reforma pomeni, da bo oblast nekaj delila in da je prav ona lastnik tega, kar bo delila. Za liberalca je seveda takšna predpostavka popolnoma zgrešena, saj lastnina pripada njenim dejanskim lastnikom in ne državi; lastnina je tudi proizvod njihovega dela in ne državnega. Upravičena je le do tistega deleža lastnine državljanov, ki je na osnovi nji-

hovega soglasja nujen za zagotovitev zakonitih in kolektivno dogovorjenih dejavnosti, ki jih opravlja država.

Končno, po mnenju liberalca vlogo družbenih institucij narekujejo specifične naravne potrebe. To velja tako za gospodarstvo kot za druga področja. Ljudje namreč trdo delajo, se trudijo, sprijaznijo se s pomanjkanjem ter hranijo za prihodnost, ker jih k temu vodi njihov lastni interes in želja po izboljšanju materialnega položaja. Dinamično prepletanje teh nagibov ustvarja zapleten svet gospodarstva, ki pa ima svojo povsem avtonomno logiko. Vmešavanje oblasti v gospodarstvo ali v katerokoli drugo področje družbe slej ko prej naleti na neizogibne ovire, ki jih postavlja človeška narava, prav tako pa tudi na neizprosno gospodarsko logiko in posledično dosega ravno nasprotni učinek od pričakovanega.

Vse to pa seveda še ne pomeni, da je liberalna oblast zavezana politiki t. i. *laissez faire*. Stališča liberalcev do gospodarske vloge države so se sčasoma zelo spreminjala. Skoraj vsi se strinjajo z ugotovitvijo, da je oblast dolžna pomagati revnim in ubogim, vendar je zgornja meja te pomoči določena zelo različno. Pri poudarjanju socialne vloge države so šli nekateri teoretiki še dlje. Kljub temu nihče, vključno s t. i. intervencionisti, ni naklonjen korenitim spremembam pri delitvi bogastva, kakršnekoli okrnitvi pravice do zasebne lastnine, omejevanju posameznikove pravice do izbire, ukrepom, za katere je verjetno, da bodo oslabili etiko samodiscipline in samopomoči ali pa bodo celo posegli v same temelje gospodarstva in v osnovne gospodarske procese, ter končno poskusom, s katerimi se avtonomnost posameznika podreja zahtevi po upoštevanju moralne in politične koristi večine. Zahvaljujoč tej nenaklonjenosti, ki je vkoreninjena v same temelje liberalne misli, tudi tisti liberalci, ki so globoko kritični in v moralni zadregi zaradi družbenih, kulturnih in drugih posledic kapitalizma, nimajo prave moči, da bi karkoli spremenili.

Potem ko smo na kratko in žal nekoliko prehitro orisali nekatere osnovne značilnosti liberalizma, je čas, da se vprašamo: zakaj in kako je lahko demokracija, kot jo tradicionalno pojmujeemo na osnovi atenske izkušnje, vstopila v liberalni svetovni nazor in ali je v konceptu slednjega zanjo sploh kaj prostora. Liberalizem očitno zastopa povsem drugačno stališče do človeškega bitja in družbe od tistega, ki je značilno za bistvo atenske demokracije. Slednja je temeljila na občutku za skupnost; liberalizem pa je po svoji zasnovi individualističen in le stežka kaže razumevanje do skupnosti. Atenci so si prizadevali, da bi bili vredni skupnosti, ki ji pripadajo, in da bi zanjo storili vse, kar znajo in zmorejo; liberalni državljani se trudijo slediti zgolj ciljem, ki so si jih sami izbrali, in nad vse spoštujejo svojo zasebnost. Za atensko demokracijo je bilo značilno takšno pojmovanje svobode, po katerem je njen nujen izraz tudi dejavna politična udeležba v skupnosti. Odnos liberalca do svobode je predvsem individualističen, veliko manj pa družbeno obarvan, zato dejavni udeležbi v politiki ne pripisuje posebnega pomena. Demokracija v atenskem smislu ne zadovoljuje najglobljih teženj posameznikov – liberalcev in ima v najboljšem primeru le obrobni pomen v njihovem pojmovanju kakovostnega življenja. Atenska demokracija je zaupala množicam, do katerih je liberelec močno nezaupljiv. Zaradi navedenih in tudi

drugih razlogov se liberalizem ni sposoben prilagoditi klasični demokraciji, pa tudi sicer ne čuti nobene potrebe po njej.

Jasno pa je, da tudi liberalizem potrebuje *neko* obliko demokracije. Za to obstajata najmanj dva razloga. Prvič, po liberalnem prepričanju so vsi posamezniki že "po naravi" svobodni in enaki. Sami so svoji gospodarji, brez njihovega soglasja nihče ne more nad njimi izvajati avtoritete. Odtod liberalna ureditev potrebuje nekakšen mehanizem, na osnovi katerega bodo ljudje dajali svoje soglasje oziroma prenašali na oblast avtoriteto, ki jo država potrebuje za svoje delovanje. Drugič, liberalec od vlade pričakuje vzpostavitev in vzdrževanje takšnega sistema pravic, ki bo zagotavljal kar največ svobode. Seveda ni nujno, da bo oblast sistem, ki ga bo vzpostavila, tudi dejansko izvajala oziroma spoštovala. Zato liberalna ureditev potrebuje mehanizem, na osnovi katerega bodo ljudje izvajali nadzor nad oblastjo in od nje hkrati zahtevali, da opraviči njihovo zaupanje.

Liberalec se zateka k demokraciji prav z namenom, da zagotovi delovanje obeh mehanizmov, v tem smislu jo tudi opredeljuje². Demokracije ne razume kot oblike kolektivne eksistence, temveč kot način za vzpostavitev in nadzor javne avtoritete – torej kot obliko oblasti in ne kot način življenja. Stari Atenci so si vneto prizadevali za svobodo in prav to je bilo odločilno za njihovo participatorno in skupinsko pojmovanje demokracije. Tudi liberalec si enako močno želi samostojnosti, ki pa jo opredeljuje v zaščitniškem oziroma negativnem in individualističnem smislu. Za klasičnega Atenca je bila demokracija sredstvo za kolektivno samoizražanje in samoopredelitev, liberalcu pa je sredstvo, s pomočjo katerega zadržuje druge na varni razdalji ter hkrati ščiti posameznika pri izvrševanju njegovih ciljev znotraj pravno varovanega zasebnega prostora. Liberalcu torej demokracija pomeni predvsem obliko oblasti, v kateri ljudje izvajajo svojo elementarno politično oblast. Le-to izvajajo prek svojih svobodno izbranih predstavnikov, pri čemer pa so si pridržali pravico, da slednje tudi odpokličejo, če bi se pokazalo, da oblast grobo krši njihovo zaupanje.

Ker po mnenju liberalca demokracija temelji na posameznikovi suverenosti in ji tako zagotavlja legitimnost, mora že v svojem bistvu nasprotovati vsaki kršitvi posameznikovih pravic. Oblast, ki krši pravico do neodvisnosti, lastnine ali pa npr. svobodo izražanja, ne more biti ne liberalna ne demokratična. Povedano drugače: liberalizem je sestavni del temeljne strukture liberalne demokracije. Določa temeljne in neodtujljive pravice, za katere mora jamčiti država. Tudi če bi bilo večinsko stališče do tega vprašanja drugačno, to ne bi bilo pomembno, saj bi se mu oblast – v obrambo liberalizma – nedvomno zoperstavila. V liberalni demokraciji ima liberalizem vodilno vlogo. Moralno pokroviteljstvo in neka oblika političnega avtoritarizma predstavljata jedro liberalne demokracije.

Demokracija, kot jo pojmuje liberalec, zastavlja dve pomembni vprašanji. Prvič: kdo zastopa ljudstvo in na kakšen način izvaja dejansko politično oblast?

² Prav na ta način je John Locke prvič formuliral to problematiko. Če pripada Hobbsu čast, da je prvi postavil filozofske temelje liberalizma, je treba Locku pripisati primat pri določanju temeljne zasnove demokracije.

In drugič: kakšno je razmerje med ljudstvom in njegovimi predstavniki? Odgovora na vprašanje sta vsebinsko povezana.

Kar zadeva prvo vprašanje, lahko ugotovimo, da so bili liberalci zelo dolgo močno nezaupljivi do splošne volilne pravice. Nekateri njihovi argumenti so bili podobni tistim, ki so bili značilni že za nasprotnike demokracije v antični Grčiji; spet drugi pa so bili povsem novi. Tako so liberalci navajali, da so množice, ki jih sestavljajo v glavnem reveži, sovražno razpoložene do bogatih in do zasebne lastnine nasploh. Tudi socialisti – vključno z Marxom – so splošno volilno pravico povezovali s to ali ono obliko socializma. Drugič: nekateri liberalci so trdili, zlasti po izidu Tocquevillejeve *Demokracije v Ameriki*, da množice zahtevajo enakost na vseh področjih življenja in da bo njihov vzpon na oblast slej ko prej povzročil kulturno homogenost, nestrpnost do različnosti ter tiranijo javnega mnenja. Tretjič (kar je pravzaprav zgolj drugačija različica prejšnjega argumenta): množicam bolj ugajata uspavanost, ki izhaja iz nevednosti, ter navjenost kot pa razsvetljena kritična misel. Zato naj bi bile sovražne do kritičnega raziskovalnega duha, svobode izražanja in iskanja resnice. Prav navedeno pa ima po mnenju liberalcev odločilni pomen in hkrati predstavlja gonilno silo razvoja. V tem kontekstu so se liberalci velikokrat sklicevali na Sokratovo smrt v rokah atenske demokracije. Kot četrti argument liberalci navajajo, da je volilno pravico mogoče podeliti le razumni osebi, s sposobnostjo razmišljanja, poznavanjem družbenih in političnih razmer itd. Ker množice nimajo omenjenih lastnosti, jim tudi ni mogoče zaupati vodenja in izvajanja javnih zadev. Končno: v demokraciji odgovarja za skupno usodo celotna družba; s splošno volilno pravico pa se politična moč prenaša skoraj izključno na "grdo" večino, kar v resnici pomeni odvzem volilne pravice manjšini. To pa je seveda v nasprotju s pojmovanjem demokracije, po katerem morajo imeti vse pomembne politične in ideološke skupine odprta vrata do oblasti. Splošne volilne pravice torej še zdaleč ni mogoče enačiti z demokracijo: prej nasprotno – splošna volilna pravica demokracijo celo ogroža. "Prava" demokratična ureditev mora poskrbeti za vzpostavitev enakosti med večino in manjšino, bodisi z omejevanjem volilne pravice bodisi z nekakšno nadomestno obliko, ki naj bi jo bila deležna manjšina zaradi svoje številčne podrejenosti. Odtod je razumljiva priljubljenost stališč, ki so jih v 19. stoletju zagovarjali številni liberalci, po katerih naj bi za pripadnike elite veljalo načelo ena oseba več glasov in po katerih je treba vzpostaviti nekakšno obliko proporcionalnega predstavništva, t. i. zgornjemu domu pa je treba zagotoviti temu primeren večji vpliv.³

Ko so liberalci ugotovili, da vala demokracije ni mogoče več ustaviti, so začeli iskati druge načine, da bi ga zajezili. Pri tem so razvili tridelno strategijo. Prvič: razvili so načine, kot so npr. ustavno zajamčene pravice, s katerimi so se dobesedno povzdignili nad večino. Zagovarjali so parlamentarno namesto ljudske suverenosti ter elitistične teorije zastopstva in političnih strank. Drugič: priklonili so se sistemu obveznega izobraževanja, ki ga financira in običajno

³ Za poglobljeno obravnavo tega nenavadnega in ideološko pristranskega stališča do demokracije glej J. Roper, *Democracy and its Critics* (London, Unwin Hyman, 1989), stran 145.

vodi ter nadzoruje država, s čimer naj bi se množice na primeren način poučilo o temeljnih načelih liberalizma. In tretjič, množice so skušali prepričati o vrednosti kapitalističnega gospodarstva na ta način, da so jim omogočili dostop do nekaterih sadov kapitalizma in pridobitev kolonializma.

Kar zadeva drugo vprašanje – razmerje med ljudmi in njihovimi predstavniki – pa sta bila možna dva odgovora. Eden od teh je bil: ker ljudje ne morejo neposredno upravljati zadev v veliki sodobni državi, je nujno, da se jim to omogoči posredno, tj. prek predstavnikov, ki jih bodo izvolili sami. Pri tem je treba predstavnikom dajati jasna navodila, jih nenehno nadzorovati in jih na splošno obravnavati kot svoje delegirance. Temu pravimo "predstavniška" ali "neposredna demokracija"; gre za ljudsko samoupravo, ki se izvaja prek izbranih predstavnikov ljudstva. Takšna "predstavniška" oziroma "neposredna demokracija" za liberalce ni bila sprejemljiva. Kot je dejal J. S. Mill, je "nadomeščanje delegiranja s predstavnštvom edina prava nevarnost demokraciji".⁴ Ker liberalci ne zaupajo množicam, so tovrstno demokracijo razumeli kot resno grožnjo vsem svojim vrednotam, vključno in predvsem zasebni lastnini. Tudi sicer razslojena in razdrobljena liberalna družba ni imela skupnega izhodišča, ki bi bilo lahko osnova za oblikovanje jasnega skupnega stališča do javnih zadev. Pa še to: predstavniška demokracija tudi sicer zahteva kulturo družabništva, ki pa je v liberalni družbi očitno ni.

Zaradi naštetih (zlasti prvega) in tudi drugih razlogov so se liberalci, tudi tisti najbolj osveščeni, raje odločili za predstavniško oblast, tj. ljudsko oblast *prek* predstavnikov. Predstavnike naj bi izbralo ljudstvo, vendar naj bi bili ti po izvolitvi svobodni pri upravljanju z javnimi zadevami. Ta zelo učinkovit način zaščite oblasti pred neposrednimi posledicami splošne volilne pravice predstavlja samo bistvo liberalne demokracije. Če hočemo biti natančni, liberalna *demokracija* ni predstavniška demokracija, temveč predstavniška *oblast*. Kot pravi J. S. Mill, liberalci se zavzemajo za "solidno postavljeno" ali t. i. "razumsko demokracijo", ki jo vodi "prosvetljena manjšina, ki bo le v skrajnem primeru odgovarjala večini". Millsov elitizem, ki je značilen tudi za nekatere druge liberalne teoretike, je seveda v precejšnji meri omajal in razvrednotil pomen, ki so ga liberalci sicer pripisovali politični udeležbi.

Liberalna demokracija je torej zelo zapletena teoretična in politična zgradba, ki temelji na preprostem prepletanju liberalizma in demokracije. To je demokracija, ki je pojmovno in vsebinsko postavljena v okvire liberalizma. V najširšem smislu liberalizem tvori teorijo liberalne demokracije o državi, demokracija pa njeno teorijo o oblasti. Liberalizem opredeljuje bistvo države (v formalnem in abstraktnem smislu), državno zgradbo (ločeno od avtonomne civilne družbe, z jasnim razločkom med javnim in zasebnim), osnovne postulate države (zaščita temeljnih pravic in svoboščin njenih državljanov) ter njene temeljne enote (posamezniki in ne skupine ali skupnosti). Demokracija določa, kdo predstavlja zakonito oblast v državi in kako jo izvaja (izbrani predstavniki),

⁴ G. Himmelfarb, *Essays on Politics and Culture by John Stuart Mill* (New York, Anchor Books, 1962), str. 197.

na kakšen način pridobijo državni organi oblast (svobodne volitve, izbira med strankami) in na kakšen način jo izvajajo (široka usklajenost z javnim mnenjem). Čeprav ima v liberalni demokraciji prav liberalizem vodilno vlogo, se je tudi demokracija s svojo lastno neodvisno tradicijo in notranjo logiko občasno upirala omejitvam, značilnim za liberalizem. Ljudje so namreč zahtevali nove ali različne oblike pravic, prav tako pa so pod vprašaj postavljali stopnjo pomembnosti, ki so jo liberalci pripisovali svobodi, lastnini in svobodi izražanja. Podvomili so tudi v ločitev med državo in gospodarstvom ter v individualistične državne temelje. Odtod je jasno, da še nobena liberalna demokracija ni bila oziroma ni brez nasprotij. Kljub vsemu je liberalni demokraciji uspelo obdržati temeljno zasnovo, ki se je razvila v drugi polovici 19. stoletja, ter ohraniti pridih demokratičnosti.

Liberalizacija demokracije je v posameznih zahodnih državah potekala različno, odvisno od zgodovine, tradicije in družbenih pogojev, značilnih za posamezno državo. Odtod lahko ugotovimo, da so v različnih državah nastale različne oblike demokracije. Tako ima v Veliki Britaniji liberalizem že dolgo vodilno vlogo in se je demokracija bolj ali manj že sprijaznila s svojim podrejenim položajem. V Franciji se demokracija ni tako hitro vdala in ji je uspelo ohraniti precejšnje koncesije. ZDA, Kanada, Nemčija, Švedska, Nizozemska, Avstralija in druge države so predstavnice spet drugačne oblike liberalne demokracije. Kljub vsem svojim razlikam so vse zasnovane znotraj liberalnih demokratičnih načel in imajo skupne lastnosti, kot so: individualizem, volitve, večinska oblast, večstrankarski sistem, omejena oblast, avtonomnost civilne družbe, strah pred politično močjo in znane mehanizme za njeno omejevanje, pomanjkanje posredniških ustanov med državo in posameznikom, zakon kot osrednje sredstvo za upravljanje z družbo, abstraktna država ter njen korelat – abstraktni državljan.

Čeprav drži, da kaže liberalna demokracija določene podobnosti s svojo atensko inačico, sta, kot smo že ugotovili, povsem različni v svoji ideološki zasnovi, zgradbi in osnovnih interesih. Če upoštevamo, da je vsaka od teh demokracij nastala v specifičnih zgodovinskih in kulturnih pogojih, navedeno dejstvo ne bi smelo presenečati. Liberalno demokracijo zato ni mogoče obravnavati kot degenerirano obliko "resnične" demokracije, kar trdijo nostalgичni helenofili. Atenska demokracija je lahko vir inspiracije ter uporaben korektiv, nikakor pa ne vzorec ali merilo za presojo. Kot vse nove zgodovinske tvorbe tudi liberalna demokracija namenoma opušča nekatera pomembna izhodišča svoje atenske sestrice in hkrati postavlja nova. Z razlogom se boji neomejene ljudske suverenosti, vendar gre v drugo skrajnost in ljudem jemlje oblast. Z razlogom opozarja na pomembnost nepolitičnih interesov, vendar javnemu življenju ne priznava njegovega pravega pomena. Povsem pravilno poudarja pomen individualnosti in zasebnosti, vendar po nepotrebnem sprgleda skupne temelje, ki so osnovni pogoj za obstoj vsakega posameznika. Čeprav liberalna demokracija drobi skupnost, je treba z druge strani ugotoviti, da daje demokraciji hkrati razsežnost univerzalnosti, ki dotlej ni bilo. Ena oseba en glas je pravzaprav liberalna zamisel. Tudi takrat, ko so se liberalci upirali njenemu

izvajanju, so se obenem zavedali, da je nujno povezana z njihovim individualističnim pojmovanjem človeštva.

Čeprav liberalizem opredeljuje pravice v strogo individualističnem, elitističnem in meščanskem smislu, vseeno demokraciji daje potrebno težo, saj vztraja na nedotakljivosti temeljnih človekovih pravic, zaščiti manjšin ter različnosti mnenj posameznikov. Res je sicer, da politični moči ne priznava njenih ustvarjalnih možnosti, vendar z druge strani poudarjeno oživlja vso patologijo politične moči in pred njo ščiti na način, ki je bil klasični demokraciji neznan. Kot so poudarili že mnogi teoretiki, je liberalna demokracija izpostavljena resni kritiki. Da pa te ne bi zvenele anakronistično, ne smejo temeljiti na trditvah o nesposobnosti liberalne demokracije, da se bi se uskladila s svojim klasičnim "vzorom", temveč na ugotovitvi, da ni sposobna zadovoljiti najglobljih teženj in prizadevanj *sodobnega* človeka ter se soočiti z izzivi *sodobnega* časa.

Zdaj, ko smo na kratko poudarili osnovne značilnosti liberalne demokracije, se lahko z razlogom vprašamo: ali ji ima liberalni demokrat pravico pripisati univerzalno vrednost ter ob tem še trditi, da so vsi ostali politični sistemi pravzaprav nepopolni in pomanjkljivi, in sicer v tolikšni meri, kolikor odstopajo od liberalnodemokratske ureditve?

Kot smo ugotovili, liberalna demokracija opredeljuje demokracijo znotraj okvirov liberalizma. Očitno je seveda, da je to zgolj eden od možnih načinov povezovanja liberalizma in demokracije. Nobenega razloga ni, da se posamezni politični sistemi ne odločijo za drugačno možnost. Tako je npr. možno dati obema, tj. demokraciji in liberalizmu *enak* pomen, kar je način za učinkovito medsebojno omejevanje. Čeprav tudi v tem primeru ostaja oblast zaščiten pred pritiski ljudstva, lahko takšen politični sistem vendarle prispeva k njenemu bolj razumevajočemu odnosu do zahtev ljudi. Omogoča tudi boljše možnosti za soudeležbo ljudstva, ob tem pa v ničemer ne ogroža pravice države do upravljanja. In končno: s tem ko priznava pomembnost zaščite temeljnih človekovih pravic, je velika verjetnost, da bo le-te opredelila, in nato – glede na nenehno razvijajoči se konsenz – tudi sproti usklajevala.

Seveda pa je lahko politični sistem tudi demokratično liberalen in ne zgolj liberalno demokratičen. V tem primeru ima vodilno vlogo demokracija, ki tudi določa okvire, znotraj katerih se opredeljuje liberalizem. Tako kot liberalna demokracija tudi ta sistem ščiti in spoštuje posameznika, vendar ga opredeljuje, tako kot tudi njegove pravice, v socialnem smislu. Med posameznikom in skupnostjo vzpostavlja bolj zdravo ravnotežje, omogoča pravičnejšo razdelitev možnosti za uveljavitev pravic državljanov, daje večje možnosti za soudeležbo na najpomembnejših področjih gospodarskega in političnega življenja ter odpira nova središča moči. Zgodnji socialisti, kot sta npr. tudi Marx in C. B. Macpherson, so raje kot liberalno demokracijo zagovarjali prav to, demokratično obliko liberalne ureditve, kar je značilno tudi za številne današnje evropske socialistične stranke. Sicer pa je demokratični liberalizem dokaj blizu socialni demokraciji in kaže v primerjavi z liberalizmom vsaj delni napredek.

Kako bo posamezna oblast združevala liberalizem in demokracijo oziroma v kakšni meri bo liberalna ali demokratična, je odvisno od zgodovine, tradi-

cije, vrednot, problemov in seveda objektivnih potreb države. Oblika ureditve nikoli ni naključna in tudi ne pomeni poljubne, spreminjajoče se množice posameznikov. Prav nasprotno: ima svojo zgodovino in značaj, odtod tudi potreba, da svojo politično usodo gradi na sebi primeren način. Kot smo videli, atenske demokracije v današnjem času ne bi bilo več mogoče oživeti, zato so morale sodobne zahodne družbe razviti svoje lastne oblike demokracije. Kar drži za Zahod, seveda drži tudi za preostali del sveta. Odtod bi vsako vztrajanje na univerzalnosti zahodne liberalne demokracije pravzaprav pomenilo zanikanje svojih lastnih zgodovinskih izkušenj ter zavračanje liberalnih načel medsebojnega spoštovanja in upoštevanja kulturnih raznolikosti. Vsiljevanje sistemov oblasti, ki niso prilagojeni objektivnim možnostim in razvitosti drugih držav, uničuje skladnost in celovitost njihovega že uveljavljenega načina življenja in jih spreminja v posnemovalke, ki niso sposobne in tudi ne morejo slediti ne svoji lastni tradiciji ne uvoženim tujim pravilom. Kulturni nered, ki ga je povzročil kolonializem, bi nas moral posvariti pred vsemi nevarnostmi pretirano vnetega vsiljevanja liberalne demokracije.

Liberalna demokracija je proizvod in hkrati sredstvo za reševanje političnih problemov, nastalih v individualistični družbi, ki se je razvila po 17. stoletju. Glede na navedeno lahko ugotovimo, da obstajata vsaj dva sistema oblasti, v katerih bi bila pomembnost liberalne demokracije močno ogrožena. Pri tem mislimo na trdno povezane sisteme oblasti, z zelo razvitim čutom pripadnosti skupnosti, in na t. i. multikomunalne sisteme oblasti. Pa si oglejmo njihove značilnosti.

Obstajajo sistemi oblasti z močnim čutom za pripadnost skupnosti, ki temelji na razširjeni in globoko ukoreninjeni domnevi o solidnem življenju. Tej kategoriji pripadajo Saudska Arabija, Kuvajt in nekatere države Bližnjega vzhoda in Afrike. Posameznika opredeljujejo v povezavi z družbo in pri tem izražajo prepričanje, da neznan liberalni posameznik nikakor ne more predstavljati temeljne enote neke družbe. Tako stališče bomo najbolje ilustrirali z nedavnim žalostnim primerom. Državljan Bangladeša srednjih let se je hotel s sinovoma nastaniti v Veliki Britaniji, saj je dobil dovoljenje za bivanje. Ko ga je uslužbenec za priseljevanje vprašal, če sta to njegova sinova, je odgovoril pritrdilno. Pozneje je prišlo na dan, da sta to pravzaprav sinova njegovega pokojnega brata. Ker torej nista bila njegova sinova, ga je uslužbenec obtožil goljufivega namena. Državljan Bangladeša je trdil, da s svojim pokojnim bratom nikoli nista živela ločeno; njuni otroci so odraščali skupaj kot bratje in sestre, s strani odraslih pa so bili deležni enake pozornosti in ljubezni; moralna obveznost vsakega odraslega člana družine pa je, da skrbi za vse otroke; sploh pa je na ta način njegova družba ustvarjena. Sicer pa je svojemu umirajočemu bratu prisegel, da bo za njegove otroke skrbel enako kot za svoje. Ker ni čutil prav nobene razlike med svojimi in otroci pokojnega brata, se je tudi odločil, da v Anglijo pripelje bratove otroke. Zbegani uslužbenec ni hotel popustiti in je vztrajal pri tem, da lahko v državo vstopita le njegova prava sinova. Takrat je državljan Bangladeša ponudil, da bo vzel s seboj enega svojega in enega bratovega sina. Ker s tem ni prekoračil dopustne kvote dveh otrok, ni mogel razumeti, zakaj je britanskim oblastem pomembna sestava kvote. Poudarjal je tudi, da mu ne njegova skupnost ne druž-

ina pokojnega brata ne bosta odpustili njegove "sebičnosti", pa tudi sam bo težko živel s svojo slabo vestjo, če mu ne bo uspelo pripeljati vsaj enega od bratovih sinov. V tem konfliktu dveh povsem različnih pojmovanj posameznika kot osebe nobena stran ni bila sposobna razumeti stališča druge strani. Ker je bil angleški uslužbenec očitno vaje liberalnega stališča, ki se mu je zdelo samoumevno, hkrati pa je menil, da je njegova dolžnost izvrševati zakon, poslal moža nazaj v njegovo deželo z jasnimi navodili, da nikoli več ne bo smel vstopiti v Veliko Britanijo.

Bistvo navedenega primera je v tem, da različne družbe človeka različno opredeljujejo in individualizirajo. Različno torej pojmujejo tudi svobodo, enakost, pravice, lastnino, pravičnost, zvestobo, moč in oblast. Tako se npr. v tradicionalni muslimanski družbi vsi zavedajo, da del njihovega premoženja pripada drugim. Njihova dolžnost je, da ga uporabijo v korist drugih; prav tako ne smejo odreči hrane ali zavetja človeku, ki je lačen, ali tujcu. To ne gre razumeti kot *pravico* slednjega do hrane ali zavetja, pač pa kot *sveto dolžnost* gostitelja, da to zagotovi. Čeprav nihče ne govori o pravicah, so v večji ali manjši meri zadovoljene potrebe skoraj vseh. Pri tem se prav nihče ne sklicuje na "pravičnost"; gre za izraz, za katerega nekatere od teh družb celo nimajo ustrezne besede. Kljub temu večina dobi tisto, kar ji pripada, razdelitev dobrin pa je v glavnem pravična. Na kratko: liberalno načelo individualizacije in druge liberalne ideje so povsem specifične tako s kulturnega kot z zgodovinskega stališča. Odtod si politični sistem, ki temelji na teh načelih, ne more pripisovati splošne veljave.

Družbe, o katerih govorimo, niso liberalne, kar pa še ne pomeni, da so neliberalne. Gre za družbe, ki ščitijo in si prizadevajo ohraniti svoj način življenja in so usmerjene k skupnosti. Verjamejo, da je "pravice" njihovih pripadnikov mogoče povsem zakonito omejiti zaradi višjih interesov tradicionalnega načina življenja. Večina teh družb dopušča svobodo govora in izražanja, kar pa ne daje pravice za kakršnokoli norčevanje ali posmehovanje njihovim svetim besedilom, običajem, verovanjem in obredom. Tudi lastninsko pravico in pravico do trgovanja je možno omejiti, in sicer v primeru, da ogrožata družbeno solidarnost ter rušita etiko kolektivne obveznosti, ki je značilna za njihov način življenja. Zaradi podobnih razlogov omejujejo tudi potovanje, vstop v državo ter nakup in prodajo zemljišč. Za liberalce so seveda takšne omejitve povsem nesprejemljive, ne pa tudi za večino pripadnikov tradicionalnih družb. Razen če ne izhajamo iz domneve, da predstavlja liberalizem dokončno resnico o človeku, prav gotovo ni mogoče kar na slepo obsojati družb, ki se mu ne želijo podrediti. To še toliko bolj drži za današnji čas, ko so se tudi same liberalne družbe začele spraševati, če niso pretiravale s poudarjanjem individualizacije; sprašujejo se tudi, kako zgraditi zdravo, tj. pristno družbo, v kateri bodo posamezniki pognali korenine in hkrati čutili potrebno pripadnost. Skupnost predvideva skupne vrednosti in skupen način življenja, kar pa je nezdržljivo z bolj ali manj neomejenimi pravicami njenih posameznikov, da delajo to, kar jih je volja. Prav neverjetno je, da so mnogi družbeni teoretiki predlagali omejitve pornografije, svobode izražanja in priseljevanja. Gre za omejitve pravic, ki se ne razlikujejo od omejitev v tradicionalnih družbah.

Nesporno je tudi, da imajo nekatere tradicionalne družbe še vedno nezaslišane običaje in navade, ki jih bodo morale opustiti oziroma spremeniti – po možnosti znotraj družbe, le v najbolj nujnih primerih pa v obliki razumnega zunanjega pritiska. Vendar vprašanje, ki se ob tem zastavlja, ni, kako izboljšati njihov način življenja, temveč: ali so tradicionalne družbe dolžne prevzeti načela liberalne demokracije in če jih ne prevzamejo, ali jih je treba za to kaznovati? Na to vprašanje bi lahko le stežka odgovorili pritrdilno. Vse dotlej, dokler je oblast v teh državah sprejemljiva za njihove državljane in izpolnjuje vsaj osnovna merila dobre vlade – k temu vprašanju se bomo še vrnili – jim je treba omogočiti, da si same krojijo svojo politično usodo.

Do zdaj smo govorili predvsem o trdno povezanih skupnostih. Zdaj pa bi na kratko obdelali še multikomunalne družbe, tj. družbe, ki jih sestavlja več trdno povezanih skupnosti, ki se zavedajo svojega obstoja in si hkrati prizadevajo ohraniti tradicionalen način življenja. Tej kategoriji pripadajo nekatere države Tretjega sveta. Tovrstni multikomunalni družbi ne ustreza ne klasični atenski model, ki izhaja iz skupnosti, ne liberalni model. Teoretična vprašanja, ki so se zastavljala do izkušenj teh držav, niso naletela na pretirano zanimanje teoretikov zahodne demokratične misli.

Navedena ugotovitev bo postala bolj razumljiva, če za primer vzamemo Indijo, ki je z etničnega in verskega stališča ena najbolj raznovrstnih družb na svetu. Kolonializem je v Indiji pustil prдавne skupnosti v glavnem pri miru; sprejel je njihove "zakone" in navade ter jim naložil potrební minimum predvsem kazenskih predpisov. Za razliko od vloge, ki jo je imela v Evropi liberalna demokracija, je dopuščal pluralnost pravnih sistemov in si delil "suverenost" z avtonomnimi, bolj ali manj samoupravljaljskimi skupnostmi.

Postkolonialistična Indija je le delno posegla v svojo kolonialno dediščino. Še vedno ohranja nadvse zapleten sistem oblasti, za katerega so značilni skupni kazenski, ne pa tudi civilni zakoni. Tako muslimani ohranjajo svoje civilne predpise, ki jih država uzakonja in se v njih ne vtikuje tudi rodovne skupnosti še naprej uporabljajo svoje zakone. Država se je tudi zavezala, da ne bo vnašala sprememb v življenje in zakone tamkajšnjih kristjanov brez njihovega izrecnega soglasja oziroma odobritve. Za parsije na primer veljajo enaki civilni zakoni kot za druge Indijce, ki niso muslimani, vendar sta razlaga in izvajanje zakonov nemalokrat prepuščena t. i. *pančajatom* ali svetom skupnosti. Tako npr. uradna civilna sodišča prevzamejo obravnavo razveze med zakoncema te kaste, pravni postopek in določitev višine preživnine pa prepuščajo v odločanje *pančajatu*. Odtod je indijska družba po eni strani družba posameznikov, po drugi strani pa skupnost skupnosti, s čimer za nosilce pravic priznava tako posameznike kot skupnosti. Medtem ko je kazensko pravo namenjeno zgolj posameznikom, obravnava civilno pravo večino manjšinskih skupnosti kot neodvisne pravne subjekte. Zato je mogoče z razlogom trditi, da je Indija nadvse posebna liberalno-demokratična tvorba.

Zelo poenostavljeno bi bilo reči, kar sicer trdijo številni indijski in tuji razpravljalci, da je Indija "pregloboko ukoreninjena" v družbi in hkrati preveč "pluralna" in "kaotična", da bi jo lahko imeli za državo v pravem pomenu besede.

Seveda pa je tako stališče vse preveč površno in etnocentrično, da bi bilo zadovoljivo. Ni pravega razloga za prepričevanje, da je sodobna zahodna oblika državne ureditve edina primerna ali pravilna. Odtod tudi ni razloga, da bi Indiji ali katerikoli drugi deželi, ki ni iz kroga zahodnih držav, odvzeli pravico do prilagoditve državnih institucij zahodnemu modelu ter razvoja svojih lastnih, alternativnih političnih tvorb. Bolje kot vztrajati, da *mora* biti država avtonomna in ločena od družbe, ter nato iskati načine za njeno ponovno približevanje ljudstvu, je treba že na začetku ugotoviti, da država v nobenem primeru ne sme biti ločena od družbe. Prav tako ni smiselno vztrajati na tem, da mora imeti država enoten pravni sistem. Država naj sama presodi, ali bo svojim skupnostim dopustila, da zadržijo svoje različne zakone in prakso, zlasti v primeru, ko slednje spoštujejo jasno zastavljeni in na državni ravni sprejeti načeli pravičnosti in nepristranosti. Tako na primer lahko zakon zahteva, da je treba poskrbeti za razvezano ženo, vendar je stvar posameznih skupnosti, da določijo, na kakšen način bodo nekdanji mož, njegova družina ali pa skupnost kot celota poskrbeli za njeno preživetje – seveda ob domnvi, da predvidene rešitve zagotavljajo varnost in ne dopuščajo možnosti zlorabe ali pristranskega odločanja. Če želijo skupnosti ohraniti multikomunalno ureditev in se v čim večji meri izogniti vse prepogostim izbruhom nasilja med oziroma znotraj posameznih skupnosti, morajo biti karseda razumevajoče do tradicije, vrednot in ravni razvoja konstitutivnih skupnosti. Pri tem lahko celo ugotovijo, da bi bile institucije in praksa, ki so se razvile v družbeno homogenih liberalnih ureditvah, v njihovem primeru pravzaprav močno subverzivne.

Tako kot pojmovanje o posamezniku, pravicah, lastnini itd., tudi institucij, kot so volitve, večstrankarski politični sistem, delitev moči ali pa abstraktna država, ni mogoče posploševati. Volitve, kot jih poznajo na Zahodu, pomenijo za revne dežele velikansko finančno breme, prav tako pa omogočajo vsem nam dobro znane oblike korupcije. V etnično in versko raznoliki družbi, za katero je značilna odsotnost skupnih vrednot, enako kot v družbi, ki ni vajena javno razgrinjati svojih težav in jih predstavljati kot ideološka razhajanja, bi utegnile volitve povzročiti globoke razprtije, sprožiti umetne ideološke prenapetosti, močne in nasilne vzgibe ter vse skupaj usmeriti v nevarno in neobvladljivo smer. Odtod je za tovrstno družbo morda bolje, da ohranja oziroma še naprej razvija dogovorne in manj polarizirane načine izbiranja oblasti ter upravljanja z javnimi zadevami. Kar velja za volitve, v enaki meri velja tudi za druge institucije ter prakso liberalne demokracije.

Povedano pa še ne pomeni, da so liberalnodemokratske institucije brez vsakršne vrednosti za družbe, ki niso iz kroga zahodnih držav. Slednje morajo same ugotoviti objektivno vrednost posameznih institucij in pri tem upoštevati svojo kulturno tradicijo, različne potrebe, okoliščine itd., nikakor pa ne smejo teh institucij samodejno prenesti v svoj sistem. Sicer pa so številne države Tretjega sveta že izvedle najrazličnejše politične poskuse, od katerih so bili nekateri uspešni, drugi pa naravnost katastrofalni. Zahvaljujoč povsem zgrešenemu prepričanju – za katerega so delno krive same, delno pa so jim ga vsilile zahodne države in strokovnjaki za razvoj – da so njihovi poskusi pravzaprav "devija-

cija" "klasičnega" liberalnega demokratičnega vzorca, spodleteli pa naj bi zaradi njihove nezrelosti in zaostalosti, so se države Tretjega sveta pogosto lotevale novih eksperimentov brez pravega navdušenja in potrebne samozvesti ter jih predčasno opuščale. Sicer pa je njihova politična usoda zelo podobna usodi njihovih jezikov. Rabo svojih tradicionalnih jezikov, ki so jih dobro poznali, so namreč opuščali v korist "pravih" in "spoštovanja vrednih" jezikov svojih kolonialnih gospodarjev. Ob tem velja pripomniti, da slednjih nikoli niso primerno obvladali.

Zdi se, da je bila za dežele, ki ne pripadajo zahodu, demokratična sestavina liberalne demokracije z institucijami, kot so svobodne volitve, svoboda govora in pravica do enakosti, veliko privlačnejša in bolj uporabna kot liberalna sestavina. V teh deželah milijoni ljudi zahtevajo demokracijo, razumljivo v primerno prilagojeni obliki, hkrati pa se sramežljivo upirajo liberalizmu, kot da bi slutili, da je subverziven do stvari, ki jih sami najbolj spoštujejo in častijo. To pa ne zato, ker liberalizem vodi v kapitalizem – slednji bi bil za mnoge celo dobrodošel – temveč zato, ker države Tretjega sveta čutijo, da sta liberalno pojmovanje sveta in način življenja v nasprotju z njihovimi najglobljimi težnjami in predstavami. Po njihovem prepričanju liberalizem spodkopava skupnost, spodkopuje celovitost idej in vrednosti, povzdiguje izoliranega posameznika nad skupnostjo, podpira etos in etiko nasilnega samopotrjevanja, zavrača tradicionalno modrost in logiko v imenu nekakšne znanstvene resnice ter slabi duha sožitja in potrebe po prilagajanju skupnosti. Sprašujejo se, zakaj ne morejo prevzemati tovrstnih zahodnih pridobitev ter strokovnosti zgolj do tiste mere, ki je za njih potrebna ozirom koristna. Ni jim jasno, zakaj v tem postopku ne bi smeli zavreči posameznih liberalnih načel in sprejeti nekatere demokratične rešitve liberalne demokracije, ki bi jih prilagodili svojim potrebam. Mogoče bi se celo pokazalo, da niso imeli prav in bi zaradi negativnih posledic trpeli. Vsekakor pa tudi vsiljevanje standardnih liberalnodemokratičnih rešitev zahteva velike napore in odrekjanja.

Zavračati univerzalistične zahteve liberalne demokracije pomeni zavračati grobo relativistično stališče, po katerem je politični sistem neke države notranja stvar te države in ga je torej nemogoče kritizirati in potemtakem zahodne izkušnje nimajo nobenega pomena izven Zahoda. V svetu, ki postaja čedalje bolj soodvisen, notranje razmere posamezne države vplivajo tudi na druge države in so torej stvar splošnega interesa. Oporečniki, zatirane manjšine in množice, ki so objekti trpinčenja in izživljanja, se povsod po svetu obračajo za podporo mednarodni javnosti. Brez splošnih načel, ki so vodilo za našo presojo in dejanja, jim ni mogoče pomagati. Zahvaljujoč poglobitvi naše moralne zavesti, postajamo moralno prizadeti zaradi človeškega trpljenja tudi v primerih, ko nas nihče ne prosi za pomoč. Prav tako, zahvaljujoč čedalje večji demistifikaciji sodobne države, postaja jasno, da državljani niso njena last. Država je človeštvu odgovorna za način, kako ravna s svojimi ljudmi, in mora biti odprta za zunanji nadzor. Vse to zahteva celovitost moralnih in političnih načel, ki morajo biti po eni strani splošno sprejemljiva, po drugi strani pa sposobna prilagoditi se kulturni različnosti in avtonomiji posameznih držav. Določiti je treba osnov-

ne pogoje ali načela, potrebna za dobro oblast, nato pa prepustiti državam, da same razvijejo sebi primerne oblike državne ureditve. Razumljivo pa je, da morajo države vselej upoštevati sprejeta temeljna načela.

Ker na tem mestu ni mogoče obdelati tega širokega in zapletenega vprašanja, se bomo morali zadovoljiti z nekaj splošnimi ugotovitvami. Splošno veljavnih regulativnih načel ne morejo določati zahodne države in tudi ne filozofi. Obstaja namreč velika verjetnost, da so zasvojeni z etnocentričnim vplivom, pa tudi sicer ni nobenih razlogov za njihovo prevlado nad ostalim delom človeštva. Ni težko predpisovati, vendar recepti nimajo ne smisla ne moči, če ne pokažejo rezultatov v življenjih in mnenju tistih, ki so jim namenjeni. Načela pravične oblasti so lahko resnično univerzalna (po obsegu in vsebini) *ter hkrati* obvezujoča le v primeru, če so bila svobodno dogovorjena in sprejeta v smislu čim širšega globalnega konsenza. Bilo bi zelo naivno, če bi verjeli, da se bodo vse oblasti in vsi ljudje povsod po svetu strinjali z njimi. Tisto, na kar lahko upravičeno upamo in si za to tudi prizadevamo, pa je širok, vsekulturni konsenz z različnimi stopnjami splošne podpore.

Dejstvo, da posamezniki in razna gibanja po svetu računajo na splošno podporo, namenjeno njihovim notranjim bojem in prizadevanjem, ter dejstvo, da se je preostali del sveta začel nato tudi dejansko odzivati, nam dajeta vedeti, da javno mnenje pridobiva na svojem pomenu in vitalnosti, postaja sprejemljivo politično sredstvo, se vkoreninja v ljudski zavesti in pridobiva nove privrženke. Nekoliko posplošeno lahko ugotovimo, da so se prav na ta način razvila in nato še uveljavila skoraj vsa moralna načela; podobno je tudi Deklaracija o človekovih pravicah OZN iz leta 1948 pridobila svoj ugled. Po drugi svetovni vojni je sprva zvenela kot pobožna izjava o dobrih namerah. S časom in čedalje pogostejše pa so se nanjo začeli sklicevati tudi borci kolonialnih bojev za neodvisnost in zatirane manjšine po svetu. Deklaracija je tako postala pomemben del domače in mednarodne morale⁵.

Deklaracija OZN je kompleksna listina. Njen pomen je mogoče razbrati na treh različnih ravneh. Prvič, zastavlja temeljna načela, ki naj bi jih upoštevale državne ureditve po vsem svetu. Drugič: ta načela prevaja v jezik pravic in svoboščin, ki jih tudi izrecno našteva. Tretjič: določa institucije in postopke, s katerimi je po njenem mnenju edino možno jamčiti in ščititi pravice in svoboščine. Sicer pa lahko ugotovimo, da je v drugem in tretjem delu čutiti vpliv liberalne demokracije: v drugem delu zato, ker poudarja pojem pravic in jih izrecno tudi našteva; v tretjem pa zato, ker izhajajo institucije in postopki, ki jih priporoča, prav iz liberalne demokracije.

Splošna načela deklaracije OZN lahko razdelimo v dve kategoriji. Tako so nekatera poudarjeno liberalna in hkrati kulturno specifična, npr.: bolj ali manj

⁵ Za razpravo o univerzalnih pravicah glej J. W. Nickel, *Making Sense of Human Rights*, (Berkeley, CA, University of California Press, 1987). Za vsestranski kulturni prikaz glej L. Rouner, *Human Rights and the World's Religions* (Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1988), zlasti III. in IV. del. Za kakovostno razpravo o problematiki manjšin v pluralni družbi glej W. Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture* Oxford, Clarendon Press, 1991). Glej tudi Bhikhu Parekh, *The Rushdie Affair: Research Agenda for Political Philosophy, Political Studies*, 38:4 (1990), 695-709.

neomejena svoboda izražanja, pravica do zasebne lastnine, vztrajanje na tem, da mora zakonska zveza temeljiti na "svobodni in popolni volji" bodočih zakoncev. Druga načela se nanašajo na ključne človekove interese, ki predstavljajo vrednoto v skoraj vseh družbah in imajo resnično univerzalni pomen, kot npr.: spoštovanje človekovega življenja in dostojanstva, enakost pred zakonom, dejstvo, da zakon zagotavlja enako zaščito vseh, pravično sojenje ter zaščita manjšin. Nesporno je, da liberalizem navedena načela globoko spoštuje in jim pripisuje velik pomen, vendar je treba hkrati ugotoviti, da ta načela niso lastna zgolj liberalizmu. Najti jih je moč že v antičnih Atenah in starem Rimu, pa tudi v številnih srednjeveških kraljestvih. Poudarjala so jih sveta besedila vseh velikih verstev in tudi sicer so jih pogosto upoštevale številne države, ki ne pripadajo Zahodu. Ob tem lahko ugotovimo, da je tradicija spoštovanja, denimo, nedotakljivosti človekovega življenja ali pa zaščite manjšin, celo močnejša v nekaterih družbah – med te sodi tudi židovska – ki ne pripadajo Zahodu, kot pa v liberalnih državah.

Dejstvo, da druga skupina načel, ki jih je zastavila deklaracija OZN, predvideva veliko mero univerzalne podpore, izhaja iz treh ugotovitev. Prvič: deklaracijo OZN je podpisalo veliko število držav, ki se razlikujejo po kulturi, zemljepisni legi in političnih sistemih. Drugič: ko so se novoosvobojene azijske in afriške države pridružile OZN, so zahtevale spremembe oziroma dopolnitve deklaracije, so bile po številnih razpravah tudi sprejete, in sicer v obliki dveh mednarodnih sporazumov iz leta 1966. Dokumenta sta se odpovedala pravici do zasebne lastnine in polne odškodnine v primeru denacionalizacije; ublažila sta individualistično izhodišče, ki je bilo osnova za oblikovanje prvotnega besedila deklaracije; hkrati pa sta potrdila možnost začasne omejitve posameznih pravic, če to zahteva nacionalni interes. Kljub temu navedena dokumenta nista posegla v – kot sem jih sam označil – resnično univerzalna načela deklaracije iz leta 1948, temveč sta jih je celo okrepila. Tretjič: ljudje so se povsod po svetu v boju proti represivnim sistemom pogosto sklicevali prav na ta načela. Tovrstni režimi so v glavnem raje zanikali obstoj zanje nesprejemljivih rešitev, kot da bi se sprijaznili z relativizmom in kulturno avtonomijo. Zdaj pa so se stvari začele spreminjati: obe strani sta se začeli zavedati – seveda vsaka na svoj način – da predstavljajo ta načela osnovo za solidno oblast, hkrati pa podeljujejo potrebno moralno avtoriteto, ki je sicer ne bi bilo. Povedano drugače: načela postajajo čedalje bolj "skupni standard za doseg enotnih ciljev vseh ljudi in narodov", kar je bil tudi osnovni namen deklaracije OZN. V tem smislu zagotavljajo dragoceno izhodišče za nadaljnja svobodna pogajanja in razvoj prihodnjega konsenza, ki bo osnova za določitev univerzalnih načel za dobro oblast.

Znotraj meja, določenih s temi načeli, naj bi imele države možnost, da samostojno določijo sebi primerno obliko oblasti. Če bodo želele, se bodo lahko odločile tudi za liberalno demokracijo; če pa ne, tudi njihova drugačna odločitev zasluži spoštovanje in celo podporo. Navsezadnje so tudi liberalci vedno in povsem upravičeno trdili, da je prav različnost predpogoj za napredek in možnost izbire ter da lahko resnica izhaja le iz miroljubne tekme med različnimi načini življenja.



Karmen ERJAVEC, Zala VOLČIČ

»Virtualna demokracija«

V Piranu je od 10. do 14. aprila uspešno potekal deveti kolokvij na temo *Virtualna demokracija*. Kolokvij sta organizirala Evropski inštitut za komunikacijo in kulturo ter Fakulteta za družbene vede – Center za raziskovanje družbenega komuniciranja, sponzorirala pa ga je Slovenska nacionalna komisija pri UNESCO. Kolokvija se je udeležilo več kot 25 strokovnjakov iz Združenih držav Amerike, Kanade, Velike Britanije, Nizozemske, Finske, Nemčije, Grčije, Malte, Italije, Hrvaške in Slovenije, ki so v svojih referatih razpravljali o odnosu med vplivom novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij in razvojem demokracije.

Kolokvij je bil tematsko razdeljen na tri dele. V prvem so udeleženci analizirali osnutek "elektronske demokracije", ki naj bi označevala radikalno novo formo demokratske prakse, na katero vplivajo nove informacijske tehnologije. Demokracija se po mnenju mnogih avtorjev spremeni z uvedbo novih tehnologij, ki predvidevajo tudi nove dejavnosti in možnosti neposredne participacije državljanov v političnem procesu. Jan A. G. M. van Dijk z univerze v Utrehtu je poudaril pozitivni prispevek uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije (ICT) pri uveljavljanju politične demokracije. Pri vsakem od petih modelov demokracije je uporaba ICT specifična, isti pa je primarni cilj demokracije: oblikovanje mnenja in odločanje. Vsi modeli demokracije pa potrebujejo: (1) bolj odgovorno vlado, (2) boljšo ponudbo informacij na obeh straneh (na strani vlade in javne uprave ter na strani državljanov) in (3) bolj transparenten politični sistem. Van Dijk je predlagal, da bi morala legalistični in konkurenčni model sprejeti premise plebiscitarnega, pluralističnega in participatornega modela. Plebiscitarni, pluralistični in participatorni modeli pa bi morali težiti k plebiscitarni in pluralistični razpravi in participacijo državljanov, ne pa se podrediti

institucijam in uradni politiki. Richard Barbrook iz univerze Westminster je definiral ideologijo "heterogene ortodoksnosti" prihajajoče informacijske dobe na Zahodni obali Združenih držav Amerike kot *kalifornijsko ideologijo*. Ta je sestavljena iz kulturnega bohemizma San Franciska in hi-tech industrije Silikonske doline. Nedavno je v svojem poročilu Komisija EU predlagala, naj Evropa pri vzpostavljanju svoje "informacijske avtoceste" sledi kalifornijskemu modelu "svobodnega trga". Toda Barbrook meni, da mora Evropa imeti svojo lastno vizijo prihodnosti na tem področju, člani evropskega "virtualnega razreda" pa morajo oblikovati lastno samoidentiteto.

V drugem delu kolokvija so mednarodni strokovnjaki predstavili študije primerov projektov virtualne demokracije iz različnih držav na lokalni ravni. Kees Brants and Reineke van Merten sta predstavila poizkus na elektronski mreži v Amsterdamu, ki je ena izmed najbolj razvitih mrež na Nizozemskem in ena izmed najbolj razširjenih v Evropi. Amsterdamski mestni svet in lokalni politiki so leta 1995 uvedli tri projekte. Prvi projekt *Mestni pogovori* je vpeljal s ciljem, da bi se izboljšala kakovost javne diskusije, drugi projekt *Mestna konzultacija* skuša povečati dostopnost in transparentnost procesa odločanja, v *Digitalnem mestu* pa se povezujejo sprejemniki in oddajniki, centri informiranja, odvija se diskusija in obikuje se mnenje. Brants in van Merten ugotavljata, da je predhodno potrebno na ulicah *Digitalnega mesta* socializirati demokracijo: uvesti filozofijo "od spodaj navzgor", enotno organizacijsko strukturo in prostovoljno naravnost, interaktivnost in uporabnikom prijazno usmerjenost. William H. Dutton z univerze v Južni Kaliforniji je predstavil najbolj inovativno mrežo na lokalni ravni v Združenih državah Amerike, Public Electronic Network (PEN) v Santa Moniki, ki je bila vpeljana februarja 1989. PEN je bil vzpostavljen s ciljem, da bi omogočil enak dostop do javnih informacij, vladnih agencij in uradov. Dutton je postavil ugotovitev, da ima PEN pozitiven vpliv na politiko in upravo v mestu Santa Monika. PEN vzpodbuja razpravo in je v javno areno pritegnil ljudi, ki drugače ne

bi sodelovali v javnem forumu, predvsem zato, ker sedaj lahko participirajo takrat, ko imajo čas.

Martin Hagen iz univerze Hamburg je analiziral ameriški osnutek elektronske demokracije in njen vpliv na nemško politiko. Ugotovil je, da je nemška institucionalna ureditev in politična kultura drugačna od ameriške, zato Nemčija potrebuje lastno zasnovano elektronske demokracije.

Andrej Škerlep s Fakultete za družbene vede v Ljubljani je izpostavil pomembnost računalniško posredovane komunikacije v vsakdanjem življenju. Internet deluje sicer že več kot dve desetletji in pol, vendar je šele v zadnjih dveh letih pritegnil širšo javno pozornost. Evolucijo te globalne mreže v devetdesetih letih Škerlep imenuje prehod od starega na nov Internet. Škerlep tudi trdi, da on-line aktivnosti dajejo bolj ali manj enake možnosti kot v realnem življenju. Temeljna pomanjkljivost Interneta je nezmožnost oblikovanja tridimenzionalne fizične realnosti. Toda kibernetične prostor daje tudi nove možnosti za aktivnosti, ki niso le podvojitve realnega življenja, ampak omogočajo tehnološko razširitev teh aktivnosti.

Tretji dan so udeleženci namenili problemu javnosti, odnosu med javnostjo in zasebnostjo. Slavko Splichal s Fakultete za družbene vede v Ljubljani se je v svojem referatu spraševal, ali računalniško posredovana komunikacija bistveno spreminja javno mnenje. Govoril je tudi o relevantnosti starih osnutkov za definiranje javnega mnenja v virtualni demokraciji. *Časopis, Internet in demokracija* je bil naslov predavanja Colina Sparksa z univerze Westminster, v katerem je predstavil problem uvajanja elektronskih časopisov na Internet. Stroški distribucije časopisa v Veliki Britaniji, pa tudi drugod po svetu, predstavljajo približno polovico cene dnevnika. Ti stroški pri elektronskem dnevniku odpadejo, saj vse stroške distribucije, v tem primeru stroške nakupa računalnika, nosi kupec sam. Za uveljavitev elektronskega časopisa govori tudi dejstvo, da računalnik omogoča natančno ugotovitev števila bralcev, kar je zelo pomembno za oglaševalce. Toda po drugi strani oglaševalci nimajo potrebe oglaševati v elektronskem

časopisu, ker raje oglašujejo na WWW strani, ki je namenjena njihovi vsebini. Prav tako se je spremenil način življenja. Včasih so časopise brali predvsem moški, ki so bili izobraženi in so sodili v razred privilegiranih uradnikov. Časopise so brali zjutraj na poti v službo ali doma po večerji. Danes so bralke predvsem ženske, ki se vozijo na delo z avtom, zvečer pa si morajo same skuhati večerjo in nimajo časa za branje časopisov. Zato pa berejo elektronske časopise zjutraj v službi ob kavi. Po drugi strani pa pri elektronskih časopisih nastane problem pokrivanja internih stroškov, saj večino dnevnikov na Internetu ni potrebno plačati. Sparks je tudi izpostavil vprašanje, kaj bo z novinarji. Problem je tudi vse večja popularizacija dnevnikov (popularna vsebina = več bralcev = večji profit), ki jo narekuje trg in se bo zato tudi nadaljevala pri elektronskih časopisih. To pa pomeni manjšo obveščenost državljanov o javnih zadevah.

Vsi nosilni referati so objavljeni v zadnji številki (1/96) revije Javnost/The Public.



Maja GARB

Varnostne perspektive vzhodne srednje Evrope po koncu hladne vojne

Andrew Cottey:

EAST-CENTRAL EUROPE AFTER THE COLD WAR: Poland, the Czech republic, Slovakia and Hungary in Search of Security Macmillann Press Ltd., Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London / St. Martinis Press Inc., New York, 1995

Spremembe političnih sistemov ter procesi združevanja in razpadanja nekdanjih evropskih socialističnih držav po letu 1989 so korenito spremenili politično, s tem pa tudi varnostno podobo Evrope. Države nekdanj nasprotnih političnih in vojaških taborov so dobile možnost za sodelovanje in skupno ustvarjanje pogojev za vsestranski razvoj Evrope. Uresničevanje teh pogojev je gotovo naloga vseh držav in ostalih subjektov mednarodnih odnosov v Evropi, čeprav imajo nekatere med državami že zaradi svojega geostrateškega položaja vsaj na varnostnem področju pomembnejšo vlogo od drugih. S tega stališča je pomembna tudi skupina držav, ki jo predstavljajo Poljska, Češka republika, Slovaška in Madžarska. S temi državami t.i. vzhodne srednje Evrope predvsem z njihovo umestitvijo v sodobne probleme evropske varnosti - se v knjigi "East-Central Europe after the Cold War" ukvarja tudi Andrew Cottey z Oddelka za mirovne študije Univerze v Bradfordu v Veliki Britaniji. Knjiga temelji na avtorjevi doktorski disertaciji.

Ključni razlog, da je Cottey izbral za analizo prav te države je, da so že dolgo izrednega pomena za ravnotežje moči v Evropi. Njihovo območje je bilo v 18. in 19. stoletju središče tekmovanja in sodelovanja med pruskim, avstro-ogrskim in ruskim imperijem, v dvajsetem stoletju pa so te države igrale ključno vlogo v obeh svetovnih vojnah in v hladni vojni. Po letu 1989 predstavljajo geostrateško pomembno regijo med združeno Nemčijo in nestabilnim področjem (nekdanje) Sovjetske zveze. Med drža-

vami vzhodne Evrope so na najboljši poti k uspešnemu prehodu k demokratični politiki in tržni ekonomiji ter tako tudi primarne kandidatke za pridružitve zahodnim političnim in ekonomskim institucijam.

Cottey se osredotoča na nacionalne varnostne politike vzhodnih srednjeevropskih držav in preučuje predvsem odločitve in aktivnosti njihovih vlad na tem področju. Ugotavlja, da so te države v primerjavi z državami na Balkanu in s sosedami na področju nekdanje Sovjetske zveze notranje relativno močne tako da nadzor nad nacionalno varnostno politiko ostaja v glavnem v rokah centralnih vlad in državnih struktur.

Preden preide na študije primerov posameznih držav, avtor predstavi novo varnostno ureditev v Evropi in strateške možnosti za države vzhodne srednje Evrope po koncu hladne vojne.

Revolucije v vzhodni Evropi po letu 1989 so povzročile novo varnostno ureditev Evrope, temelj k tej novi ureditvi pa je prispevala združitev Nemčije leta 1990. Cottey navaja tri bistvene značilnosti evropskega varnostnega okolja po koncu hladne vojne:

1. obstoj "cone miru" oziroma "varnostne skupnosti" z zelo majhno verjetnostjo nasilnega konflikta (področje zahodne Evrope), razloge za obstoj takšne skupnosti pa avtor vidi v institucionaliziranem sodelovanju med zahodnoevropskimi državami, ki ga je vzpodbudila bipolarna razdelitev kontinenta, ter v razvoju stabilnih demokratičnih držav na zahodu;
2. obstoj "cone nestabilnosti" v vzhodni Evropi, kjer so se ponovno pojavila stara nasprotja glede meja in etničnih manjšin, določene negativne posledice pa ima tudi nekdanja gospodarska in vojaška navezanost bivših članic Varšavskega sporazuma na Sovjetsko zvezo;
3. multiinstitucionalna evropska varnostna arhitektura, ki jo tvorijo predvsem: Evropska unija z razvijajočo se skupno zunanjo in varnostno politiko, NATO z novimi vlogami in sodelovanjem z Zahodnoevropsko unijo ter Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju (KVSE).

Štiri države vzhodne srednje Evrope so v evropskem varnostnem okolju na meji med cono miru ter cono nestabilnosti na vzhodu in jugu, zaradi česar so tudi zelo ranljive.

Med opcije varnostne politike, ki so jih imele na razpolago nove, demokratične vlade na Poljskem, Češkoslovaškem in Madžarskem, Cottey uvršča:

- prenovljeno zvezo s Sovjetsko zvezo,
- nevtralnost ali neuvrščenost,
- regionalno varnostno sodelovanje na območju vzhodne Evrope,
- integracijo z zahodom,
- panevropsko kolektivno ali skupno varnost v okviru KVSE,
- politiko ravnotežja moči in
- zanašanje na nacionalno obrambo.

Vsaka od opcij ima seveda tako prednosti kot slabosti. Ključna prednost ponovnega povezovanja s Sovjetsko zvezo je v tem, da bi se na ta način države izognile izzivanju Sovjetske zveze, slabost pa v tem, da bi takšna politika držav vzhodne srednje Evrope verjetno prekinila ali upočasnila razvoj političnega in ekonomskega povezo- vanja teh držav z zahodom.

Izbira nevtralnosti kot varnostne strategije bi prispevala k blažitvi t.i. varnostne dileme (nastane, kadar država izvede takšno aktivnost za krepitev državne varnosti, ki bi lahko ogrozila druge države in zato pri njih izzove določene odgovore oziroma ukrepe, ki pa ogrožajo varnost prve države), nestabilno okolje vzhodne Evrope pa zbuja dvome v spoštovanje nevtralnosti.

Različne oblike regionalnega sodelovanja, ki bi jih lahko razvile države vzhodne srednje Evrope, bi lahko k varnosti v tem delu Evrope prispevale na več načinov. Regionalno sodelovanje bi zagotavljalo večjo diplomatsko moč pri odločanju o zadevah evropske varnosti, izmenjavo informacij o prenavljanju civilno-vojaških razmerij in oblikovanju novih vojaških doktrin ter pomagalo pri preprečevanju ponovnega pojavljanja starih mejnih in etničnih sporov. Na drugi strani pa bi lahko ob neuspelem sodelovanju držav neke regije izbruhnil konflikt ravno med temi državami, regionalno sodelovanje bi lahko tudi prispevalo k pojavu varnostne dileme z izzivanjem negativnih reakcij držav, ki v sodelovanje niso

vključene, lahko pa bi vodilo tudi k odložitvi integracije z zahodom.

Integracija z zahodom kot strateška opcija držav vzhodne srednje Evrope ima številne prednosti. Zahodna Evropa bi lahko varnost vzhodno-srednjeevropskih držav podpirala s politično podporo, ekonomsko in vojaško pomočjo, ali pa kar s formalnimi varnostnimi zagotovili, lahko pa bi jim tudi svetovala pri razvoju novih varnostnih in obrambnih politik. Poleg tega povezovanje z zahodom omogoča še pridružitve t.i. skupnosti skupnih vrednot, ki jo predstavlja zahod in varnostni skupnosti oziroma t.i. "coni miru". Med najizrazitejše slabosti povezovanja vzhodne srednje Evrope z zahodom pa lahko uvrstimo možnost pojava varnostne dileme (nasproti ukrepi Sovjetske zveze/Rusije) in strah zahodne Evrope, da bi s širjenjem svojih institucij na vzhod vanje vnesla nestabilnost in da bi izzivala Sovjetsko zvezo/Rusijo.

Panevropski sistem varnosti je ena od možnosti, da se države vzhodne srednje Evrope izognejo varnostni dilemi in omejenemu regionalnemu grupiranju. Ima pa lahko več oblik: kolektivni varnostni sistem (vključuje formalne obveze članic do medsebojne obrambe), koncertni sistem (vključuje sodelovanje med velikimi silami) ali kooperativni varnostni režim (temelji na normah ravnanja držav na področjih nadzora nad oboroževanjem, ukrepov za vzpostavljane zaupanja, preprečevanja in upravljanja konfliktov ter človekovih in manjšinskih pravic), možna pa je tudi kombinacija teh oblik. Kolektivni varnostni sistem bi državam vzhodne srednje Evrope dal formalna varnostna zagotovila, vendar je njegovo delovanje odvisno od tega, ali bi države članice izpolnjevale svoje obveznosti tudi v razmerah, ko ne bi šlo za njihove neposredne interese. Koncertni sistem, ki verjetno ne bi omogočil formalnih varnostnih zagotovil, bi zmanjšal nevarnost, da bi vzhodna srednja Evropa postala področje tekmovanja ali konflikta med velikimi silami, vendar bi v takšnem sistemu o ključnih varnostnih zadevah odločale le velike sile. Kooperativni sistem bi oviral ogrožanje in pospeševal reševanje konfliktov, njegova uspešnost pa bi bila tudi odvisna od

pripravljenosti držav, da spoštujejo norme sistema.

Alternativa idealističnim predlogom ustanovitve panevropskega varnostnega sistema je tradicionalno ravnotežje politike moči, pri čemer bi države vzhodne srednje Evrope spreminjale svoje varnostne politike glede na spreminjajoča se mednarodna dogajanja, ustvarjale in razdirale zveze in mednarodna zavezištva kot bi se spreminjalo evropsko ravnotežje moči. Prednost takšne strategije je v svobodi ravnanja in odgovarjanja na ogroženost, čeprav bi tudi vzpodbujala varnostno dilemo, s katero se vzhodno-srednjeevropske države srečujejo v odnosih s svojimi sosedi, ter dajala vtis, da so države izvajale takšne politike nezanesljiv partner.

Ena od možnosti, ki jo imajo države vzhodne srednje Evrope na varnostnem področju, je tudi strategija zanašanja na lastno nacionalno obrambo - od razvitja lastnega jedrskega orožja ali sprejema strategije povračilnih ukrepov s konvencionalnim orožjem do sprejema strategije defenzivne obrambe. Osrednja prednost takšne varnostne strategije je zanašanje na lastne sile (vse ostale strategije vključujejo neko stopnjo zanašanja na druge države), pomanjkljivost pa, da država s takšno strategijo tvega nastanek varnostne dileme, ki bi bila seveda ekstremna v primeru razvitja lastne jedrske oborožitve.

Cottey ugotavlja, da nobena od naštetih možnosti ali njihova kombinacija ni povsem brez stroškov in da se zato nove demokratične oblasti držav vzhodne srednje Evrope srečujejo s številnimi dilemami zagotavljanja varnosti, ki jih v nadaljevanju svoje knjige avtor umešča v zgodovinski in geopolitični okvir vsake države vzhodne srednje Evrope posebej, prikaže pa tudi razporeditev političnih sil znotraj vlad posameznih držav in vpliv teh sil na varnostno politiko države. Izkaže se, da imajo države, ki jih Cottey analizira, podobne varnostne probleme, ki se predvsem nanašajo na:

a) odnose med temi državami in Sovjetsko zvezo/Rusijo, ki večinoma zadevajo:

- umik sovjetskih enot iz držav vzhodne srednje Evrope,

- težnjo Sovjetske zveze, da bi z državami vzhodne srednje Evrope podpisala bilateralne sporazume, ki bi vsebovali tudi t.i. varnostne klavzule, kar pa države zavračajo (po državnem udaru avgusta 1991 Sovjetska zveza na klavzulah ne vztraja več),

- predlog Rusije, da bi skupaj z zahodom zagotavljala varnost vzhodni srednji Evropi, b) odnose med sosedi (zadevajo predvsem mejna in manjšinska vprašanja) - na primer:

- problem priznanja meje med Poljsko in združeno Nemčijo (iz strahu pred ozemeljskimi zahtevami Nemčije Poljska ne prekine stikov s Sovjetsko zvezo; ko Nemčija prizna mejo na Odri in Nisi, Sovjetska zveza ni več edini garant zahodne poljske meje),

- Poljske želje v zvezi s pravicami njene manjšine v Ukrajini, Belorusiji in še zlasti v Litvi,

- območje Kaliningrada (strah Poljske, da bi Nemčija začela večati svoj vpliv na tem območju; zahod želi, da bi Kaliningrad postal demilitarizirano, prostotrgovinsko avtonomno območje),

- češkoslovaško-nemški in kasneje češko-nemški problem zaradi nemške manjšine in še posebej zaradi nemških zahtev po odškodnini za izseljene sudetske Nemce,

- strah Češke pred ekonomsko dominacijo Nemčije (Nemčija je njen največji trgovinski partner in največji tuji investitor v Češki republiki),

- Slovaško povezovanje kot nevarnost obnove male antante,

- napetosti med Madžarsko in Slovaško zaradi skupnega projekta jezua na Donavi,

- številčne madžarske manjšine v sosednjih državah (posledica trianonske pogodbe leta 1920), ki zahtevajo posebne pravice ali celo avtonomijo, Madžarska pa jih pri tem podpira,

- kršitve madžarskega zračnega prostora v oboroženem spopadu na ozemlju nekdanje Jugoslavije,

c) proces spreminjanja varnostnih politik držav vzhodne srednje Evrope (od navezanosti na Sovjetsko zvezo prek koncepta nevtralnosti, navezovanja na Konferenco o evropski varnosti in sodelovanju in medsebojnega sodelovanja do težnje k integraciji v zahodnoevropske organizacije - zlasti

Evropsko unijo in NATO - kot osnovnemu strateškemu cilju), obrambno politiko držav v analizi (depolitizacija vojske in spremenjena obrambna strategija - nova vojaška doktrina in uvažanje nove defenzivne taktike, zmanjševanje obsega in prestrukturiranje oboroženih sil, zmanjševanje obrambnega proračuna).

Za skupino držav vzhodne srednje Evrope je po letu 1989 značilna vedno večja podobnost sprememb na področju njihove notranje in zunanje politike, delitev zaskrbljenosti glede stanja v Sovjetski zvezi in odločitev zahoda, da jih obravnava kot skupino, ki si zasluži posebno pozornost. Vse to je vplivalo na oblikovanje višegrajske skupine februarja 1991 kot posebne skupine držav vzhodne srednje Evrope. Cottey ugotavlja, da sodelovanje v okviru Višegrajske skupine prispeva k varnosti njenih članic v glavnem na dva načina: prvič, možnost predstavljanja enotnih mnenj povečuje diplomatsko moč in vpliv teh držav in drugič, delovanje Višegrajske skupine kot oblike ukrepov za krepitev zaupanja znotraj vzhodne srednje Evrope (še zlasti na vojaškem področju), čeprav države ključna vprašanja še vedno raje rešujejo na bilateralni ravni kot pa v okviru skupine, kar dokazuje omejenost sodelovanja. Leta 1994 je nasprotovanje Češke skupnemu pristopanju k zahodu skupaj z napetostmi med Madžarsko in Slovaško in negotovostjo prihodnje politike Slovaške postavilo nadaljnji obstoj Višegrajske skupine pod vprašaj, čeprav je zahod izrazil željo, da še naprej obravnava države vzhodne srednje Evrope kot posebno skupino.

Avtor knjige zaključuje z razmišljanjem o nadaljnjih možnostih za stabilnost območja držav vzhodne srednje Evrope, ki je po letu 1989 v primerjavi z Balkanom in nekdanjo Sovjetsko zvezo veljalo za dokaj stabilno, po letu 1994 pa proces spreminjanja teh držav stabilnosti ne zagotavlja več. Na varnost področja v prihodnosti bodo vplivali trije dejavniki: notranja politika, dogajanja na Balkanu in v nekdanji Sovjetski zvezi ter nadaljnje možnosti držav te regije za integracijo z zahodom. Pojav avtoritarnih in ekstremno nacionalističnih režimov bi upočasnil ali celo onemogočil pridružitve

zahodu. Cottey ugotavlja, da na Poljskem, Češkem in Madžarskem ni takšne nevarnosti, saj so nacionalistične in avtoritarne sile šibke, medtem ko so na Slovaškem razmere drugačne. Države vzhodne srednje Evrope so prav tako v nevarnosti, da se neposredno vključijo v konflikte na področju Balkana in nekdanje Sovjetske zveze, se pa zelo trudijo, da bi se temu izognile. V zvezi z integracijskimi procesi Cottey meni, da so države vzhodne srednje Evrope precej nezadovoljne s hitrostjo približevanja zahodu, vendar pa možnost vključitve v Evropsko unijo in NATO kljub temu vodi njihovo zunanjo in varnostno politiko. Meni tudi, da bi zavrnitev prošnje teh držav za pridružitve zahodu imela negativne posledice tako za regionalno varnost kot za mir in varnost v celotni Evropi.

V knjigi "East-Central Europe after the Cold War" nam avtor zelo sistematično prikaže politično-varnostne možnosti držav na prehodu v vzhodni srednji Evropi, nekatera politična dogajanja na njihovem ozemlju nekdanj in zlasti v začetnem obdobju demokratizacije ter varnostni vidik medsosedskih odnosov teh držav. Cotteyovo delo tako predstavlja dobro izhodišče za razumevanje procesa oblikovanja nove varnostne identitete držav vzhodne srednje Evrope.

Alojzija ŽIDAN

Samoprenova za družboslovce

D. Barnes Boffey

Umetnost samoprenove. Kako s kontrolno teorijo postaneš človek, kakršen bi rad bil.

Regionalni izobraževalni center, Radovljica 1995, s.122

Delo D. Barnes Boffeya *Umetnost samoprenove* s podnaslovom *Kako s kontrolno teorijo postaneš človek, kakršen bi rad bil*, se ukvaja s procesom človekove samoprenove - željo slehernega človeka postati to, kar bi rad bil in ne ostati to, kar je. Prav temeljit proces samoprenove človeku lahko omogoči preseči razliko med tem, kar je in med

tem, kar želi biti. Življenje, še posebej v današnjem izrazito spreminjajočem se svetu, zahteva od človeka nenehno samoprenovo. Proces samoprenove je lahko zanj obogatitev in mu lahko pomaga pri uresničevanju njegovih življenjskih smotrov.

Delo bralca lahko magnetično prevzame, ko avtor načelna stališča konkretizira: popraviti, predelati ali prenoviti? Ko se odločiš za predruženje, "Samoprenavljanje", "Kako dobiti, kar želiš", "Intuitivni "TO", "Transformacijski premik", "Orodja samoprenove".

Prostor nam ne dopušča, da bi bralcu lahko natančneje predstavili delo. Omejili se bomo le na predstavitev bistvenega in najbolj zanimivega. Avtor svojih stališč ne izreka v eksplicitni obliki, ampak skozi konkretne resnične življenjske zgodbe ljudi.

Človek naj po mnenju avtorja vselej proizvaja tiste vzorce, ki so uporabni v življenju. "Tudi pri otroku ne razvijati vzorcev laganja!" je imperativno geslo avtorja. Za družino in šolo kot socializacijski instituciji je zelo pomembno, na kakšna vedenja in ravnanja navajajo človeka (otroka). Neučinkovita vedenja so kratkoročnega uspeha ter dolgoročnih posledic. Zato je smiselno, da so človekova vedenja učinkovita.

Življenje je potrebno vselej zidati na trdnih temeljih. V poklicnih in sploh zapletenih socialnih položajih mora človek ohranjati samospoštovanje. Njegova ravnanja naj predstavljajo ravnanja kompetentne ter neodvisne osebnosti. Osebnosti, ki se mora v svojem življenju mnogokrat kakovostno prenavljati, se na novo sestavljati. Človekova osebnost si v procesu prenavljanja oblikuje nove vrednote, prepričanja, stališča, norme, načela. Za človekovo osebnost je vselej pomembno, da je v ravnovesju, ne glede na to, kako ravna drugi.

Ta avtorjeva opozorila se mi zdijo še posebej pomembna v današnjem konkurenčnem času. V njem namreč človek vsakodnevno doživlja številne strese, ki ne bi smeli porušiti ravnovesja njegove osebnosti. Človek naj se vedno ozira nazaj z razumom ter se zazira naprej z zaupanjem. Seveda njegova izločitev negativnih vedenj iz svoje osebnosti še ne pomeni, da v njej že nujno nastajajo pozitivna. Samoprenova človekove

osebnosti naj temelji na oblikovanju pozitivnih misli, čustev, dejanj.

Naravna želja človeka je ogibanje trpljenju. Toda njegova osebnost se mora žal v svojem življenju mnogokrat soočiti s trpljenjem, saj nas življenje nenehno postavlja v položaje, v katerih svet ni takšen, kakršnega bi si želeli.

Človek veliko lažje opaža to, kar je narobe, ne pa tisto, kar je prav. Nenehno mora komunicirati z lastnim jazom, se v svojem življenju nenehno vesti. Vedenje je svojstvena specifikacija njegovega bivanja. Toda kako kakovostno udejanja človek to svojo svojstveno specifiko? Kako kakovostna so njegova vedenja? Ta bi morala temeljiti na pogumu, poštenosti, samospoštovanju, samozaupanju, osebni moči.

Avtor poudarja pomembnost zgleda. Menim, da je bistveno, da se lahko človekova osebnost pozitivno zgleduje. (Tudi) pozitivni zgledi lahko vodijo do njenih bolj kakovostnih življenjskih dejanj. Naša dejanja so zidaki, iz katerih gradimo svoje življenje. Človek mora imeti v svojem življenju s številnimi socialnimi interakcijami dovolj vpliva, da ga drugi poslušajo in "jemljejo resno". Proizvajal naj bi funkcionalne misli in dejanja. Še več, človek naj bi tudi uresničeval funkcionalne misli in dejanja po lastnem akcijskem načrtu. Pri izpeljavi človekovega akcijskega načrta ima mnogokrat zelo pomembno vlogo njegova intuicija. Ali z drugimi besedami, njegov "intuitivni to"! Za človeka je zelo pomembno vprašanje, kam je namenjen v prihodnje.

Avtorjeva razmišljanja so dragocena za slehernega človeka. Publikacija je lahko zelo dragocen pripomoček sociologom, komunikologom, politologom, vzgojiteljem pri njihovem kakovostnem samoprenavljanju.

Andrej PINTER

Po ameriško o ameriški televizijski industriji

Gene F. Jankowski & David C. Fuchs

Television Today and Tomorrow: It Won't Be What You Think.

New York, Oxford: Oxford University Press 1995, 240 + xi strani.

Knjige *Television Today and Tomorrow* (TTT) pravzaprav ni treba niti dobro odpreti, če želite ugotoviti, kakšen veter bo zavel iz njene vsebine. Američani se pač ne morejo skriti niti za naslovi. No, sicer se pa avtorja nista trudila, da bi karkoli prikrivala. In tega jima sploh ne gre zameriti. Še več, delo ima svojo specifično vrednost prav zaradi tega.

Namreč buklica, ki je pred mano, pravzaprav nima kakšnih (avtorjema v bistvu ne bi storil krivice, če bi trdil, da sploh nikakršnih) teoretskih ambicij; za to ji manjka predvsem samorefleksije in kritičnega odnosa do izbranih izhodišč. Knjiga tudi nima ambicij v smislu prispevanja novih kopernikantskih pogledov na problematiko sodobne televizije, kakršnih se je prav v zadnjem času pojavilo kar precej - ambicij namreč. Preprosto rečeno, TTT je povsem pragmatično pripravljen 'priročnik o ameriški televizijski industriji'. Ali še nekoliko drugače, TTT postavlja v smešen položaj vsaj eno od naslednjega: bodisi vehementne ocene (npr. McMillan), da je ukvarjanje s televizijo "kratkovidno", ker da se v tem prelomnem času soočamo še z mnogo večjimi problemi, ali pač ugledne založnike, ker spravijo na svetlo takšen lahкотen 'priročnik'. V iskanju pravega odgovora in z vsem spoštovanjem do 'prelomnega časa', se mi vendarle zdi, da ukvarjanje s televizijo, z "najbolj prodornim medijem, ki ga je svet kdajkoli poznal" (xi), (če)tudi na način TTT, vendarle ni obrobne pomena.

Dobra oziroma prav izvrstna stran knjige je vsekakor ta, da zelo slikovito predstavlja logiko ameriške televizijske industrije. Avtorja seveda ne moreta mimo (skoraj) prisrčnih patriotskih opazk o najstvu vseh mogočih ameriških iznajdb oziroma značil-

nih posebnosti, toda po prvih nekaj podobnih ocenah, postane bralec nanje že prav odporen in, zanimivo, ob branju sploh niso več moteče. No, slikovitost predstavitve je posledica nečesa drugega. Ustvarjalca sta si namreč lahko brez veliko truda privoščila zavidljivo udobnost opazovanja z udeležbo. Kot insajderjema in izkušenima mačkoma - mimogrede, eden izmed avtorjev, Gene Jankowski, je bil kar nekaj časa tudi direktor tv mreže CBS - jima je vpogled v mehanizme delovanja preprosto - domač (za razliko od kakšnih akademskih konceptualizacij od zunaj). Svojo dolgo kariero v sami srčiki tv industrije sta zato avtorja uporabila kot vir (bolj ali manj znanih) dogodivščin (bolj ali manj) prelomnega pomena ter jih na način anekdot, ki bralca postavijo v žarišče konteksta, zlila z uvodi večine svojih razmišljanj oziroma opazovanj.

Podoba tv industrije v ZDA, kakršno sta naslikala v TTT, napeljuje na zaključek, da obstajajo štiri ključne stvari v njenem delovanju: a) denar, b) statistika, c) vlaganje v razvoj in d) legendarni posamezniki. Povedano drugače: vse, kar se dogaja, se dogaja skozi optiko denarja; denar in denarniki najboljše razumejo jezik števč in so največji prijatelji statističnih izračunov; nepredstavljive količine denarja so vselej v funkciji spodbujanja razvoja in iskanja novih, boljših, gledljivejših programov; gledljivi programi vselej proizvedejo zvezde, posameznike, ki so metaforična krinka za vse, kar se dogaja v ozadju in je nedostopno pogledu navadnih Zemljanov. Pogled na televizijsko sceno, kakor ga spoznavamo v TTT, je namreč oprt v prepletu zgodovinskih prikazov, statistično utemeljenih predvidevanj in predvsem na ekonomskih vrednotenjih. Televizijski gledalci, televizijska tehnologija, celo sami televizijski programi so v načinu razmišljanja avtorjev zgolj objekti, ki sodelujejo v konkretnih ekonomskih procesih. Psihološki dejavniki so obravnavani od daleč in skoraj s strahom, učinki so za televizijske "faktor x", nič ni brez lastne zgodovine, družbeni kontekst je obrobne pomena, politične poteze so pomembne le, če imajo neposredne ekonomske učinke itd. Najpomembnejša maksima, ki spremlja celotno TTT, je, izgle- da, ta, da sta čas in število gledalcev končna

- vse ostalo pa je stvar neskončnih možnosti (ekonomsko uspešnih) kombinacij.

No, kljub omejeni pozornosti in v prakso usmerjenemu pogledu, je prvih pet poglavij v TTT prav privlačno branje. Še več, če lahko verjamemo, da sta avtorja (o)pisala korektno, si lahko celo domišljamo, da je s TTT mogoče dojeti bistvo in razumeti logiko delovanja ameriške televizijske industrije. Knjiga namreč bralca seznani najprej s tradicijo oziroma zgodovino ameriških televizijskih mrež, zatem, v drugem poglavju, z 'življenjsko potjo' programskih vsebin, ki se preko ekranov potegujejo za gledalce, v tretjem poglavju s ključnim agensom movensom oziroma oglaševalci in denarno platjo televizijske industrije, zatem je predstavljen odnos velikih televizijskih mrež do politike oziroma obratno, v petem poglavju pa je pod naslovom Televizija in njeni kritiki predstavljeno stališče avtorjev (?) do televizijskega medija (ker se slogovno precej in idejno malenkost razlikuje od ostalih, lahko najbrž upravičeno domnevam, da ga je napisala druga tipkovnica). Za razliko od mnogih kritik televizije, sta avtorja TTT kritična prav do podobnih kritik, vendar je njuna pozicija daleč od tevefilske. Prej bi jo lahko ocenili kot pragmatično, pri čemer je zaključna poanta izpuščena (ne moremo vedeti ali namenoma), črtico na t pa zato avtorja postavlja z obsežnim citatom iz Schrammovega klasičnega dela, *The Process and Effects of Mass Communication*.

Zgodba zase je šesti razdelek v knjigi, kjer se avtorja preizkušata še v futurologiji. Vsebuje namreč nekaj drznih napovedi, ki jih morda ni odveč povzeti: sistem ameriške javne (public service) televizije po mnenju avtorjev nima prihodnosti "brez temeljitih sprememb osnovnih principov in prepričanj" (174). Do HDTV (high-definition tv), inovacije v standardu televizijske tehnologije, ki so ji mnogi obetali svetlo prihodnost, sta avtorja skeptično zadržana. Enako tudi do konvergence televizije z računalniško tehnologijo. Razlogi za vse tri napovedi so jima jasni - pomanjkanje denarja, neprofitnost in pa nagibanje gledalcev k zabavi, ne pa k informacijam. Druga pesem pa je s televizijskimi mrežami, kajti po mnenju avtorjev je mreža Fox, ki se je pridružila

veliki trojici in je poslovno uspešna, zadosten dokaz, da mastodonti tv industrije - tv mreže - še niso za v arhivske fascikle.

Morda jima je človek pri takšnih sodbah pripravljen zaupati nekoliko manj, kajti ocene so izpeljane predvsem na osnovi opazovanja tv mrež samih, medtem ko je obravnavala lokalnih postaj, ki so v bistvu mrežne podružnice, t.i. affiliate stations, neodvisnih postaj, neodvisnih producentov, kabelskih operaterjev, javnih televizij (etc.) v knjigi zgolj naključna. Verjetno sta si avtorja pač mislila, da lahko zgodbe o teh (nikakor ne nepomembnih) dejavnostih ameriške televizijske scene napiše kdo drug. Recimo kdo od tistih, ki sta jih avtorja poprosila, da popestrijo veliki finale v TTT. Zaključni del besedila je namreč začenjen z rezultati nekakšne mini ankete med slavnimi imeni s tv-scene, in sicer na temo, kaj si mislijo o prime timeu čez deset let. (Tako lahko med njimi najdete, denimo, nekaj misli, ki so jih posodili Walter Cronkite, Richard Wiley, Newton Minow, Dan Rather...) Poleg tega sta knjigi dodani še dve prilogi: prva (manj pomembna) je deset let star dopis Jankowskega, ko je še bil direktor na CBS, o oceni CBS stanja; druga (izjemno koristna) priloga pa je seznam kratic, brez katerih je vsaka zgodba o tv dogajanju nerazumljiva. Slovarček pa je koristen tudi za vse, ki sicer megleno vedo, kaj tiste velike črke predstavljajo - npr. FCC, ABC, ESPN, CNN, FOX -, a je vedno težava pri razvozlavanju polnega imena, ki ga skrivajo.

Če torej pozabimo na že omenjene pomanjkljivosti, smo lahko s knjigo kar zadovoljni. Še posebej, če vemo, da sta avtorja želela posredovati živo podobo dinamike dogajanja med smetano ameriške televizijske industrije. Prijetno branje torej za vsakogar, ki ga stvar zanima.

Križpotje časa

Janko Kos

Na poti v postmoderno

Novi pristopi. Ljubljana 1995, 215 str.

"Postmoderna doba je v svojem osrčju predvsem doba dvoumnosti, podobna torej nekdanji sfigi, ko je čakala na popotnega Ojdipa, da bi mu prinesla smrt ali odrešitev." (35) S tem citatom iz dela *Pot v postmoderno* akademika Janka Kosa podpiram avtorjevo razmišljanje.

Jedro celotnega dela se nahaja v analizi epohe, v kateri se nahajamo. Gre za vprašanje, ali je ta doba le nekakšen konec, iztek prejšnje, moderne dobe ali je začetek nekega novega bistva človeštva, nekega novega zgodovinskega obdobja. Na to se opira tudi zgornji citat in primerjava popotnega Ojdipa s človeštvom, ki ga kot sfiga čaka prihajajoče obdobje; ali stoji človeštvo na robu prepada, do katerega je pripeljal duhovno-zgodovinski razvoj ali nasprotno, začenja novo pot, pot odrešenja. Dvoumnost, dve poti, ki se zažirata v sodobnega človeka; razpad na tisoče kosev ali vrnitev k celosti in ravnovesju.

V kontekstu takšnega razcepa in negotovosti je potrebno brati tudi sam naslov dela. Bistveno pri njem je to, da poudarja gibanje, dinamiko, ki jo simbolizira pot. To je gibanje duha današnjega človeka, ki se želi osvoboditi okov moderne dobe. Ta je človeka ujela v mreže racionalizma, materializma, tehnike, znanosti in samovšečnosti. Ta dinamika oblikuje celostnega človeka, ki želi sprejeti masprotja. To sprejetje pa je mogoče le s strani individuuma, ki je presegel svoj Jaz in je sposoben vzpostaviti odnos do sočloveka, narave in celotnega kozmosa. Ljudje so utrujeni pod težo "modernih oblek", hitrih avtomobilov in boja za oblast. Želijo še nekaj okusiti in slutijo, da to "nekaj" obstaja, potrebno je le prehoditi pot. Zato je tu, pred nami, v nas razcep, doba sedanjosti, iskanja in tihega upanja. Na eni strani vojne, na drugi odpiranje meja, neke visoke strpnost do drugega, drugje beda razizma in nacionalizma... "Človek postmoderne dobe

živi v senci velikih napovedi o koncu smisla, zgodovine religije in še marsičesa drugega, toda hkrati mora živeti tako, kot da vse to še obstaja in je zanj resnično." (34) Dvoumje: nihilizem ali možnost preseči ga v novi smeri. Na poti, ki vodi v postmoderno, smo dinamični na nekakšen tragičen načinš vsak dvig nas spomni na možnost padca.

Naznačen problem se v pričujočem delu pojavlja v vseh štirih razpravah, ki ga sestavljajo. Gre za rdečo nit, predstavljeno v različnih kontekstih, ki vsaka zase ponazarjajo zaokroženo celoto, saj gre za razprave, ki so bile prvotno, med letoma 1987 in 1991, objavljene v reviji *Sodobnost*, za knjižno izdajo pa jih je avtor ponekod skrajšal in preuredil. Hkrati s tem pa tvorijo vse štiri razprave vsebinsko celoto, na kar kaže zaporedje, po katerem si sledijo od prvega spisa o postmoderni dobi preko razmišljanj o koncu modernizma do razprave o slovenski literaturi po modernizmu ter končnem diskurzu o umetnosti in estetskem v postmoderni dobi.

V prvi razpravi, ki nosi naslov "Postmoderna doba", prične avtor s poudarkom na razlikovanju med postmodernizmom in postmoderno dobo. Pojem postmodernizma se vključuje v pojem postmoderne dobe in je le njen proizvod, saj je termin postmoderna doba "bolj obsežen historičen termin, pomeni pa konec cikla, ki se prične z evropsko renesanso". (7) Tako lahko na vprašanje o postmodernizmu kot umetnostni smeri odgovorimo le s spoznanjem bistva postmoderne dobe.

Janko Kos se ob tem "apelu" nasloni tudi na kritiko dveh glavnih mislecev zadnjega desetletja o postmodernizmu in postmoderni dobi Jurgena Habermasa in Jeana-Francoisa Lyotarda, o katerih pravi da kljub njuni kompetentnosti za to področje razpravljanja, zamenjujeta ta dva pojma, ki ju je potrebno po avtorjevem mnenju ločevati.

Navajanje avtorjev, ki različno časovno opredeljujejo obdobje postmoderne in katerim je skupno spoznanje, da postmoderna ne more biti nova epoha, temveč zgolj zadnje obdobje novega veka, bodisi kot zaključek le-tega bodisi kot prehod v novo epoho, sledi trditev, da je potrebno za določitev pojma "postmoderna doba" opre-

deliti njeno "epohalno bistvo". To je mogoče storiti preko utopičnih napovedi mislecev 19. stoletja in tega, kar je v teh napovedih primerljivo s stanjem, ki je v današnjem svetu. Ti "napovedovalci prihodnosti" so bili poleg ostalih tudi Comte, Marx in Nietzsche. Ideje 19. stoletja so bile preko vodilnih mislecev prenesene v 20. stoletje in izrečena je bila sodba o končnosti umetnosti, filozofije, religije, države, zakona, denarja. In ravno ta končnost daje človeku in obdobju postmoderne poseben značaj, in sicer v tem, da je tako blizu in tako resnična, kar pričajo groznje ekoloških, jedrskih, bolezenskih katastrof.

V drugi razpravi z naslovom "Konec modernizma" gre za razvoj že postavljene teze o postmoderni kot koncu modernizma in za predstavitev tega preko literarnih del značilnih za to obdobje. Analiza tega, katera literarna dela naj bi spadala v modernizem in kakšne so njihove formalne in vsebinske lastnosti, naj bi privedla do bistva modernizma in s tem do ločevanja in primerjanja med "staro" in "prihajajočo" epoho, ki je znotraj evropskega in ameriškega okvirja postavljena v zadnja desetletja iztekajočega se 20. stoletja. Avtorjeva glavna teza tega razdelka je ta, da je potrebno potegniti ločnico ne zgolj na formalno-stilni ravni, temveč tudi na duhovno-zgodovinski ravni, kar pomeni opazovati odnos obdobja do vprašanj resnice, resničnosti, transcendence, subjekta...

Refleksiji o izteku modernizma sledi razmislek o slovenski literaturi po modernizmu z istoimenskim naslovom. Razprava sledi vprašanju o tem, ali naj se z literaturo "po modernizmu", ki je začela nastajati okoli leta 1980, razume novo obdobje literarnega razvoja, kar je že postavljeno vprašanje znotraj celotne knjige, le v literarnem kontekstu na območju slovenskega prostora.

Poleg razprave o postmoderni na konkretnem področju literarne umetnosti odpira avtor problematiko te dobe na področje celotne umetnosti in estetike. Glavna teza razprave naslovljena "Umetnost in estetsko v postmoderni dobi", se glasi kot spoznanje, "da umetnost in estetsko nista eno in isto". (161) To naj bi pomenilo, da estetika kot filozofija umetnosti ne more zajeti pojma umetnosti in umetniškosti, ker je pojem "estetsko

lepega" omejen na čutno lepe predmete, sama estetika pa na znanost o čutno lepem oz. grdem. Iz te opredelitve izhaja avtorjev poudarek, da umetniškost ni isto kot "estetskost" zaradi tega, ker je "umetniškost sled absolutne transcendence" (204), kar pomeni, da nadvladuje čutno lepoto; je nekaj, kar ni nič bivajočega in jo je mogoče povezati s Heideggerjevim pojmom Biti, samo prisotnostjo vsega bivajočega.

Glavno tezo vsebine predstavljata osrednji poglavji o koncu modernizma in slovenski literaturi po modernizmu, o čemer priča tudi delovanje avtorja, ki je od leta 1970 profesor na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo ljubljanske Filozofske fakultete. Ob tem predstavlja prvi spis nekakšen uvod, splošno pojasnilo k vprašanju, ki se avtorju zastavljajo v zvezi z določitvijo pojma postmoderne. Zadnji del knjige pa nastopa kot razširitev teme na celotno umetniško področje. Tako je krog posamičnih razprav sklenjen.

Mislim, da je delo primerno za tiste, ki vstopajo v problematiko postmodernizma in postmoderne dobe, pa čeprav preko literarne umetnosti. Avtor daje velik poudarek temu, da je potrebno literarne stvaritve pri razvrščanju v različne "-izme" opazovati predvsem iz duhovno-zgodovinskega stališča, ki obsega celotno kulturno in družbeno življenje človeka, saj je tako literarna kot ostala umetnost odraz globljega temelja sveta, v katerem nastane umetniško delo.

Zala VOLČIČ

Medijska vzgoja

Manca Košir (ur.)

Otrok in mediji

Zveza prijateljev mladine Slovenije, Ljubljana, 135 strani

Nedavno tega smo dobili prvo strokovno literaturo s področja medijske pismenosti. Zbornik *Otrok in mediji* je uredila dr. Manca Košir, s svojimi prispevki pa sodeluje veliko uglednih tujih in domačih strokovnjakov. Medijska pismenost je zelo aktualno pod-

ročje in zato bomo v uvodu nanizali, kako različne države izvajajo ta predmet.

Kljub temeljnim letošnjim premislekom o prenovljeni zgradbi celotnega predmetnika osnovne in srednje šole, na slovenskem uradu za šolstvo konkretnih pobud za uvedbo *predmeta medijska vzgoja* še nimajo. Sicer so seznanjeni z različnimi neformalnimi pobudami in zamislimi v zvezi z medijsko vzgojo, ki so bile predstavljene na različnih posvetih in seminarjih, vendar bodo o uvedbi novih predmetov odločale novo ustanovljene pristojne kurikularne komisije.

Predmet medijska vzgoja, ki ga izvajajo v vseh zahodnih evropskih državah, ni nikakršno gibanje, ki bi bilo usmerjeno predvsem v definiranje otrokovega okusa in zaščito proti vsem tistim vsebinam, ki so po učiteljevem mnenju najslabši izdelek medijev. Torej učitelj ni nikaršen čuvaj višjih kulturnih vrednot. Medijska vzgoja tudi ni oblika moralnega protekcionizma, kjer naj bi učitelji zaščitili otroke pred negativnimi vplivi nasilja, spolnosti ali zlorabe v medijih. Temeljni cilj tega predmeta je naučiti mladostnike medijske pismenosti kot del splošne pismenosti. Kot se učimo brati in pisati, bi se morali npr. učiti, kako gledati televizijo.

Večina evropskih držav izvaja program vzgoje za medije kot del splošnega izobraževalnega programa v osnovnih in srednjih šolah. Skandinavske države imajo specifično prirejen program vzgoje za medije kot del splošnega izobraževalnega programa v osnovnih in srednjih šolah. Skandinavske države imajo specifično prirejen program vzgoje za medije tudi za otroke v vrtcih. Glede na izkušnje, ki že obstajajo v izvajanju teh programov v različnih nacionalnih okoljih, lahko govorimo o štirih prevladujočih modelih. Prvi model je vzgoja za medije kot samostojni predmet. Drugi model je vzgoja za medije kot del že obstoječih predmetov, ponavadi znotraj jezika ali sociologije. Tretji je vzgoja za medije kot vsebinska podlaga, ki je vpeta v celoten pouk. Praktično ga izvajajo s pomočjo predmetnega koordinatorja, ki usklajuje posamezne tematske sklope v vseh predmetih. Četrti pa je vzgoja za medije, ki se poučuje interdisciplinarno v integriranem pouku. Ta model se

največkrat uporablja v osnovnošolskih programih.

Razlogov za uvažanje predmeta medijska vzgoja je veliko. Pedagogi iz Velike Britanije poudarjajo predvsem visoko raven medijske produkcije, popolno medijsko zasičenost sodobnih družb, velik ideološki vpliv medijev, porast pomena informacije, prevlado vizualne komunikacije in informacije na vseh področjih, pomembnost izobraževanja mladih ljudi na izzive prihodnosti ter nacionalni in internacionalni pritiski na privatizacijo informacij. Medijski izdelki so primarni vir informacij, preko katerih mladostniki črpajo informacije. Že v sredini 70-ih let so različne raziskave kazale, da so otroci, stari od 5 do 14 let, preživeli kar 44 odstotkov več svojega časa pred televizijo kot v šoli. Današnji mladostnik definira svoje domače okolje skupaj z mediji, posebej televizijo, zelo hitro se prilagaja novim tehnologijam in se jih ne boji uporabljati.

Vzgoja za medije ima tudi mnogo lastnih pedagoških zakonitosti. Ena izmed njih je ta, da se mladostniki naučijo ločiti fikcije od realnosti. Tako npr. v Veliki Britaniji učitelj že prvo uro učence seznani s posnetkom konja v naravi na televizijskem ekranu. Ko učitelj vpraša učence, kaj je to, je odgovor otrok seveda konj. Šele kasneje so učenci sposobni doumeti razliko med televizijskim aparatom in konjevo televizijsko reprezentacijo.

* * *

Kakorkoli, zbornik *Otrok in mediji* je prva tovrstna strokovna literatura pri nas. Že zato je prav, da ga posebej predstavimo. Sestavljen je iz različnih tematskih sklopov. V prvem sklopu z naslovom *Medijska vzgoja* Koširjeva poudarja pomen medijske vzgoje v času množičnih občil. *Renee Hobbs*, direktorica harvardskega Inštituta za medijsko izobraževanje, pa v prispevku z naslovom *Učenje medijske pismenosti* poudarja, da je osrednji koncept medijskega opismenjevanja razumevanje, kako mediji oblikujejo naše predstave o svetu in sebi. Razpravljanje o medijskih sporočilih mora skrbno preučevati ekonomski in politični kontekst, v katerem so ustvarjeni filmi, televizijske oddaje, časopisi... Medijska industrija namreč

prodaja svoje občinstvo oglaševalcem, kar bistveno določa njene programe.

Najobsežnejše poglavje nosi naslov *Otroci in televizija*. Breda Luthar zavrača zdravorazumske domneve o negativnem vplivu medijev na otroke. Trdi, da je televizija kot sestavni del multimedijske družbe res spremenila naravo otroštva, toda v razpravi o posledicah multimedijske družbe bi bilo potrebno pogosto preveč pesimistične, poenostavljajoče in pokroviteljske predpostavke o vplivu medijev na otroke in mladino dopolniti s pregledom večdesetletne tradicije raziskovanja medijskega vpliva (str.27). Nadalje trdi, da medijska realnost vpliva na naravnost in obnašanje v realnem svetu samo v primeru, ko so medijske informacije edine informacije in predstavljajo človekovo edino izkustvo o ljudeh, okolju, zadevi. Če torej posameznik nima nobene zaloge informacij iz osebno-realnega področja, bo njegovo percepcijo določala medijska realnost (str.33). Sandra Bašić-Hrvatini se ukvarja s problemom nasilja na televiziji in sprašuje, ali lahko televizija nauči otroke tudi abecedo nasilja, kot lahko nauči otroke branja z oddajami (npr. "Sesame street"). Opozori, da večina nasilnih prizorov na televiziji sodi v zabavni program. Na prvem mestu po številu nasilnih prizorov so napovedi televizijskih nadaljevanj, potem filmi, oglaševanje za igrače, glasbeni video posnetki in šele na sedmem mestu novice v informativnem programu (str. 37). Bašićeva nadalje trdi, da naj bi bili otroci tista družbena skupina, ki je posebej občutljiva za nasilje v medijih. Dejstvo je, da živimo v zelo nasilnem svetu. V čem pa je nasilje v medijih tako zastrašujoče, da je treba otroke ščititi pred njegovimi vplivi? (str. 42) Na Univerzi v Celovcu v okviru Inštituta za predavateljsko tehnologijo in medijsko pedagogiko deluje znana avstrijska skupina za medijsko izobraževanje, ki je leta 1991 izdala zbornik za učitelje in medijske vzgojitelje. Iz njega so prevedli in priredili tri prispevke v zborniku (Hipfl, Boeckmann, Stotz). Brigitte Hipfl sprašuje, ali je televizija res vzrok za agresivnost otrok. Naniza vrsto hipotez o nasilju na televiziji in zavrne domnevo, da je rastoča stopnja kriminalitete, ki jo opažamo v današnji družbi, posledica nasilja na tele-

viziji. Klaus Boeckmann pa raziskuje odnos med branjem in gledanjem televizije. Prihod elektronskih medijev v luči družbene komunikacije ne pomeni substitucije, ampak razširitev sistema, ne pomeni izgube, temveč obogatitev. Še posebno ne-bralci, ki so obstajali že prej, imajo zdaj možnost, da prek elektronskih medijev vendarle sodelujejo pri množični komunikaciji. Milton Chen sklene drugo poglavje s šestimi miti o televiziji in otrocih. Učiteljem priporoča, naj se zgledujejo po njenem privlačnem jeziku in si zgradijo učenje na dejstvu, da imajo otroci televizijo radi.

V poglavju *Otroci in oglaševanje* s svojim prispevkom Potrošniški otroci sodelujeta Ulrich in Wolfram Eicke. Trdita, da so ravno otroci tista ciljna skupina, ki je najbolj izpostavljena oglaševalcem. Reklame učijo, da je pomembno imeti, posedovati, kar pomeni biti. Ines Drame pa nadalje zagovarja prijazno in privlačno pot do otrokove kritične presoje oglaševalskih vsebin. Za učenje gledanja televizije, kar je že del vzgoje za medije, pa so lahko dobro izhodišče prav reklame s svojo vsečnostjo za otroke – so kratke, jedrnat, narejene v različnih oblikah, imajo zgodbe, scenarije... (str. 78).

Pri vseh pohvalah, ki jih zbornik zasluži, pa ob predstavitvi poglavja *Otroci in glasba* dodajamo še majhno zamero. Zdi se namreč, da se poglavje ne sklada najbolj z vsebinskim konceptom zbornika. Hartmut Heuermann in Matthias Kuzina v dveh prispevkih poudarjata "grozljivosti satanskega napeva" in "poseganje po mamilih ob glasbi heavy metala, rocka, countryja, popa in rapa." Gre za zelo pavšalne obsodbe pop in rock glasbe, ki ne prenesejo resne kritike.

V tematskem sklopu *Otroci in medijske aktivnosti* Gunther Stotz zagovarja tezo o pozorni, aktivni in ustvarjalni uporabi medijev pri predmetu medijska vzgoja. Na vsak način bi morala medijska pedagogika narediti vse, da bi prebila pasivnost medijske potrošnje.

Na koncu zbornika sledi skrajšan povzetek javne razprave iz Cankarjevega doma, ki je prav gotovo pokazala na nujno uvajanje predmeta medijska vzgoja in s tem naučiti mladostnike medijske pismenosti kot dela splošne pismenosti.

OSREDNJA DRUŽBOSLOVNA KNJIŽNICA JOŽETA GORIČARJA
MAREC-APRIL 1996O ZNANOST, KULTURA, DOKUMENTACIJA,
KNJIŽNICARSTVO, ČASNIKI, NOVINARSTVO

ARTUS, Helmut M. Graue: *Literatur: zum informellen Kommunikationssystem der Sozialwissenschaften: Abschlussbericht* / Helmut M. Artus. - Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften, 1992
IV 3031
COBISS-ID 16543581

BERRY, F. Clifton: *Inventing the future: how science and technology transform our world* / F. Clifton Berry. - Washington; New York; London: Brassey's, 1993
IV 3032
COBISS-ID 60765

COX, Geoffrey: *Pioneering television news: a first hand report on a revolution in journalism* / Geoffrey Cox. - London; Paris; Rome: J. Libbey, 1995
III 3895
COBISS-ID 16475229

HALLIN, Daniel C.: *We keep America on top of the world: television journalism and the public sphere* / Daniel C. Hallin. - London; New York: Routledge, 1994. - (Communication and society)
II 18131
COBISS-ID 159325

IMPACT of technology on society: a documentation of current research / edited by Arnaud Maks, Bettina Schmeikal-Frey. - Amsterdam; Oxford; New York: North-Holland, 1990
III 3906
COBISS-ID 16542557

MIRALDI, Robert: *Muckraking and objectivity: journalism's colliding traditions* / Robert Miraldi. - New York; Westport, Connecticut; London: Greenwood, 1990. - (Contributions to the study of mass media and communications)
III 3896 - 18
COBISS-ID 16489565

TECHNOLOGY and society: a documentation of grey literature 1983-1987 / edited by Libuše Švábová, Bettina Schmeikal-Frey, Arnaud Marks. - Vienna: European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, 1988
18035
COBISS-ID 16542301

1 FILOZOFIJA, PSIHOLOGIJA

BERKOWITZ, Leonard: *Aggression: its causes, consequences, and control* / Leonard Berkowitz. - Philadelphia: Temple University Press, 1993
III 3918
COBISS-ID 86877

MOELLER, Michael Lukas: *Resnica se začenja v dvoje: pogovori v dvoje* / Michael Lukas Moeller. - Celje: Mohorjeva družba, 1995. - (Družinska knjižnica)
17644 - 34
COBISS-ID 55935744

MUSEK, Janek: *Psihologija* / Janek Musek, Vid Pečjak. - Lju-

bljana: Državna založba Slovenije, 1993
II 18167

COBISS-ID 36174336

NATIONALISMS & sexualities / edited by Andrew Parker ... [et al.]. - New York; London: Routledge, 1992
II 18136
COBISS-ID 16490589

ROSSIAUD, Jacques: *Medieval prostitution* / Jacques Rossiaud. - Oxford; Cambridge, USA: Blackwell, 1995. - (Family, sexuality and social relations in past times)
II 18137
COBISS-ID 16491357

RUSSELL, Peter: *Sedaj: konec časa in začetek sedanjosti* / Peter Russell. - Ljubljana: Alpha center, 1993
II 18168
COBISS-ID 36875008

ŠTER, Jože: *Kaj je moralno* / Jože Šter. - Ljubljana: Davean, 1994
18033

COBISS-ID 36991232

TOUGH, Allen: *Obogatite si življenje: kako se lahko spremenjamo* / Allen Tough. - Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije, 1995
18038
COBISS-ID 46945280

TRATNIK, Suzana: *L: zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984-1995* / Suzana Tratnik, Nataša S. Segan. - Ljubljana: ŠKUC, 1995. - (Zbirka Lambda)
II 18146 - 8 a
COBISS-ID 54169856

VIRANT-JAKLIČ, Mira: *Samomor in samomorilni poskus v Sloveniji v letu 1993* / Mira Virant-Jaklič. - Ljubljana: Univerzitetna psihiatrična klinika, 1994
IV 3030
COBISS-ID 182350

VIRANT-JAKLIČ, Mira: *Samomor in samomorilni poskus v Sloveniji v letu 1994* / Mira Virant-Jaklič. - Ljubljana: Univerzitetna psihiatrična klinika, 1995
IV 3029
COBISS-ID 280910

2 VERSTVO, TEOLOGIJA

GREGORIUS Nyssenus, sanctus: *Življenje svete Makrine: Razgovor o duši in vstajenju* / Gregor iz Nise. - Celje: Mohorjeva družba, 1996. - (Zbirka Cerkevni očetje. Grški očetje)
14419 - 6
COBISS-ID 55937792

SIMPOZIJ Kristjan v družbi (1994; Tinje) Kristjan v družbi: gradivo simpozija v Katoliškem domu prosvete v Tinjah na Koroškem, 12. in 13. novembra 1994 / [simpozij so organizirala in pripravila gradivo za zbornik Katoliška prosveta, Celovec. - Celovec; Celje: Gorica: Mohorjeva družba, 1995
18034 a
COBISS-ID 56100352

SMOLIK, Marijan: *Liturgika: pregled krščanskega bogoslužja* / Marijan Smolik. - Celje: Mohorjeva družba, 1995. -

(Zbirka Teološki priročniki)
17098 - 14
COBISS-ID 56765952

3 DRUŽBENE VEDE - SPLOŠNO

The CONDITION of citizenship / edited by Bart van Steenberg. - London [etc.]: Sage, 1994. - (Politics and culture: a theory, culture & society series)
II 17385 a
COBISS-ID 35659265

The SOCIAL science encyclopedia / edited by Adam Kuper and Jessica Kuper. - London; New York: Routledge, 1996
ČU III 3902
COBISS-ID 38630913

303 METODOLOGIJA DRUŽBENIH VED

MARSHALL, Catherine: Designing qualitative research / Catherine Marshall, Gretchen B. Rossman. - Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage, 1995
II 18142
COBISS-ID 50464256

304+308 SOCIALNA VPRAŠANJA. SOCIALNA POLITIKA IN REFORME. SOCIOGRAFIJA

DAVIS, William: The lucky generation: a positive view of the 21st century / William Davis. - London: Headline, 1995
III 3892
COBISS-ID 3153205

HILL, Michael: Understanding social policy / Michael Hill. - Oxford; Cambridge, USA: Blackwell, 1993
II 18163
COBISS-ID 16536157

SLOVENSKA smer / Dimitrij Rupel ... [et al.]. - Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996
18019
COBISS-ID 56770304

316 SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE. PREDMET. SMERI

ESSER, Hartmut: Soziologie : allgemeine Grundlagen / Hartmut Esser. - Frankfurt am Main: New York, Campus
II 18151
COBISS-ID 45930752

MOORE, Stephen: Sociology / Stephen Moore with Stephen P. Sinclair. - London: Hodder; Lincolnwood: NTC, 1995. - (Teach yourself)
18032
COBISS-ID 16517213

STADT- und Regionalforschung / bearbeitet von Adolf Zä-

nger. - Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften, 1995. - (Sozialwissenschaftlicher Fachinformationsdienst)
III 3907 - 1995/1
COBISS-ID 16543069

STADT- und Regionalforschung / bearbeitet von Adolf Zänger. - Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften, 1995. - (Sozialwissenschaftlicher Fachinformationsdienst)
III 3907 - 1995/2
COBISS-ID 16543325

316.3/6 DRUŽBA. DRUŽB. STRUKTURA, PROCESI, VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA

ETZIONI-Halevy, Eva: The elite connection : problems and potential of Western democracy / Eva Etzioni-Halevy. - Cambridge: Polity Press, 1993
II 18164
COBISS-ID 16536413

JABRI, Vivienne: Discourses on violence : conflict analysis reconsidered / Vivienne Jabri. - Manchester; New York: Manchester University Press, 1996
II 18148
COBISS-ID 16512093

LALIĆ, Dražen: Torcida: pogled iznutra / Dražen Lalić. - Zagreb: AGM, 1993. - (Svjedoci vremena)
18025
COBISS-ID 35364353

LEBENSLAGEN, Lebensläufe, Lebensstile / Herausgegeben von Peter A. Berger und Stefan Hradil. - Göttingen: Schwartz, 1990. - (Soziale Welt. Sonderband)
II 18119 - 7
COBISS-ID 27557633

OLSON, Mancur: The logic of collective action: public goods and the theory of groups / Mancur Olson. - Cambridge: Harvard University Press, 1965. - (Harvard economic studies)
S 7182 a
COBISS-ID 16220509

VELIKONJA, Mitja: Masade duha: razpotja sodobnih mitologij / Mitja Velikonja. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996. - (Zbirka Sophia)
U 17870 - 2/96
COBISS-ID 57288192

WILLIAMS, Fiona: Social policy: a critical introduction / Fiona Williams. - Cambridge: Polity Press, 1994
II 18165
COBISS-ID 16538717

316.7 KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ

BLUMLER, Jay G.: The crisis of public communication / Jay G. Blumler and Michael Gurevitch. - London; New York: Routledge, 1995. - (Communication and society)
II 18124
COBISS-ID 16471389

COMMUNICATION and democracy / edited by Slavko

- Splichal and Janet Wasko. - Norwood: Ablex, 1993. - (The communication and information science series)
U II 17893 a
CU II 17893
COBISS-ID 59997
- MEDIA spectacles / edited by Marjorie Garber, Jann Matlock and Rebecca L. Walkowitz. - New York; London: Routledge, 1993
II 18125
COBISS-ID 16472413
- SELBY, Keith: How to study television / Keith Selby and Ron Cowdery. - Basingstoke: Macmillan, 1995. - (How to study literature)
II 18130
COBISS-ID 16478045
- SPlichal, Slavko: Izgubljene utopije: paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu / Slavko Splichal. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992. - (Zbirka Družboslovje)
U 17620 - 4/92 a-c, d-f
CU 17620 - 4/92
COBISS-ID 30119680
- The WORLD'S largest machine: global telecommunications and the human condition / edited by Magnus Karlsson and Lennart Stureson. - Linköping: Linköping University, Department of technology and social change, 1995
II 18166
COBISS-ID 16540765
- 32 POLITIČNE VEDE. POLITIČNE ORGANIZACIJE.
NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA
- BINMORE, Ken: Game theory and the social contract. Playing fair / Ken Binmore. - Cambridge, Mass.; London: The MIT Press, 1994
II 18117 - 1
COBISS-ID 45879808
- BLONDEL, Jean: Comparative government: an introduction / J. Blondel. - London [etc.]: Prentice Hall: Harvester Wheatsheaf, 1995
U II 18162
COBISS-ID 16535901
- BREZOVŠEK, Marjan: Federalizem in decentralizacija: politološki vidiki položaja in vloge federalnih enot / Marjan Brezovšek. - Ljubljana: Karantanija, 1994
U II 17508 a-c, d, e
CU II 17508
COBISS-ID 42713344
- BUČAR, France: Ujetniki preteklosti / France Bučar. - [Ljubljana]: Mihelač, 1995
II 18171
COBISS-ID 48835584
- CONTEMPORARY crisis of the nation state? / edited by John Dunn. - Cambridge, USA; Oxford: Blackwell, 1995
II 18128
COBISS-ID 16180573
- DRNOVŠEK, Janez 1950-: Moja resnica: Jugoslavija 1989 - Slovenija 1991 / Janez Drnovšek. - Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996
III 3909
COBISS-ID 58078720
- GAMSON, William A.: The strategy of social protest / William A. Gamson. - Belmont, California: Wadsworth, cop. 1990
II 18155
COBISS-ID 16516445
- GIDDENS, Anthony: Beyond left and right: the future of radical politics / Anthony Giddens. - Cambridge; Oxford: Polity Press: Blackwell Publishers, 1995, cop. 1994
II 18138
COBISS-ID 51383552
- GRDEŠIČ, Ivan: Političko odločevanje / Ivan Grdešič. - Zagreb: Alinea, 1995. - (Politologija: III. kolo)
U II 18184 - 3/3 a
CU II 18184 - 3/3
COBISS-ID 16553053
- LAZARE, Bernard: Antisemitism: its history and causes / Bernard Lazare. - Lincoln; London: University of Nebraska Press. - (Bison Books)
18021
COBISS-ID 16469085
- MACFARLAND, Andrew S.: Common cause: lobbying in the public interest / Andrew S. McFarlan. - Catham, New Jersey: Catham House, cop. 1984. - (Catham House series on change in American politics)
II 18156
COBISS-ID 16516701
- MORROW, James D.: Game theory for political scientists / James D. Morrow. - Princeton: Princeton University Press, 1994
III 3900
COBISS-ID 50546944
- REES, Nigel: The politically correct phrasebook: what they say you can and cannot say in the 1990s / Nigel Rees. - London: Bloomsbury, 1993
Č 18028
COBISS-ID 16493149
- RESEARCH in political sociology / editor Philo C. Wasburn. - Greenwich, Connecticut; London: JAI Press, 1993
II 18127 - 6
COBISS-ID 16476765
- RESEARCH in political sociology. Mass media and politics / editor Philo C. Wasburn. - Greenwich, Connecticut; London: JAI Press, 1995
II 18127 - 7
COBISS-ID 16477277
- RIBIČIČ, Ciril: Rad sem jih imel: devetdeset dni volilnega dnevnika 1992 / Ciril Ribičič. - [Ljubljana]: Mihelač, 1993
II 18170
COBISS-ID 3429682
- RUPEL, Dimitrij: Čas politike / Dimitrij Rupel. - Ljubljana: DZS, 1994. - (Zbirka Družboslovje)
U 18042 a
COBISS-ID 40094976
- SAFIRE, William: Safire's new political dictionary: the definitive guide to the new language of politics / by William Safire. - New York: Random House, [1993]
Č II 18158
COBISS-ID 45179648
- SILBER, Laura: Smrt Jugoslavije / Laura Silber in Allan Little. - Ljubljana: Co Libri, 1996. - (Zbirka Octopus)
18020
COBISS-ID 57554432
- SMITH, Tony: America's mission: the United states and the

worldwide struggle for democracy in the twentieth century / Tony Smith. - Princeton: Princeton University Press, 1994. - (Princeton studies in international history and politics)

III 3899

COBISS-ID 16493405

SPRUYT, Hendrik: The sovereign state and its competitors: an analysis of systems change / Hendrik Spruyt. - Princeton: Princeton University Press, 1994. - (Princeton studies in international history and politics)

III 3905

COBISS-ID 16521565

THEEN, Rolf H. W.: Comparative politics: an introduction to seven countries / Rolf H. W. Theen, Frank L. Wilson. - Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1996

III 3898

COBISS-ID 16492893

327 MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA

DISARMAMENT, economic conversion, and management of peace / edited by Manas Chatterji, Linda Rennie Forcay. - New York; Westport; London: Praeger, 1992

II 18141

COBISS-ID 16495453

GILPIN, Robert: War and change in world politics / Robert Gilpin. - Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1995

II 18149

COBISS-ID 54821120

GOMBAČ, Boris M.: Slovenija, Italija: od preziranja do priznanja / napisal Boris M. Gombač. - Ljubljana: Debora, 1996. - (Zbirka Vrag ali mejak?)

II 18144 - 1 a-c, d

COBISS-ID 56637696

INTERNATIONAL relations theory and the end of the cold war / Richard Ned Lebow and Thomas Risse-Kappen, editors. - New York: Columbia University Press, 1995

II 18123

COBISS-ID 16469853

PEACE and world security studies: a curriculum guide / edited by Michael T. Klare. - Boulder; London: L. Rienner Publishers, 1994

COBISS-ID 16554589

SEVER - jug - literatura za študijsko leto 1995/96

ŠG 38 - 2 a, b

Č ŠG 38 - 2

COBISS-ID 16549725

TRANSCENDING the state-global divide: a neostructuralist agenda in international relations / edited by Ronen P. Palan and Barry Gills. - Boulder; London: L. Rienner, 1994. - (Critical perspectives on world politics)

II 18178

COBISS-ID 68957

33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST

AUSTRO-corporatism: past, present, future / editors Günter Bischof, Anton Pelinka. - New Brunswick; London: Transaction Publishers, 1996. - (Contemporary Austri-

an studies)

II 18133 - 4 a

COBISS-ID 16403293

DRUCKER, Peter Ferdinand: The new realities: in government and politics, in economics and business, in society and world view / Peter F. Drucker. - New York [etc.]: Harper & Row, 1990. - (Perennial library)

18040

COBISS-ID 1525020

ECONOMICS of development / Malcolm Gillis... [et al.]. -

New York; London: W. W. Norton, 1992

ČU III 3919

COBISS-ID 73309

EMPOWERING technology: implementing a U.S. strategy / edited by Lewis M. Branscomb. - Cambridge, Mass.; London: MIT Press, 1993

II 18182

COBISS-ID 92253

EVROPA 1992: razprave, eseji, dokumenti / uredil Iztok Simoniti. - Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1989. - (Gospodarska založba)

17418 a-c

COBISS-ID 7599360

INTERNATIONAL political economy: perspectives on global power and wealth / Jeffery A. Frieden, David A. Lake. - London; New York: Routledge, 1995

II 18120

COBISS-ID 55026176

MARKTWIRTSCHAFT und Planwirtschaft: ein enzyklopädisches Wörterbuch: Deutsch-Englisch-Russisch / herausgegeben von T. Földi ... [et al.] - Market economy and planned economy: an encyclopaedic dictionary: German-English-Russian / edited by T. Földi... [et al.] - Enciklopedičeskij slovar' rynochnogo i planovogo hozjajstva: nemcecko-anglo-russkij slovar'. - München [etc.]: K.G. Saur, 1992

Č III 3891

COBISS-ID 37676545

PRIVATIZATION of public enterprises in Latin America / edited by William Glade. - San Francisco: ICS Press, 1991

II 18126

COBISS-ID 16474717

STOBAUGH, Robert: Innovation and competition: the global management of petrochemical products / Robert Stobaugh with the assistance of James Gagne. - Boston: Harvard Business School Press, 1988

II 18183

COBISS-ID 1769756

331 DELO. ZAPOSLOVANJE. SINDIKATI

CRECIMIENTO, competitividad, empleo retos y pistas para entrar en el siglo XXI: libro blanco - Vækst, konkurrenceevne, beskæftigelse udfordringer og veje ind i det 21. århundrede: hvidbog - Wachstum, Wettbewerbsfähigkeit, Beschäftigung herausforderungen der Gegenwart und Wege ins 21. Jahrhundert: Weissbuch. - Luxembourg: Office for official publications of the European communities, 1993

III 3908 a

COBISS-ID 34369793

EMPLOYMENT in Europe / Commission of the European Communities. - Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities; Brussels: Commission of the European Communities, 1993. - (Employment in Europe)
IV 3033
COBISS-ID 33837825

RABAN, A. J.: Working in the European Community: a guide for graduate recruiters and job-seekers / A. J. Raban. - Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities; Cambridge: Hobsons Publishing, 1992
18031
COBISS-ID 46852352

WELFARE and work: a North European perspective / edited by A. B. Atkinson and Gunnar Viby Mogensen. - Oxford: Clarendon Press, 1993
III 3901
COBISS-ID 16188509

339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI

BORCHARDT, Klaus-Dieter: European integration: the origins and growth of the European Union / Klaus-Dieter Borchardt. - Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995. - (European documentation)
II 18174
COBISS-ID 132172

CATEORA, Philip R.: International marketing / Philip R. Cateora. - Homewood (Ill.); Boston (Mass.); Sydney (Australia): Irwin, 1993. - (The Irwin series in marketing)
II 18175
COBISS-ID 1593628

EUROPE 1992: an american perspective / editor Gary Clyde Hufbauer. - Washington: The Brookings Institution, 1990
II 18179
COBISS-ID 1645340

HAGGARD, Stephan: Developing nations and the politics of global integration / Stephan Haggard. - Washington: Brookings, 1995. - (Integrating national economies: promise and pitfalls)
II 18160
COBISS-ID 16519773

LEWIS, David W. P.: The road to Europe: history, institutions and prospects of European integration, 1945-1993 / David W. P. Lewis. - New York [etc.]: P. Lang, 1993
II 18157
COBISS-ID 16516957

LEWIS, Jordan D.: Partnership for profit: structuring and managing strategic alliances / Jordan D. Lewis. - New York: The Free Press; London: Collier Macmillan, 1990
III 3915
COBISS-ID 28176129

PINDER, John: European Community: the building of a union / John Pinder. - Oxford; New York: Oxford University Press, 1991. - (Opus)
17698 a
COBISS-ID 16541533

WALLACE, William: Regional integration: the West European experience / Wallace William. - Washington: Bro-

okings, 1994. - (Integrating national economies)
II 18122
COBISS-ID 16468829

34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA

AVRAMOV, Dragana: Homelessness in the European Union: social and legal context of housing exclusion in the 1990s / Dragana Avramov. - Brussels: Feantsa, 1995
ŠG 51
COBISS-ID 16505949

BORCHARDT, Klaus-Dieter: The ABC of community law / by Klaus-Dieter Borchardt. - Luxembourg: Office for official publications of the European communities, 1994. - (European documentation)
II 18173
COBISS-ID 36161537

CERAR, Miro, ml.: Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti / Miro Cerar ml. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993. - (Družboslovje. 1993)
17620 - 6/93 a
U 17620 - 6/93
COBISS-ID 36823296

The FUTURE of the international nuclear non-proliferation regime / edited by Marianne van Leeuwen. - Dordrecht; Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers, 1995. - (Nijhoff law specials)
II 18140
COBISS-ID 16495197

HUMAN rights and elections: a handbook on the legal, technical and human rights aspects of elections. - New York; Geneva: United nations, 1994. - (Professional training series)
IV 3034 - 2
COBISS-ID 36040705

HUMAN rights and pre-trial detention: a handbook of international standards relating to pre-trial detention. - New York; Geneva: United Nations, 1994. - (Professional training series)
IV 3034 - 3
COBISS-ID 240206

HUMAN rights and social work: a manual for schools of social work and the social work profession. - New York; Geneva: United nations, 1994. - (Professional training series)
IV 3034 - 1
COBISS-ID 36040449

KOS, Dušan: Imago iustitiae: historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku / Dušan Kos. - Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994. - (Zbirka ZRC)
17958 - 3
COBISS-ID 44485632

MIKOLIČ, Mario: Diplomatski protokol: praksa u Republici Hrvatskoj i neke praktične upute / Mario Mikolič. - Zagreb: Mate, 1995. - (Biblioteka Diplomacija)
III 18029 - 1
COBISS-ID 2349086

O'DONOVAN, Ita: Organisational behaviour in local government / Ita O'Donovan. - Harlow: Longman, 1994. - (Managing local government)

II 18118

COBISS-ID 16467037

REISS, Mitchell: Bridled ambition: why countries constrain their nuclear capabilities / Mitchell Reiss. - Washington: Woodrow Wilson Center Press, 1995

II 18169

COBISS-ID 58151680

RUPNIK, Janko: Ustavno pravo Republike Slovenije. Posebni del / Janko Rupnik, Rafael Cijan, Božo Grafenauer. - Maribor: Pravna fakulteta, 1994

III 3911

COBISS-ID 36613377

SLOVENIJA, Italija. Bela knjiga o diplomatskih odnosih / [dokumente izbralo Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije - Slovenia, Italy. White book on diplomatic relations / [documents selected by Ministry for Foreign Affairs of Republic of Slovenia. - Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije - Ministry for Foreign Affairs of Republic of Slovenia, 1996

II 18145 a-c, d

COBISS-ID 58346240

ŠINKOVEC, Janez: Zbirka vzorcev pogodb in aktov. Civilno, gospodarsko pravo in pravo gospodarskih družb / Janez Šinkovec. - Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1996

II 18172 a

COBISS-ID 57139712

VOLILNI sistemi: zbornik / izbral in uredil Slavko Gaber. - Ljubljana: Krtina, 1996. - (Knjižna zbirka Krt)

U S 16384 - 96 a

COBISS-ID 58352896

355 VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE

SARKESIAN, Sam Charles: U.S. national security: policymakers, processes, and politics / Sam C. Sarkesian. - London: Boulder: L. Rienner, 1995

COBISS-ID 16550237

WAR: a cruel necessity?: the bases of institutionalized violence / edited by Robert A. Hinde and Helen E. Watson. - London: New York: I. B. Tauris, 1995. - (Tauris Academic Studies)

II 18150

COBISS-ID 16513629

36 SOCIALNO DELO. SOCIALNA POMOČ

JANI-Le Bris, Hannelore: Family care of dependent older people in the European community / Hannelore Jani-Le Bris. - Luxembourg: Office for official publications of the European communities, 1993. - (European year of older people and solidarity between generation)

II 18154

COBISS-ID 34371073

RAMOVŠ, Jože: Slovenska socialna med včeraj in jutri / Jože Ramovš. - Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno, 1995

18037 a

COBISS-ID 57355520

37 VZGOJA. ŠOLSTVO. IZOBRAŽEVANJE. POUK

A GUIDE to higher education systems and qualifications in the European Community / edited by Anita Wijnaendts van Resandt. - London: Kogan Page, 1992

Č II 18153

COBISS-ID 1700894

BIB 114

HIGHER education in the European Community: [a directory of courses and institutions in 12 countries]: student handbook / edited by Brigitte Mohr. - Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities; London: Kogan Page, 1992

Č 18030

COBISS-ID 16516189

39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE

FRAUEN zwischen Grenzen: rassismus und Nationalismus in der feministischen Diskussion / Olga Uremović, Gundula Oerter (Hg.). - Frankfurt; New York: Campus, 1994

18026

COBISS-ID 16510557

JOGAN, Maca: Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma - Maca Jogan. - Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1990

U 17614 a-c

ČU 17614

COBISS-ID 23361536

KROPEJ, Monika: Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štekljeve zapuščine / Monika Kropelj. - Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995. - (Zbirka ZRC)

17958 - 5

COBISS-ID 48209920

5 NARAVOSLOVNE VEDE. EKOLOGIJA. MATEMATIKA. ANTROPOLOGIJA.

DEVEREUX, Paul: Earthmind: a modern adventure in ancient wisdom / Paul Devereux and John Steele, David Kubrin. - New York [etc.]: Harper & Row Publishers, 1989

II 18185

COBISS-ID 14068992

The ENVIRONMENT in question: ethics and global issues / edited by David E. Cooper and Joy A. Palmer. - London: New York: Routledge, 1993

III 3912

COBISS-ID 16546653

GARNER, Robert: Environmental politics / Robert Garner. - London [etc.]: Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, 1996. - (Contemporary political studies)

II 18139

COBISS-ID 16492381

HAMMER, Eric M.: Logic and visual information / Eric M. Hammer. - Stanford: Center for the Study of Language and Information, 1995. - (Studies in logic, language and computation)

II 18152

COBISS-ID 16515165

NEIBAUER, Alan R.: Microsoft Word for Windows 95 made

- easy: the basic and beyond! / Alan R. Neibauer. - Berkeley [etc.]: Osborne McGraw-Hill, cop. 1995
II 18161
COBISS-ID 16531549
- PIEL, Gerard: Only one world: our own to make and to keep / Gerard Piel. - New York: W. H. Freeman and Company, 1992
III 3913
COBISS-ID 3165448
- 6 UPORABNE ZNANOSTI. TEHNIKA. RAČUNALNIKI. INFORMACIJSKA TEHNOLOGIJA
- KADIVEC, Janez: Triki in rešitve problemov za osebne računalnike: [nasveti za rešitev več kot 400 problemov] / Janez Kadivec. - Ljubljana: Housing Design: Housing Computers, 1995
II 18147
COBISS-ID 54497024
- 65 TEORIJA ORGANIZACIJE IN POSLOVANJA. UPRAVLJANJE
- CHISNALL, Peter M.: Marketing research / Peter M. Chisnall. - London [etc.]: McGraw-Hill, 1992. - (McGraw-Hill marketing series)
ČU III 3903
COBISS-ID 16043357
- CRISELL, Andrew: Understanding radio / Andrew Crisell. - London; New York: Routledge, 1994. - (Studies in culture and communication)
II 18002 a
COBISS-ID 48197632
- DECENTRALIZATION in the global era: television in the regions, nationalities and small countries of the European Union / edited by Miquel de Moragas Spà and Carmelo Garitaonandia. - London; Paris; Rome: J. Libbey, 1995
- DRUCKER, Peter F.: Innovation and entrepreneurship: practice and principles / Peter F. Drucker. - New York: HarperBusiness, 1993
18039
COBISS-ID 213341
- GOLDZIMER, Linda Silverman: "I'm first" your customer's message to you / Linda Silverman Goldzimer with Gregory L. Beckmann. - New York: Berkley books, 1991. - (A Berkley book. Business)
18041
COBISS-ID 1787164
- HALL, John A.: Bringing new products to market: the art and science of creating winners / John A. Hall. - New York: Amacom, 1991
II 18177
COBISS-ID 1081372
- KATSAROS, John: Selling high tech high ticket: using relationship management techniques to sell and service today's complex products / John Katsaros. - Burr Ridge, IL; New York: Irwin, cop. 1993
II 18116
COBISS-ID 15857501
- LOUDON, David L.: Consumer behavior: concepts and applications / David L. Loudon, Albert J. Della Bitta. - New York [etc.]: McGraw-Hill, 1993. - (McGraw-Hill Series in marketing)
III 3893
COBISS-ID 16471901
- MADE in America: regaining the productive edge / Michael L. Dertouzos ... [et al.]. - Cambridge, Mass.; London: The MIT Press, 1989
II 18181
COBISS-ID 307734
- MAKRIDAKIS, Spyros G.: Forecasting, planning, and strategy for the 21st century / Spyros G. Makridakis. - New York: The Free Press: Macmillan; London: Collier Macmillan
III 3917
COBISS-ID 1564444
- MONTHOUX, Pierre Guillet de: The moral philosophy of management: from Quesnay to Keynes / Pierre Guillet de Monthoux. - Armonk; London: M. E. Sharpe, 1993. - (Studies in socio-economics)
II 18129
COBISS-ID 16188765
- VEČERNA šola podjetništva (1995; Slovenija): Kako razviti uspešno malo podjetje: zbornik gradiv za seminar Večerna šola podjetništva / [zbral in uredil Franci Vidic]. - Ljubljana: GEA College, 1995
18027
COBISS-ID 53687808
- 659 REKLAMA. INFORMACIJE. ODNOSI Z JAVNOSTJO. MNOŽIČNO KOMUNICIRANJE. INFORMATIKA
- BALDWIN, Huntley: How to create effective TV commercials / Huntley Baldwin. - Lincolnwood: NTC Business Books, 1992
III 3916
COBISS-ID 1802780
- JONES, John Philip: When ads work: new proof that advertising triggers sales / John Philip Jones. - New York [etc.]: Lexington Books, 1995
III 3894
COBISS-ID 16472925
- SCHULTZ, Don E.: Essentials of advertising strategy / Don E. Schultz, Stanley I. Tannenbaum. - Lincolnwood, Ill.: NTC Business Books, 1994. - (Crain books)
III 3914
COBISS-ID 16549469
- 8 JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST
- BEISSWENGER, Manuela: Lösungsschlüssel zur Übungsgammatik DaF für Fortgeschrittene / erstellt von Manuela Beisswenger. - Ismaning: Verlag für Deutsch, 1995
II 18135
COBISS-ID 16490077
- CASSON, Herbert Newton: Umetnost govora / Herbert Newton Casson. - Ljubljana: Pravlično gledališče, 1995. - (Šola retorike)

II 18143 - 1/2

COBISS-ID 47492864

DREYER, Hilke: Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik / Hilke Dreyer, Richard Schmitt. - München: Verlag für Deutsch, 1991

18023

COBISS-ID 151099

DREYER, Hilke: Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik: Schlüssel / Hilke Dreyer, Richard Schmitt. - München: Verlag für Deutsch, 1991

18024

COBISS-ID 292681

DUDEN deutsches Universalwörterbuch [A-Z] / herausgegeben und bearbeitet vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von Günther Drosdowski. - Mannheim [etc.]: Dudenverlag, 1989

III 3632 a

COBISS-ID 941317

DUDEN. Das große Fremdwörterbuch: Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter / hrsg. und bearbeitet vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. - Mannheim [etc.]: Duden, 1994

Č III 3897

COBISS-ID 1722

DUDEN. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten: Wörterbuch der deutschen Idiomatik / bearb. von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. - Mannheim [etc.]: Dudenverlag, 1992. - (Der Duden in 12 Bänden: das Standardwerk zur deutschen Sprache)

Č 18022 - 11

COBISS-ID 3259912

DUDEN. Richtiges und gutes Deutsch: Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle / bearbeitet von Dieter Berger und Günther Drosdowski unter Mitwirkung von Otmar Käge und weiteren Mitarbeitern der Dudenredaktion. - Mannheim [etc.]: Dudenverlag, 1985. - (Der Duden in 10 Bänden: das Standardwerk zur deutschen Sprache)

Č 18022 - 9

COBISS-ID 7304206

DUDEN. sinn-sachverwandte Wörter: Wörterbuch der treffenden Ausdrücke / Hrsg. und bearbeitet von Wolfgang Müller. - Mannheim [etc.]: Dudenverlag, 1986. - (Der Duden in 12 Bänden: das Standardwerk zur deutschen Sprache)

Č 18022 - 8

COBISS-ID 167708

HALL, Karin: Übungsgrammatik DaF für Fortgeschrittene / Karin Hall, Barbara Scheiner. - Ismaning: Verlag für Deutsch, 1995

II 18134

COBISS-ID 4686344

JOHNSON, Michael: Business buzzwords: the tough new jargon of modern business / Michael Johnson. - Oxford, UK; Cambridge, Mass.: Blackwell, 1990

Č II 18176

COBISS-ID 1643036

KOS, Janko: Očrt literarne teorije / Janko Kos. - Ljubljana: DZS, 1996

18036 a

COBISS-ID 58848000

LENČEK, Rado L.: Izbrane razprave in eseji / Rado L. Len-

ček. - V Ljubljani: Slovenska matica, 1996

III 3910

COBISS-ID 57624064

The NEW manual of public speaking: [speech-making for all occasions meetings, weddings, debates, dinners, conferences] / edited by Derek Hall. - London [etc.]: W. Foulsham & co., 1986

II 18132

COBISS-ID 33899521

NOVAK-Kajzer, Marjeta: Kako pišejo / Marjeta Novak Kajzer. - Ljubljana: Mihelač, 1993

II 18121

COBISS-ID 34505728

ZUPANČIČ, Zdravko: Mali vedež retorike: večina javnega govorjenja in nastopanja / Zdravko Zupančič. - Ljubljana: Pravlično gledališče, 1994. - (Zbirka Šola retorike)

II 18143 - 1/1

COBISS-ID 45299456

ŽITNIK, Janja: Orel in korenine med "brušenjem" in cenzuro / Janja Žitnik. - Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995. - (Zbirka ZRC)

17958 - 6

COBISS-ID 48040192

9 DOMOZNAJSTVO. ZEMELJEPIS. BIOGRAFIJE. ZGODOVINA

DOLENC, Ervin: Kulturni boj: slovenska kulturna politika v kraljevini SHS 1918-1929 / Ervin Dolenc. - V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1996

18018

COBISS-ID 56274688

NARODNE manjšine danes in jutri / uredila Inka Štrukelj, Emidio Sussi. - Trst: SLORI, 1994

II 18159

COBISS-ID 763746

PRUNK, Janko: A brief history of Slovenia: historical background of the Republic of Slovenia / Janko Prunk. - Ljubljana: Mihelač, 1994

I 3138 a

COBISS-ID 41896192



UDC: 316.653:321.7

SPLICHAL, Slavko: PUBLIC OPINION - THE SUBSTANCE OR PHANTOM OF DEMOCRACY?**Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No 3, pg. 371**

The article discusses the fundamental contradictions that aggravate problems of definitions of, public opinion: 1. the internal contradiction which is a consequence of connecting the two concepts - "public" and "opinion", and 2. the external contradiction resulting from the relationship between the subjects of public opinion and the subjects opposing it, or between the expression and realisation of public opinion. The contradictions are examined in relation to the dominant traditions developed in the conceptualisation of public opinion since Enlightenment: the classical liberal theory of the rule of public opinion, the libertarian theory of the tyranny of public opinion, American pragmatism and sociologisation of the theory of the public, socialpsychological models of public opinion, and post-modern dissertations on the "public sphere". These traditions demonstrate that public opinion is, from the very beginning, both politically relevant - since it always implies a certain relation toward the government - and politically problematic - since this relation is always historically biased. The question of the convergence of the dominant paradigms of the 20th century is, consequently, not only a question of theoretical and methodological, but also ideological compatibility.

Key words: public, public opinion, democracy, freedom of the press, public opinion polls.

UDC: 316.77:654.17/.19:172

VREG, France: CONTEMPORARY DILEMA ABOUT THE MEDIA: WHERE ARE THE BOUNDARIES BETWEEN PRIVACY AND THE RIGHT TO INFORMATION**Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 3, pg. 408**

The author deals with human rights and freedoms with special focus on the rights to informing and privacy. In the European Convention on human rights, as well as in the commentaries of the European Commission and Court the last two rights are conceptually undefined. Only the Prague declaration about media policy defined more clearly the doctrine of freedoms and rights and stressed the European tradition of journalism. In the article traditional theses on the rights to informing and privacy are analysed and the author finds: firstly, the current definition of the right to informing is but a faint reflection of historically formulated rights; the essence of human existence is the right of people to communicate with one another on equal terms, as "intellectual forces, as intelligent reasons"; secondly, in the system of parliamentary democracy and elitistic concep-

tions of the state, the right to informing remains just a torso; therefore the author is of the opinion that these rights will reach the rightful extensions only in the system of participatory democracy. Violations of the right to privacy (in private life, protection of personal data in the state, in enterprises, in medicine, in journalism) are also dealt with. Media freedom is faced with the principle of honour and respectability protection of public persons, therefore the author advocates for high standards and ethos in the journalist profession. Concluding, he warns about the "deregulation" interventions of new TV magnates and the responsibility of the media to preserve and fortify the idea of Slovene identity.

Key words: right to informing, privacy, communicology

UDC: 316.653

PINTER, Andrej: THE PROBLEMS OF THEORY AND EVIDENCE: EMPIRICAL PARADIGM OF PUBLIC OPINION RESEARCH SCRUTINIZED

Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No 3, pg. 424

538

Problemationess of the public opinion has still not been resolved. Perhaps it can be said that it has even deepened the chasm between the quantitative and qualitative research traditions since empirical paradigm was introduced. It is mostly because of accusations that public opinion researchers of this quantitative tradition keep forgetting the question of what they are researching and that the other 'camp' suffers from grave quantaphrenia. In the present article it is argued that epistemological decision ought to be scrutinised before approaching the problem (of the public opinion) itself, since only entering one 'camp' by deciding on methods is not sufficient. Not being cautious enough - the barely tenable epistemological easiness - with the epistemological decision is what has driven the empirical tradition of public opinion research into perhaps the most difficult situation ever. This was not caused by external attacks, but by the internal conceptualisation of the non-sampling error, nonopinion etc. Furthermore, empirical tradition has not actually resolved some basic questions that are posited with the notion of public opinion (i.e. the question of how to justify epistemologically the leap from the individual to the public is elaborated in the text). Moreover it is argued that while presenting some quantitatively elaborated evidence empirical concept of public opinion has suddenly thrown itself back to the beginning. The old problems even seem stronger than ever, for they have apparently survived their match with statistics.

Key words: public opinion, empirical traditions, epistemological decision

UDC: 355. 45(4-011)(470)

GRIZOLD, Anton: RUSSIA IN SEARCH OF THE NEW SECURITY IDENTITY
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No 3, pg. 440

The author is writing about the changing international military and security status quo and Russia's actual and needed adjustments in response to the new circumstances. These adjustments focus in the main upon defense and military matters (both concrete developments and psychological outlook), and, in relation to this, the crucial tertiary matters of economic and political reform. He also stresses the West's relationship with Russia; His assessment of what the West should and should it do in order to positively facilitate and ease Russia's strategic military/defense reorientation, and political and economic transformation.

Key words: Russia, national security, military doctrine, NATO, sources of threat, armed forces, peace operations, military-industrial complex

UDC: 327.51(1-15):327.5(470)

VUKADINOVIĆ, Radovan: NATO: EXPANSION TO THE EAST AND RUSSIAN RESPONSE

Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 3, pg. 452

The article analyses various Russian views about the expansion of NATO to the East. Despite Moscow's antagonism the notion prevails that this cannot be avoided. The question arises of how to prevent this expansion from threatening Russian national interests. The expansion of NATO would be, in Russian domestic political space a strong argument for all who oppose reforms, the democratisation of Russia and her post-communist development. Considering the probable activities of Russian politics we can predict two orientations: Russia's inclusion into NATO, respectively an agreement between Russia and NATO which should be a basis for a new, significantly broader system of Euro-Asian security. By this second the question of the expansion of NATO would be resolved, Russian security would solidify and finally, European security would expand onto Asian territory as well. This would give rise to a fortunate connection of Russian, European and Asian elements.

Key words: NATO, collective security, partnership for peace, national security

UDC: 342.82

BUGARIĆ Bojan: ELECTORAL SYSTEMS AND CONSTITUTIONAL DUALISM
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No 3, pg. 459

The choice between proportional and majoritarian electoral system is of a purely contingent nature. That means that there is no theoretical or abstract answer to the question which is the best electoral system. The trade-off between representativeness and efficiency cannot be solved within a framework of electoral systems. By linking issues and questions of electoral design with a reconceptualisation of the concept of separation of powers, we could expect to find a basis for a resolution of the problem. The existing proposals of reform of the Slovenian electoral system do not provide such a solution. The idea of constitutional dualism offers a practical as well as theoretical reconceptualisation of issues of electoral design and separation of powers.

Key words: contingency, constitutional dualism, majoritarian electoral system, proportional electoral system, reforms of electoral system, effective government.

540

UDC: 329:324(479.1)

INIĆ, Slobodan: SERBIA: 1996 ELECTIONS
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 3, pg. 471

The author presents the political party arena in Serbia, analysing the probabilities of success of individual parties and coalitions at the elections which are to be held by the end of 1996. Much is expected from these elections. The notion also exists that the 1996 elections are the last chance for the opposition which will otherwise be buried at the garbage-dump of politics for a very long time. The relation between the ruling Socialist Party and the opposition is dealt with in more detail, as well as the nature of the opposition. The regime of the Socialist Party of Serbia is analysed. According to the author Milošević's Socialists will again win the elections.

Key words: parties, opposition, Serbia, elections



POPRAVEK IN OPRAVIČILO

V drugi številki Teorije in prakse so v članku Andreja Škerlepa z naslovom "Izključitev subjekta: Luhmanovo protislovno pojmovanje komunikacije" pri konvertiranju izpadli vsi narekovaji pri citiranju. Avtorju in bralcem se za storjeno napako opravičujemo.

Uredništvo

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.

SLAVKO SPLICHAL

JAVNO MNENJE –
TEMEJ ALI PRIVID DEMOKRACIJE

FRANCE VREG

SODOBNA DILEMA MEDIJEV: KJE SO MEJE MED
ZASEBNOSTJO IN PRAVICO DO INFORMIRANJA

ANTON GRIZOLD

RUSIJA V ISKANJU SVOJE NOVE VARNOSTNE
IDENTITETE

BOJAN BUGARIĆ

VOLILNI SISTEMI IN USTAVNI DUALIZEM

BHIKHU PAREKH

KULTURNA ZAMEJENOST LIBERALNE
DEMOKRACIJE

